

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 2(23)
Том 2

Івано-Франківськ
2018

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Ківалов Сергій Васильович – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний секретар:

Романюк Андрій Богданович – канд. юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Ю.П. Аленін – д-р юрид. наук, професор

М.Р. Аракелян – канд. юрид. наук, професор

Л.Р. Біла-Тіунова – д-р юрид. наук, професор

Є.В. Додін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Долежан – д-р юрид. наук, професор

В.М. Дрьомін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Дудченко – д-р юрид. наук, професор

С.О. Ковальчук – канд. юрид. наук, доцент

П.Д. Пилипенко – д-р юрид. наук, професор

С.Л. Стадніченко – габілітований д-р, професор

В.В. Тищенко – д-р юрид. наук, професор

В.О. Туляков – д-р юрид. наук, професор

В.І. Фелик – канд. юрид. наук, доцент

Є.О. Харитонов – д-р юрид. наук, професор

О.І. Харитонова – д-р юрид. наук, професор

Г.І. Чанишева – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 22.10.2018 р. (протокол № 3)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, відповідно до Наказу МОН України від 04.07.2013 р. № 893

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.7

*П. Валко**науковий співробітник**Науково-дослідного інституту публічного права*ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ,
ЇЇ СИСТЕМА ТА ВИДИ

Постановка проблеми. Як відомо, згідно статті 59 Конституції України «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [1, ст. 59]. Цікавим є той факт, що ця досить невелика стаття Конституції, протягом останніх двадцяти років тричі зазнавала змін. Це безумовно свідчить про велику увагу законодавця до права особистості на кваліфіковану правову допомогу. Яке наразі «виступає: 1) в якості самостійного конституційного права ..., яке гарантується державою і не може бути скасоване за будь-яких обставин (ч. 2 ст. 22 Конституції України), а також не підлягає обмеженню (ч. 2 ст. 64 Конституції України)» [2, с. 48].

Важливість права на безоплатну правову допомогу підкреслюється також багатьма міжнародними правовими документами, що мають велике значення з питань охорони, захисту, забезпечення, та сприяння розвитку прав і свобод людини. Наразі правову основу з цього напрямку закладено у таких документах, як: «Загальна декларація прав людини» Генеральної Асамблеї ООН від 1948 року; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» Ради Європи від 1950 року; «Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права» Генеральної Асамблеї ООН від 1966 року; «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права» Генеральної Асамблеї ООН від 1966 року.

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній час Рада Європи прийняла понад 170 конвенцій, угод, протоколів та кодексів, що тією чи іншою мірою сприяють забезпеченню прав і свобод людини. Не усі з них ратифіковані Україною, проте саме європейські стандарти взяті національним законодавцем за зразок для законотворчості з напрямку додержання прав людини.

З цього приводу О. Гець відмічає, що «запровадження інституту безоплатної правової допомоги у відповідності до стандартів Ради Європи та практики Європейського Суду з прав людини ПАРЕ розцінює як важливий інструмент покращення доступу до правосуддя» [3, с. 24].

Проте, маємо відзначити, що міжнародні нормативно-правові акти не містять конкретних процедур щодо здійснення безоплатної правової допомоги. Тож кожна країна сама розробляє свої механізми та заходи до запровадження безоплатної правової допомоги у власному законодавстві. Підходи до вирішення цих питань досить різні. Не в останню чергу вони обумовлені обсягами фінансування та історичними правовими традиціями окремих держав.

Спираючись на наведені факти, ми можемо зробити висновок про те, що безоплатна правова допомога, як засіб забезпечення прав людини розпочала певний важливий етап свого розвитку із середини минулого століття, історія цього розвитку триває вже понад 70 років. За цей час в світі під впливом різних історичних факторів сформувались досить різноманітні підходи до вирішення питань забезпечення безоплатної правової допомоги. В Україні історичні особливості, з одного боку, пов'язані насамперед із радянським минулим нашої країни, а з іншого, із декларуванням руху до впровадження європейських цінностей і стандартів. Отже, остаточне закріплення європейського вектору розвитку нашої країни обумовлюють доцільність вивчення сутності поняття безоплатної правової допомоги, яке наразі сформувалося в національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень. Правам людини взагалі та поняттю безоплатної правової допомоги, як окремому напрямку їх забезпечення зокрема, присвячені дослідження великої кількості вітчизняних та зарубіжних науковців і дослідників-практиків. Серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк А. Біцай, Є. Бова, Т. Варфоломеева, Г. Власова, О. Гамалій, І. Головацький, В. Гончаренко, Т. Гуржій, О. Джафарова, В. Заборовський, А. Іванцова, С. Калинюк, К. Кармазіна, А. Колодій, Т. Коломосьць, В. Личко, В. Маляренко, М. Михеєнко, В. Наливайко, С. Оверчук, В. Петков, Ю. Руснак, О. Скакун, М. Стаматіна, С. Стеценко, О. Таращук, Ю. Тодика, В. Форманюк, С. Шатрава, Ю. Шемшученко, Є. Шкребець та багато інших.

Можна із впевненістю стверджувати, що стосовно безоплатної правової допомоги зараз накопичено достатньо велику кількість наукових, статистичних, практичних та інших матеріалів. Проте, окреслене коло питань і досі регулярно викликає зацікавленість науковців та практиків. Тож, цю тему не можна вважати вичерпаною. Тим більше, що сучасний розвиток системи безоплатної правової допомоги характеризується поступовим розвитком та реформами.

Найбільш визначним нормативно-правовим актом у вітчизняному законодавстві в сфері формування системи забезпечення безоплатної правової допомоги є Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [4], яким визначено основні поняття та механізм реалізації безоплатної правової допомоги. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що за час свого існування (біля 10-ти років) зазначений Закон редагувався 18 разів. Специфічне активне ставлення з боку законодавця пояснюється вимогами таких стратегічних документів, як: Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [5]; «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» [6]; «Національна стратегія у сфері прав людини (на період до 2020 року)». Остання містить не лише вказівку на обрану стратегічну мету, але й передбачає досягнення конкретних результатів, а саме: «розширен(ня) можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах; забезпечення якісної і доступної правової допомоги через адвокатуру та ефективну систему безоплатної правової допомоги» [7].

Окремо необхідно відмітити, що вимоги до розбудови й удосконалення національної системи безоплатної правової допомоги, наближення її до стандартів Європейського Союзу закріплені у Резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи: «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 2005 року № 1466 [8] та «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 2010 року № 1755 [9].

Намагаючись оцінити якість правової допомоги в Україні (в тому числі і безоплатної), наведемо дані викладені М. Хаустовою. Згідно проаналізованих нею відомостей Україна наразі є державою-лідером «серед інших європейських країн за кількістю звернень проти неї до Європейського суду з прав людини. Значна кількість судових рішень, що ухвалюється цією міжнародною інституцією, показує недосконалість та неефективність забезпечення в Україні права на судовий захист і, зокрема, права на правову допомогу» [10, с. 45-46]. Можемо констатувати, що в Україні відбувається

поступова розбудова та періодичне змінення (реформування) системи безоплатної правової допомоги, підкріплені та обумовлені міжнародними обов'язками взятими на себе нашою державою.

Мета цієї наукової роботи полягає у розкритті сутності поняття «безоплатна правова допомога». Досягнення наміченої мети потребує виконання таких дослідницьких завдань: вивчити особливості терміну «безоплатна правова допомога»; здійснити аналіз підходів до побудови безоплатної правової допомоги у світовій практиці; розглянути структури системи безоплатної правової допомоги визначеної чинним національним законодавством; проаналізувати особливості притаманні видам безоплатної правової допомоги; узагальнити зібрані дані та виявити подальші перспективи щодо розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відразу ж зазначимо, що визначення терміну «безоплатна правова допомога» закріплене у чинному законодавстві. Згідно цього визначення даний термін слід розуміти, як «правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел» [4, п. 1 ч. 1 ст. 1].

Проте, більшість науковців звертають увагу на певну правову колізію, яка виникає з невідповідності термінів «правова» та «правнича», спричинену змінами у ст. 59 Конституції України, здійсненими у 2016 році [1]. Відповідно до цих змін у Конституції ідеться не про «правову», а про «професійну правничу» допомогу.

С. Бреус стверджує, що внесення змін до Конституції «мало на меті не звуження або ж розширення змісту права на правову допомогу, а саме приведення термінології у відповідність до стандартів української мови. Саме тому, за законами формальної логіки конституційні категорії «професійна правнича допомога» та «правова допомога» слід вважати синонімічними» [11, с. 20].

Вільна енциклопедія у відношенні безоплатної правової допомоги надає дещо популяризаційне визначення, ототожнюючи «правову», «правничу» та «юридичну» допомогу і розглядаючи її, як «професійну діяльність юристів, спрямовану на сприяння громадянам та юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із реалізацією норм права, що виявляється у наданні правових (юридичних) послуг» [12].

Маємо констатувати, що ставлення юристів щодо необхідності виправлення невідповідності термінології відрізняються. Одні доводять необхідність законодавчих змін, інші пояснюють синонімічність термінів. Проте, будь-яка із цих позицій свідчить про важливу характеристику притаманну безоплатній правовій допомозі, а саме, профе-

сійність її надання. Тобто здійснення дій особами з відповідною кваліфікацією, документально належним чином підтвердженими правами та відносно постійним колом робочої діяльності.

Зазначена характеристика є лише окремою рисою та не розкриває усіх особливостей й сутності досліджуваного нами поняття, а тому потребує більш глибокого вивчення підґрунтя явища безоплатної правової допомоги. За для цього розглянемо поняття «прав людини».

На сьогоднішній день в загальнотеоретичній юридичній літературі сформувався теорія «трьох поколінь прав людини». Вже з її назви зрозуміло, що «права людини» не сформувалися цілком і відразу, а натомість пройшли певний історичний шлях у своєму розвитку і становленні.

Перше покоління прав людини виникає із порушних та невідчужуваних прав, таких як: право на життя і безпеку. До цієї ж групи відносяться особисті, тобто громадянські, а також політичні права. Їх прикладом є право на свободу, рівність перед законом, свободу думки, совісті і релігії, виборче право тощо. Права першого покоління є основоположними та пріоритетними в Основному Законі (Конституції) будь-якої цивілізованої, демократичної держави.

Права другого покоління зазвичай розглядають як наслідок еволюції розвитку природних прав людини (прав першого покоління). На їх формування здійснювали вплив особливості соціального та економічного розвитку окремих держав. Права другого покоління здобули назву «позитивних прав». До цієї групи відносяться права людини на відпочинок, працю, медичну допомогу, освіту, соціальне забезпечення тощо.

До третього покоління прав відносяться так звані «колективні права», які сформувались у ході розвитку попередніх двох груп. Характерною особливістю цього рівня розвитку є здатність реалізувати відповідні права лише окремими групами осіб. Наприклад: жінок, дітей, інвалідів, національних меншин тощо.

Прослідковуючи зв'язок права на правову допомогу з правами першого та другого поколінь, В. Ісакова відмічає, що воно «традиційно відноситься до групи прав першого покоління», але при цьому дослідниця зауважує «одна із складових права на правову допомогу – право на безоплатну правову допомогу – за своїм характером нагадує нам соціальні й економічні права другого покоління. Про це свідчить, зокрема, можливість особи претендувати на справедливий розподіл соціальних ресурсів для задоволення власної фундаментальної потреби у правовій допомозі, а також переважно позитивний характер зобов'язань держави щодо цього права (зокрема, держава має взяти на себе зобов'язання із створення гарантій забезпечення права на безоплатну правову допомогу)» [13, с. 8; с. 165-166].

Спираючись на чинне законодавство та міркування вчених щодо походження права на правову допомогу (в тому числі безоплатну), ми маємо усі необхідні підстави аби стверджувати, що останнє є особливим самостійним видом прав людини.

Для продовження вивчення особливостей цього виду прав особистості корисно буде скористатися напрацюваннями О. Каплі, який розкриває сутність права на правову допомогу. Вчений вбачає у правовій допомозі своєрідного правового посередника, «без якого буває доволі складно повноцінно реалізувати гарантовані Основним Законом права, оскільки процесуальне законодавство України має формалізований характер» [14, с. 107].

О. Юшкевич узагальнюючи наукові погляди на явище правової допомоги, наводить його тлумачення у широкому та вузькому значеннях: «у широкому розумінні правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації» [15, с. 131].

У той же час, чинне законодавство визначає «правову допомогу», як «надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення» [4, п. 3 ч. 1 ст. 1].

В свою чергу, розкриваючи поняття правової допомоги, що носить саме безоплатний характер, М. Стаматіна зауважує: «сутність інституту права громадян на безоплатну правову допомогу можна сформулювати як здійснення захисту прав і свобод людини у вигляді надання кваліфікованої безоплатної правової допомоги у відповідності з нормами діючого законодавства України» [16, с. 10].

Погоджуючись із зазначеною позицією, необхідно відміти важливу різницю між правом на правову допомогу та правом на її безоплатне отримання. Тож, якщо перше має носити обмежений характер, тобто право на отримання правової допомоги має будь-яка людина. Тоді безоплатна правова допомога надається виключно «у випадках, передбачених законом» [1, ст. 59] у чому і полягає її важлива особливість. При цьому необхідно відмітити, що населення окремих держав охоплено заходами безоплатної правової допомоги із різною інтенсивністю.

Законодавство України досить чітко визначає перелік тих заходів, що відносяться до безоплатної правової допомоги. У цьому контексті правова допомога розглядається законодавцем як надання правових послуг.

Згідно чинного законодавства, правова послуга – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [4, п. 4 ч. 1 ст. 1].

Як бачимо, законодавець не тлумачить зміст окремих послуг, а натомість надає вичерпний перелік їх можливих видів (заходів). Цілком очікуваним є те, що для надання різних видів послуг може бути потрібним різний рівень кваліфікації та матеріальних витрат. В свою чергу це невідмінно має нанести свій відбиток на побудову (структуру) самої системи безоплатної правової допомоги. Аби довести наше припущення необхідно більш детально розглянути види правових послуг, які передбачив законодавець.

Проте, перш за все необхідно відмітити, що безоплатна правова допомога в Україні поділяється на первинну та вторинну.

Безоплатна первинна правова допомога передбачає: «1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 3-1) надання консультацій, роз'яснень та підготовка проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій) для сільського населення – власників земельних ділянок; 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації» [4, ч. 2 ст. 7].

Найважливішою ознакою для усіх перелічених видів послуг, на наш погляд, виступає відсутність у них характеристик процесуального характеру. Тобто їм не притаманна така важлива характеристика будь-якого процесу, як набуття нових властивостей (стану, статусу, прав, обов'язків тощо). Всі перелічені законодавцем послуги зводяться до інформування, тобто надання необхідних відомостей, або (у випадку з документами правового характеру) до правильного оформлення вже існуючих і доступних даних.

Натомість безоплатна вторинна правова допомога передбачає такі види правових послуг як: «1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну

правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру» [4, с. 2 ст. 13].

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надає таке визначення «захисту» – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [17, п. 5 ч. 1 ст. 1].

Визначення «представництва інтересів» можна знайти у наказі Мінсоцполітики України «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати», який втратив свою чинність. Проте, згідно цього документу, «представництво інтересів» визначалось як «ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг; допомога в оформленні або відновленні документів; сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; допомога у розшуку рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків; сприяння у забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання/перебування, встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо» [18].

Залишивши поза увагою мету, обставини та перелік випадків у яких здійснюється захист, представництво і оформлення процесуальних документів, можемо констатувати, що сутність перелічених законодавцем послуг (як і будь-якого правового процесу) зводиться до діяльності, що має на меті вплив на прийняття певних рішень.

Узагальнюючи дані щодо видів безоплатної правової допомоги, маємо наголосити, що безоплатна первинна правова допомога носить інформаційний характер, а вторинна характер процесуальний. Оскільки ці два види характеристик суттєво відрізняються за своєю складністю, рівнем відповідальності, ресурсозатратністю, змістом тощо, то це дає нам підстави підтвердити наше припущення про різний рівень вимог до необхідного професійного рівня правників, що забезпечують надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги.

Разом з тим, зроблений висновок опосередковано підтверджується складом кола суб'єктів права на безоплатну правову допомогу, закріплений

законодавцем, та одночасно і пояснює його обмеження. Так, «право на безоплатну первинну правову допомогу ... мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України» [4, ст. 8]. Натомість, коло осіб для надання більш складної та ресурсозатратної вторинної правової допомоги обмежене законодавцем нормами ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Зокрема у цій статті зазначено, що «право на отримання такої (вторинної) допомоги (надається) не більше шести разів протягом бюджетного року та не більше ніж за шістьма дорученнями/наказами про надання безоплатної вторинної правової допомоги, виданими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, одночасно» [4, ч. 3 ст. 14].

Зроблені висновки обумовлюють підстави для розгляду функціонування системи надання безоплатної правової допомоги, як об'єкта адміністративно-правових відносин, а також створюють необхідність вивчення побудови національної системи безоплатної правової допомоги у порівнянні з іншими моделями, які використовуються в світі.

Наразі в науковій літературі наведені такі основні моделі надання безоплатної правової допомоги. Модель «pro bono» (на безоплатній основі) передбачає надання безкоштовної юридичної допомоги особливо нужденним верствам населення. Надають таку допомогу адвокати здебільшого великих юридичних фірм, які сприймають таку практику, як власний обов'язок. Слід зазначити, що нормативне закріплення такої моделі та перелік заходів з юридичної допомоги у країнах Європи досить неоднорідний. Наприклад, у Німеччині законодавче введення норм щодо даної моделі відбулося лише у 2014 році. В Іспанії адвокати та юридичні фірми надають послуги з безоплатної правової допомоги на громадських засадах. Заохоченням з боку держави виступають різноманітні премії, які впливають на конкурентоздатність юридичних фірм. Типовим для даної моделі є надання інформаційних послуг без здійснення представництва або захисту.

Контрактна модель «judicare» здійснюється на основі договору укладеного між державним органом та юридичною фірмою на здійснення правової допомоги щодо певної кількості та категорій справ. Таким чином держава формує систему постачальників юридичної допомоги (центри, ради, бюро тощо). Модель активно використовується Німеччиною, Францією, Данією, Бельгією, Англією, Нідерландами та іншими країнами. Загальною особливістю даної моделі є здійснення державою оплати за надані послуги. Рівень розвитку та спосіб організації безоплатної правової допомоги за цією моделлю має свої відмінності в різних країнах. В рамках моделі виділяють не менше двох її різновидів: «pure juradicar» та «duty counsel» (черговий адвокат). Різниця між цими моделями

полягає у способі фінансування. Перший вид передбачає оплату фіксованої суми за певну справу або погодинну оплату по максимальному тарифу за послугу незалежно від тривалості її надання. Другий варіант орієнтований на фіксовану подинну оплату за участь адвоката у якості представника чи захисника у справі. При цьому витрати при роботі по першому варіанту, як правило, вищі. Загальне призначення моделі «judicare», з якою вона досить успішно справляється, – це подолання фінансових бар'єрів, що розділяють шари суспільства. Але залучення до надання послуг правників з недостатньо високим рівнем кваліфікації (рівня бакалавр), яке використовується у ряді країн на початковому, як правило інформаційному етапі надання послуги, суттєво знижує ефективність моделі у боротьбі із низьким рівнем знань про свої права у населення.

Модель «ex officio» (у дослівному перекладі – за посадою) найбільше розповсюджена у країнах колишніх соціалістичних республік. Сутність моделі зводиться до призначення представників та захисників безпосередньо органами кримінального судочинства. Недолік цієї моделі полягає у тому, що вона нездатна залучити до надання безоплатної правової допомоги найбільш кваліфікованих успішних адвокатів, які користуються найбільшим попитом.

Змішана модель представляє з себе поєднання різних комбінацій інших схем надання безоплатної правової допомоги. Ця модель застосовується у багатьох європейських країнах та дозволяє нівелювати недоліки й максимізувати переваги притаманні іншим моделям. Наразі цей підхід вважається практиками найбільш прогресивним.

Зазначимо, що вітчизняна систем безоплатної правової допомоги розрахована на надання професійної правничої допомоги фізичним особам на благодійних засадах та здійснюється фізичними і юридичними особами з недопущенням застосування привілеїв чи дискримінаційних обмежень [4, ст. 2; ст. 4].

Структура системи надання безоплатної правової допомоги в Україні регламентується ст. 6-1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та складається з: 1) Координаційного центру з надання правової допомоги; 2) суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги; 3) суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги [4, ст. 6-1].

Діюча національна система, порівняно із світовим рівнем, вважається досить прогресивною. У ній вдало поєднуються виконання інформаційних функцій посадовцями державних установ і органів виконавчої влади та залучення кваліфікованих адвокатів для здійснення функцій представництва і захисту. Створення мережі місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги,

які є неприбутковими організаціями – територіальними відділеннями Координаційного центру з надання правової допомоги, вважається одним з найуспішніших соціальних проєктів держави.

До липня 2015 року національна система безоплатної правової допомоги (БПД) орієнтувалася на правову допомогу у кримінальних провадженнях, надаючи захист за рахунок держави для всіх затриманих осіб, а також підозрюваним, обвинуваченим, які через брак коштів або з інших об'єктивних причин не могли самостійно залучити захисника. Зі створенням місцевих центрів доступ до правової допомоги у цивільному та адміністративному процесах отримала низка соціально незахищених категорій: громадяни з незначним доходом, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, біженці, учасники бойових дій та деякі інші категорії осіб. Згодом таке право отримали також внутрішньо переміщені особи, постраждалі від домашнього насильства, усі діти та інші особи.

Отже, з моменту створення мережі надання безоплатної правової допомоги до місцевих центрів звернулися понад 1,6 млн українців; яким було надано понад 2 млн. юридичних консультацій та роз'яснень з правових питань. Крім того, були прийняті понад 270 тис. рішень про надання безоплатної вторинної правової допомоги, яка у 60,8% випадках була здійснена юристами, а у 39,2% випадків – надана адвокатами, які співпрацюють із системою безоплатної правової допомоги. Наразі система центрів співпрацює з міжнародними організаціями, тримає зв'язок із правоохоронними органами та органами виконавчої влади, представлена в мережі Інтернет тощо.

Висновки. Підсумовуючі зібрані та проаналізовані дані щодо підґрунтя, світової практики та тенденцій розвитку, сучасного стану безоплатної правової допомоги в Україні ми маємо підстави виділити наступні характеристики національній системі безоплатної правової допомоги.

1. Сутність безоплатної правової допомоги полягає у забезпеченні реалізації самостійного конституційного права на професійну правничу допомогу з метою додержання законних інтересів, прав і свобод людини.

2. Безоплатна правова допомога спрямована на зменшення впливу, яке завдає фінансово складне становище фізичної особи на реалізацію її законних інтересів, прав і свобод.

3. Особливість реалізації безоплатної правової допомоги полягає у її здійсненні виключно з власної ініціативи фізичної особи. Що у свою чергу значним чином підіймає важливість обізнаності людини щодо своїх прав на безоплатну правову допомогу для їх успішної реалізації.

4. Надання безоплатної правової допомоги реалізується через два види послуг: послуги ін-

формаційного характеру, вони відповідають первинній безоплатній правовій допомозі; та послуги процесуального характеру – відповідають вторинній безоплатній правовій допомозі.

5. Система безоплатної правової допомоги в Україні представляє з себе сукупність державних та недержавних суб'єктів, впорядкована та цілеспрямована діяльність яких організовується виконавчою владою України.

6. Система безоплатної правової допомоги в Україні ще достатньо молода та знаходиться у стадії розбудови. Формування системи здійснюється з урахуванням вимог, принципів, настанов, стандартів та тенденцій у сфері прав людини підтриманих Організацією Об'єднаних Націй та Європейським Союзом.

7. Діяльність державних та недержавних суб'єктів з безоплатної правової допомоги стосуються надання послуг у різних галузях права, проте вона завжди організується і стимулюється органами виконавчої влади та характеризується виникненням відносин між особою і суб'єктом системи безоплатної правової допомоги. Отже відносини, які виникають в ході діяльності системи безоплатної правової допомоги за своєю сутністю є адміністративно-правовими.

8. Існуюча в Україні система безоплатної правової допомоги може бути визнана достатньо прогресивною, проте для її вдосконалення доцільно: а) поступово розширювати коло осіб, які мають право на отримання безкоштовної правової допомоги та збільшувати перелік випадків, у яких вона надається; б) максимально спрощувати процедуру доступу до безоплатної правової допомоги. А саме: розвивати дистанційні та автоматизовані варіанти доступу до послуг; спрощувати порядок перевірки права на отримання безоплатної правової допомоги; за прикладом Нідерландів створити списки адвокатів доступних для надання юридичних послуг цілодобово (може бути досить корисним у кримінальних справах); в) нарощувати інтенсивність інформування відповідних верств населення щодо можливості отримання ними безоплатної правової допомоги.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
2. Вилков С.В. Щодо визначення правової природи та сутності права на безоплатну правову допомогу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1 (16). Том. 2. С. 48-52.
3. Гець О. Історичний та сучасний погляди на надання безоплатної правової допомоги адвокатами. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2011. № 11. С. 23-27.
4. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

6. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>.

7. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>.

8. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05.10.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_611.

9. Функціонування демократичних інституцій в Україні: Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 04.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_a19.

10. Хаустова М.Г., Шевцова А.А. Право на безоплатну правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя в умовах глобалізаційних процесів. *Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фак. вид.* 2018. № 2. С. 45-48. URL: http://rap.in.ua/2_2018/11.pdf.

11. Бреус С.М. Зміст права на гарантовану державою безоплатну професійну правничу допомогу та перспективи законодавчого врегулювання механізмів його реалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2017. № 1. С. 19-23.

12. Вікіпедія (вільна енциклопедія), «Правова допомога». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Правова_допомога.

13. Ісакова В.М. Право на правову допомогу : поняття, особливості, гарантії : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2013. 207 с.

14. Капля О. Забезпечення права на правову допомогу як принцип адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 8. С. 107-111.

15. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і безпека.* 2009. № 1. С. 129-135.

16. Стаматіна М.В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 21 с.

17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#top>.

18. Законодавство України, Термін «Представництво інтересів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/43234>.

Анотація

Валко П. Поняття та сутність безоплатної правової допомоги в Україні, її система та види. – Стаття.

Предметом цього дослідження є особливості безоплатної правової допомоги як різновиду специфічних адміністративно-правових відносин в Україні. Мета наукової роботи передбачає розкриття сутності поняття

«безоплатна правова допомога», визначення системи та видів безоплатної правової допомоги в Україні.

У роботі досліджено сукупність понять, які виступали у ролі передумов формування терміну «безоплатна правова допомога». Приділено увагу підходам до побудови безоплатної правової допомоги у світовій практиці. Розглянуто нормативно-правові акти, що регулюють відносини з надання безоплатної правової допомоги. Стисло охарактеризовано систему, що діє в Україні з питань надання безоплатної правової допомоги та проаналізовано види такої допомоги.

Проведене наукове дослідження дозволило оцінити досягнення нашої держави у розбудові системи безоплатної правової допомоги, виявити проблемні зони та окреслити перспективи розвитку.

Результати дослідження мають науково-теоретичне значення, а також можуть бути використані у практичній діяльності під час складання документів стратегічного рівня, спрямованих на забезпечення реалізації конституційних прав громадян України.

Матеріалами дослідження обґрунтовується необхідність подальшого розвитку та вдосконалення системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Ключові слова: правова допомога, правнича допомога, юридична допомога, професійна правова допомога, правові послуги, безоплатна правова допомога; первинна та вторинна безоплатна правова допомога.

Аннотация

Валко П. Понятие и сущность бесплатной правовой помощи в Украине, ее система и виды. – Статья.

Предметом данного исследования являются особенности юридической помощи как разновидности специфических административно-правовых отношений в Украине. Цель научной работы предполагает раскрытие сущности понятия «бесплатная правовая помощь», определение системы и видов бесплатной правовой помощи в Украине.

В работе исследована совокупность понятий, которые выступали в роли предпосылок формирования термина «бесплатная правовая помощь». Уделено внимание подходам к построению юридической помощи в мировой практике. Рассмотрены нормативно-правовые акты, регулирующие отношения по предоставлению бесплатной правовой помощи. Кратко охарактеризовано систему, действующую в Украине в отношении вопросов предоставления бесплатной правовой помощи, проанализированы виды такой помощи.

Проведенное научное исследование позволило оценить достижения нашего государства в развитии системы бесплатной правовой помощи, выявить проблемные зоны и определить перспективы развития.

Результаты исследования имеют научно-теоретическое значение, а также могут быть использованы в практической деятельности при составлении документов стратегического уровня, направленных на обеспечение реализации конституционных прав граждан Украины.

Материалами исследования обосновывается необходимость дальнейшего развития и совершенствования системы бесплатной правовой помощи в Украине.

Ключевые слова: правовая помощь, юридическая помощь, профессиональная правовая помощь, правовые услуги, бесплатная правовая помощь; первичная и вторичная бесплатная правовая помощь.

Summary

***Valko P. The concept and essence of free legal aid in Ukraine, its system and types.* – Article.**

The subject of this study is the features of free legal aid as a kind of specific administrative and legal relations in Ukraine. The purpose of the research is to reveal the essence of the concept of «free legal aid», to define the system and types of free legal aid in Ukraine.

The set of concepts that acted as prerequisites for the formation of the term «free legal aid» is studied in the work. Attention is paid to approaches to the construction of free legal aid in world practice. The normative-legal acts regulating the relations on rendering free legal aid are considered. The system operating in Ukraine on the

provision of free legal aid is briefly described and the types of such assistance are analyzed.

The conducted scientific research allowed to evaluate the achievements of our state in the development of the system of free legal aid, to identify problem areas and to outline the prospects for development.

The results of the study have scientific and theoretical significance, and can also be used in practice during the preparation of documents at the strategic level, aimed at ensuring the implementation of constitutional rights of citizens of Ukraine.

The research materials substantiate the need for further development and improvement of the free legal aid system in Ukraine.

Key words: legal aid, professional legal aid, legal services, free legal aid; primary and secondary free legal aid.

УДК 349.2

*Л. Г. Погорелова**аспірантка**Науково-дослідного інституту публічного права*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ

Постановка проблеми. Питання правового регулювання забезпечення безпеки праці особливо є актуальним в умовах економічної кризи, коли, з одного боку, хоч на власника або уповноваженого ним органу і покладається обов'язок забезпечити безпечні та нешкідливі умови праці [1], з другого боку, роботодавці намагаються зменшити витрати на заходи, що забезпечують безпечність технологічних процесів та створення належних умов праці. У сучасний період для України питання ефективного правового регулювання забезпечення безпеки праці є особливо пріоритетним та важливим. Це пов'язано, зокрема, з технічним прогресом, обумовленим ринковою економікою, розвитком виробництва та появою нових суспільних відносин, тощо. В Конституції України закріплено право особи «на належні, безпечні і здорові умови праці» [2, ст. 43], у ст. 153 КЗпП України передбачено створення «безпечних і нешкідливих умов праці на всіх підприємствах, в установах, організаціях» [1, ст. 153], у Законі України «Про охорону праці» містяться терміни: «безпека праці», «гігієна праці», «здорові умови праці», але жоден з перелічених нормативно-правих актів не містить визначень цих понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони праці та правові основи забезпечення безпечних та здорових умов праці в тій чи іншій мірі досліджували вчені, серед яких можна зазначити: Л.П. Амелічеву, У.П. Бек, С.В. Вишневецьку, С.М. Волошину, П.О. Ізюту, М.І. Іншина, О.О. Лакізу, Р.М. Тимофіїва, І.І. Шамшину, О.А. Яковлева та інших вчених, проте комплексного дослідження концептуальної правової моделі правового регулювання забезпечення безпеки праці, станом на сьогодні не проведено. Саме тому ми вважаємо за доцільне висвітлити в цій статті основні теоретичні аспекти правового регулювання забезпечення безпечних умов праці.

Метою статті є комплексний аналіз теоретичних аспектів правового регулювання забезпечення безпеки праці та розроблення його понятійного апарату.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в науці трудового права не розроблено в належній мірі понятійний апарат, крім того відсутня концептуальна правова модель безпеки праці. В національному законодавстві відсутнє закріплення дефініції таких понять, як: «правове регулювання забезпе-

чення безпеки праці»; «безпека праці»; «безпечні умови праці», що призводить до труднощів правового регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин та теоретичної невизначеності. Саме тому можна говорити про потребу в поглибленому дослідженні та формулюванні єдиного нормативно-правового визначення поняття правового регулювання забезпечення безпеки праці. «Неякісні» правові норми та прогалини у законодавстві призводять до правової невизначеності, труднощів у правозастосуванні, а в деяких випадках, взагалі, до неможливості їх реалізації. Для того, щоб надати теоретичну дефініцію «правового регулювання забезпечення безпеки праці» потрібно дослідити етимологію, з'ясувати зміст та виділити основні ознаки таких правових категорій, як: «праця», «безпека», «правове регулювання».

Якщо звернутися до визначення поняття «праця», то на сторінках юридичної та економічної літератури автори трактують його наступним чином. Так, Юридична енциклопедія визначає працю, як цілеспрямовану діяльність людини, що потребує фізичної або розумової енергії та орієнтовану на створення матеріальних і духовних цінностей [3]. Відомий економіст А. Маршалл під працею розуміє усякі розумові та фізичні зусилля, сприйняті частково чи цілком з метою досягнення якого-небудь результату, не враховуючи задоволення, що отримується безпосередньо від виконання самої роботи [4, с. 397].

За визначенням, яке пропонують В.Г. Грибан і О.В. Негодченко, праця – це цілеспрямована діяльність, у процесі якої людина, використовуючи спеціальні знаряддя (різноманітні інструменти, прилади, устаткування, машини тощо), впливає на природу з метою виробництва матеріальних благ, необхідних для задоволення своїх потреб. Праця має особливий характер і вимагає певної організації. Із фізіологічної точки зору, це витрати фізичної і розумової енергії людського організму. Праця є необхідним і корисним процесом, за якого (проте за певних умов діяльності) людина може зазнавати впливу небезпечних і шкідливих чинників виробничого процесу, що негативно відбивається на її здоров'ї [5, с. 13]. Доцільно звернути увагу на те, що автори зазначають про можливість впливу небезпечних та шкідливих чинників на людину в процесі її трудової діяльності, що наголошує на важливості гарантування роботодавцем безпечних умов праці.

Як зазначає Н. Гетьманцева, з юридичної точки зору працю можна розглядати в широкому і вузькому розумінні. Дослідниця відмічає, що у широкому розумінні праця – це первиннонеобхідна, суспільно-корисна, інноваційна, доцільна, цілеспрямована, особиста, вольова, оціночна діяльність, пов'язана з реалізацією унікальних властивостей людини – фізичних та розумових здібностей – шляхом її творчого і фізичного самоствердження, свідомої і цілеспрямованої зміни навколишнього середовища з метою створення (нових) матеріальних і духовних цінностей та задоволення на цій основі потреб і інтересів людини, суспільства, держави і така, що породжує особливий вид суспільних відносин та потребує у зв'язку із цим правового регулювання. У вузькому розумінні праця – це цілеспрямована діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ з метою задоволення її потреб і інтересів [6, с. 65]. Отже, праця – є складним явищем, яке відіграє важливу соціальну роль і є не відділеним від самої людини, що створює умови для розвитку не лише людини, а й прогресу в цілому. За допомогою праці людина не лише задовольняє власні потреби, а й формується, як особистість, отримує новий досвід, постійно вдосконалює свої навички, які реалізує в процесі трудової діяльності. Враховуючи викладене вище, під поняттям «праця» пропонуємо розуміти виробничу, цілеспрямовану діяльність людини, направлену на виробництво матеріальних благ та покликану задовольнити власні потреби та інтереси, а також потреби суспільства та держави.

Якщо дослідити етимологічне та семантичне походження поняття «безпека», то варто відзначити, що безпека – це властивість об'єкта забезпечувати відсутність ризику завдання шкоди здоров'ю людей, майну та навколишньому середовищу [7]; безпека – це відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з травмуванням або загибеллю людей, заподіянням збитків навколишньому середовищу [8]; безпека – це такий стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за якого забезпечуються оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації. Забезпечення безпеки відбувається шляхом дотримання необхідних параметрів (індикаторів і норм), в рамках яких стабільно і збалансовано відбуваються усі наявні процеси. Вони підтримуються завдяки певній системі заходів, спрямованих на створення й підтримання безпечних умов, у яких небезпека відсутня або зведена до мінімуму, а можливі ризики та виклики не становлять реальної загрози [9, с. 10]. На нашу думку, з точки зору юридичної науки, під безпекою слід розуміти умови, за яких дія зовнішніх факторів повністю убезпечує від ризиків зазнати шкоди.

Що ж стосується розуміння поняття «безпека праці», то цікаво звернутися до дослідження Л.П. Амелічевої, яка пропонує під безпекою праці як категорією трудового права розуміти безпечні і здорові умови праці, які створюються роботодавцем шляхом здійснення соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та лікувально-профілактичних засобів та заходів і забезпечуються системою нормативних приписів з метою збереження життя, здоров'я та працездатності працівників [10, с. 5]. З нашої точки зору, таке розуміння є дещо загальним та дуже близьким до визначення охорони праці, що наводиться в Законі України «Про охорону праці» [11]. Як зазначає С.М. Волошина, поняття «безпека праці» є вужчим за змістом поняття «охорона праці», адже норми про безпеку праці спрямовані передусім на забезпечення безпечних умов праці, під якими варто розуміти умови праці, за яких вплив на працівників шкідливих та (або) небезпечних виробничих факторів виключений чи рівні їхнього впливу не перевищують установлених нормативів [12, с. 50-51]. Ми цілком погоджуємося із твердженням дослідниці, що така правова категорія як безпека праці має свої специфічні риси, які і дозволяють виокремити її у окремий субінститут. Але автор все ж допускає, певний вплив «шкідливих та (або) небезпечних виробничих факторів» на працівників, який хоч і не перевищує установлених нормативів, проте є присутнім у виробничому процесі. Такі умови праці навряд чи можна назвати абсолютно безпечними. Тому можна лише частково погодитися з теоретичною конструкцією, яку пропонує дослідниця. Для усунення певних неузгодженостей поряд з «безпечними» умовами праці потрібно розглянути такі правові конструкції як «шкідливі» та «небезпечні» умови праці.

З вищевикладеного вбачається, що безпечними можна назвати лише ті умови праці, за яких повністю виключений вплив виробничих чинників, які можуть несприятливо вплинути на життя та здоров'я працівників.

Перед тим як запропонувати теоретичну конструкцію «безпеки праці» доцільно звернутися до думки науковців, що займалися, зокрема, дослідженням належних та безпечних умов праці. Як зазначає П.О. Ізуїта [13], належні й безпечні умови праці становлять собою весь комплекс умов праці, кількості і якості обладнання, порядку і способів його використання, стану робочого приміщення й навколишнього середовища. До цього переліку слід віднести: а) безпечні матеріали й інструменти, необхідні для виконання особою своєї трудової функції; б) справний стан верстатів, устаткування, пристроїв, машин, механізмів та інших засобів виробництва; в) своєчасне забезпечення працюючих технічною документацією; г) справна система постачання виробництва

електроенергією разом з іншими джерелами енергоживлення; д) стан засобів колективного й індивідуального захисту, санітарно-побутові умови; е) вентиляція, опалення, система усунення шкідливих наслідків шуму, вібрації, випромінювань та інших чинників, що негативно впливають на здоров'я трудящих [13, с. 70-71]. О. Лакіза робить висновок, що безпечним слід вважати такий стан умов праці, за якого для працівників під час виконання покладених на них трудових обов'язків створено і реалізовано систему організаційних, управлінських і технічних умов для забезпечення недопущення випадків виробничого травматизму та професійних захворювань [14, с. 174]. Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що поняття «безпечні умови праці» є вужчим за змістом, ніж «безпека праці», хоча деякі науковці й ототожнюють ці дві дефініції. Отже, пропонуємо розглядати поняття «безпека праці», як комплекс правових норм, що забезпечує високий рівень сучасного виробничого середовища, яке повністю виключає вплив небезпечних та шкідливих чинників на життя та здоров'я працівників.

Обов'язок держави захистити працівника у трудових правовідносинах, з метою збереження його життя та здоров'я, полягає, зокрема, у забезпеченні правового регулювання безпеки праці. Тож, розглянемо поняття нормативно-правового регулювання як юридичного явища.

Розглянемо етимологію слова «забезпечувати». Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови слово «забезпечувати» означає: 1) постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; 2) надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; 3) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 4) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [15, с. 18]. Отже, на нашу думку, з точки зору юридичної науки, забезпечення безпеки полягає в: 1) попередженні впливу небезпечних факторів на об'єкт або суб'єкт; 2) створенні таких умов та гарантій, за яких вплив небезпечних факторів певною мірою є неможливим та мінімізовано заподіяння шкоди об'єкту або суб'єкту.

Певної проблематики у загальнотеоретичній науці набувають питання, пов'язані з основними процесами функціонування права, зокрема з його регулятивною функцією. У юридичній науці регулятивну функцію права прийнято тлумачити через таку правову категорію, як «правоверегулювання».

Академічний тлумачний словник української мови трактує слово «регулювати» як впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкорюючи його відповідним правилам, певній системі [15, с. 480]. Д.А. Керімов зазначає, що регулювати – це встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабіль-

ність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у певному напрямі [16, с. 370-371].

Дуже стисло, але чітко поняття правового регулювання сформульовано авторами посібника «Теорія держави і права» Д.В. Лук'яновим, С.П. Погребняком, В.С. Смородинським, які зазначають, що правове регулювання – це впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів [17, с. 68]. «Правове регулювання – це закріплення у правових нормах певного рівня суспільних відносин, забезпечення їх стабільності через постійний контроль, відновлення правовими засобами їх порушень, приведення їх у відповідність з існуючими нормами права» – вважає Б.В. Сабецький [18]. Автори підручника «Загальна теорія держави і права» за редакцією М.В. Цвіка та О.В. Петришина зазначають, що правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [19, с. 207-208]. І. Іщенко справедливо звертає увагу на примусову природу впливу права на суспільні відносини у випадку правового регулювання. Дослідниця зазначає, що всі правові засоби (а точніше – вся їх система), які застосовуються в процесі правового регулювання, спираються на державний примус, який завжди актуально або потенційно присутній у процесі правового регулювання [20, с. 25]. Отже, правове регулювання – це фундаментальна категорія, яка відіграє ключову роль в юридичній науці та практичному застосуванні, що спрямована на збереження суспільства і держави в процесі динамічного розвитку суспільства. Правове регулювання можливе лише за участю держави, тому що право встановлюється та санкціонується державою, а отже, є державним регулятором суспільних відносин. Навіть, у тому випадку, коли норми права можуть встановлюватися недержавними органами, установами, організаціями (індивідуальні правила, які зазвичай є вичерпними і персоніфікованими та закріплюються в актах правозастосування, договорах, тощо) або безпосередньо народом (мораль, звичаї, релігія, тощо) – це не змінює вищевикладеного твердження, тому що недержавні органи, установи, організації або безпосередньо народ встановлюють норми права зі згоди або дозволу держави. Основою правового регулювання є норми права. Тож, на наш погляд, сутність правового регулювання проявляється у впливі норм права на поведінку, діяльність, дії та бездіяльність людей та колективів.

Висновки. Отже, на нашу думку під правовим регулюванням забезпечення безпеки праці можна розуміти процес упорядкування трудових правовідносин і закріплення їх у відповідних правових

нормах, з метою їх охорони, розвитку та забезпечення високого рівня сучасного виробничого середовища, яке виключає вплив небезпечних та шкідливих чинників на життя та здоров'я працівників.

На сьогодні ані діюче законодавство, ані наукові дослідження вітчизняних вчених не містять визначення правового регулювання забезпечення безпеки праці та не сформульовано ознак такого правового регулювання. Ми вважаємо, що вирішення цього питання має принципове значення, оскільки закріплення цієї дефініції у нормативно-правових актах сприятиме ефективному регулюванню питань, пов'язаних з безпекою праці, на практиці. Тому, з нашої точки зору, нинішній стан правового регулювання забезпечення безпеки праці потребує переосмислення та реформування. Необхідно розробити дієвий та ефективний механізм реалізації права на безпечну та здорову працю, шляхом встановлення системи відповідних гарантій для працівників, і підготувати ефективні державні та регіональні програм у сфері безпеки праці та опрацювати питання їх фінансування. Успішне реформування можливе не лише за умови удосконалення старих та ухвалення нових нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпеки праці, а й за умови нагляду і контролю держави за дотриманням законодавства, що регулює охорону праці та встановлення чітких критеріїв відповідальності за його порушення. В цілому можна зазначити, що правове регулювання забезпечення безпеки праці потребує нового етапу розвитку та подальшого вдосконалення.

Література

1. Кодекс законів про працю України: Закон України: від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Юридична енциклопедія (он-лайн версія). В 6-ти томах : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. 1998 р. Том 5. URL: <https://leksika.com.ua/legal>.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Издательская группа «Прогресс». В 3-х т. 1993. 416 с.
5. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури. 2009. 278 с.
6. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємство, господарство і право*. 2016. Вип. 7. С. 60-65. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/07/11.pdf>.
7. Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування підприємств гірничо-металургійного комплексу : наказ Міністерства промислової політики України від 15 черв. 2004 р. № 285. *Офіційний вісник України*. 2004. № 26. С. 79. Ст. 1718.
8. Про затвердження Типового положення про Систему управління безпекою руху на автомобільному транспорті: наказ Міністерства транспорту України:

від 12 лист. 2003 р. № 877. *Транспорт України – нормативное регулирование*. 2003. № 23.

9. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2011. Вип. 7. С. 1-10. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf.

10. Амелічева Л.П. Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.

11. Про охорону праці: Закон України від 14 жовт. 1992 р. № 2695-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 669.

12. Волошина С.М. Поняття безпеки й гігієни праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*, 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 2. С. 48-51.

13. Ізуйта П.О. Поняття належних та безпечних умов праці. *Форум права*. 2007. Вип. № 2. С. 70-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

14. Лакіза О. Умови праці як системне трудо – правове явище. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. Вип. № 1(80). С. 170-178.

15. Академічний глумачний словник української мови. *Онлайн версія «Словника української мови» в 11 томах*. 1970-1980 pp. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007554>.

16. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права : монография, 2-е изд. Москва : Аванта+. 2001. 559 с.

17. Лук'янов Д.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. та ін. Теорія держави і права : посібник. 5-те вид. доповнене та змінене. Харків : «Право». 2016. 198 с.

18. Забецький Б.В. Становлення і розвиток правового регулювання трудових відносин в США: автореферат дисертації ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 2002. 21 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

19. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків : «Право». 2009. С. 584.

20. Іщенко І. Проблеми співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив» у сучасній теорії права. *Юридична Україна. Теорія та історія держави і права*. 2011. Вип. 8. С. 21-27. URL: [file:///C:/Users/HOME/Downloads/urykr_2011_8_6%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HOME/Downloads/urykr_2011_8_6%20(1).pdf).

Анотація

Погорєлова Л. Г. Загальнотеоретичні аспекти правового регулювання забезпечення безпеки праці. – Стаття.

Стаття присвячена науковому дослідженню правового регулювання забезпечення безпеки праці, як окремої категорії трудового права. Часто поза увагою науковців залишаються окремі питання загальнотеоретичного дослідження правового регулювання, правового забезпечення безпеки праці, їх основні поняття, ознаки та співвідношення. На сьогодні у науці трудового права не розроблено в належній мірі понятійний апарат, крім того відсутня концептуальна правова модель правового регулювання забезпечення безпеки праці. Так, зокрема, на законодавчому рівні відсутня понятійна основа «безпеки праці», «правового регулювання забезпечення безпеки праці», що призводить до теоретичної неузгодженості та низької

якості трудового законодавства. Саме тому метою цієї статті є комплексний аналіз теоретичних аспектів правового регулювання забезпечення безпеки праці та розроблення його понятійного апарату.

Ключові слова: безпека, безпека праці, гігієна праці, забезпечення безпеки, охорона праці, правове регулювання, стандарти безпеки, умови праці.

Аннотация

Погорелова Л. Г. Общетеоретические аспекты правового регулирования обеспечения безопасности труда. – Статья.

Статья посвящена научному исследованию правового регулирования обеспечения безопасности труда, как отдельной категории трудового права. Часто без внимания ученых остаются отдельные вопросы общетеоретического исследования правового регулирования, правового обеспечения безопасности труда, их основные понятия, признаки и соотношение. На сегодня в науке трудового права не разработаны в должной мере понятийный аппарат, кроме того отсутствует концептуальная правовая модель правового регулирования обеспечения безопасности труда. Так, в частности, на законодательном уровне отсутствует понятийная основа «безопасности труда», «правового регулирования обеспечения безопасности труда», что приводит к теоретической несогласованности и низкого качества трудового законодательства. Именно поэтому целью данной статьи является комплексный анализ теоретических аспектов правового

регулювання забезпечення безпеки труда и разработки его понятийного аппарата.

Ключевые слова: безопасность, безопасность труда, гигиена труда, обеспечение безопасности, охрана труда, правовое регулирование, стандарты безопасности, условия труда.

Summary

Pogorelova L. G. General theoretical aspects of legal regulation of labor safety. – Article.

The article is devoted to the scientific study of the legal regulation of labor safety as a separate category of labor law. Often scientists ignore certain issues of general theoretical study of legal regulation, legal safety, their basic concepts, features and relationships. To date, the conceptual apparatus has not been properly developed in the science of labor law, in addition, there is no conceptual legal model of legal regulation of occupational safety. Thus, in particular, at the legislative level there is no conceptual basis for "occupational safety", "legal regulation of occupational safety", which leads to theoretical inconsistencies and low quality of labor legislation. That is why the purpose of this article is a comprehensive analysis of the theoretical aspects of the legal regulation of occupational safety and the development of its conceptual apparatus.

Key words: safety, labor safety, occupational health, safety, labor protection, legal regulation, safety standards, working conditions.

УДК 341.232.3

Н. А. Сердюк
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права факультету економіки і права
Київського національного лінгвістичного університету

РОЛЬ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІЇ

В усі часи будь-яка держава прагнула завоювати певний авторитет в міжнародних колах. Раніше це не обходилося без застосування військової сили, а економіка ґрунтувалася виключно на ручній праці, гроші знецінювалися повільно, економіка функціонувала стійко. Сьогодні завоювання проходить «мирним» шляхом за допомогою економічної експансії, яка також має свої мінуси.

В умовах кризи виявляється, що валютні кошти, зароблені державою шляхом продажу товарів на експорт, стають простими папірцями, втрачаючи свою цінність внаслідок обвалу ринку цінних паперів на світових біржах, інфляції та інших причин, породжених пороками людини.

За такої ринкової економіки, яка існує в Україні, цими «папірцями» намагаються обзавестися підприємці, продаючи ресурси країни. Тому, іноземні гроші не розвивають нашу економіку та осідають на рахунках власників за кордоном, оскільки, підприємці виїжджають за кордон купувати блага за цю ж валюту. Такі грошові кошти стають джерелом подвійного стимулювання розвитку іноземної економіки за рахунок наших ресурсів. Таким чином, ми продаємо за безцінь потрібні їм для виробництва і споживання ресурси, стимулюючи їх розвиток, а отримуємо «папірці», а при їх поверненні в рахунок придбання готових товарів, ми отримуємо назад свої ресурси в готовому товарному вигляді, проте, в кілька разів дорожче, що в свою чергу створює прибуток та можливість фінансування робочих місць для іноземної економіки.

Сьогодні, економіка пов'язана з роботою механізмів, які споживають енергію, відсутність якої відразу зупиняє виробництво.

Інтенсивний вклад інвестицій у виробництво однієї країни світу, що наприклад, відбувається у Китаї, призводить світову економіку до енергетичного голоду, що починається в якійсь первинній точці світу, оскільки, обсяги видобутку нафти обмежені, а кількість підприємств, що вводяться в дію зростає.

Таким чином, через негативну ситуацію в одному місці єдиний глобальний комплекс світової економіки починає вражати ефект «доміно», зачіпаючи економіки всіх країн, що спричиняє світову економічну кризу. Вихід з нього ховається не тільки в організації збалансованого виробництва енергоресурсів і їх споживання в світовому масштабі, а й в розумінні істинних смислів

фізики технологічних процесів виробництва, що ігноруються економікою. Наразі, ці проблеми гостро постають у сучасному світовому суспільстві і вимагають конструктивного вирішення і пошуки цього рішення ведуться фахівцями різних сфер і країн, серед яких Братімов О., Вернадський В., Голуб А., Горський Ю., Дейлі Г., Делягін М., Ендрес А., Коваленко А., Конторов Д., Кузик Б., Малахов В., Михайлов Н., Саврасов Ю., Соколенко С., Струкова Е., Письмак В., Подберезкін А., Подолинський С., Яковець Ю.

В економіці всі процеси вимірюються в грошах, а у виробництві – фізичних одиницях. У зв'язку з цим, економічна система відображення реальності не дає справжньої картини змін функціональної системної конструкції держави, як у фізичному об'єкті. Тобто, немає відповідності розрахункових одиниць, функції яких сьогодні виконують національні валюти або гроші, фізичним характеристикам ресурсної бази суспільства [1].

Все це вимагає запровадження збалансованої зовнішньоекономічної торговельної політики, яка заснована на взаємовигідній взаємодії з партнерами. В ході реалізації даної політики можна запровадити пропозицію будівництва транснаціонального коридору через територію України з Європи в Азію, яка буде вигідна усім, оскільки, ввозити товари об'їзними шляхами (навколо Африки) дорожче, що в умовах існування Радянського Союзу було неможливим. Сьогодні, настав час, коли ми можемо запропонувати бізнесменам світу змінити маршрути товарних потоків, які існують багато століть, запропонувавши для цього територію України.

На сьогодні, дякуючи науково-технічному прогресу, об'єктивно виникли технологічні передумови для мирного об'єднання потенціалів східної та західної цивілізацій, які шукали шляхи до свого об'єднання багато віків, використовуючи для цієї мети різні методи: від мирного співробітництва (шовковий шлях) до військового вторгнення (татаро-монгольська навала зі сходу та дві світові війни із заходу). Враховуючи той факт, що територія слов'янських народів розташована між двома цивілізаціями сходу і заходу, то вони можуть стати консолідуючим фактором в інтеграційних процесах Євро-Азійського континенту.

Ні народи Європи, ні народи Азії не мають єдності, яка б склалася за довгий період та сформу-

вала спільну духовність, традиції історію, мову, ментальність, образ мислення. І, доки не буде розроблена програма такого співробітництва Європейських держав та держав Азії, цей напрямок розвиватися не буде [2; 3]. Україна знаходиться в епіцентрі процесів глобалізації територіально та історично, проте, вона, вже сьогодні, **може запропонувати** будівництво, а скоріше, навіть, відновлення транспортної магістралі по своїй території між Європою і Азією, що існувала в давні часи. Це дозволить змінити шляхи світових товарних потоків і отримати світовому бізнесу значну економію від скорочення транспортних витрат. Натомість Україна могла б отримати значний прибуток за рахунок надання послуг користування магістралями та надало б можливість нам ввійти в Європу як рівноправний і повноцінний партнер.

Для цього необхідно налагодити співпрацю між Міністерством закордонних справ, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, бізнесменами, громадськими організаціями та освітніми установами. Ця ідея – світового масштабу і вимагає дипломатичного, економічного і культурного професіоналізму вищої категорії. Вона надасть можливості Україні на століття, а весь цивілізований світ буде працювати на будівництві цієї транспортної магістралі кілька років, а потім буде підтримувати і розвивати цей проект разом з нами, а територія України автоматично стане потрібною для Європи.

Іншим проектом континентального значення може стати проект по створенню єдиної енергосистеми Євразії, що забезпечить стрімкий зріст енергетичного потенціалу континенту. Оскільки, світ розуміє, що гроші у міжнародних розрахунках втрачають своє значення, а сплата ними боргів, та ще в умовах інфляції, через декілька років зробить повернення боргів неактуальним. Грошові активи знецінюються, що дозволяє розвиненим країнам робити жести «доброї волі», час від часу прощаючи борги країнам, які розвиваються. Натомість, розвинені країни безумовно збагачуються за рахунок ресурсів країн, що розвиваються.

Отже, створення єдиної енергосистеми нашого континенту надасть гнучкість у використанні енергоресурсів, дозволить переміщати їх із заходу на схід і навпаки, з країн з нічним часом доби передавати енергію для виробництва у денний час, що знімає дефіцит в їх енергозабезпеченні. А повернення ж боргів електроенергією, основним ресурсом виробництва, збалансує економіку країн Європи, Росії, Китаю, Індії. Україна, в такому випадку, може виступити з цією ініціативою, арабські країни можуть побудувати додаткові енергогенеруючі потужності та продавати електроенергію замість нафти, а вигоду отримають усі учасники цього проекту, заощадивши великі грошових коштів, які необхідні для розвитку їх

енергопотенціалу. До проекту може приєднається і США через Берингову протоку, а грандіозність співпраці об'єднає континенти, що надихає на дії.

Третім проектом міжнародного значення може стати проект розвитку видобутку сірководню, що накопичився у водах Чорного моря і несе серйозну екологічну загрозу причорноморським державам, яку необхідно вирішувати спільно за взаємною згодою.

Україна має великі перспективи щодо співпраці з іншими країнами і в інших сферах, таких як наука, організація фінансів, використання морських портів, екологічні проекти, вирішення проблем сільськогосподарського сектора за програмами Всесвітньої організації продовольства і сільського господарства при ООН та багато інших.

Окремої ваги потребує питання щодо входження України в Європу. Але Європу ми у себе ніколи не побудуємо, оскільки, наша «еліта» буде там свій бізнес, вивозить грошові кошти та купує нерухомість у благополучній Європі... Крім того, Європа нас не прийме до тих пір, поки ВВП на душу населення не підніметься до Європейського рівня. В іншому випадку, народ втече до неї на заробітки, через те що, людям приємніше жити в доглянутій Європі, ніж на наших сміттєвих звалищах, що створить великі проблеми на ринку праці і для неї. Враховуючи існуючий на сьогодні такий стан суспільних відносин, коли основна маса народу знаходиться на рівні жебрацького існування, шлях до Європи триватиме довгі роки.

Але, наша політична «еліта» не бере до уваги ще одну проблему, що виникне у процесі Європейської інтеграції – їй доведеться повернути старим власникам їх майно і землі, які були відібрані радянською владою у сімнадцятому і тридцять дев'ятому роках минулого століття. Тому, перед тим як приймати доленосні рішення для України, необхідно, у першу чергу подумати про наслідки для громадян своєї держави.

Аналізуючи можливі шляхи консолідації нації, які ґрунтуються на відомих історичних фактах і сучасних існуючих умовах, можна спрогнозувати кілька сценаріїв економічної взаємодії держав, що намагаються зробити сучасні політики, науковці, практики [4; 5; 6; 7; 8] та запропонувати найбільш конструктивні, на думку автора, і придатні для реалізації шляхи глобальної інтеграції соціуму.

Найбільшим континентом є Євразія, на якому проживає найбільша кількість людей і зосереджена більша частина природних ресурсів. Це створює певні ресурсні передумови для реалізації інтеграційних процесів, які у найбільшій мірі можуть надати цивілізаційний ефект. США, не дивлячись на її потенціал буде відставати від світу, що консолідується [9], оскільки, по-перше, це безсумнівно залежить від природних та

людських ресурсів держави; по-друге, протягом всього історичного розвитку держави вони повністю і нещадно знищили корінні народи, зайнявши територію для свого проживання та вперше в світі застосували ядерну зброю проти мирного населення в Японії. Така довготривала політика, яка проводилася ними, створила негативний образ духовного розвитку, що асоціюється з руйнівною силою, аморальністю, бездуховністю та всездозволеністю. І по-третє, найголовніше, долар, що забезпечував світове панування, втрачає свої позиції поступаючись європейській валюті, а також електронній чи цифровій валюті як-то біткоїн, літекоїн та інші криптовалюти.

Тому, створення Євразійського енергетичного комплексу дозволить ефективно вирішити деякі питання, які у сучасних підходах до організації спільної взаємодії економічних моделей різних країн складно виконати [10]. У зв'язку з цим, основним питанням розвитку функціональності рукотворного середовища є питання не тільки технічного комплексу, а й питання організації міжнародної фінансової системи, яка спроможна забезпечити нації, що встали на шлях інтеграції, повною, достовірною інформацією про їх ресурсну базу, прозмовинувий, які здійснюються державами.

Гроші, у традиційному розумінні, як інформаційні носії, що підтверджені золотом та засвідчують статок свого власника, на сьогодні повинні нести нову інформацію і давати уявлення про кількість енергоресурсів, якими вони забезпечені. Тобто, власник грошей повинен володіти енергоресурсами, як основним фактором, що забезпечує функціональність виробничого процесу, для якого паперові гроші і золото не є головними складовими. Грошова система у традиційному значенні уповільнює розвиток суспільства, а епоха виміру результатів діяльності виробничих комплексів за допомогою паперових грошей, що відображають «нематеріальну» сутність товару – вартість, закінчується. Цивілізація стрімко шукає шляхи переходу до нових моделей економічних процесів, які б їх вивели зі світової економічної кризи, про що свідчать зустрічі лідерів держав «сімки», «двадцятки», і, які, на жаль, є поки що безрезультатними.

Почався новий перехідний період до нового, який потребує відмови від паперових грошей, а спроби зробити цей перехід за допомогою реформ у межах діючих фінансових інститутів приречені на провал, оскільки, це неможливо зробити без зміни інформаційної системи, яка б відобразила господарські операції, справжній стан економіки, що перейде у розряд світової. Світ увійшов у нову фазу взаємодії, засновану на потужних і швидкісних енергоінформаційних потоках, саме тому реальне відображення результатів виробничо-споживчої діяльності соціуму повинно здійснюватися не у емісіях і біржовими спекуляціями

вартістю національних валют, а у енергетичних показниках, що виключають грошову емісію за волею фінансової влади держав і котирування акцій за волею бірж. Це видалить прояви інфляції, які сучасні держави не можуть подолати, оскільки, вони їх породжують, керуючись у своїх діях сталим образом економічного мислення.

Гроші, засновані на енергоресурсах забезпечать систему управління виробничо-споживчої діяльності цивілізації фактичною інформацією про стан світового господарського комплексу, звільнять її від залежності від будь-якої валюти світу тому, що будуть відображати зроблену основними фондами фізичну роботу щодо перетворення речовини в процесі виробництва із використанням енергії, витраченої на випуск продукції [11; 12]. Сьогодні Україна може використати такий принцип, заснований на енергоресурсах грошей, у своїй економіці і взаємодіяти з іншими державами, а такі гроші без перешкод можуть існувати разом із звичайними грошима. Але, в такому випадку, буде необхідно концептуально змінити економічні поняття і принципи бухгалтерського обліку, а сама економічна теорія повинна трансформуватися в енергоекономіку.

Людина все своє життя займається не економікою, а енергоекономікою, тобто суб'єктивним перетворенням оточуючого середовища [13] і ця діяльність має великий вплив на її життя і забезпечує певне перетворення навколишнього світу. На жаль, людина займається не раціональним господарством, а хижацьким знищенням планети, перетворюючи надра у товар, що разом із людською недбалістю та самовпевненістю із самовпевненістю призводить до різноманітних природних катаклізмів. В той же час, людина в процесі своєї діяльності вживає і використовує енергію, яка вимагає регенерацію і врахування у масштабах суспільного господарського комплексу. Натомість, економіка розглядає обмежену частину людської діяльності, яку суспільство вимірює грошима, а, наприклад, виховання дітей, домашня робота, робота на присадибній ділянці, заняття різноманітними видами спорту, хобі та інша подібна діяльність економікою не враховується.

Тому, державам не під силу поодиноці запровадити економічні перетворення і подолати сучасні господарські втручання у природні процеси, і це ще раз підтверджує про необхідність світової глобалізації, яка на сьогодні є об'єктивним процесом у світі та створення інформаційної системи. Крім створення інформаційної системи, яка відображає справжній стан суспільної соціально-економічної моделі на всіх її рівнях, суспільству необхідно запровадити механізми розподілу благ, що забезпечать розвиток кожного індивіду і суспільства в цілому, задовольняючи їх як матеріальні так і духовні потреби. Використання методу

перерозподілу благ, які б задовольняли матеріальні потреби людей, в економіці вимагає майновий комплекс держави розглядати як корпоративну власність громадян, що базується на основі колективно-пайової участі сучасників та предків, які брали участь у його створенні. Модулі суспільної структури і економічна система за короткий проміжок часу почнуть самокеруватися і самоорганізовуватися, трансформуючи тим самим негативні явища, перевтілюючись у єдиний цілий організм, що підвищить ефективність цих процесів у декілька разів. Такий процес розвитку не залишить поза увагою науку, з'являться нові наукові напрями і технології, які будуть благотворно впливати і на землю але, у зв'язку з цим зазнає змін і система управління соціальними структурами і функціональність самого суспільства.

Література

1. Голуб А. А., Струкова Е. Б. Экономика природных ресурсов: Учеб. пособ. для вузов. М.: Аспект Пресс, 2001. 319 с.
2. Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва. 2-е изд., доп. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. 624 с.
3. Братимов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. М.: ИНФРА-М, 2000. 344 с.
4. Дейли Герман. Позазростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ.: Інститут сталого розвитку. К.: Інтелсфера, 2002. 312 с.
5. Корнієнко А. С., Савчук С. І. Новий образ життя і державного устрою / Рос. мовою. Київ: Видавничий дім «Букрек», 2006. 284 с.
6. Письмак В. П. Энергоимпульсная сущность экономического базиса общества. Донецк.: Изд-во «Донецчина», 2002. 296 с.
7. Конторов Д. С., Михайлов Н. В., Саврасов Ю. С. Основы физической экономики. (Физические аналоги и модели в экономике). М.: Радио и связь, 1999. 184 с.: ил.
8. Соколенко С. И. Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины. К.: Логос, 1998. 568 с.
9. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «Изд-во «Экономика», 2003. 411 с.
10. Малахов В.С. Государство в условиях глобализации: Учеб. пособ. М.: КДУ 2007. 256 с.
11. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. М.: Рольф, 2002. 576 с.
12. Подолинский С. А Труд человека и его отношение к распределению энергии. М. 2005.
13. Эндрес Альфред. Экономика окружающей среды / Пер. с нем. К.: Лебедь, 1995. 168 с.

Анотація

Сердюк Н. А. Роль України в процесі консолідації нації. – Стаття.

Негативна ситуація в єдиному глобальному комплексі світової економіки вимагає запровадження збалансованої зовнішньоекономічної торговельної політики, яка заснована на взаємовигідній взаємодії між державами-партнерами. Автором запропоновано проекти, вирішення окремих проблем і розкрито перспективи України у співпраці з іншими країнами і в різних сферах.

Ключові слова: Європейська інтеграція, консолідація нації, економічна криза, ресурси держави, енергетичний комплекс, міжнародна фінансова система, виробничі процеси, енергоресурси.

Аннотация

Сердюк Н. А. Роль Украины в процессе консолидации нации. – Статья.

Негативная ситуация в едином глобальном комплексе мировой экономики требует введения сбалансированной внешнеэкономической торговой политики, которая основана на взаимовыгодном взаимодействии между государствами-партнерами. Автором предложено проекты, решения отдельных проблем и раскрыты перспективы Украины в сотрудничестве с другими странами и в различных сферах.

Ключевые слова: Европейская интеграция, консолидация нации, экономический кризис, ресурсы государства, энергетический комплекс, международная финансовая система, производственные процессы, энергоресурсы.

Summary

Serdyuk N. A. The role of Ukraine in the process of nation consolidation. – Article.

The negative situation in a single global complex of the world economy requires the introduction of a balanced foreign trade policy based on mutually beneficial interaction between partner countries. The author proposes projects for solving certain problems and outlines the prospects of Ukraine in cooperation with other countries and in various spheres.

Key words: European integration, nation consolidation, economic crisis, state resources, energy complex, international financial system, production processes, energy resources.

УДК 340.12

В. І. Сировацький
кандидат юридичних наук,
адвокат
м. Київ, Україна

ОНТОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ СКЛАДНИКІВ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ

Сучасний стан глобалізованого суспільства вимагає від людства переосмислення усіх умов правової реальності в контексті різноманітних факторів, темпорально-просторової сфери в першу чергу. Для прикладу, на думку Ю. Оборотова чималих розробок сягає вчення у сфері правового часу, тоді як правовий простір залишається певним чином поза увагою дослідників. Зокрема досі залишаються відносно слабо розробленими поняття меж правового простору, його багаторівневості, а також взаємодії правового простору та його окремих елементів. Втім це питання є надважливим позаяк саме в глобалізаційний період має місце синтез культур, в тому числі й у межах правової культури, що в свою чергу тягне за собою не виправдані, фрагментарні, необґрунтовані прояви рецепції, уніфікацію тощо [1]. Хоча, на нашу думку, проблем перевантаження правового простору внаслідок зближення правових систем сучасності справді має місце, що опри позитивні правові новації, має всі шанси негативно позначитися на вітчизняній правовій традиції, руйнуючи її самобутність та ідентичність, а відтак – створюючи загрозу національній правовій традиції.

Повертаючись до витоків філософії права та згадуючи її засновника Гегеля варто зацентрувати на слухній думці про те, що право перманентно рухається у двох вимірах, або ж синусоїдним шляхом. Це можна зрозуміти проаналізувавши становлення правових норм від первісного до постіндустріального, або ж глобалізованого суспільства, тобто від мононорм до соціальних норм та національних правових норм; від національних правових норм до міжнародних норм права [2, с. 345]. Все це дає підстави та можливості розглядати право на різних рівнях, вказуючи в такий спосіб власне на згадану багатоплановість правового простору, тобто можливості розглядати макрорівень права на основі локальних норм, та макрорівень на основі норм міжнародного права; аналізувати ідеї, засади, принципи права та власне норми, а їх в свою чергу та види за галузями та іншими критеріями [3, с. 76]. Загалом кажучи, розуміння багатоплановості структури дає змогу дивитися глибше та вдатися до аналізу соціальних норм в цілому, виокремлюючи серед них норми права, а також моралі, релігії, етики тощо.

Традиційно поняття правового простору окреслюють певними межами. Ці межі прийнято називати постає правовою територією, правовою системою, правовою сім'єю. Кожна із цих категорій чітко окреслює свій кордон. Кордон цей постає резервуаром, вакуумом унікального права як сукупності норм, відтак все це вказує на потребу чіткого тлумачення норм права, конкретизації його положень, а не на стиснення та спрощення його змісту з метою придатності до використання в різних правових системах. Все це вкотре підкреслює важливість категорії простору права.

Стосується такий підхід не лише писаного позитивного права, а і його природної, духовно-засадничої складової. Існує й інша точка зору, яка не розглядає право як живий організм, а осмислює його більш утилітарно. Відповідно до такої точки зору право за своєю суттю є нормативною базою, що всього лиш рефлексує на запити суспільства. Конкретна особи, чи то індивідуальна, чи колективна ставить певні вимоги, на які право відповідає в той чи інший спосіб.

Основними серед вимог, що опосередковують природні потреби людини є потреба у захисті своїх законних прав та інтересів. Право виступає гарантом такої діяльності, а підхід такий характеризує його суворо інституційний, нормативний характер. В той самий час запити на свободу думку, слова, анти дискримінаційні постулати апелюють до його природно-правової сутності. Такий підхід до правового простору тяжіє до чіткого розрізнення структури правового простору, елементи якої співвідносяться між собою на різних засадах та позиціях. Прикладом цього є синтез багатьох мікроправових просторів особистісного характеру, що в своєму синтезі утворюють певну нестабільну уніфікованість [4, с. 234]. Зазначена характеристика вказує на полісистемність правового простору, де відбувається взаємодія особистісних мікропросторів права та колективного макропростору права, де закріплені та захищаються панівні в конкретному суспільстві типи суспільної поведінки [5, с. 395].

Характерною рисою правових просторів – є наявність системи певних принципів, що притаманна певному типу суспільних відносин. Якщо мова йде про демократичний правовий простір, то таки-

ми ідеалами-засадами постають верховенство права, законність, справедливість, рівність, свобода та відповідальність, змагальність сторін, презумпція невинуватості особи тощо. Якщо ж йдеться про авторитарні, тоталітарні суспільства, то такими принципами очевидно постають жорстка ієрархія, публічний характер приватного життя, втручання держави у суспільні відносини, система залякування та доносів, мілітаризація суспільства.

Не слід ототожнювати поняття соціального, правового та політичного та духовно-культурного простору, подібно до того, як не є синонімами поняття соціальних, правових, політичних та моральних й релігійних норм. Межі даних просторів можуть співпадати, або не співпадати, для їх визначення може використовуватися єдиний термін «територія». Взаємодіючи вони можуть утворювати єдиний просторовий континуум певного макросередовища, можуть бути пов'язаними воедино завдяки приналежності до простору соціального. В такий спосіб правовий простір може сприйматися, чи не сприйматися, визнаватися чи заперечуватися, у зв'язку із відношенням суб'єкта до даного простору, втім від цього міняється лише його суб'єктивний вимір, об'єктивно простір існує поза його рефлексіями [1].

Правовий простір відрізняється не лише шляхом самоідентифікації поміж простору соціального, політичного, духовно-культурного, і не лише шляхом поділу на природний та позитивний пласти, а також і в контексті поділу на онтологічний та деонтологічний аспекти [6, с. 164]. Визначається ця класифікація шляхом усвідомлення нормативності та імперативності у різних його сферах. Попри те, що правовий простір, на відміну від політичного, не є однорідним, проте він є всюдишним. На відміну від політичного, правовий простір є «шорохуватим» завдяки тій, чи іншій картині правомірності/протиправності, тоді як політичний є просто полі діалогічним. Особливістю правового простору є його імперативна ознака, і лише в межах нього, зважаючи на монопольну владу держави, примус буває законним.

Не слід синонімізувати також поняття правового простору, та державного простору. Звісно, що подібна практика має підвалини та втілення у реальність у зв'язку із спільними демаркаційними межами обох просторів – територією. Нормативний зміст даних термінів теж можна визначити як тотожний, адже просторовий аспект демократичного права більшості правових систем західного світу якраз і полягає у поширеності на всій території конкретної держави. Саме тут проявляється природно-правова константа правового простору, його наповненість ідеологічним, аксіологічним змістом. Адже правовий простір у розуміння того чи іншого права як ідей, засад, принципів та цінностей в жодному разі не обмежується державним кордоном.

Особливістю правового простору у глобальному контексті є його фрагментарність у зв'язку із компліцією всередині себе різних правових систем, тим паче правових сімей. Цей фактор разом із тим вказує на обмеженість та територіальну приналежність сегментів правового простору змогу. Саме тут у пригоді стає міжнародне приватне право, яке дає змогу врегулювати колізії у сфері правового простору, розв'язуючи правові конфлікти в межах тієї чи іншої локальної правової ситуації, задовольняючи інтереси суспільства, даючи відповіді на питання по змісту правовідносин із іноземним елементом. Цей аспект питання гостро актуальний, позаяк станом на сьогодні тісна міжнародна співпраця, міграція задають багато незрозумілих запитань національним правовим системам. І це лише один, сьогоднішній, модерний зріз проблеми. А її зародки сягають початку ХХ століття, коли лише засобами міжнародного права (на той момент переважно публічного права) дали можливість зменшити руйнівний вплив світових воєн, а також покарати винних. Засобами виключно національного простору це було б зробити неможливо.

Незважаючи на фрагментарність та сегментованість, імперативний характер правового простору дає можливість бути йому ядром правової реальності. Правовий простір, як зрештою і правовий час, інституціолізує правову реальність. Якщо правовий час реалізовується лінійно, міняє протяжність правової реальності та характеризує його діахронну складову, то я простір діє територіально, діапазонно, сферово, та розширює межі наявної правової реальності [7, с. 67–75]. Відтак правовий простір та правовий час є основними детермінантами правової реальності. В зв'язку із коливаннями цих показників міняється правова реальність, набуває динамічного характеру, позбувається незмінної статичності.

Переходячи до категорії «час», зазначимо, що темпоральні константи правової сфери, це – об'єктивне та суб'єктивне сприйняття лінійного, релятивного та квантового часу, що у сфері правового примусу виражається здебільшого у концептах «термін», «строк», «позовна давність», «строки давності». Просторовими константами правової сфери є територія та відстань, у сфері ж державного примусу такими є правова система з урахуванням її локального та загально національного рівня, а також правова сім'я.

Онтологія державного примусу передбачає глибинне вивчення досліджуваного поняття у буттєвому зрізі. У переважній більшості випадків категорія правового примусу стосується імперативних, тобто публічних галузей права. Проте, це не завжди так. Примус – це не покарання, а ознака механізму правового регулювання, що охоплює: відновлення порушених прав, карально-виховний вплив, попередження, припинення, забезпечення.

Прибічники модернізацій правової науки вважають за доцільне замінити поняття «державний примус» на поняття «державної охорони» оскільки мова йде про необхідність створення дефініції, що здатна проілюструвати усі історичні періоди та всі типи права, в той час коли поняття примусу не передбачає усіх можливих заходів щодо забезпечення порушеного права [8, с. 60].

Відповідно до законів формальної логіки державний примус має місце застосування за наявності тієї чи іншої конфліктної ситуації, яка виникає в ході дотримання, виконання та використання правових норм, тобто, в межах право реалізації, правовідносин. Більше того такі правовідносини можуть бути кваліфікуватися як приватно-правові, коли мова йде про правовий спір, так і в межах публічних правовідносин, коли йдеться про конфлікт особи із законом. Як зазначає З. Зинатулін, примус це – метод державного впливу, який виявляється у правових обмеженнях особистісного, майнового та організаційного характеру внаслідок застосування щодо учасників правовідносин заходів впливу уповноваженими на це державними органами, за наявності визначених законом підстав [9, с. 12, 31].

Відтак державний примус – це здійснюваний компетентними органами та представниками держави на основі та в межах чинного законодавства, фізичний, моральний чи психічний вплив стосовно людини, шляхом застосування щодо них обмежень особистого, матеріального та морального характеру з метою підкорення їх волі та поведінки вимогам закону.

Для того, аби позбавити поняття «державного примусу» завідомо негативного контексту слід дати визначення, а заодно і розмежувати між собою терміни «примус», «сила» та «насильство». Як зазначає В. Сітаров, насильство – це один із видів державного примусу одного індивідуального чи колективного суб'єкта стосовно іншого задля отримання владних повноважень над нею з різною метою [10, с. 135–139]. Таким чином, насильство належить до елементів примусу, проте відноситься до негативних його видів, позаяк переслідує негативну мету – влади над іншим індивідом.

Влада – можливість користування, володіння, розпорядження, тобто право власності, є можливим та актуальним стосовно речі, проте ніяк не стосовно іншої людини. Ось чому цей компонент надає негативного контексту насиллю, коли мова йде про приватні, диспозитивні взаємини «людина-людина», проте набуває іншого контексту, коли мова йде про публічні, імперативні стосунки «людина-державна». Адже мета таких взаємин – відшкодування (недопущення) завданої шкоди, або ж виправлення та ресоціалізація (превенція) особи-правопорушника.

Існують й інші визначення поняття насильства. Постсоціалістична наукова школа пропонує розуміти насилля як специфічного типу взаємин, що має можливість існувати завдяки за умов пригнічення людського «Я», його підпорядкування волі іншої людини [11, с. 89]. Західна школа права пропонує розуміти насильство зумисне, реальне або потенційне, що застосування силових або владних механізму місце застосування щодо одного або більше суб'єктів права [12, р. 41]. Тобто, основними засобами, що дозволяють застосувати насильство, є влада та сила, чи то іншими словами два різні виміри – психологічний та фізичний – одного і того ж, тобто повноважень. Урешті, теоретично поняття насильства завжди пов'язано із певною деструкцією, руйнуванням, злістю, ворожнечею, образою, обманом, корисливістю, зловживанням тощо, тоді примус може мати й позитивне, організаційне, впорядковуюче значення. Поняття ж насильства суперечить основним принципам міжнародного права, таким як свобода та відповідальність, гуманізм, законність тощо.

Пізнання онтологічної сутності державного примусу як суспільного явища неможливе й поза з'ясуванням, поруч із спектром його властивостей, також соціальної ціннісного змісту. Відтак соціальна цінність державного примусу полягає в здатності його примусових процесуальних засобів відображати об'єктивні потреби соціального життя у сфері процесуального права та служити успішному вирішенню задач, які перед ним поставили. Загалом кажучи, заходи державного примусу вже в силу свого спеціального призначення чинять загальний та превентивний вплив на поведінку людини, яка має той чи інший стосунок до конкретної правової ситуації.

Вдаючись до праксеології проблеми слід зазначити, що засоби державного примусу становлять собою правові настанови, які самі по собі, поза їх реалізацією, не можуть чинити насильницької дії на суб'єктів приватних чи публічних правовідносин. Для того, аби зміст державного примусу, що міститься в конкретній правовій нормі набув втілення, був переведений із можливого/потенційного у реальний, необхідною у правозастосовна діяльність, в результаті якої він набуде рис свого реального буття. Вказана діяльність у сфері правового примусу не може бути довільною. Вона врегульована нормами відповідної галузі права і перебігає в рамках особливої процедури, у визначеній процесуальній формі. Виходячи із цього принципово важливим є положенням про те, що в дослідженні проблеми державного примусу важливо диференціювати, з одного боку, самі органи примусу, з іншого – процесуальну форму її здійснення, тобто найбільш оптимальну організацію. Отже ж, зміст процесуальної форми державного примусу в про-

цесуальному праві складається із структурних елементів такого характеру: 1) підстав застосування примусу; 2) умов його здійснення; 3) рішення про застосування примусу і його закріплення у правозастосовному акті; 4) фактичного виконання примусу; 5) послідовності здійснюваних в ході засобів державного примусу операцій; 6) встановлення повноважень органів по застосуванні примусу; 7) наділення правовим статусом осіб, що підлягають примусовому впливу [13, с. 34]. Відтак, процесуальна форма заходів примусу – це форма дій, що носить в системі імперативного публічного права та процесу допоміжний характер. На відміну від основних стрижневих дій, в яких поруч із процесуальними нормами застосовується, бодай в частині диспозиції, і норми імперативного права.

Попри те, що державний примус має місце застосування переважно у кримінальному та адміністративному процесі, цивільні правовідносини теж не позбавлені його у низці випадків договірної та не договірної характеру. Як форма окремої дії державний примус є односкладним, простим, позбавленим стадійного характеру ситуативним заходом. У цьому випадку, державний примус є явищем схожим за спрямованістю із іншими заходами забезпечення порушеного права, проте не є тотожними. Також нам вдалося з'ясувати про опосередкованість державного примусу правозастосовною діяльністю, її особливими формами та ключовими елементами. Проте, окрім розмежування категорії державного примусу від категорії заходів забезпечення порушеного права, для більш чіткого витлумачення онтологічної сутності останнього, слід також провести демаркаційні межі між категорією переконання та примусу. Явища ці суттєво відмінні, як за своїми засобами, так і за силою імперативу, і, тим не менше, переслідують вони одну і ту ж кінцеву мету – здійснення регулятивного впливу на учасників правовідносин.

Підсумовуючи є необхідність акцентувати на тому, що окрім визначення темпорально-просторових характеристик державного примусу через призму категорій «межі» (як часові, так і просторові), а також – «ефективності», як такої, що відносно підпадає під дану характеристику завдяки перехрещенню в ній двох і більше кількісних показників, варто зазначити, що найбільш часто інструментальними термінами, які всебічно розкривають суть ключових досліджуваних понять, є своєчасність державного примусу та його юрисдикційна відповідність.

Відтак онтологічне осмислення темпорально-просторових аспектів державного примусу, окрім з'ясування його сутності, мети, характеру та форм, дає підстави виокремити поняття «меж», як одного із найбільш змістовних та начочних, а головне таких, що демонструють його праксеологічний вимір.

Література

1. Оборотов Ю.М. Правова сфера як багатомановість правового простору / Ю.М. Оборотов. URL: <http://legalactivity.com.ua>.
2. Гегель Г. Наука логики / Г.-В.-Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1975. – 452 с.
3. Мережко А.А. Введение в философию международного права / А.А. Мережко. – К.: Юстиниан, 2002. – 192 с.
4. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев. – С-Пб.: Юридический институт, 1998. – 328 с.
5. Бержель Л.-Р. Общая теория права / Л.-Р. Бержель. – М.: Нота-бене, 2000. – 576 с.
6. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
7. Бочарова Е.Е. Стратегии поведения и субъективное благополучие личности / Е.Е. Бочарова // Вопросы общей и социальной психологии. – 2005. – С. 67–75.
8. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М.: Норма-Инфра, 1961. – 297 с.
9. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность / З.З. Зинатуллин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1981. – 136 с.
10. Ситаров В.А. Насилие и ненасилие / В. А. Ситаров // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 1. – С. 135–139.
11. Черноушек М. Психология жизненной среды / М. Черноушек. – М.: Мысль, 1989. – 174 с.
12. Kennedy A. C. An Ecological Approach to Examining Cumulative Violence Exposure Among Urban, African American Adolescents // Child and Adolescent Social Work Journal. – 2008. – P. 25–41.
13. Базилев Б.Т. Социальное назначение государственного принуждения в советском обществе / Б.Т. Базилев // Правоведение. – 1968. – № 5. С. 31–39.

Анотація

Сировацький В. І. Онтологічне обґрунтування темпорально-просторових складників державного примусу. – Стаття.

Стаття присвячена філософсько-правовому дослідженню онтологічного обґрунтування темпорально-просторових складників державного примусу. Простежено зв'язок примусу як риси механізму правового регулювання з іншими його елементами – характером юридичних фактів, виявляється у тому, що при правовому опосередкуванні негативних відносин вказаними фактами служать визначення неправомірної дії особи, а іноді також діяння та акти органів, що беруть участь у юридичному процесі. Відтак, з'ясовано, що визнання за діяннями, що містять ознаки правопорушення значення пускового механізму примусово-правового впливу обумовлено реальним втіленням в них невідповідності індивідуальної волі суб'єктів та державної волі, спрямованої на вирішення судової справи. Актуалізовано авторську позицію, відповідно якої реалізація примусової дії права, здебільшого в межах охоронних правовідносин, слугує проявом державного взаємодії примусу із іншими елементами механізму правового регулювання. Завдяки охоронним правовідносинам стає можливим визначити не лише зміст прав і обов'язків їх сторін, але й межі дії примусу, його початковий і кінцевий моменти. Обґрунтовано, що процесуальні охоронні правовідносини, що виникають у зв'язку із визначеними юридичними фактами, за своїм змістом завжди представляють відносини нерівності, підпорядкування: владний орган набуває права завдавати

заходів примусу щодо другої сторони, однак при цьому зобов'язана застосовувати лише законом передбачену для даної справи міру; у суб'єкта, щодо якого застосовується примус виникає обов'язок зазнати дію останньої, але разом із тим він наділений правом вимагати, аби вид та міра примусових заходів відповідали вимогам закону. На основі проведеного дослідження встановлено, що окрім визначення темпорально-просторових характеристик державного примусу через призму категорій «межі» (як часові, так і просторові), а також – «ефективності», як такої, що відносно підпадає під дану характеристику завдяки перехрещенню в ній двох і більше кількісних показників, варто зазначити, що найбільш часто інструментальними термінами, які всебічно розкривають суть ключових досліджуваних понять, є своєчасність державного примусу та його юрисдикційна відповідність.

Ключові слова: онтологія, право, правовий простір, правовий час, темпорально-просторовий вимір, держава, суспільство, державний примус, філософія права.

Аннотация

Сыровацкий В. И. Онтологическое обоснование пространственно-временных составляющих государственного принуждения. – Статья.

Статья посвящена философско-правовому исследованию онтологического обоснования временной и пространственной составляющих государственного принуждения. Прослеживается связь принуждения как особенности механизма правового регулирования с другими его элементами - природой юридических фактов, что при правовом опосредствовании негативных отношений эти факты служат для определения противоправных действий лица, а иногда и акты и акты органов, участвующих в судебном процессе. Следовательно, установлено, что признание деяний, содержащих нарушение значения спускового механизма принудительного правового воздействия, обусловлено фактической реализацией в них несоответствия между индивидуальной волей субъектов и волей государства, направленной на разрешение проблемы. Судебное дело. Уточнена авторская позиция, согласно которой реализация принудительного действия закона, преимущественно в рамках защитных правоотношений, является проявлением государственного взаимодействия принуждения с другими элементами механизма правового регулирования. Благодаря защитным правоотношениям становится возможным определить не только содержание прав и обязанностей их сторон, но и пределы принудительного действия, его начальные и конечные моменты. Обосновано, что процессуальные охранительные правоотношения, возникающие в связи с определенными юридическими фактами, по своему содержанию всегда представляют собой отношения неравенства, подчиненности: орган власти получает право применять принудительные меры к другой стороне, но обязан применять только предусмотренные законом для случая под рукой; субъект, к которому применяется принуждение, обязан предпринять действия последнего, но в то же время он имеет право требовать, чтобы вид и степень принуждения соответствовали требованиям закона. На основании проведенных исследований установлено, что помимо определения пространственно-временных характеристик принуж-

дения государства через призму категорий «границ» (как временных, так и пространственных), а также – «эффективности» как таковой, которая Относительно подпадает под эту характеристику в связи с пересечением в ней двух и более количественных показателей, стоит отметить, что наиболее часто инструментальными терминами, всесторонне раскрывающими сущность исследуемых ключевых понятий, являются своевременность государственного принуждения и его юрисдикционная значимость.

Ключевые слова: онтология, право, правовое пространство, правовое время, временное и пространственное измерение, государство, общество, государственное принуждение, философия права.

Summary

Syrovački V. I. Ontological substantiation of temporal-spatial components of state coercion. – Article.

The article is devoted to a philosophical and legal study of the ontological substantiation of temporal and spatial components of state coercion. The connection of coercion as a feature of the mechanism of legal regulation with its other elements – the nature of legal facts, is traced, that in the legal mediation of negative relations these facts serve to determine the unlawful action of a person, and sometimes the acts and acts of bodies involved in legal process. Consequently, it has been found that the recognition of acts containing a violation of the value of the trigger mechanism of coercive legal influence is conditioned by the actual realization in them of inconsistency between the individual will of the subjects and the state will aimed at resolving a court case. The author's position has been updated, according to which the realization of coercive action of the law, mostly within the framework of protective legal relations, is a manifestation of state interaction of coercion with other elements of the mechanism of legal regulation. Thanks to the protective legal relationship, it becomes possible to determine not only the content of the rights and obligations of their parties, but also the limits of the coercive action, its initial and final moments. It is substantiated that procedural protective legal relations arising in connection with certain legal facts, in their content always represent relations of inequality, subordination: the authority gets the right to impose coercive measures on the other party, but is obliged to apply only the law provided for the case at hand; the subject to whom the coercion applies is obliged to take the action of the latter, but at the same time he is empowered to require that the type and degree of coercive measures comply with the requirements of the law. On the basis of the conducted research it is established that in addition to determining the temporal-spatial characteristics of state coercion through the prism of categories of "boundaries" (both temporal and spatial), as well as – "efficiency" as such, which relatively falls under this characteristic due to the intersection in it two or more quantitative indicators, it is worth noting that the most often instrumental terms that comprehensively reveal the essence of the key concepts under study are the timeliness of state coercion and its jurisdictional relevance.

Key words: ontology, law, legal space, legal time, temporal and spatial dimension, state, society, state coercion, philosophy of law.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.962.1-044.245(477)

О. І. Байбак
здобувач*Харківського національного університету внутрішніх справ*ПИТАННЯ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ОБМЕЖЕНЬ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. З набуттям статусу судді в особи з'являються неабиякі можливості для його використання неналежним і навіть неправим способом: у політичних цілях, в інтересах третіх осіб, з метою особистого збагачення тощо. З метою недопущення випадків зловживання наданою владою та спрямувати її виключно на виконання службових завдань, законодавець закріплює систему правообмежень, тобто певних заборон і обов'язків, які обмежують свободу вибору поведінки судді в певній сфері правовідносин. Іншими словами, правообмеження, встановлені для судді, виступають своєрідною протипагою наданим їм винятковим повноваженням.

Актуальність теоретико-правового аналізу допустимих обмежень у правовому становищі суддів обумовлена необхідністю вироблення оптимального поєднання гарантованості професійної діяльності суддів та забезпечення їх прав і свобод, а також активним обговоренням цих проблем у суспільстві і органах влади.

Стан наукового дослідження проблеми. Питанням аналізу теоретичних і практичних питань щодо обмежень правового становища суддів не приділяється належної уваги на науковому рівні. Однак, окремі аспекти критеріїв допустимості обмежень посадових осіб, аналізу і характеристики правових основ статусу суддів як посадових осіб держави, що реалізують судову владу, присвячені праці Ф. Багатудінова, С. Байкеевої, І. Барцица, М. Бондаря, В. Венедиктова, М. Вітрука, С. Дубенка, В. Лазарева, О. Малька, М. Матузова, Г. Мальцева, В. Мозоль, В. Німченка, А. Ромашевського, Н. Янюк, І. Щруб та ін. Їхні праці є методологічним підґрунтям подальшого розкриття теоретичного уточнення розуміння правообмежень посадових осіб, у тому числі суддів.

Метою даної статті є аналіз чинного законодавства України, вироблення концептуальних підходів щодо розуміння юридичної природи і характеристики системи правообмежень суддів під час здійснення своїх професійних обов'язків.

Викладені в статті положення можуть бути використані практично, а саме в науково-дослідницькій сфері для подальших наукових досліджень з цієї проблеми, в науково-освітній сфері під час викладання навчальних дисциплін, у науково-методичній сфері з метою вдосконалення, розробки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, а також в законодавчій діяльності щодо вдосконалення норм права, що регламентують діяльність суддів.

джен з цієї проблеми, в науково-освітній сфері під час викладання навчальних дисциплін, у науково-методичній сфері з метою вдосконалення, розробки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, а також в законодавчій діяльності щодо вдосконалення норм права, що регламентують діяльність суддів.

Виклад основного матеріалу. У чинному законодавстві України містяться різноманітні обмеження та заборони для суддів. При цьому, основним документом, який передбачає можливість їх встановлення, є Конституція України, в ч 2 ст. 127 якої забороняється суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. [1]

Названі положення Конституції України деталізуються в ст. 54 («Вимоги щодо несумісності») Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2], в п. 1 ч. 1 ст. 25 («Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності») Закону України «Про запобігання корупції» [3], в ст. 11 («Вимоги до судді Конституційного Суду») і ст. 60 («Конфлікт інтересів та відвід (самовідвід) Судді») Закону України «Про Конституційний Суд України» [4], в ст. 36 («Підстави для відводу (самовідводу)») і ст. 37 («Недопустимість повторної участі судді в розгляді адміністративної справи») Кодексу адміністративного судочинства України [5], в ст. 75 («Обставини, що виключають участь слідчого судді, судді або присяжного в кримінальному провадженні») і ст. 76 («Недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні») Кримінального процесуального кодексу України [6], в ст. 36 («Підстави для відводу (самовідводу) судді») і ст. 37 («Недопустимість повторної участі судді в розгляді справи») Цивільного процесуального кодексу України [7], в ст. 35 («Підстави для відводу «самовідводу» судді») і ст. 36 («Недопустимість повторної участі судді у розгляді справи») Господарському процесуального кодексу України [8].

Досліджуючи питання правообмеження в діяльності судді слід згадати Кодекс суддівської етики, який передбачає певні вимоги щодо моральних якостей судді [9]. Кодекс являє собою сукупність моральних правил поведінки судді, за допомогою яких можна оцінити його дії з погляду таких цінностей, як справедливість, сумлінність, гідність, людяність тощо. Приймаючи Кодекс суддівської етики, судді України добровільно і охоче взяли на себе обов'язок прийняти ряд обмежень, пов'язаних з дотриманням етичних норм під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці [10].

Отже, на сьогодні правообмеження в діяльності суддів визначаються в нормативно-правових актах різної юридичної сили, а тому дещо нелогічним видається закріплення в ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вичерпного переліку правообмежень для професійних суддів. Цілком слушною з цього приводу є думка вітчизняного науковця І. Шруб про необхідність внесення змін до ст. 54 даного Закону, доповнивши її новою частиною наступного змісту: «На суддів поширюються обмеження та заборони, передбачені Конституцією України, Законами України, Кодексом адміністративного судочинства України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, а також Кодексом суддівської етики» [6, с. 205-206].

Більш детальний аналіз чинних нормативно-правових актів, які встановлюють обмеження та заборони для суддів, свідчить, що деякі правообмеження не виправдано звужують сферу особистих прав і свобод суддів, існують суперечності між самими нормативно-правовими актами, а також простежується їх невідповідність загально визнаним міжнародно-правовим стандартам. Таке порівняльне дослідження дозволить виявити зазначені недоліки і сформулювати конкретні пропозиції з їх усунення.

Вимоги щодо сумісності. До цієї групи повноважень відносяться заборони, які обмежують суддів у виборі виду додаткової трудової діяльності. В першу чергу, такі заборони передбачені Конституцією України, в ч. 2 ст. 127 якої зазначається, що професійні судді не можуть обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім наукової, викладацької чи творчої) [1].

Дане конституційне положення конкретизується в ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яке забороняє суддям: займати посади в будь-якому іншому органі державної влади чи органі місцевого самоврядування; поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової чи творчої); входити до складу керівного органу чи наглядової

ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку [2], п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції», що передбачає заборону для суддів і суддів Конституційного Суду України займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю [3] і ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України», в якій міститься положення про те, що суддя Конституційного Суду не може суміщати свою посаду з будь-якою посадою в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, органі професійного правничого самоврядування, зі статусом депутата всіх рівнів, з іншим представницьким мандатом, з адвокатською діяльністю, з підприємницькою діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу або отримувати іншу винагороду, за винятком здійснення викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї, а також не може входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку [4].

Порівнявши наведені положення, можна зауважити на декількох суттєвих відмінностях. По-перше, Конституція України і Закон України «Про запобігання корупції» забороняє суддям займати саме оплачувані посади, тоді як інші законодавчі акти поширюють сферу дії даного обмеження на будь-які посади, незалежно від їх сплачуваності. По-друге, Конституція України забороняє суддям займати будь-які посади, тоді як закони – посади в будь-якому іншому органі державної влади чи органі місцевого самоврядування. Очевидно, що такі розбіжності вносять неясність у розуміння обсягу аналізованих правообмежень, а тому мають бути усунуті. При цьому необхідно виходити з того, що судові функції судді є пріоритетними щодо усіх інших видів його діяльності. А тому, вступаючи на посаду судді, особа повинна зробити власний вибір між суддівською службою та іншими видами діяльності, без права їх поєднання. Іншими словами, посада професійного судді має бути визнана несумісною із зайняттям будь-яких посад, незалежно від їх сплачуваності.

З урахуванням зазначеного, можна сформулювати наступні зміни до чинного законодавства, а саме ч. 1 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» необхідно викласти в такій редакції: «1. Перебування на посаді судді несумісне із зайняттям будь-якої іншої посади та з представницьким мандатом». Зазначені зміни потребують п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» і ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Вимоги щодо дотримання політичного нейтралітету. Такі вимоги передбачені в ч. 2 ст. 127 Конституції України, яка забороняє професійним суддям: 1) належати до політичних партій та профспілок; 2) брати участь у будь-якій політичній діяльності; 3) мати представницький мандат [1]. Стаття 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» конкретизує конституційні положення, додатково забороняючи суддям: 1) виявляти прихильність до політичної партії чи професійної спілки; 2) брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках [2]. Пункт 3 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України» містить вимогу щодо відповідності судді критерію політичної нейтральності, а саме: 1) не може належати до політичних партій; 2) публічно виявляти прихильність до них, брати участь у будь-якій політичній діяльності. [4] Заборона членства суддів у політичних партіях передбачена також в п. 1 ч. 3 ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» [10].

Окрему увагу слід приділити положенням Закону України «Про державну службу», які містять вимоги політичної неупередженості окремих представників суддівського корпусу. Так, відповідно до п. 11¹ і 12 ч. 3 ст. 3 дія Закону не поширюється на суддів і суддів Конституційного Суду України, а згідно ст. 91 даного Закону стосуються лише голів Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів [11].

Обмеження права на свободу слова та асоціацій. Частина 2 статті 127 Конституції України [1], ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2] та п. 3 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України» [4] забороняють професійним суддям належати до професійних спілок. Окрім того, згідно п. 3 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України», суддям забороняється суміщати свою посаду з будь-якою посадою в органі професійного правничого самоврядування [4].

Більш детальний аналіз чинного законодавства дозволяє виявити цілу низку винятків із даної заборони. Насамперед, це стосується участі суддів в органах суддівського самоврядування. До такого висновку можемо дійти проаналізувавши положення Розділу VIII «Суддівське самоврядування», а також ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2]. Аналіз положень закону дає підстави зробити висновок, що передбачену в ч. 2 ст. 127 Конституції України та ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» заборону суддям бути членами професійних спілок необхідно розуміти як заборону їх участі в будь-яких профспілкових організаціях, окрім тих, функціонування яких передбачено Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Обмеження права суддів на свободу слова. У Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Законі України «Про Конституційний Суд України» та інших нормативно-правових актах нічого не передбачено про обмеження права суддів на свободу слова. Чинне національне законодавство встановлює лише певні обмеження для суддів щодо розголошення відомостей, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю ухвалення судового рішення, таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання (п. 4 ч. 4 ст. 48, п. 4 ч. 5 ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2]); під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу; під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи; судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті (п. 3 ст. 228 Кодексу адміністративного судочинства України [5], ст. 245 Цивільного процесуального кодексу України [7], ст. 220 Господарського процесуального кодексу України [8], ст. 367 Кримінального процесуального кодексу України [6]); закрите пленарне засідання допускається, якщо розгляд справи на відкритому пленарному засіданні може призвести до розголошення державної таємниці та (або) іншої інформації, що охороняється законом, необхідності захисту особистого та сімейного життя людини, а також в інших випадках, установлених законом (ч. 6 ст. 12 Закону України «Про державну таємницю» [12], п. 3, п. 4 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2], ч. 8 ст. 10 Кодексу адміністративного судочинства України [5], ч. 2 ст. 27 Кримінального процесуального кодексу України [6], ч. 7 ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України [7], ч. 8, ст. 8 Господарського процесуального кодексу України [8], ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Конституційний Суд України» [4]); таємницю змісту рішення суду про усиновлення (ч. 1 ст. 226 Сімейного кодексу України [13]). Крім того, п. 2 ст. 367 Кримінального процесуального кодексу України передбачає, що під час перерви судді не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні [6].

Відповідно до ч. 2 ст. 34 Закону України «Про державну таємницю», суди, з метою охорони державної таємниці мають за погодженням із Службою безпеки України встановлювати порядок здійснення своїх функцій щодо державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею [1].

Цілком погоджуємося з думкою І. Шруб, що право суддів на свободу слова може як негативно, так і позитивно вплинути на формування адекватної громадської думки про стан судочинства. Саме

тому законодавство повинно його обмежувати. Окрім заборони розголошувати відомості, що становлять професійну таємницю, для суддів необхідно встановити також додаткові обмеження, а саме: суддя повинен користуватися правом на свободу слова та вільне вираження думок таким чином, щоб це не викликало сумнівів в його незалежності та неупередженості, не завдало шкоди авторитету суддів та судової влади; суддя повинен утримуватись від публічних виступів і коментарів у справах, які можуть вплинути на незалежність і об'єктивність їх розгляду; заборона суддям, які вийшли у відставку або були звільнені з інших підстав, розголошувати або використовувати в інший спосіб інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням суддівських повноважень [14, с. 208-209].

Обмеження права суддів на свободу пересування. Наказом Державної судової адміністрації України від 13.08.2018 року № 400 був затверджений Тимчасовий порядок контролю виїзду суддів та працівників апаратів судів, інших органів і установ систем правосуддя (несекретносіїв) до Російської Федерації, Республіки Білорусь, невизнаних Придністровської Молдавської Республіки, Абхазії, Південної Осетії, на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим, міста Севастополя і на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і Тимчасовий порядок контролю виїзду суддів та працівників апаратів судів, інших органів і установ системи правосуддя (секретносіїв) на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим, міста Севастополя і на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях [15].

На суддів та працівників апаратів Порядком покладається обов'язок письмово повідомляти про намір такого виїзду із зазначенням мети і мотивів виїзду, місця призначення та можливих контактів з іноземними громадянами.

Наступним етапом є проведення «ретельних інструктажів» із такими особами. При цьому, обов'язок проведення «інструктажів», з приводу можливих негативних наслідків відвідування окремих категорій територій, покладається на керівників судів. Метою такого «інструктажу» є спонукання судді та(або) працівника апарату до скасування такої поїздки. В разі неможливості скасування виїзду, керівник має попередити про суворе дотримання законодавства України. Після повернення в Україну особа подає керівнику установи письмовий звіт, який долучається до особової справи.

Не зрозумілим є питання щодо наділення керівника суду повноваженнями з контролю виїзду суддів і працівників апарату суду. Порядком фактично покладено на суддів та керівників судів низку обов'язків, які не передбачені основним профільним Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [2]. При цьому з аналізу норм За-

кону України «Про судоустрій і статус суддів» та Положення про Державну судову адміністрацію України [16] вбачається, що обсяг повноважень Державної судової адміністрації України обумовлюється лише питаннями, пов'язаними із здійсненням правосуддя. Вказані нормативно-правові акти не наділяють Державну судову адміністрацію України повноваженнями із встановлення додаткових правил, вимог та обов'язків для суддів, працівників апаратів судів, які безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя та виконанням професійних обов'язків. Крім того, відповідно до ч. 1 і ч. 14 ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина; судоустрій, судочинство статус суддів визначаються виключно законами України [1].

Не наділяють органи державної влади повноваженнями на встановлення додаткових правил в'їзду/виїзду до/з тимчасово окупованих територій, окрім тих, які ними безпосередньо закріплено, і зазначені у Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [17] та Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18]. У даних законодавчих актах відсутнє правове підґрунтя для впровадження окремого порядку пересування суддів та працівників апарату.

Встановлення додаткових вимог до порядку пересування, які регламентуються спеціальним законодавством, фактично є звуженням гарантованого ст. 33 Конституції України права на свободу пересування. У той час, коли згідно ст. 64 Конституції України таке обмеження може мати місце лише в умовах воєнного або надзвичайного стану [1].

Заборона вчиняти дії, що ускладнюють функціонування суду чи підривають авторитет судової влади. До таких дій слід відносити колективні протести у вигляді страйків, мітингів та інших акцій.

Більшість науковців переконана, що заборона участі у страйках для посадових осіб та інших службовців державних органів є цілком виправданою, оскільки вони є безпосередніми виконавцями завдань держави і покликані своїми діями забезпечувати реалізацію конституційних прав, свобод і законних інтересів інших громадян. Саме такими мотивами керувався законодавець, встановлюючи в ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» заборону для професійних суддів брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках» [2], а також у ч. 2 ст. 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» заборону проведення страйків працівників суду (крім технічного

та обслуговуючого персоналу) [19]. І хоча Конституція України не містить подібного обмеження, на нашу думку, воно є цілком виправданим. Адже відмова суддів розглядати справи з мотивів проведення страйку є не лише прямим порушенням права громадян на судовий захист (ст. 55 Конституції України) [1], алей й у деяких випадках може взагалі паралізувати роботу всього державного механізму.

Очищення влади (люстрація) як заборона займати посаду судді. В Україні питання люстрації суддів та очищення судової гілки влади є доволі актуальним. В 2014 році після Революції Гідності парламентом було прийнято 2 люстраційних закони – «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [20] та «Про очищення влади» [21]. Перший закон стосувався лише суддів, другий же – поширювався на всіх державних посадовців, у тому числі й на суддів.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» суддя суду загальної юрисдикції підлягає перевірці у разі прийняття ним одноособово або у колегії суддів таких рішень проти учасників Революції Гідності, тобто обмежував право громадян на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій; якщо суддя приймав рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, залишення його без змін, продовження строку тримання під вартою чи винесення обвинувального вироку щодо осіб, визнаних політичними в'язнями, за дії, пов'язані з їх політичною та громадською діяльністю, або щодо осіб, як брали участь у протестних акціях в період з 21 листопада 2013 року по 11 квітня 2014 року, а також якщо суддя притягав євромайданінців до адміністративної відповідальності згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення за невиконання вимог про зупинку, злісної непокори законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця, порушення порядку організації проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, створення у мов для організації і проведення з порушенням встановленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій».

Перевірка проводиться також щодо суддів, які одноособово або у колегії суддів розглядали справу або ухвалили рішення з допущенням порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, констатованих у рішенні Європейського суду з прав людини [20].

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України «Про очищення влади» метою очищення влади (люстрації) в Україні є недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійсню-

вали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підбив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини [21].

Перелік державних посад, які підпадають під дію цього Закону є дуже широким. Відповідно до п. 4 ст. 2 Закону України «Про очищення влади» до посад, щодо яких здійснюються заходи з очищення влади (люстрації) відносяться й судді [21].

Висновки. Завершуючи питання щодо аналізу нормативної регламентації обмежень у правовому становищі судді в Україні, необхідно зазначити, що чинне законодавство України містить широкий механізм правообмежень, який направлений на недопущення можливого використання суддями наданим їм повноважень та авторитету судової влади з протиправною метою, а також забезпечення незалежного, неупередженого, об'єктивного та професійного і вирішення спорів. Однак, досліджуючи зміст нормативно-правових актів були виявлені певні недоліки щодо неузгодженості положень документів між собою. Для виправлення цієї ситуації у роботі представлені конкретні пропозиції з усунення цих протиріч.

Література

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1402-19/ed20171215>.
3. Про запобігання корупції : Закон України від 04.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 02.01.2020).
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
8. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
9. Кодекс суддівської етики : рішення XI з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>.
10. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2365-14>.
11. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
12. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

13. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

14. Шруб І. В. Обмеження та заборони, які встановлені для суддів адміністративних суддів: напрями удосконалення нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 2. Т. 3. С. 204-210.

15. Про затвердження Тимчасових порядків : Наказ Державної судової адміністрації України від 13.08.2018 р. № 400. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA18132.html.

16. Положення про Державну судову адміністрацію : затверджено Рішенням Ради суддів України від 22.10.2010 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr012414-10>.

17. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

18. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

19. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр>.

20. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>.

21. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

Анотація

Байбак О. І. Питання нормативної регламентації правообмежень суддів в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу чинного законодавства України, виробленню концептуальних підходів щодо розуміння юридичної природи і характеристики системи правообмежень суддів під час здійснення своїх професійних обов'язків. Вказується про те, що чинне законодавство України містить широкий механізм правообмежень, який направлений на недопущення можливого використання суддями наданим їм повноважень та авторитету судової влади з протиправною метою, а також забезпечення незалежного, неупередженого, об'єктивного та професійного і вирішення спорів

Ключові слова: правові обмеження, правові заборони, правове становище судді, політична діяльність,

політичний нейтралітет, суддівська етика, особисті права і свободи, трудова діяльність, професійні спілки, свобода пересування.

Аннотация

Байбак О. И. Вопросы нормативной регламентации правоограничений судей в Украине. – Статья.

Статья посвящена анализу действующего законодательства Украины, выработке концептуальных подходов к юридической природе и характеристике системы правоограничений судей при осуществлении своих профессиональных обязанностей.

Ключевые слова: правовые ограничения, правовые запреты, правовое положение судьи, политическая деятельность, политический нейтралитет, судейская этика, личные права и свободы, трудовая деятельность, профессиональные союзы, свобода передвижения.

Summary

Baibak O. I. Issues of regulatory regulation of legal restrictions on judges in Ukraine. – Article.

The judicial mechanism holds a special place in the mechanism of the state. This is due to its functional purpose in ensuring the protection of human rights and freedoms, laws and the Constitution as independent social values, an established system of organization of state power based on the principle of separation of powers and unitary structure of Ukraine. The exercise of the judiciary is exercised through the professional activities of judges who administer justice and, therefore, have a special constitutional and legal status.

At the same time, it should be noted that there are no common approaches to the problems of determining the permissible limits of limiting their legal status. This is due to the special position and social position of judges in the mechanism of state bodies.

The relevance of theoretical analysis of permissible restrictions in the legal status of judges who have a special legal status due to their exercise of state-power powers, due to the need to develop the optimal combination of guarantees of state activity of judges and ensure their rights and freedoms in the modern period, active discussion of these problems in society and authorities.

The purpose of this article is to analyze current Ukrainian legislation, to develop conceptual approaches to understanding the legal nature, and to characterize the system of limitations of judges in the performance of their professional duties.

Key words: legal status of a judge, powers of a judge, guarantees of activity, legal restrictions, restrictions, prohibitions.

УДК 342.7

К. І. Барнич
аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ: ДОСВІД ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Постановка проблеми. Право на свободу вираження є одним із фундаментальних (основоположних) прав людини і наріжним каменем системи демократичних цінностей. В той же час, незважаючи на юридичне визнання даного права на «рівні конституції», його реалізація як у країнах Європи, так і світу є різною. З огляду на що вектор нашого дослідження спрямовується саме на вивчення досвіду реалізації даного права в окремих європейських країнах.

Стан дослідження. Різноманітним аспектам права на свободу вираження присвячено праці: Ю. Кириченка, К. Настечко, Т. Слінько, Е. Тітко, С. Шевчука, Ю. Шемшученка, Л. Ярмол та інших. В той же час, варто констатувати, що питанню саме реалізації вказаного права, зокрема в країнах Європи, уваги майже не присвячено, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження позитивних і негативних аспектів реалізації права на свободу вираження в окремих європейських державах.

Виклад основного матеріалу. Інститут прав і свобод людини є одним із найважливіших інститутів правового статусу особи, який об'єктивно є мірилом досягнень суспільства, показником рівня його цивілізованості. Адже за допомогою цього інституту особистість долучається до матеріальних і духовних благ суспільства, до механізмів влади, законних форм волевиявлення і реалізації власних інтересів [1, с. 5].

Конституція України в статті 34 проголошує, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [2].

Конституційне право кожного на свободу думки і слова і на вільне вираження своїх поглядів і переконань, як відзначає Ю. Шемшученко, з юридичної точки зору, полягає в можливості кожної особистості самостійно визначати для себе систе-

му моральних, духовних та інших цінностей та вільно, без будь-якого ідеологічного чи іншого контролю оприлюднювати свої думки, шляхом використання будь-яких засобів їх вираження, у тому числі, через поширення інформації у формі поглядів і переконань щодо різних питань політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства і держави [3, с. 64-71].

На наш погляд, поява в українській конституції поняття «свобода вираження своїх поглядів і переконань» є наслідком перейняття міжнародних праволюдних стандартів, в яких закріплюється право на свободу вираження (поглядів) («the right to freedom of expression»), зокрема: Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Як підкреслюється у Доповіді Спеціального доповідача з питань про заохочення і захисту права на свободу переконань і їх вільне вираження пана Абіда Хуссейна, суттєвим аспектом права на свободу переконань і їх вільне вираження, є двоєдина концепція свободи, яка лежить в основі цього права. Ця двоєдина концепція свободи в значній мірі визначає ті сфери, на які розповсюджується захист цього права. Двома основними елементами концепції свободи є «свобода доступу до держави» і «свобода від держави». Перший елемент стосується участі індивідуума в справах держави. В ньому присутній додатковий відтінок «колективності», і з нього витікають права індивідуума на зібрання і на створення своїх організацій. Другий елемент стосується особистого життя індивідуума і передбачає його усесторонню охорону від будь-якого неправомірного зовнішнього втручання. У даному випадку держава, в принципі, не зобов'язана забезпечувати це право шляхом застосування позитивних заходів. Державні органи зобов'язані втручатися лише в тих випадках, коли вільне вираження переконань безпосередньо зачіпає права інших індивідуумів або являє собою пряму загрозу для суспільства [4, с. 6].

Вітчизняна дослідниця Л. Ярмол, розглядаючи свободу вираження поглядів людини в якості природного права та суб'єктивного юридичного права, прийшла до висновку, що свобода вираження поглядів людини як природне право – це можливість людини виражати внутрішньо та назовні, в будь-якій формі ставлення ймовірного характеру до теперішніх, минулих чи майбутніх

явищ, процесів, подій, фактів дійсності або дати їх оцінку [5, с. 12]. Свобода ж вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право – це можливість людини вільно виражати свої погляди, збирати, шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та ідеї усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [6, с. 381].

Фундаментальна важливість свободи вираження (поглядів), включаючи принципи різноманіття і плюралізму, полягає в тому, що вона одночасно за своєю суттю є як важливим інструментом захисту всіх інших прав, так і основним елементом демократії [7, с. 3].

Незважаючи на юридичне визнання даного права на «рівні конституції», його реалізація як у країнах Європи, так і світу є різною.

Згідно з висновками Міжнародної правозахисної організації Freedom House, яка займається підтримкою і дослідженням стану демократії, політичних свобод і дотримання основних прав людини в різних країнах світу – за останнє десятиліття спостерігається світова тенденція погіршення стану свободи засобів масової інформації; нові форми репресій відбуваються як у відкритих суспільствах, так і в авторитарних державах. Підкреслюється, що ця тенденція є найбільш гострою в Європі, яка раніше вважалася бастионом усталених свобод [8].

Спробуємо дослідити досвід окремих європейських країн в сфері реалізації даного права.

Швеція. Перш за все, хотілося б почати зі Швеції, оскільки саме вона є родоначальницею першого в світі закону, який охороняв свободу слова. Вже понад два століття в країні надається особлива значимість праву на свободу вираження (поглядів), яке визнане важливим демократичним правом.

Фактично, Швеція є єдиною країною, де питання свободи преси, свободи вираження та свободи інформації, а також відповідальність за їх порушення детально прописані у Конституції, а не у законах чи підзаконних актах [9, с. 136].

У Швеції гарантується право мати думку про будь-що і говорити майже все, що хочете. Ви маєте право вільно самовиражатися по радіо, телебаченню та Інтернету. Основний закон про свободу вираження (поглядів) визначає ці права. Він також описує те, що не дозволено, наприклад, наклеп чи публічне ображення іншої людини. Закон було розширено разом із розробкою нових засобів масової інформації. Приклади можливих злочинів проти Основного закону про свободу вираження поглядів включають фільми з елементами сексуального насильства чи загроза безпеці країни чи суспільства через публікацію чогось, що стосується зради чи шпигунства. Свобода преси означає, що кожен може вільно публікувати книги, журнали та газети за своїм бажанням. Державні органи

не мають права перевіряти або цензурувати те, що було написано заздалегідь. Будь-хто має право поширювати будь-яку інформацію, що їм подобається, у друкованому вигляді за умови дотримання законодавства [10].

У статті 5 Розділу 1 Основного закону про свободу вираження (поглядів) вказується, що будь-яка особа, якій доручено приймати рішення щодо зловживань свободою вираження поглядів або іншим способом нагляду за дотриманням цього Основного Закону, повинна мати на увазі, що свобода вираження поглядів є основою вільного суспільства. Він або вона повинні спрямовувати свою увагу завжди на мету, а не на манеру викладу. У разі сумнівів – виправдати, а не засуджувати [11, с. 202]. На наш погляд, вказана норма відображає основний принцип, який є фундаментальним в забезпеченні вказаного права в Швеції.

Литва. Відповідно до ст. 25 Конституції Литовської Республіки, кожен має право на власні переконання та їх вільне вираження. Ніхто не повинен перешкоджати шукати, отримувати або передавати інформацію та ідеї. Свобода вираження переконань, так само як отримання та передача інформації не може бути обмежена інакше, ніж законом, коли це необхідно для захисту здоров'я людини, честі чи гідності, приватного життя чи моралі або для захисту конституційного ладу. Свобода вираження переконань та передання інформації повинна бути несумісною з кримінальними діями – розпалюванням національної, расової, релігійної чи соціальної ненависті, підбурюванням до насильства чи дискримінації, а також з наклепом і дезінформацією. Громадяни мають право отримувати в установленому законодавством порядку будь-яку інформацію, що зберігається щодо них державними установами [12].

Відповідно до ст. 9 Закону Литовської Республіки «Про інформування суспільства», кожна особа має право публічно критикувати діяльність державних органів і установ, органів і установ самоврядування, а також посадових осіб. В Литовській Республіці забороняється переслідування за критику [13].

У ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про інформування суспільства» надається визначення основних понять даного закону. Так, в аспекті нашого дослідження звертає на себе увагу п. 36 вказаної статті, де міститься визначення поняття «погляд» під яким розуміються «такі що подаються в засобах інформування суспільства точка зору, знання, припущення, розуміння, думки або коментарі про ідеї загального характеру, оцінки фактів і даних, явищ або подій, висновки чи зауваження про звістки, пов'язані з реальними подіями. Погляд може ґрунтуватися на фактах, обґрунтованих аргументах і, як правило, є суб'єктивним, тому відносно нього не застосовуються

критерії правди і точності, однак він має бути виражений чесно і етично, без свідомого приховування і викривлення фактів і даних» [13].

На початку 2019 року привернув до себе чимало уваги з боку литовського суспільства Законопроект № ХІІІР-3118 про внесення змін до статей 19, 31, 34 (1), 48 та Додатку Закону Литовської Республіки «Про інформування суспільства» [14], в якому містилися, зокрема, положення щодо заборони розміщувати в засобах масової інформації – інформації, за допомогою якої, зокрема, «може бути, наприклад, спотворена історична пам'ять Литовської Республіки, стимулюватися недовіра і невдоволення станом Литви та її інститутів, демократичним ладом, обороною країни, яка може мати на меті прагнення до поглиблення національного і культурного розмежування, ослаблення національної самобутності і громадянськості, ослаблення рішучості громадян захищати свою державу чи інші шляхи надання спрямованого проти інтересів національної безпеки Литовської Республіки впливи на демократію, виборчі процеси, партійну систему країни» [15].

Азербайджан. Відповідно до ст. 47 Конституції Азербайджанської Республіки, кожен володіє свободою думки і слова. Ніхто не може бути примушений до вираження своїх думок і переконань або відмови від них. Не допускаються агітація і пропаганда, які розпалюють расовий, національний, релігійний, соціальний і заснований на будь-яких інших критеріях розбрат і ворожнечу [16].

Згідно з положеннями ст. 3 Конституційного Закону Азербайджанської Республіки «Про регулювання здійснення прав і свобод людини в Азербайджанській Республіці», передбачені Конституцією Азербайджанської Республіки і міжнародними договорами, учасниками яких є Азербайджанська Республіка, права і свободи людини можуть обмежуватися тільки законом. Обмеження, які вводяться відносно прав і свобод людини, не повинні змінювати суті даних прав і свобод; повинні бути направлені на законну ціль, передбачену Конституцією Азербайджанської Республіки і цим Конституційним Законом, і бути співрозмірними з даною ціллю. Права і свободи, нарівні з підставами, вказаними у частині III статті 71 Конституції Азербайджанської Республіки, можуть обмежуватися з метою гарантування здійснення і захисту прав і свобод інших людей. Вказана у ст. 47 Конституції свобода слова, нарівні з іншими підставами, може обмежуватися в інтересах державної безпеки, для захисту здоров'я і моралі, прав і свобод інших осіб, з метою попередження злочину, в тому числі для запобігання заворушенням, для захисту громадської безпеки, для забезпечення інтересів територіальної цілісності держави, для захисту авторитету або прав інших осіб, для попередження обнародування інформації, от-

риманої в секретному порядку, або забезпечення авторитету і неупередженості суду [17].

В той же час, фактична реалізація вказаного права в Азербайджанській Республіці, за словами Комісара Ради Європи з прав людини Дуні Міятович: «Як і раніше знаходиться під загрозою». Нагадуючи про рішення Європейського суду з прав людини, в яких особливо відзначається така, що викликає занепокоєння практика довільного затримання і тримання під вартою осіб, які критикують уряд, активістів громадянського суспільства та правозахисників, шляхом відповідних переслідувань і зловживання кримінальним правом в порушення принципу верховенства права, Комісар наголосила, що «звільнення всіх осіб, які перебувають під вартою через висловлення ними своїх думок, повинно залишатися одним з пріоритетних завдань». Вона також знову закликала до декриміналізації дифамації в Азербайджанській Республіці [18].

Загалом, за підсумками Департаменту інформаційного суспільства Ради Європи, які відображені у Звіті «Свобода вираження у 2018 році», наголошується, що свобода вираження (поглядів) є необхідною передумовою демократичної безпеки і заслугує найвищої уваги держав-членів, сьогодні як ніколи. Послідовні оцінки стану свободи вираження в Європі за останні п'ять років показали, що загрози цьому якорю демократичних суспільств зростають по всьому континенту [19, с. 3].

Висновки. Резюмуючи викладене варто зауважити, що людина за своєю природою є соціальною істотою, вона має потребу у спілкуванні з іншими людьми. Налагоджена і вільна комунікація сприяє не тільки кращому розумінню один одного, але і допомагає у побудові вільного демократичного суспільства, де кожен може вільно висловлюватися та, що найголовніше, бути почутим. Держава повинна гарантувати право на свободу вираження не тільки «на папері», але і «на практиці». Проведений аналіз досвіду реалізації права на свободу вираження показав, що за наявності позитивного прикладу реалізації права на свободу вираження, подекуди демонструється і системне порушення цього права та/або створення різноманітних перешкод у його реалізації. Як не прикро констатувати, але світова тенденція рухається в напрямку обмеження даного права.

Література

1. Пустовіт Ж. М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина : навч. посіб. К. : КНТ, 2009. 232 с.
2. Конституція України від 26.06.1996 р. *Офіційний вісник України*. 2010. 01 жовт. (№ 72/1). С. 2598.
3. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. 252 с.

4. Доклад Специального докладчика по вопросам о поощрении и защите права на свободу убеждений и их свободное выражение г-на Абида Хуссейна «Вопрос о правах человека применительно к лицам, подвергаемым задержанию или тюремному заключению в какой бы то ни было форме» (Комиссия по правам человека, пятьдесят первая сессия, пункт 10 предварительной повестки дня). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/750/78/PDF/G9475078.pdf?OpenElement> (дата звернення 05.06.2019).

5. Ярмол Л.В. Поняття, значення, види поглядів та уявлень людини (теоретико-правове дослідження). *Держава та регіони. Сер.: «Право»*. 2017. № 4 (58). С. 8-14.

6. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (теоретико-правове дослідження): монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 464 с.

7. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the rights to freedom of opinion and expression. (Human Rights Council, Fourteenth session, 25 March 2010). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/125/34/PDF/G1012534.pdf?OpenElement> (дата звернення 05.06.2019).

8. Repucci S. Freedom and the Media: A Downward Spiral. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-media/freedom-media-2019> (дата звернення 15.06.2019).

9. Крюков О., Радченко О. Еволюція становлення конституційних гарантій свободи інформації: історико-компаративний аналіз. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 2 (6). С. 126-138. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/3/06.pdf> (дата звернення 21.08.2019).

10. The Constitution. URL: <https://www.riksdagen.se/en/how-the-riksdag-works/democracy/the-constitution/> (дата звернення 21.08.2019).

11. The Constitution of Sweden the fundamental laws and the riksdag act. Printed by: The Riksdag Administration, Department for Parliamentary Documents, Stockholm 2016. 222 p. URL: <https://www.riksdagen.se/globalassets/07.-dokument--lagar/the-constitution-of-sweden-160628.pdf> (дата звернення 21.08.2019).

12. The Constitution of the Republic of Lithuania. URL: <https://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192> (дата звернення 05.05.2019).

13. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas 1996 m. liepos 2 d. Nr. I-1418. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/TAR.065AB8483E1E?faces-redirect=true> (дата звернення 14.10.2019).

14. Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 19, 31, 34(1), 48 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymo projektas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3b843be00e5d11e98a758703636ea610?jfwid=730dxtlr> (дата звернення 14.10.2019).

15. Президент Литвы: законопроект о запретной информации подлежит исправлению. URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/novosti/17/240068/prezident-litvy-zakonoproekt-o-zapretnoi-informatsii-podlezhit-ispravleniiu> (дата звернення 14.10.2019).

16. Конституция Азербайджанской Республики. URL: <http://www.constcourt.gov.az/legislation/37> (дата звернення 20.08.2019).

17. Конституционный Закон Азербайджанской Республики «О регулировании осуществления прав и свобод человека в Азербайджанской Республики». URL: <http://www.constcourt.gov.az/legislation/34> (дата звернення 20.08.2019).

18. Азербайджан: необходимость в большей свободе выражения мнений, в большем количестве адвокатов и рабочих мест для беженцев. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/azerbaijan-needs-more-freedom-of-speech-more-lawyers-and-more-jobs-for-refugees> (20.07.2019).

19. Freedom of expression in 2018/ Report prepared by the Information society Department. URL: <https://edoc.coe.int/en/fundamental-freedoms/7912-freedom-of-expression-in-2018.html> (дата звернення 02.06.2019).

Анотація

Барнич К. І. Реалізація права на свободу вираження: досвід окремих європейських країн. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню досвіду реалізації свободи вираження в окремих європейських країнах, а саме в Швеції, Литві та Азербайджані. Проаналізовано конституції вказаних держав, основні законодавчі акти щодо свободи вираження та практики їх реалізації. Стаття містить актуальні узагальнені висновки щодо стану свободи вираження в Європі та світі.

Ключові слова: свобода думки і слова, свобода вираження, Європа, реалізація, досвід.

Аннотация

Барнич К. И. Реализация права на свободу выражения: опыт отдельных европейских стран. – Статья.

Статья посвящена исследованию опыта реализации свободы слова в отдельных европейских странах, а именно в Швеции, Литве и Азербайджане. Проанализированы конституции указанных государств, основные законодательные акты о свободе выражения и практику их реализации. Статья содержит актуальные обобщенные выводы о состоянии свободы слова в Европе и мире.

Ключевые слова: свобода мысли и слова, свобода выражения, Европа, реализация, опыт.

Summary

Barnych K. E. The realization of the right to freedom of expression: experience of certain European countries. – Article.

The article is devoted to exploring the experience of exercising freedom of expression in some European countries, namely Sweden, Lithuania and Azerbaijan. The analysis indicated the constitution states the basic legislation on freedom of expression and practical implementation. The article contains the current findings on the state of freedom of expression in Europe and worldwide.

Key words: freedom of thought and speech, freedom of expression, Europe, realization, experience.

УДК 342.7.116:37.014

*А. Б. Діхтярук
здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ

Постановка проблеми. Право на освіту належить до фундаментальних прав та свобод людини і громадянина. В умовах сьогодення освіта виступає рушійним механізмом соціально-економічного розвитку суспільства та держави. Як наслідок підвищується цінність вищої освіти як базового елементу процесу становлення особистості, її інтелектуального потенціалу та набуття відповідної професійної кваліфікації. Тож, в першу чергу слід визначитися з поняттям та змістом конституційного права на вищу освіту.

Аналіз дослідження проблеми. Вивченню питань реалізації конституційного права на освіту, яке має першочергове значення для налагодження ефективної діяльності сучасного суспільства та держави, приділялася й приділяється значна увага. Особливої уваги з боку науковців-правників зазнали проблеми, пов'язані з визначенням поняття, змісту та структури конституційного права на освіту. Ці питання різною мірою розглядалися у фундаментальних теоретико-правових працях таких вчених, як: С.С. Алексєєв, С.К. Андрейчук, В.О. Боняк, Т.В. Грачова, В.Г. Кремень, О.Ф. Мельничук, І.М. Мищак, П.М. Рабинович, Ю.М. Тодика, О.С. Якушина та інші.

Окремі теоретичні проблеми щодо розуміння змісту та структури конституційного права на вищу освіту його місця в системі конституційних прав та свобод людини і громадянина досліджувалися такими ученими, як: А. Кароль, У.М. Прапан, К.М. Романенко, М.О. Русін, М.О. Тимошенко, Є.В. Хоменко, Р.В. Шаповал та інші. Водночас, слід констатувати, що до сьогодні не склалося усталеного підходу щодо визначення поняття права особи на вищу освіту, його змісту та структури.

Мета статті – визначити поняття конституційного права на вищу освіту та здійснити аналіз змісту цього права.

Виклад основного матеріалу. У системі конституційних прав і свобод людини і громадянина право на освіту (у тому числі вищу) займає особливе місце. Загальновідомо, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [1].

Аналізуючи конституційну природу права на вищу освіту, вітчизняні дослідники зауважу-

ють, що «конституційне регулювання питань вищої освіти та її складових, відповідне програмування правового закріплення цієї сфери суспільних відносин є об'єктивним відображенням загальносуспільного значення та функціональних властивостей феномену вищої освіти для розвитку особистості, суспільства і держави, втіленням суспільної цінності зазначеного феномену в сучасних умовах розвитку глобалізованої цивілізації» [2].

Наразі право на освіту (вищу освіту) включене до міжнародних стандартів прав людини й закріплене у міжнародних і національних нормативно-правових документах. Стаття 53 Основного Закону України встановлює право кожного на освіту. На міжнародному рівні право на освіту (вищу освіту) передбачене в ст. 26 Загальної декларації прав людини 1948 року, ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, ч. 1 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, ст. 14 Хартії Європейського союзу про основні права 2000 року, документах Болонського процесу тощо. Підпунктом с п. 2 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права визначається ступінь вищої освіти, встановлюється її відкритість і доступність з урахуванням здібностей кожної людини та поступовою можливістю отримання її на безоплатній основі.

Зміст будь-якого права базується на його внутрішніх закономірностях, усталених та тільки йому притаманних ознаках в яких розвивається багатогранність форм його функціонування та розвитку. Тож дослідження права на вищу освіту слід розпочинати з аналізу термінологічних визначень, якими оперує правова наука вивчаючи згаданий правовий феномен.

З цього приводу М.О. Тимошенко зазначає, що «в юридичній літературі існують різні концептуальні підходи до дефініції права на вищу освіту та специфіки його правового забезпечення. Та всі вони так чи інакше узалежнюються від концептуального бачення різними вченими змісту та особливостей права на освіту як базового, вихідного, першопочаткового» [2].

Опираючись на наведене твердження, вважаємо за доцільне навести окремі наукові позиції щодо визначення базового поняття права на освіту. Отже, на думку О.А. Павлюх, право на освіту є нормативно-структурованою властивістю буття та формою реалізації інтересів особистості, що

визначає міру індивідуальної свободи людини, зумовленою властивостями політичної, соціально-економічної та культурної діяльності держави в освітньому процесі, що розкриває характер взаємин особистості, суспільства і держави у цій галузі [3].

Зі свого боку, Ю. Соколенко стверджує, що це право людини на здобуття чітко окресленого обсягу якісних знань, умінь і навичок, професійної кваліфікації, розвитку її талантів, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей та збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного і духовного потенціалу особи, набуття нею встановлених державою освітніх рівнів [4].

Водночас, ряд вчених, серед яких О.В. Дробиш вказують, що право на вищу освіту є суб'єктивним правом яке полягає в реально існуючій, гарантованій державою і міжнародним співтовариством фактичній можливості особи набувати необхідні знання і компетентності в особистих інтересах та інтересах суспільства і держави [5].

На думку вітчизняного дослідника М.О. Русіна, право на вищу освіту слід визначати як правосуб'єктність особи із набуття у закладі вищої освіти знань, умінь, навичок, компетентностей, які відповідають кваліфікації фахівця певного рівня вищої освіти у відповідній галузі знань та визначаються державними стандартами [6].

Аналіз наявної юридичної літератури з освітлюваного питання засвідчив, що більшість вчених-правників під правом на вищу освіту розуміють гарантовану державну можливість особи, яка вже має необхідний рівень базової освіти, одержати у закладі вищої освіти або науковій організації за встановленими освітніми програмами і стандартами фахові знання, навички, вміння, компетентності і їх офіційне визнання задля задоволення потреб суспільства і держави у підготовці фахівців вищої кваліфікації, а також особистості в інтелектуальному, культурному і моральному розвитку з метою реалізації здобутих навичок та знань [7; 8].

Ми ж зі свого боку, погоджуємося із викладачею позицією, вважаємо, що право на вищу освіту є складним та комплексним правовим явищем якому притаманне широке коло ознак які мають як соціальне так і правове значення. Водночас, будучи складовою системи основних прав і свобод людини і громадянина, праву на вищу освіту притаманні загальні ознаки, які закріплюються нормами Основного Закону України (ст. 53) та впливають на формування цілісної системи прав.

Право на освіту (вищу освіту) є одним із елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина за своєю правовою суттю це право є невідчужуваним його не можна передати іншій особі або успадкувати, також від нього не можна відмовитися, що дозволяє віднести його до при-

родних прав людини і громадянина. Природне право безпосередньо пов'язане з освітніми свободами, зокрема, особа має свободу вибору професії, форми та місця навчання. Освіта повинна бути безоплатною, загальнодоступною та ґрунтуватися на гуманістичних засадах.

Загалом, сучасна наука конституційного права розглядає право на освіту (вищу освіту) в аспекті становлення прав «другого покоління». Так, загальне визнання на рівні міжнародного співтовариства цих прав відбулося в положеннях Загальної декларації прав людини (1948 року). Виокремлення прав другого покоління стало передумовою для переосмислення підходів щодо концептуального розуміння інституту прав людини і громадянина. За таких умов починає формуватися позитивне розуміння свободи як можливості здійснення своєї волі нарівні з іншими людьми.

В умовах сьогодення право на вищу освіту віднесено Конституцією до основних прав і свобод людини і громадянина, таким чином, з боку держави йому надається виключне значення. Відповідно цьому праву характерні всі якості конституційних прав, зокрема, воно забезпечене і гарантоване державою (ст. 3, 22, 55, 64, 102), має підвищений рівень захисту з боку держави (ст. 21, 22, 24, 55), є невідчужуваним (ст. 21), та належить кожному (ст. 53). Крім того, право на вищу освіту закріплено у низці міжнародно-правових документів. Звертаючись до конституційних положень, зазначимо, що відповідно до статті 9 Конституції України міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. З урахуванням вище зазначеного, є підстави зробити висновок, що право на вищу освіту є конституційним правом.

Не викликає сумніву твердження, що всі права та свободи перебувають у тісному взаємозв'язку. У свою чергу право на вищу освіту займає особливе місце у системі прав і свобод людини та громадянина і має складні зв'язки з останніми. Так, для здійснення низки прав і свобод реалізація права на вищу освіту є базовою умовою, прикладом може слугувати право на працю, що включає можливість вибору професії та роду трудової діяльності, яку громадянин вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43 Конституції); право на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції); право на вільний та всебічний розвиток особистості (ст. 23 Конституції). Водночас, без цілого комплексу окремих прав і свобод неможливо, у повній мірі скористатися та реалізувати право на вищу освіту. Зокрема, у цьому контексті слід згадати майже всі особисті права – право на життя (ст. 27); свобода пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33);

право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54) тощо. Наголосимо, що система прав і свобод людини і громадянина характеризується стабільністю відповідних правових приписів. Зокрема, з одного боку ст. 22 Основного Закону встановлює, що перелік прав і свобод людини і громадянина не є вичерпним, з іншого передбачається, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Також визначено, що уразі прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Крім того, Конституцією встановлюються гарантії судового захисту порушених прав і свобод (ст. 55).

З огляду на зазначене, слід погодитися з позицією М.О. Тимошенко, яка вважає обґрунтованою тезу, що в ракурсі конституційного забезпечення прав людини освіта є невід'ємною частиною практично всіх прав людини і громадянина, оскільки без достатнього рівня інтелектуального розвитку, компетенцій, навичок, знань людей неможливі реалізація та гарантування жодного права чи громадянської свободи. Дослідниця зазначає, що у цьому випадку, простежується чіткій соціально-правовий взаємозв'язок між реалізацією права на освіту, зокрема вищу, і належною реалізацією цілого комплексу інших конституційних прав людини і громадянина [2]. Дійсно, представлені обґрунтування знаходять своє підтвердження у процесі життєдіяльності окремої особи, оскільки наявність цензу вищої освіти є необхідною передумовою для зайняття особою багатьох соціально значимих посад [9].

Слушним є висновок О.Ф. Мельничук, що «між правом на освіту та іншими конституційними правами існує тісна взаємодія, яка виражається в їх взаємообумовленості, гарантуванні одним правом іншого. Зазвичай, цей взаємозв'язок настільки сильний, що іноді не можна надати перевагу одному з прав, визначаючи рівень виконання гарантійної місії щодо іншого» [10].

У продовження наведеного твердження зауважимо, що сучасна правова наука знаходиться у пошуку загальних підходів до підстав класифікації прав і свобод людини і громадянина. Досліджуючи цю проблематику вчені беруть за основу різні критерії, однак здебільшого перевага віддається поділу права за сферами суспільного життя. Водночас різноманіття та багатомірність самих правовідносин створюють умови для наукового обґрунтування різних підходів щодо видової класифікації права за означеною підставою.

Так, більшість вітчизняних теоретиків класифікують права людини і громадянина на громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні. Така позиція висловлена у науковому доробку В. Ф. Погорілка, О. М. Гончаренка, О. Ф. Скакун та В. Л. Федоренка [11, 12, 13].

Зі свого боку, такі вчені, як А. Колодій та А. Олійник виділяють у самостійні групи фізичні, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні, особисті права. Дослідники зазначають, що підставою для такої класифікації є розділ другий Основного Закону України [14].

Аналізуючи суспільні правовідносини П. Рабинович пропонує поділяти основні права людини на фізичні, особистісні, культурні, економічні, політичні. Цікавою є позиція науковця щодо розуміння природи соціальних прав. На думку П. Рабиновича, всі права у широкому сенсі є соціальними як за змістом так і за засобами їх здійснення, бо вони зумовлені соціумом [15].

Що ж стосується визначення місця права на освіту (вищу освіту) у класифікації прав людини то більшість згаданих нами дослідників відносять його до групи культурних прав. Деяко відрізняється позиція О. Скакун, на думку дослідниці, право на освіту (вищу освіту) слід вважати не лише культурним, а й соціальним правом [13].

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, що стосуються окресленої проблематики засвідчив відсутність однастайності щодо визначення місця права на освіту (вищу освіту) в системі прав людини і громадянина. Загалом науковці пропонують відносити право на освіту (вищу освіту) до групи культурних прав; соціально-культурних прав; соціально-економічних прав. Окремі дослідники переконанні, що це право належить до культурних, соціальних та економічних прав. Така позиція обумовлена тим, що межа яка існує між групами прав умовна, оскільки вони утворюють єдину, комплексну систему [9; 16; 17].

В українській науці конституційного права склався загальний підхід за яким право на освіту (вищу освіту) вважається культурним правом. Крім того, це право є основним серед групи культурних прав, що зумовлено його функціональним призначенням в контексті засвоєння та подальшого розвитку духовних здобутків народу та людства.

Зокрема О.Ф. Скакун зазначає, що за своїм змістом культурні права і свободи – суб'єктивні права людини в культурній (духовній, ідеологічній) сфері, це – певні можливості доступу до духовних здобутків свого народу і всього людства, їх засвоєння й участь у подальшому їх розвитку [13]. Враховуючи зміст та значення цих прав метою їх реалізації є сприяння духовному розвитку особи та формуванню національної ідеології як суспільного феномена.

Слушними на наш погляд, є характеристики наведенні О.Ф. Мельничук щодо спорідненості права на освіту (вищу освіту) з культурними правами, серед них: розвиток творчого потенціалу людини, пізнання і самопізнання суспільства, соціальних груп, окремої людини, передання соціальної інформації, досвіду, створення для людини цінних орієнтирів у суспільстві [18].

Ми зі свого боку, поділяємо науковий підхід вітчизняних вчених щодо віднесення конституційного права на вищу освіту до групи культурних прав людини і громадянина [19]. Водночас, враховуючи феномен вищої освіти, його реалізація потребує матеріальної, а іноді і духовної підтримки з боку держави, за таких умов доцільно розглянути правонавищу освіту як категорію соціальних прав.

Заслугує на увагу позиція С.М. Сивця, який вважає, що «освіта є важливою умовою і фактором життєдіяльності суспільства і однією з основних цілей здійснення соціальної політики держави» [20]. Вчена М.В. Смірнова наголошує, що «з одного боку забезпечення громадян певним базовим рівнем освіти є обов'язком держави яка проголосила себе соціальною, а з іншого боку, існує так зване «соціальне замовлення» на освіту, або запит суспільства на певні спеціальності» [21].

Слід погодитися з думкою, що основну якість соціальних прав можна визначити через призму соціально-економічного розвитку держави. Отже, проголошення конституційного права на вищу освіту без наявності в державі системи вищої освіти діяльність якої гарантована державою є сумнівним. Конституційному праву на вищу освіту кореспондує обов'язок держави, що охоплює правотворчу, правозастосовну та правоохоронну сфери діяльності, а це, в свою чергу передбачає прийняття необхідних нормативно-правових документів (ст. 75 Конституції), неухильне виконання вимог закону (ст. 8, 68 Конституції), забезпечення охорони та захисту права у випадку його порушення (ст. 55 Конституції).

На думку Голови Конституційного Суду України Шевчука С.В., конституційне право на освіту (вищу освіту) є одним із найважливіших соціально-культурних прав людини. «Без освіти, яка є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства, не було би держави. Забезпечення та захист конституційних прав і свобод людини й громадянина, зокрема права на освіту, є обов'язком держави. Про це неодноразово у своїх рішеннях наголошував Конституційний Суд України» [22].

Враховуючи наведенні правові та наукові позиції робимо висновок, що право на вищу освіту може бути віднесеним до групи соціальних прав. Його соціальні якості проявляються в універсальному характері. Ми ж зі свого боку, розглядаємо право на вищу освіту як комплексний феномен

який відносимо до груп культурних і соціальних прав людини та громадянина. Водночас, вважаємо, що є всі передумови які дозволяють вести науковий дискурс щодо віднесення цього права до категорії економічних прав.

Загальновизнаною більшістю дослідників є характеристика конституційних прав як суб'єктних. Такий підхід означає, що конституційні права є індивідуальними та належать не лише всім, а й кожному окремо.

Обґрунтуванням такої позиції може бути думка, висловлена вченими Ю.М. Тодикою, О.Ю. Тодикою, які вбачають за доцільне визначати суб'єктивний характер конституційних прав, оскільки вони належать кожній особі, є її власними правами і свободами [7]. Погоджуємося з точкою зору В. Боняк, яка за змістовим критерієм відносить право людини і громадянина на освіту до суб'єктивних прав [9].

Так, сучасна загальна теорія права надаючи визначення поняття суб'єктивного права виходить з того, що суб'єктивне право – вид і міра дозволеної поведінки суб'єкта права, що встановлена юридичними нормами для задоволення його інтересів і забезпечується державою [10].

Також в юридичній літературі суб'єктивні права визначаються як конкретні правомочності, що виникають у індивідуально визначеного суб'єкта на основі норм об'єктивного права. Іншими словами, це ті юридичні можливості, що безпосередньо впливають із загальних, абстрактних правил поведінки, встановлених законодавцем [7].

Як зазначає Н.І. Мотузов, «беззаперечним і безсумнівним залишається одне – право завжди означає для особи певну правову можливість, дозвіл, правомочність, особливий дозвіл або повноваження, які виходять від держави і гарантуються нею. Ця ознака є родовою, загальною для всіх типів суб'єктивного права; різниця лише в обсязі, характері та ступені гарантування цих можливостей» [23].

Серед науковців також виокремлюється думка, про те, що конституційні права передбачають тривалі правовідносини між державою, людиною та громадянином [24; 25].

Підтримуємо позицію, що конституційні права і свободи громадянина є його правами, якими він володіє постійно, тобто до вступу в конкретні правовідносини. При цьому необхідно пам'ятати не лише про гарантії цих прав, а й про специфіку їх змісту. Обидва ці аспекти слід брати до уваги, коли йдеться про конституційні права і свободи як особливий різновид суб'єктивних прав громадян [7]. Вважаємо, що викладене у повній мірі стосується конституційного права на вищу освіту.

Соціальна цінність конституційного права на вищу освіту для особи зумовлена наданням індивіду певних можливостей і свобод для задоволення своїх освітніх потреб. Реалізація цього

права гарантована державою через розгалужену систему органів державної влади, місцевого самоврядування, мережу ВНЗ різних форм власності, спрямована на здобуття відповідного рівня освіти, виховання особистості, залучення людини до національної і світової наукової та культурної спадщини з метою гармонійного та прогресивного розвитку як кожної особистості окремо, так і суспільства в цілому [9].

Ми ж зі свого боку вбачаємо, що *суб'єктивне право на вищу освіту є юридично забезпеченою та гарантованою державою можливістю особи здобувати знання, особистісні властивості та компетентності у власних та суспільних інтересах*. У свою чергу конституційно-правові гарантії щодо регулювання, забезпечення та захисту права людини та громадянина на вищу освіту є універсальною умовою для реалізації кожною особою свого права на вільний розвиток своєї особистості.

Висновки. За наслідком здійсненого аналізу доктринальних підходів до визначення поняття та змісту права на вищу освіту слід зробити наступні висновки.

Право на вищу освіту доцільно розглядати як суб'єктивне право особи, що є юридично забезпеченою та гарантованою державою можливістю особи здобувати знання, особистісні властивості та компетентності у власних та суспільних інтересах. Вказане право є елементом конституційно-правового статусу особи та складовою конституційного права на освіту котре, в свою чергу, входить до системи основних прав і свобод людини і громадянина.

Перебуває в безпосередньому взаємозв'язку з особистими, політичними, економічними, соціальними і культурними правами. Крім того, є універсальним, оскільки йому характерні ознаки різних прав і свобод.

Література

1. Якушина О.С. Поняття та зміст конституційного права на освіту. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 140. С. 44-50;
2. Тимошенко М.О. Екологічний зміст права на вищу освіту. *Екологічне право України*. 2018. № 1-2. С. 36-40.
3. Павлюх О. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів). *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. 2014. Вип. 24. Том 4. С. 178-181.
4. Соколенко Ю., Борисенко Ю. Современный кризис: трудовая миссия профессионального образования. *Новий колегіум: науковий інформаційний журнал*. 2009. № 4. С. 6-16.
5. Дробыш О.В. Понятие, содержание и структура конституционного права на высшее образование. *Журнал Белорусского государственного университета. Право*. 2017. № 1. С. 31-39.
6. Русін М. Поняття та структура адміністративних правовідносин в галузі вищої освіти. *Підприємництво, господарство і право*. 12/2017. С. 183-187.
7. Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Монографія. Київ: Вид. дім «Ін Юре». 2004. С. 368.
8. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 55-64.
9. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні. Дис. канд. юр. наук. Київ. 2005. С. 205.
10. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті Європейського досвіду. Дис. ... доктора юр. наук. Київ. 2015. С. 459.
11. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Академічний курс. Підручник. Т-2. Київ. Юридична думка. 2006. С. 544.
12. Гончаренко О.М. Права людини в Україні. Київ. Знання. С. 207.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Харків. Консум. 2001. С. 656.
14. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні. Київ. Юрінком Інтер. 2003. С. 336.
15. Рабінович П. Соціальне право: деякі питання загальної теорії. *Право України*. 2003. № 1. С. 104-107.
16. Романенко К.М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку. Дис. ... канд. юр. наук. Запоріжжя. 2008. С. 213.
17. Стульникова О.В. Конституционное право граждан на образование и проблемы его реализации в субъектах Российской Федерации. Дис. ... канд. юр. наук. Пенза. 2008. С. 255.
18. Мельничук О.Ф. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина. *Правничий вісник університету «Крок»*. 2011. Вип. 8. С. 16-22.
19. Алебастрова И.А. Социальные права: конституционные обещания или приведения? *Государство и право*. 2010. № 4. С. 1040.
20. Сивец С.М. К вопросу о конституционно-правовой природе принципов государственной социальной политики в сфере образования. URL: <http://ctnter.gov.by/articlSivets2.html>.
21. Смирнова М.В. Конституционное право на образование и гарантии его реализации в средних и высших профессиональных учебных заведениях в России. Автореф. дис. ... канд. юр. наук. Москва. 2009.
22. Конституційний діалог: доступність і якість вищої освіти URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-dialog-dostupnist-ta-yakist-vyshchuy-osvity>.
23. Мотузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов. 1972.
24. Алексеев С.С. Теория права. 2-е изд., перераб. и доп. Москва. 1995.
25. Василевич Г.А., Шевцова А.В. Права человека. Минск. 2006.

Анотація

Діхтярук А. Б. Поняття та зміст конституційного права на вищу освіту. – Стаття.

Розглянуто науково-теоретичні підходи до термінологічного визначення поняття права на вищу освіту. Проаналізовано зміст конституційного права на вищу освіту. Досліджено взаємозв'язок права на вищу освіту з низкою інших прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права людини, конституційне право на вищу освіту, суб'єктивне право на вищу освіту; зміст конституційного права на вищу освіту.

Аннотация

Дихтярук А. Б. Понятие и содержание конституционного права на высшее образование. – Статья.

Рассмотрены научно-теоретические подходы к терминологическому определению понятия права на высшее образование. Проанализировано содержание конституционного права на высшее образование.

Исследовано взаимосвязь права на высшее образование с рядом других прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права человека, конституционное право на высшее образование, субъективное право на высшее образование, содержание конституционного права на высшее образование.

Summary

Dikhtyaryuk A. B. The concept and content of the constitutional right for higher education. – Article.

Scientific and theoretical approaches to the terminological definition of the concept of right for higher education are considered. The content of the right to higher education is analyzed. The interrelation of the right to higher education with other human rights and freedoms is investigated.

Key words: human rights, constitutional right for higher education, subjective right for higher education, content of the constitutional right for higher education.

УДК 342.5

Г. Ю. Нечипорук
здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВИКОНАННЯ ПІЛОТНОГО РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СПРАВІ «ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ ІВАНОВ ПРОТИ УКРАЇНИ»: ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Постановка проблеми. Структурним елементом суб'єктивного юридичного права кожного на справедливий суд є право кожного на виконання рішення судової установи [1]. Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Тобто, застосовувати субсидіарний механізм захисту своїх прав в разі якщо національний (державний) механізм захисту є не ефективним [2]. Відповідно, рішення міжнародної судової установи має бути виконане державою.

Водночас Європейський суд з прав людини виявив щодо України таку проблему, яка поставила під загрозу ефективність конвенційного механізму захисту прав людини: державою не забезпечено ефективного виконання не лише рішень національних судових установ, але й пілотних рішень Європейського суду з прав людини. При цьому, акцентуємо увагу, що Європейський суд з прав людини застосовує процедуру пілотного рішення, розглядаючи масові спори, що виникають внаслідок різних повторюваних структурних або системних проблем в державі, які призводять до постійного зростання кількості заяв до Суду. Європейський суд з прав людини декілька разів застосовував процедуру пілотного рішення щодо проблеми не виконання Україною рішень національних судів, та застосовував в рішенні «Бурмич та інші проти України» [3] цю процедуру і у зв'язку з не виконанням Україною пілотного рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» [4].

Значення для України та інших країн-учасниць Ради Європи пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» полягає не лише в виявленні та констатації Судом структурних системних проблем щодо виконання в Україні рішень судових установ, яка існує понад 10 років, рекомендації державі усунути першоджерело цих проблем та застосувати заходи загального характеру, які б були ефективні в довгостроковій перспективі. Це рішення стало викликом для держави щодо забезпечення панування в державі

принципу верховенства права. Було піднято питання чи може держава самостійно його виконати, що передбачало вжиття заходів загального та індивідуального характеру відповідно до умов Суду, які б були ефективні в довгостроковій перспективі та усували першоджерело не виконання Україною рішень національних судових установ та Європейського суду з прав людини. Тобто, це рішення поставило питання про виконання державою своїх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: виконання самого пілотного рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» та докорінну реформу системи виконання рішень судових установ в Україні. Також це рішення підняло і більш глибокі питання відданості держави Конвенційним цінностям, імплементації конституційних традицій держав-членів Ради Європи до законодавства України та панування в Україні принципу верховенства права.

Таким чином, дослідження питання виконання Україною пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» є актуальним, теоретично і практично назрілим.

Аналіз наукових публікацій. В юридичній літературі вітчизняні та зарубіжні вчені приділяють в своїх дослідженнях увагу питанню виконання державами рішень Європейського суду з прав людини [5; 6; 7; 8; 9]. Водночас, комплексних досліджень щодо заходів загального характеру, які були вжиті Україною для виконання пілотних рішень Європейського суду з прав людини, проведено не було.

Мета статті – встановити вид заходу загального характеру, який було вжито Україною для виконання рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України», встановити засоби юридичного захисту на національному рівні, які були створені в Україні, з метою виконання цього рішення та надати оцінку їх реальної ефективності.

Виклад основного матеріалу. В пілотному рішенні у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що пілотна справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» стосувалася двох повторюваних проблем: 1) тривалого невиконання оста-

точних рішень національних судів; 2) відсутності на національному рівні ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді [10]. Заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема: а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; б) внесення змін до адміністративної практики; в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів; г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи; д) інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень [10].

Отже, по-перше, саме на усунення системної проблеми та її першопричини спрямовані заходи загального характеру. По-друге, вжиття заходів загального характеру носить комплексний характер.

На виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Україна вживала такі заходи загального характеру: 1) заходи, пов'язані з запровадженням національних засобів юридичного захисту; 2) альтернативний механізм виконання судових рішень.

Загальновідомо: засоби юридичного захисту на національному рівні мають бути ефективними адже саме на державу покладається обов'язок з захисту прав людини і основоположних свобод. Захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини є субсидіарним механізмом захисту. Відтак, одним з ключових заходів загального характеру було створення ефективних засобів юридичного захисту на національному рівні. В вище зазначеному пілотному рішенні Європейського суду з прав людини було констатовано не ефективність існуючих націо-

нальних засобів юридичного заходу. Відтак, після ухвалення пілотного рішення Комітет міністрів Ради Європи головним чином зосередився на питанні: 1) створення засобів юридичного захисту на національному рівні; 2) оцінка їх реальної ефективності.

Загальним заходом загального характеру, пов'язаним з запровадженням національних засобів юридичного захисту стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» в 2012 р. [11] Цей закон встановив гарантії держави щодо виконання судових рішень та виконавчих документів, визначених Законом України «Про виконавче провадження» та особливості їх виконання. Цим законом було впроваджену нову спеціальну процедуру виконання рішень національних судів, ухвалених проти держави, після набрання ним чинності. Таким чином, дія цього закону розповсюджувалась лише на рішення, ухвалені після набрання цим законом чинності – на «нові рішення». Дія цього закону не розповсюджувалась на рішення, ухвалені до набрання ним чинності, т.з. «старі рішення».

Відтак, запроваджена Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», який набрав чинності 1 січня 2013 р., нова спеціальна процедура виконання рішень національних судів, ухвалених проти держави, існуючу в Україні проблему не виконання рішень національних судових установ та проблему створення ефективних національних засобів юридичного захисту вирішила лише частково адже гарантії держави щодо виконання судових рішень та виконавчих документів, визначених Законом України «Про виконавче провадження», не було розповсюджено на «старі рішення». 19 вересня 2013 р. Верховною Радою України було внесено зміни до цього Закону: сфера його дії була поширена на «старі» судові рішення.

Законом також визначено коло суб'єктів-боржників за рішеннями національного суду, щодо яких держава надає гарантії щодо виконання судових рішень: 1) держава; 2) державний орган; 3) підприємство. Особливість цих суб'єктів полягає в тому, що чинним законодавством України забороняється реалізація їх майна.

Ця гарантія передбачає, зокрема, що в разі невиконання зобов'язань вище зазначеними боржниками, автоматичне виконання рішень здійснюється за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою. Таким чином, боржник за рішенням національного суду – держава, державний орган, підприємство, майно яких забороняється до реалізації законодавством, перш за все мають самі виконати рішення. І лише в разі невиконання зобов'язання цими боржниками – виконання рішення здійснюється за рахунок коштів,

передбачених бюджетною програмою. При цьому, особливість цієї гарантії полягає в тому, що вона обмежується коштами, передбаченими Законом про бюджет на кожний рік (щодо судових рішень, ухвалених до 1 січня 2013 р. – дати набрання чинності Законом про гарантії («старих» судових рішень) та судових рішень, ухвалених після цієї дати («нових» судових рішень).

Комітет Міністрів Ради Європи констатував, що такий механізм автоматичного виконання рішень суду суперечить зусиллям органів влади щодо впровадження ефективного засобу захисту в цих справах. Більше того, суттєвий недолік цього механізму полягав в тому, що він не може застосовуватись до виплати справедливої сатисфакції, присудженої Європейським судом з прав людини. Ще один недолік цього механізму полягає в тому, що він не враховує той факт, що є умови, які встановлюються Європейським судом з прав людини, згідно з якими і відбувається виплата справедливої сатисфакції, і ці умови є складовою частиною механізму виконання рішення Європейського суду з прав людини.

Аргументація органів державної влади України в листі від 9 липня 2015 р., що Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» є «одним із способів гарантування виконання рішень національних судів» [3], дозволяє дійти висновку про невиконання державою пілотного рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» оскільки держава мала створити ефективні засоби юридичного захисту на національному рівні, а не «частково ефективні» або «один із засобів, який є частково ефективним». Більше того, держава визнала, що «коштів, передбачених для цієї мети, недостатньо для негайного погашення всієї заборгованості». Неурядова організація «Українська Гельсінська спілка з прав людини» в своєму листі від 26 травня 2015 р. [3] до Комітету Міністрів Ради Європи зазначила, що «розмір коштів, передбачених Законом України «Про державний бюджет України на 2015 рік» на погашення заборгованості за Законом про гарантії та на виплату справедливої сатисфакції, присудженої Судом, а саме 150 000 000 грн, становить лише 1% від загальної суми боргу» [3].

Отже, нова спеціальна процедура виконання рішень національних судів, ухвалених проти держави, не вирішила проблему невиконання або тривалого виконання рішень національних судів в Україні та створення ефективного національного юридичного засобу захисту адже механізм автоматичного виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до реалізації законодавством, за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою, не був ретельно розробленим.

На виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» органами влади України було розроблено і альтернативний механізм виконання судових рішень. Суть цього механізму полягала у реструктуризації заборгованості (на загальну суму до 7 544 562 370 грн), що виникла станом на 01 січня 2015 р., шляхом видачі казначейських векселів строком обігу до семи років: 1) за невиконаними рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою відповідно до Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень»; 2) за невиконаними рішеннями Європейського суду з прав людини.

Передбачалось, що лише частину боргу буде сплачено готівкою (до 10%) у межах коштів, передбачених на це Законом «Про Державний бюджет України на 2015 рік». У своєму листі від 26 травня 2015 р. неурядова організація «Українська Гельсінська спілка з прав людини» зазначила, що «у цьому механізмі «є серйозні прогалини». Зокрема, вона зазначила, що передбачувана відсоткова ставка 3% була заниженою та навіть не покривала річний рівень інфляції. Крім того, вона зазначила, що семирічний строк погашення заборгованості за рахунок видачі векселів був занадто довгим» [3]. Секретар Європейського суду у своєму листі Комітету міністрів від 10 червня 2015 р. зазначив щодо повторюваних справ, що «Україна представляє собою найбільш серйозну проблему із приблизно 9000 заяв, що стосуються однієї і тієї ж проблеми, а саме невиконання рішень національних судів», а також підкреслив, що процедура пілотного рішення «не забезпечила результатів, очікуваних на національному рівні, в результаті чого Європейський суд з прав людини має здійснювати індивідуальний розгляд решти справ» [3].

Отже, через те, що альтернативний механізм не був ретельно розроблений, наслідком його впровадження не стало створення ефективного національного засобу юридичного захисту.

Висновки.

1. Встановлено: на виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Україна вжила такий вид заходу загального характеру: інші заходи, які визначені – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення таких недоліків системного характеру як тривале невиконання остаточних рішень національних судів та відсутності на національному рівні ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень.

Встановлено засоби юридичного захисту на національному рівні, які були створені в Україні, з метою виконання цього рішення: впровадження нової спеціальної процедури виконання рішень національних судів, боржниками за рішеннями яких є держава, державний орган, підприємство, майно яких забороняється до реалізації законодавством; альтернативний механізм виконання судових рішень.

Загальним заходом загального характеру, пов'язаним зі створенням ефективних засобів юридичного захисту на національному рівні, стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень».

2. Виявлено недоліки механізму автоматичного виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до реалізації законодавством: автоматичне виконання рішень здійснюється за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою, яка обмежується коштами, передбаченими Законом про бюджет на кожний рік; не може застосовуватись до виплати справедливої сатисфакції, присудженої Європейським судом з прав людини; не враховує той факт, що є умови, які встановлюються Європейським судом з прав людини, згідно з якими відбувається виплата справедливої сатисфакції, і ці умови є складовою частиною механізму виконання рішення Європейського суду з прав людини. Акцентовано увагу і на такому недоліку прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», який в подальшому було виправлено, як розповсюдження дії цього закону на рішення, ухвалені після набрання ним чинності.

Виявлено недоліки альтернативного механізму виконання судових рішень: занижка відсоткова ставка, яка не покривала річний рівень інфляції; занадто довгий строк погашення заборгованості за рахунок видачі векселів.

3. Аргументовано, що механізм автоматичного виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до реалізації законодавством та альтернативний механізм виконання судових рішень не були ретельно розроблені та суперечили зусиллям органів влади щодо впровадження ефективного засобу захисту в цих справах.

Література

1. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. 486 с.

2. Дешко Л. Виконання рішень національних судів: принципи Європейського суду з прав людини. *Публічне право*, 2012. № 4. С. 167–173.

3. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Бурмич проти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>.

4. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479.

5. Дешко Л., Боднар О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Правничий часопис Донецького університету*, 2008. № 2. С. 76–81.

6. Толкачова І.А., Полінська Д.О. Європейський механізм захисту конституційних прав і свобод людини в контексті діяльності ОБСЄ. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 92–96.

7. Dешко L. European Standards of Human Rights: Course book. *Donetsk: Modern Printing (Suchasny Dook)*, 2013. 142 p.

8. Gerards J., Glas L. Access to justice in the European Convention on Human Rights system. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 2017. 35(1). P. 11–30.

9. Dешко L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 5–15.

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

11. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 5 червня 2012 р. № 4901-VI. *Відомості Верховної Ради*, 2013. № 17. Ст.158.

Анотація

Нечипорук Г. Ю. Виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України»: вжиття заходів загального характеру. – Стаття.

Статтю присвячено встановленню виду заходів загального характеру, який був вжитий Україною для виконання пілотного рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України», а також встановленню засобів юридичного захисту на національному рівні, які були створені в Україні, з метою виконання цього рішення, оцінці їх реальної ефективності. Акцентовано увагу на тому, що структурним елементом суб'єктивного юридичного права кожного на справедливий суд є право кожного на виконання рішення судової установи. Встановлено, що для виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» держава вжила такий вид заходу загального характеру: інші заходи, які визначені – за умови наглядю з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення таких недоліків системного характеру як тривале невиконання остаточних рішень національних судів та відсутність на національному рівні ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень. Встановлено засоби юридичного захисту на національному рівні, які були створені в Україні, з метою виконання цього пілотного рішення: впровадження нової спеціальної процедури виконання рішень національних судів, боржниками за рішеннями яких є держава, державний орган, підприємство, майно яких забороняється до реалізації законодавством України; альтернативний механізм виконання судових рішень. Виявлено недоліки механізму автоматичного

виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до реалізації законодавством: автоматичне виконання рішень здійснюється за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою, яка обмежується коштами, передбаченими Законом про бюджет на кожний рік; не може застосовуватись до виплати справедливої сатисфакції, присудженої Європейським судом з прав людини; не враховує той факт, що є умови, які встановлюються Європейським судом з прав людини, згідно з якими відбувається виплата справедливої сатисфакції, і ці умови є складовою частиною механізму виконання рішення Європейського суду з прав людини. Виявлено недоліки альтернативного механізму виконання судових рішень. Аргументовано, що ці механізми не були ретельно розроблені та не мали наслідком впровадження ефективного засобу захисту в Україні.

Ключові слова: рішення суду, рішення Європейського суду з прав людини, виконання рішення суду, заходи загального характеру.

Аннотация

Нечипорук Г. Ю. Выполнение пилотного решения Европейского суда по правам человека по делу «Юрий Николаевич Иванов против Украины»: принятие мер общего характера. – Статья.

Статья посвящена установлению вида мер общего характера, который был употреблен Украины для выполнения пилотного решения «Юрий Николаевич Иванов против Украины», а также установлению средств правовой защиты на национальном уровне, которые были созданы в Украине, с целью выполнения этого решения, оценке их реальной эффективности. Акцентировано внимание на том, что структурная элементом субъективного юридического права каждого на справедливый суд является право каждого на исполнение решения судебного учреждения. Установлено, что для выполнения пилотного решения Европейского суда по правам человека по делу «Юрий Николаевич Иванов против Украины» государство приняло такой вид мероприятия общего характера: другие мероприятия, которые определены – при условии надзора со стороны Комитета министров Совета Европы – государством-ответчиком в соответствии с решением с целью обеспечения устранения таких недостатков системного характера как длительное неисполнение окончательных решений национальных судов и отсутствие на национальном уровне эффективного средства правовой защиты в связи с этим, прекращение вызванных этими недостатками нарушений Конвенции о защите прав человека и основных свобод и обеспечения максимального возмещения последствий этих нарушений. Установлено средства правовой защиты на национальном уровне, которые были созданы в Украине, с целью выполнения этого пилотного решения: внедрение новой специальной процедуры исполнения решений национальных судов, должниками по решениям которых является государство, государственный орган, предприятие, имущество которых запрещается к реализации законодательством Украины; альтернативный механизм исполнения судебных решений. Вывявлены недостатки механизма автоматического выполнения решений суда в случае невыполнения обязательств государством, государственным органом, предприятием, имуществом которых запрещается к реализации законодательством: автоматическое выполнение решений осуществляется за счет средств, предусмотренных бюджетной программой, которая ограничивается средствами, предусмотрен-

ными Законом о бюджете на каждый год; не может применяться к выплате справедливой компенсации, присужденной Европейским судом по правам человека; не учитывает тот факт, что есть условия, которые устанавливаются Европейским судом по правам человека, согласно которым происходит выплата справедливой компенсации, и эти условия являются составной частью механизма выполнения решения Европейского суда по правам человека. Вывявлены недостатки альтернативного механизма исполнения судебных решений. Аргументировано, что эти механизмы не были тщательно разработаны и не имели следствием внедрения эффективного средства защиты в Украине.

Ключевые слова: решение суда, решения Европейского суда по правам человека, исполнение решения суда, меры общего характера.

Summary

Nechyporuk G. Yu. Execution of the pilot decision of the European Court of Human Rights in the case “Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine”: taking measures of a general nature. – Article.

The article is devoted to establishing the type of general measures taken by Ukraine to implement the pilot decision “Yuriy Ivanov v. Ukraine”, as well as to establishing remedies at the national level, which were created in Ukraine to implement this decision, to assess their real effectiveness. Emphasis is placed on the fact that a structural element of everyone’s subjective legal right to a fair trial is the right of everyone to enforce a court decision. It is established that in order to implement the pilot decision of the European Court of Human Rights in the case of Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine, the state took the following general measure: other measures identified by the respondent State under the supervision of the Committee of Ministers of the Council of Europe. Decisions to address systemic shortcomings such as the prolonged non-enforcement of final judgments of national courts and the lack of an effective remedy at the national level, the cessation of violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the maximum redress. these violations. Means of legal protection have been established at the national level, which were created in Ukraine to implement this pilot decision: introduction of a new special procedure for enforcement of national court decisions, the debtors of which are the state, state body, enterprise whose property is prohibited by Ukrainian law; an alternative mechanism for enforcing court decisions. The shortcomings of the mechanism of automatic execution of court decisions in case of non-fulfillment of obligations by the state, state body, enterprise, the property of which is prohibited by law: automatic execution of decisions is carried out at the expense of the budget program, which is limited by funds provided by the Budget Law; may not be applied to the payment of just satisfaction awarded by the European Court of Human Rights; does not take into account the fact that there are conditions established by the European Court of Human Rights under which fair satisfaction is paid, and these conditions are an integral part of the mechanism for enforcing the judgment of the European Court of Human Rights. The shortcomings of the alternative mechanism of execution of court decisions are revealed. It is argued that these mechanisms were not carefully designed and did not result in the introduction of an effective remedy in Ukraine.

Key words: court decision, decision of the European Court of Human Rights, execution of court decision, general measures.

УДК 342.4

Т. В. Поличко*аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»***СОЦІАЛЬНІСТЬ ТА СТРУКТУРИЗАЦІЯ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ**

Конституційно-правова норма є першочерговим складовим елементом системи конституційного права України та інститутів даної системи. Конституційно-правова норма наділена рядом ознак, які визначають її сутність, зміст і призначення в системі конституційного права України.

Багатоаспектна система конституційного права України і всі її структурні елементи складаються саме із норм конституційного права. Останні є основою інститутів конституційного права, а також інших частин системи конституційного права – природного чи позитивного, загальної й особливої частини, матеріального та процесуального, міжнародного і національного тощо. Тобто система конституційного права України не може існувати поза межами свого нормативного виміру. До того ж право, а згодом і його система, утворилися саме на основі норм права, які історично виокремилися з-поміж інших соціальних норм – релігійних, моральних, етичних, культурних тощо. При цьому норми права зберегли в собі властивості, притаманні всім соціальним нормам загалом [18, с. 128].

Конституційне право, порівняно з цивільним або кримінальним правом, є відносно молодшою галуззю права. Перші конституційні акти сформувалися тоді, коли вже існувала стала система джерел інших традиційних галузей приватного і публічного права. Підіймаючи питання стосовно з'ясування ознак та властивостей конституційної норми, варто зосередити увагу на її становленні.

Суспільні відносини, з моменту їх виникнення потребували і далі потребують певного впорядкування, як історично склалося, у вигляді унормування. Роль і значення конституцій у регулюванні суспільних відносин з'явилися набагато пізніше від їх первинного соціального регулювання. Тут ми повністю поділяємо думку Є. Пенькова, що соціальне регулювання це категорія конкретно-історична. Науковець виділяє три їх типи. Перший тип – це самокерований механізм соціального регулювання поведінки у первісному суспільстві. Другий тип виникає разом з утворенням класово-антагоністичного суспільства, коли соціальне життя значно ускладнюється. Третій тип – це соціальний механізм регулювання поведінки людей у суспільстві, який функціонує в рамках спільності якісних інтересів усіх його членів [16, с. 16-20].

Проаналізувавши напрацювання Є. Пенькова, Л. Заморська відзначає, що перші якісні зміни

соціального регулювання відбулись значно раніше, оскільки вони зумовлені відокремленням особи, ускладненням суспільних відносин, пов'язаних насамперед із розвитком відносин обміну. Суспільні відносини виникають у процесі взаємодії людей, обміну діяльністю і її результатами. Відносно самостійні, що відокремилися від соціального цілого, індивіди вступають у взаємні відносини. Саме на цьому етапі фіксується значимість та необхідність нормативного регулювання. [7, с. 18]. Авторка узагальнила і доповнила думку вчених С. Алексеева, Є. Лукашевої, В. Нерсеянца, О. Дрогобицького та інших, що будь-якому суспільству властивий свій характер взаємообміну, який об'єктивується в стійких, повторюваних формах і суспільних взаємозв'язках [7, с. 19].

При характеристиці соціальних норм як «плодів» суспільної свідомості традиційно наголошують на об'єктивній обумовленості процесу створення норм. Однак деформації відображення в деяких випадках можуть бути настільки значні, що «суб'єктивні» характеристики ідеальної норми затьмарюють вихідну об'єктивну нормативність того або іншого припису. Якщо при загальній характеристиці соціальних норм їх об'єктивна детермінованість стає предметом досить глибокого аналізу в літературі, то при характеристиці правових норм у плані їх співвідношення з іншими соціальними нормами акцент традиційно робиться на формальних ознаках і зв'язках з особливим нормотворчим суб'єктом – державою (тобто більшою мірою на «суб'єктивні» фактори) [7, с. 30].

Свого часу дуже вдало охарактеризувала властивості соціальних норм, називаючи їх об'єктивними Є. Лукашева відзначила, що: соціальні норми виникають з об'єктивної потреби соціальних систем у саморегуляції, у підтримці стабільності та порядку; норма виникає в процесі діяльності людей, об'єктивно обумовлена способом виробництва; норма невіддільна від відносин обміну, характер яких також детермінований способом виробництва і розподілу; матеріальні та духовні блага, що виступають об'єктом обмінних відносин, не довільні, а задані існуючими економічними та соціально-культурними умовами розвитку суспільства [11, с. 15].

Узагальнюючи вищенаведене, початком творення будь-якої норми є певного роду суспільні відносини, які з інтересами, цінностями, пере-

вагами особи з часом все більше ускладнюються і як вважають теоретики-науковці це призводить до певної деформації об'єктивного формування норм, особливо правових.

Правові норми відносяться до світу «належного», «того, що має бути». Це правила, які говорять не про те, що існує насправді, а про те, як людям необхідно жити, діяти і вчиняти [8, с. 50]. При цьому норми права не лише фіксують «належне», визначають певні абстрактні цілі, а й мають здатність «проникнення в майбутнє», формування поведінки людей [2, с. 347-348].

Саме поняття «норма» почало вживатися ще в Античний період і має давню історію. На кожному етапі свого розвитку воно набувало різних значень. Термін «норма» (від латинського *norma* – «правило», «взірець», «керівний початок», «зразок», «міра», у свою чергу, цей термін походить від давньогрецького й означає «високий масштаб», «правило») уперше почав застосовуватися у будівельній справі як «справедливість косинця» [15].

Традиційне визначення норми права (англ. *norm of law, legal norm*), запропоноване О. Скакун вважаємо найбільш вдалим – це загальнообов'язкове правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), що сформувався у суспільстві відповідно до визнаної в ньому міри свободи, сформульоване (санкціоноване) і забезпечене державою як юридично значущий засіб регулювання суспільних відносин» [13, с. 442].

Варто відзначити думку М. Давидової про те, що норма права виступає як «мінімальна логічно неподільна частина права», що «правова норма демонструє на макрорівні сам механізм дії права, відображає основні властивості права як цілісності» [6, с. 77].

Конституційно-правові норми – це встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, що регулюють суспільні відносини і складають однорідну групу. Їм притаманні загальні ознаки юридичних приписів, тобто вони регулюють суспільні відносини, встановлюють обов'язкові правила поведінки, містяться у правових актах держави; охороняються і забезпечуються при необхідності примусовою силою держави. У порівнянні з нормами інших галузей права вони відрізняються:

а) своїм змістом, сферою суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані;

б) джерелами, в яких вони містяться, оскільки найважливіші норми закріплені в Конституції України, що мають найвищу юридичну силу;

в) установчим характером своїх приписів, оскільки конституційно-правові норми визначають форми правових актів, порядок їх прийняття і опублікування, компетенцію державних органів;

г) особливостями внутрішньої структури [10, с. 31].

Варто також додати, що до загальних ознак конституційних норм відносяться такі як: загальнообов'язковий, формально-визначений характер, вони є регулятивними та охороняються державою від порушень.

Враховуючи напрацювання Ю. Шемшученка, норми конституційного права України, маючи визначені спільні ознаки, суттєво різняться між собою і можуть бути класифікованими за такими критеріями, як: предмет правового регулювання; метод правового регулювання; призначення у механізмі правового регулювання; юридична сила; ступінь конкретизації правового припису; характер диспозиції; характер санкції; суб'єкти нормотворення; походження (джерело) норми; дія за колом суб'єктів; територія дії; час дії; гарантованість дії [17, с. 92].

Л. Юзьков виокремлює три види конституційних норм: принципи, дефініції і конкретні регулятори [12, с. 37].

На відміну від інших галузей права в нормах конституційного права переважають норми загальнорегулюючого характеру. До таких насамперед належать норми-принципи, норми-поняття, норми-завдання, яких досить багато в першому розділі Конституції України. Чимало конституційно-правових норм у своїй реалізації пов'язані не з виникненням конкретних правовідносин, а з відносинами загального характеру або ж з правовим становищем. Саме тому норми конституційного права доцільно класифікувати за предметом правового регулювання. Відповідно до основних складових предмету конституційно-правового регулювання можна виділити групи норм конституційного права, які регулюють якісно однорідні суспільні відносини і утворюють інститути конституційного права. Тобто, класифікація норм конституційного права співпадає з класифікацією основних предметних інститутів конституційного права України [17, с. 92].

Структура конституційної норми також має свою особливість. На думку переважної більшості вітчизняних правознавців, норма конституційного права має три модифікації, зокрема: «гіпотеза-диспозиція-санкція», «гіпотеза-диспозиція», «диспозиція». Не кожна конституційно-правова норма може бути об'єктивно тричленною, а оскільки більшість норм конституційного права мають установчий характер і не мають санкції або гіпотези. Досить часто елементи конституційно-правової норми дуже важко вичленити в конкретно об'єктивізованій нормі права, оскільки гіпотеза та диспозиція переплітаються і «зливаються» в єдине ціле. Водночас, санкціям норм конституційного права України властиве профілактичне організуюче та виховне призначення, вони застосовуються як прямі, бланкетні та солідарні санкції. Нарешті, слід мати на увазі, що

нормам конституційного права не завжди тотожні статті конституційного нормативно-правового акту: одна конституційна норма може бути об'єктивізованою в кількох статтях, тоді як одна стаття може вміщувати кілька конституційно-правових норм [17, с. 94].

Підтримуємо думку Д. Белова, що пізнання структури норми, що закріплює основи конституційного ладу України є першим кроком до виявлення критеріїв її диференціації. Як відомо, з-поміж інших чинників, норми, що закріплюють основи конституційного ладу різняться між собою як за особливостями внутрішньої побудови, так і за юридичними властивостями їх структурних елементів [3, с.133]. Науковець вважає, що не можна зайняти позицію вчених, що допускають відсутність норм права, в яких відсутній будь-який з її елементів. В даному випадку помилка виникає з ототожнення норми права і статті нормативного акту [3, с. 135].

Сучасні вчені-правознавці здійснюють пошук нових методологічних підходів, які б дозволили по-новому дослідити як зміст так і структуру норми конституційного права. Зокрема, поряд з гіпотезою, диспозицією та санкцією російські правознавці Б. Габрічідзе та А. Чернявський виділяють такий структурний елемент норми конституційного права, як курація, під якою розуміють ту частину норми конституційного права, яка закріплює сукупність соціальних явищ, існування яких забезпечує та гарантує реальність реалізації відповідної норми [5, с. 52-63]. Разом з тим, як зауважують Ю.Шемшученко [17, с. 94] та О. Скрипнюк [14, с. 39], наведені концептуальні підходи Б. Габрічідзе та А. Чернявського не є загальновизнаними і вимагають додаткового юридичного обґрунтування.

Дуже цікава є думка щодо виокремлення курації як частини структури конституційно-правової норми, яка гарантуватиме реальність її реалізації. Це зокрема стосується конституційної та політичної відповідальності, що є вагомим показником верховенства права в державі.

На доповнення вищезгаданої думки та висловлення власної позиції, надзвичайно актуальною ознакою конституційних норм є їх призначення у механізмі правового регулювання, звідси і розподіл на матеріальні та процесуальні конституційно-правові норми. Оскільки матеріальні норми визначають *основні правила (але не поведінкові), установи, принципи вимоги, державного устрою*. В деяких випадках матеріальними нормами закріплені також правила поведінки, які є формально-визначеними та загальнообов'язковими. Що стосується процесуальних норм, то їхня роль з кожним днем зростає. Адже процесуальними нормами якраз таки встановлене правило поведінки щодо реалізації матеріальних норм. Проте

чи допускається варіант щодо видозмінення традиційного розуміння поділу норм, в тому числі конституційних, на матеріальні та процесуальні, додавши до її структури курацію, поряд з гіпотезою, диспозицією, санкцією.

Гіпотетично можна розділити думку вчених щодо можливості структурної будови норми, яка включає курацію як частини структури конституційно-правової норми, якщо та розуміється як об'єктивна соціальна виконуваність, тобто гарантії реальності конституційних засад, проте із застереженням. Нижче пояснимо свою думку проаналізувавши наукові напрацювання вчених.

Призначення курації як елемента структури конституційної норми полягає в закріпленні сукупності соціальних явищ, існування яких в суспільному житті гарантує реальність, об'єктивну соціальну виконуваність міститься в диспозиції конституційного принципу. Зокрема норма статті 1 Конституції України, яка проголошує Україну соціальною та правовою державою, має наступну структуру: 1) гіпотеза: подумки конструюється (якщо з цього приводу виникають які-небудь відносини, то сторони повинні виходити з того, що ... або якщо Верховна Рада України буде приймати закон, то він має виходити з того, що ... 2) диспозиція: «Україна – соціальна, правова держава», 3) курація: «Політика України спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. В Україні охороняються праця, життя й здоров'я людей, встановлюється гарантований мінімальний розмір оплати праці, забезпечується державна підтримка сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, інвалідів та громадян похилого віку, розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, допомоги та інші гарантії соціального захисту» [3, с. 138].

С. Алексеев відмічає, що гарантії даної правової норми встановлено багатьма законами та іншими підзаконними актами. Однак ці акти не можуть розглядатися як частина норми права, що іменуються курацією. Між гіпотезою, диспозицією та сукупністю гарантій конституційної норми, яка закріплює основи конституційного ладу, існують зв'язки, що відрізняються жорсткістю, незруйновністю. Вони об'єднані на засадах так званої синтетичної залежності [1, с. 53].

Провівши фундаментальне дослідження даного питання Д. Белов наводить ряд прикладів щодо наявності такого елемента структури саме конституційної норми, а не норми права в цілому, як курація, взявши за основу норми Конституції України. Він вважає, що в курації деяких конституційних норм, які закріплюють основи конституційного ладу, поряд з позитивними соціальними явищами, що забезпечують реальність і соціальну виконуваність конституційних принципів, формуються певні негативні явища суспільного

життя або вказується на існування відповідальності за їх вчинення. Стаття 5 Конституції України: «Право визначати та змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові та не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» [9]. Інший приклад, стаття 37 Конституції України: «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються» [9] та інші приклади [3, с. 138-139].

Отже Д.Белов у своєму дослідженні, підтримуючи думку Н.Ткачевої, вважають, що заборону негативних соціальних явищ і вказівку на існування відповідальності за їх вчинення не слід розглядати як санкції конституційної норми. Вони мають теж призначення, що й позитивні явища суспільного життя, сформульовані в курації. Завдяки забороні дій, що порушують конституційні приписи, і вказівкою на існування відповідальності за їх вчинення забезпечується реальність, соціальна виконуваність норм, що закріплюють основи конституційного ладу [3, с. 139].

У такому разі у нас є певні застереження щодо виокремлення курації як складової частини структури конституційної норми. Оскільки враховуючи приклади курації з позитивними та негативними соціальними явищами на прикладі Конституції, можна припустити, що санкція таким чином буде складовою та продовжуючою частиною курації, а не окремим елементом структури правової норми. Адже структура правової норми залежить від функції, які вона виконує. Водночас конституційним нормам притаманний особливий порядок захисту на основі чітко визначеною юридичної процедури її прийняття, внесення змін, тлумачення, що є складовою конституційного процесу. Таким чином це сукупність процесуальних норм за дотримання яких слідкує Конституційний Суд. Звідси впливає, що процесуальні конституційні норми так само включають курацію до своєї структури.

Це питання є досить дискусійним, тому вдамося до роз'яснення, на основі тлумачення, поняття санкції. Санкція означає – схвалення, затвердження чого-небудь вищою інстанцією; визнання законності чогось; дозвіл. В юридичному значенні це – заходи впливу, покарання за порушення закону [4, с. 1103].

Сам термін «курація» згідно Словника іншомовних слів, означає в перекладі з латині «сиго»

означає «підкуюсь», застосовувався щодо осіб, які здійснювали опіку, піклування чи загальний нагляд за здійсненням певних робіт. Звідси термін «куратор» – «опікун». В.Федоренко стверджує, що термін «курація» доцільніше б було уживати для позначення деяких елементів конституційної правосуб'єктності учасників відповідних правовідносин, аніж для модернізації усталеної структури логічної норми права [18, с. 277].

Частково поділяємо думку В. Федоренка, адже гарантії реалізації завжди залежні від суб'єкта правореалізації та правової охорони. Тому курація, на нашу думку, можлива як елемент структури конституційної норми, в тій частині, яка визначає гаранта дотримання конституційних норм. Тобто роль куратора (гаранта) у структурі курації таким чином має бути обов'язковою.

Література

1. Алексеев С.С. Теория права. М. Издательство БЕК, 1995. С. 33.
2. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М., 1999.
3. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. РК «Євростандарт», В. Березний, 2011 р. С. 399.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
5. Габричидзе Б.Н., Чернявський А.Г. Конституционное право России. М., 2007. С. 52-63.
6. Давыдова М.Л. О юридической природе нормативно-правовых предписаний: основные научные концепции. *Журнал российского права*. 2003. № 10. С. 77.
7. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
8. Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. Сост. и коммент. Ю.Т. Лисицы. М., 1994. Т. 4.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1 Спеціальний випуск. Ст. 15.
10. Конституційне право України: підручник. Авт. колектив. 8-е видання. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика», 2016. 476 с.
11. Лукашева Е.А. Общая теория права и многоаспектный анализ правовых явлений. *Советское государство и право*. 1975 № 4. С. 15.
12. Селіванов А.О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. К.: УАІД «Рада», 2009. 560 с.
13. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учеб. Харьков, 2005.
14. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права: академічне видання. Х. Право, 2009. 468 с.
15. Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. К., 1974. С. 236.
16. Пеньков Е.М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности: некоторые вопросы методологии и теории. М. Мысль, 1972. С. 16-20.
17. Проблеми теорії конституційного права України. За заг. редакцією Ю.С. Шемшученка. К.: Парламентське вид-во, 2013 р. 616 с.
18. Федоренко В.Л. теоретичні основи системи конституційного права України. Дис. ... докт. юридич. наук: спеціальність 12.00.02. Х., 2010. 550 с.

Анотація

Полычко Т. В. Соціальність та структуризація як властивість конституційних норм. – Стаття.

Актуальність проблеми, порушеної в статті, пов'язується з властивостями соціальності та особливості структури конституційних норм. Аналізується така складова частина структури конституційних норм як курація.

Ключові слова: соціальна норма, конституційна норма, властивості конституційних норм, структура конституційної норми, гіпотеза, диспозиція, санкція, курація, матеріальні та процесуальні конституційні норми.

Аннотация

Полычко Т. В. Социальность и структуризация как свойство конституционных норм. – Статья.

Актуальность проблемы, затронутой в статье, связана со свойствами социальности и особенности структуры конституционных норм. Анализируется та-

кая составляющая часть структуры конституционных норм как курация.

Ключевые слова: социальная норма, конституционная норма, свойства конституционных норм, структура конституционной нормы, гипотеза, диспозиция, санкция, курация, материальные и процессуальные конституционные нормы.

Summary

Polychko T. V. Sociality and structuring as a property of constitutional norms. – Article.

Topicality of the problem raised in the article is related to the properties of sociality and peculiarities of the structure of constitutional norms. Such an integral part of the structure of constitutional norms as curation is analyzed.

Key words: social norm, constitutional norm, properties of constitutional norms, structure of constitutional norm, hypothesis, disposition, sanction, curation, substantive and procedural constitutional norms.

УДК 342.72/.73(477)

Є. С. Савич
аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України

ДУАЛІСТИЧНА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЗВЕРНЕННЯ

Постановка проблеми. Дослідження каталогізації та систематизації конституційних прав і свобод людини і громадянина є традиційними для юридичної науки та практики. Багатоманітність та динаміка розвитку цих прав, різновекторність підходів до упорядкування знову і знову вимагають від наукової спільноти відповідних напрацювань та обговорень. Понині в теорії прав людини та у конституційному праві не існує єдиного, уніфікованого підходу щодо видової класифікації прав і свобод людини і громадянина.

Вчені-конституціоналісти В. Мелашенко, В. Лучін, В. Федоренко звертали увагу на те, що метою класифікації норм конституційного права є не лише виключне зведення до логічно завершеного, вичерпного поділу їх на види [17, с. 45], а більш глибоке і повне проникнення в їх природу і зміст, волю законодавця, що дозволяє виявити функціональні зв'язки правових норм та їх субординацію, сформувати всебічне уявлення про цю систему та її юридичні властивості з метою утвердження належних теоретико-методологічних основ для вдосконалення конституційної правотворчої та правозастосовної діяльності в правових реаліях сьогодення [18, с. 35; 25, с. 320-321].

Дану проблематику, як зазначає учений-конституціоналіст Ю. Кириченко, актуалізує й те, що, незважаючи на гуманістичну спрямованість Основного Закону України, в якому вперше у вітчизняній історії найвищою соціальною цінністю на конституційному рівні визнано людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку, значна частина її положень потребує подальшого наукового обґрунтування та вдосконалення, одним із аспектів якого є дослідження видової класифікації прав і свобод людини і громадянина, яка набуває практичного значення при підготовці змін до другого Розділу Конституції України, оскільки здатна сприяти забезпеченню повноти й обґрунтуванню послідовності викладу таких прав і полегшенню орієнтуванню у різноманітних правах людини [5].

Конституційне право людини на звернення є одним із тих прав, яке в умовах побудови громадянського суспільства та перегляду взаємин «особа-держава» набуває визначального значення та зумовлює необхідність перегляду класичних підходів до розуміння його сутності та функціонального призначення.

Стан дослідження. Питання класифікації конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні, зокрема й права на звернення, досить широко розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних авторів. Зокрема, означених аспектів упорядкування цього права в системі основних прав і свобод людини торкалися у своїх роботах такі вчені, як Л. Бельо, Л. Гураль, Ю. Кириченко, А. Колодій, Г. Котляревська, Л. Лазаренко, І. Литвиненко, А. Олійник, В. Федоренко, Н. Хаманева, В. Чорнолуцький, Т. Шаповал та інші. Водночас, стан науково-теоретичної розробки даної наукової тематики показав існування діаметрально протилежних, іноді суперечливих та необґрунтованих наукових позицій з визначення сутності та функціонального призначення даного права суто як політичного, які й обумовлюють потребу подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Метою даної статі є аналіз юридичної природи конституційного права людини на звернення та визначення його місця в каталозі конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні, що включатиме з'ясування особливостей його функціонального призначення в умовах цивілізаційного поступу української нації до побудови громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Ми, як і більшість вітчизняних фахівців з конституційного права, що спираються у своїй аргументації на основні положення загальновідомих міжнародно-правових актів з прав людини, дотримуємось точки зору, що закріплені у другому Розділі Основного Закону України права і свободи людини і громадянина потрібно групувати на шість основних груп: громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні, які за слушним зауваженням Н. Г. Шукліної «є не якимось випадковим, аморфним поєднанням, а внутрішньо узгодженою системою прав і свобод громадян, яка охоплює своїм регулюючим впливом всі найважливіші й найістотніші сфери життя і діяльності людини» [5; 15].

Але з цього приводу якраз і виникають складності: найбільш дискусійним серед дослідників в галузі конституційного права є питання визначення місця конституційного права на звернення у системі конституційних прав саме за сферою суспільних відносин, де за основну кваліфікуючу ознаку беруться сфери життєдіяльності людини

або, як іноді кажуть, соціальне призначення цих прав, тобто, ті галузі суспільного життя, де вони виникають та реалізуються.

Доволі поширеним, якщо не сказати, традиційним для науки конституційного права є віднесення конституційного права на звернення до політичних прав громадянина, яке характеризується як важливий засіб здійснення й захисту інших прав та свобод громадян, що сприяє зміцненню зв'язків населення з державним апаратом, участі громадян в управлінні державними справами [2; 5; 8, с. 268-269;], а окремі дослідники взагалі називають його «правом петиції» [12; 13].

З такою науковою позицією цілком погоджується й Л. Лазаренко, за словами якої серед учених-конституціоналістів немає єдиної думки щодо класифікаційної групи, до якої слід відносити право на звернення. На її ж погляд, право на звернення слід відносити до конституційних політичних прав [15, с. 13].

Як стверджує В. Чернолуцький, джерелом інформації про політичні права і свободи в Україні є Конституція України, а також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Перелік та формулювання політичних прав і свобод в Конституції України та документах міжнародних міждержавних організацій представлені у Додатку Е. У найбільш повному вигляді до групи політичних прав автор відносить й право на звернення. При цьому критерієм для включення в групу політичних прав, очевидно, має бути та обставина, наскільки це право сприяє участі індивіда у політичному процесі [24, с. 16-17].

Дійсно, певні об'єктивні підстави для характеристики конституційного права на звернення як політичного права існують. По-перше, у тексті Конституції України дане право закріплене поруч із такими політичними правами громадян як право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (стаття 38) та правом збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (стаття 39). Окрім цього, за конституційними приписами одержувачами звернень є органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, тобто, державний апарат [10].

По-друге, ознаки конституційного права на звернення як політичного прямо визначені у преамбулі Закону України «Про звернення громадян», де зазначено, що цей Закон «забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами» [19].

У свою чергу, ми вважаємо, що подібні наукові позиції, хоча й є цілком виправданими, проте не враховують усієї повноти сучасного розуміння функціонального призначення цього права. Такі односторонні характеристики права на звернення пояснюються його сприйняттям лише як дієвого інструменту налагодження діалогових форм участі населення в управлінні державними та суспільними справами, що об'єктивно обумовлено історично. Однак нині, коли людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека конституційно визначені в Україні найвищою соціальною цінністю, а у державній діяльності базовим вважається принцип забезпечення основних прав та свобод людини, право на звернення не можна розглядати лише в одній площині.

Як справедливо зауважує вітчизняна учена-конституціоналіст Т. Шаповал, обставиною, яка пояснює характеристику закріпленого в статті 40 Конституції України права на звернення як політичного права, треба вважати інерцію його в суспільному сприйнятті. Ще у XVII столітті у роботі англійського парламенту набули значення звичайної практики різного роду петиції. Вважається, що право петицій історично пов'язане з судовими повноваженнями англійського парламенту: «це був своєрідний позов громадянина, спрямований проти акта адміністративної влади». Згодом характер цього права змінився, і «петицію почали розглядати як одну з форм виразу суспільної думки з приводу законодавчих реформ». Зокрема, у Франції кінця XVIII століття право петицій вважалось правом «активних громадян» (тобто наділених виборчими правами), за змістом якого вони могли звертатися до державних інституцій, насамперед до законодавчого органу, з пропозиціями і клопотаннями щодо поліпшення їх організації та діяльності. Тим самим петиції визнавалися і визнаються зверненнями політичного характеру, що зумовлювало характер відповідного права. У XVIII – XIX століттях право петицій було закріплене у ряді конституцій. Сформульоване воно і в деяких чинних основних законах, причому «адресатами» петицій вважаються різні державні органи, а не лише парламент. Історично петиції – це колективні за формою звернення. Як зазначають деякі автори, «дане право належить кожному громадянину, але здійснювати його можна тільки спільно з іншими громадянами. На думку ж самої авторки, закріплене у статті 40 Конституції України право на звернення має складний характер: залежно від цілей реалізації, від змісту суспільних відносин, що виникають у зв'язку з цим, воно може виглядати як особисте або як політичне право. Це право може виконувати роль одного із захисних прав, або прав на захист. Разом з тим, загальна роль права на звернення є ширшою, про що свідчить характер таких форм

звернення, як пропозиція і заява, котрі звичайно не мають безпосереднього відношення до захисту прав і свобод. Тим самим право на звернення, залежно від цілей його реалізації, може виглядати не тільки як особисте або як політичне право, а й як одна з несудових гарантій захисту прав, як своєрідне право-гарантія відносно інших прав і свобод людини і громадянина [27, с. 82-85].

Подібну позицію демонструє й інша учена-конституціоналіст Г. Котляревська. За її словами, право людини на звернення до органів влади не можна однозначно віднести до групи політичних прав, або вважати це право особистим правом людини чи її економічним, соціальним, культурним, екологічним правом. Це право є загальним правом людини, його слід віднести до групи «прав людини на участь у правовому процесі», до якої також належать права, вказані в статті 55 Конституції України. До цієї ж групи прав можна віднести й гарантоване кожній людині право «знати свої права і обов'язки» (стаття 57 Конституції України), яке також не захищає один якийсь особливий інтерес, а забезпечує реалізацію в правовому процесі усіх інших конституційних прав, а також право «на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав», яке забезпечує юридичну можливість кожній людині здійснювати в правовому процесі всі інші її суб'єктивні права, що закріплене у статті 59 Конституції. Авторка формулює «конституційне право на звернення як сукупність правових норм, що регулюють певну сферу відносин фізичної особи і держави, тобто тих відносин, які пов'язані із зверненнями фізичних осіб до державних органів та органів місцевого самоврядування і відповідним реагуванням їх на звернення» [11, с. 5].

Дуалістичну природу права на звернення відзначали ще учені-правознавці позаминулого століття. Так, філософ права другої половини XIX століття Б. Чичерін, характеризуючи право на свободу слова (яка охоплює також свободу викладання і свободу друку), на свободу зібрань і товариств та право клопотань як особисті, зауважував, що вони «мають значення не тільки приватне, а й політичне», адже їх реалізація «може бути знаряддям політичної діяльності, засобом вчинення впливу на владу» [23, с. 201].

Загалом тотальна «політизація» права на звернення, на наш погляд, пов'язана з особливостями його закріплення в радянських конституційно-правових та законодавчих актах.

Як слушно зазначає Т. Шаповал, за радянських часів право, зовні подібне до права петицій, було визначене у конституціях «розвинутого соціалізму». Так, стаття 47 Конституції (Основного Закону) УРСР 1978 року включала положення, згідно з яким «кожний громадянин Української РСР має право вносити в державні органи і громадські організації пропозиції про поліпшення їх діяльно-

сті, критикувати недоліки в роботі». За оцінками дослідниці, саме зміст конституційної норми й обумовлював сприйняття права на звернення як суто політичного. Водночас за своїм змістом воно було значно вужчим, аніж право на звернення, закріплене в статті 40 чинної Конституції України. Такий висновок підтверджує аналіз Закону України «Про звернення громадян», який передбачає різні види звернень – пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [27, с. 82].

Попри суцільне одержавлення всіх сфер суспільного життя за радянських часів, що виявлялось у спрощеному розумінні взаємозв'язків між індивідом, соціумом та державою, фактичному визнанні пріоритету «суспільного» (колективного) інтересу перед «особистим» (індивідуальним), окремі радянські дослідники все ж таки висловлювали міркування про комплексний характер цього права. Так, Б. М. Топорнін зазначав, що це право «може бути трактоване як політичне тільки у певному сенсі» і, залежно від цілей його реалізації, «може набувати значення особистого або політичного». При цьому він зауважував, що відповідне право, яке було визначене у конституціях «розвинутого соціалізму», виступало «засобом участі громадян у політичному процесі» [9, с. 144].

Загалом переважна більшість сучасних науковців визнає комплексний характер конституційного права людини на звернення, рівноцінність його дуалістичної природи. Таку думку, наприклад, оприлюднила російська дослідниця Н. Хаманева, яка з однієї сторони відмітила, що через звернення громадян втілюється в життя один з конституційних принципів – участь громадян в управлінні державними та громадськими справами, тобто, «звернення громадян є однією з форм їх участі в управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ». З іншого боку, дослідниця зауважила, що ключове значення за змістом відповідного суб'єктивного права мають правомочності, які передбачають вимоги до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (у порядку підлеглості) уникати дій (бездіяльності), які порушують або ущемляють права і свободи індивіда, або виправляти негативну для індивіда ситуацію, що виникла у зв'язку з такими діями (бездіяльністю). Іншими словами, дослідниця доводить, що право на звернення є «важливим інструментом охорони прав громадян, однією з організаційно-правових гарантій їх захисту» [26, с. 10].

Зі свого боку, ми погоджуємось з такими висновками та вважаємо, що наукова дискусія з приводу неоднозначності видової класифікації конституційного права на звернення, яке у більшості досліджень розглядають як громадянське (особисте) право та політичне право одночасно, пов'язана не лише з радянським вектором роз-

витку правових інститутів, а й з традиційною для класифікації прав людини теорією поділу прав людини, розробленою французьким правознавцем чеського походження Карелом Васьком. Основою цієї концепції є генераційний підхід, а саме: поділ прав на три покоління, до першого з яких відносять цивільні й політичні права (*liberte*), до другого – соціально-економічні (*egalite*), а до третього – права колективні або солідарні (*fraternite*) [22].

Розглядаючи сутність теорії поколінь прав, вітчизняні дослідники Л. Гураль та В. Данільцева зазначають, що до першого покоління прав людини відносять особисті і політичні права, які є основою інституту прав людини, інтерпретуються міжнародними документами як невідчужувані й не підлягають обмеженню. За їх словами, деякі західні фахівці схильні до того, що саме ці права слід розглядати як власне «права людини», вважаючи, що права інших поколінь є всього лише «соціальними домаганнями» [3; 4].

Л. Гураль, наприклад, хоча й класифікує право на звернення як політичне право, зазначає, що відмінною особливістю прав першого покоління є те, що всі вони спираються на негативну концепцію волі, в рамках якої свобода розуміється як відсутність примусу, можливість діяти за власним вибором, не наражаючись на втручання з боку інших. За його словами, політичні права людини базуються на принципах, тотожних до загальних принципів прав людини: 1) універсальність та невід'ємність; 2) неподільність; 3) взаємозалежність та взаємозв'язок; 4) рівність та недискримінація; 5) участь та інтеграція [3].

Як стверджують з цього приводу А. Колодій та А. Олійник, між особистими і політичними правами і свободами існує не тільки «тісний взаємозв'язок», а й навіть «певна спорідненість» [7, с. 188], а за словами Т. Шаповал, важливим є те, що особисті і політичні права і свободи далеко не завжди розрізняються за змістом основних законів (за приклад може слугувати Конституція України). До того ж, навіть у тих країнах, де права і свободи відповідно розрізняють, не існує універсального підходу щодо класифікації деяких з них. Тому в одних випадках окремі з суб'єктивних прав класифікують як політичні, в інших ті самі права – як особисті [27, с. 52].

Повертаючись до аналізу дуалістичної природи права на звернення за сферою його соціального призначення, ми можемо впевнено говорити, про те, що його варто розглядати одночасно як особисте та як політичне право, при цьому обидві його сторони є рівнозначними. Такий висновок обумовлено як аналізом наведених наукових позицій, так і змістом запропонованого нами у попередньому підрозділі визначення конституційного права на звернення. Так, як особисте право людини – право на звернення полягає у можливості

реалізації та захисту своїх прав, свобод та законних інтересів шляхом направлення до органів державної влади, місцевого самоврядування, інших уповноважених на це суб'єктів скарг, заяв і клопотань, які припускають обов'язковість їх розгляду та надання обґрунтованої відповіді у встановлений законом строк.

Як політичне право – це одна з діалогових форм участі населення в державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, можливість активного впливу громадянина на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, право на звернення відноситься до основних прав людини, якісною особливістю якого на відміну від інших прав, що складають конституційно-правовий статус особи, є його дуалістичний характер. Це право не просто гарантує людині захист та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів. Можливо більш важливим і ціннішим є його значення для політичної системи суспільства, зокрема, для функціонування механізму держави. Це означає те, що право на звернення отримує правову регламентацію не лише яке право індивіда, а й як найважливіша форма забезпечення взаємозв'язку між державою та громадянським суспільством.

Оригінальний погляд на класифікацію прав і свобод людини за соціальним призначенням був запропонований у Франції у XIX столітті, а згодом набув поширення в інших європейських країнах. Т. Шаповал зазначає, що за цією класифікацією розрізняли публічні, або суспільні, права і власне політичні права, пов'язані з участю громадянина безпосередньо у сфері державного владарювання. Далі авторка вказує, що розрізняли публічні (суспільні) та політичні права і деякі дореволюційні автори. Наприклад, М. Свешніков класифікував особисту, економічну, духовну, суспільну і політичну свободи. На його думку, «права, що мають значення суспільної свободи – це право петицій, зібрань і зборів». При цьому він визнавав такі права «важливою умовою для впливу суспільства у сфері політичних відносин». Політичну ж свободу цей автор характеризував як «сукупність юридичних норм, що визначають ступінь участі народу у владі» [20, с. 148, 164, 166, 172]. На думку дослідниці, ця і подібні класифікації прав і свобод склали підвалини сучасних класифікацій, зокрема тих, що передбачають три види прав і свобод – особисті, політичні і соціально-економічні [27, с. 57-58].

Підтримуючи такі висновки, у свою чергу, додамо, що поділ прав і свобод людини, зокрема на суспільні та політичні, цілком міг стати основою сучасного видового упорядкування політичних прав.

Так, розглядаючи політичні права і свободи у системі прав людини, Л. Бельо та А. Танчак відмітили їх особливий правовий характер: вони по-

діляються на політичні права людини і політичні права громадянина. Політичні права людини невіддільні від індивіда, є позатериторіальними та позанаціональними, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання і захисту. Вони характеризують людину як представника людського роду, і в цьому змісті виступають найбільш загальними й основними для її нормального існування. Політичні права громадянина, у свою чергу, сукупність природних прав, які отримали відображення в нормативно-правових державних актах, і набутих прав, напрацьованих під час розвитку суспільства та держави. Вони належать лише громадянам України, які досягли 18-річчя і набули повної правосуб'єктності. На відміну від громадянських (особистих) прав, які за своєю природою є невідчужуваними, ці права можуть бути обмежені в інтересах національної безпеки та громадського порядку, а також стосовно громадян України, визнаних у судовому порядку недієздатними. При цьому дослідники відносять право на звернення як до особистих, так і до політичних прав, які не вимагають наявності в осіб громадянства, є гарантованими державою абсолютно усім індивідам [1; 21].

Вважаємо, що наведені тези потребують певних коментарів. Не до кінця визначеною виглядає наукова позиція авторів у частині класифікації права на звернення: чи відноситься воно до політичних прав людини, чи є одночасно як особистим, так і політичним правом, а якщо є, то в якій мірі.

Тезу про належність політичних прав як людині, так і громадянину підтримує більшість науковців. Вони зазначають, що особисті і політичні права і свободи відмінні між собою також за суб'єктами: носіями перших завжди є індивід (людина), другі можуть належати як індивіду, так, передусім, громадянину, а висновок, за яким носіями політичних прав є виключно громадяни, сформульований як узагальнення та не відповідає суспільно-політичним і державно-правовим реаліям [6, с. 203; 9, с. 83; 14, с. 68].

Як слушно зауважує Т. Шаповал, сьогодні набуло поширення визначення політичних прав і свобод як таких, що пов'язані з юридичними можливостями участі індивіда не тільки у формуванні і здійсненні влади, а й у суспільно-політичній діяльності в інших, ніж безпосереднє владарювання, формах. Відповідні корективи були зумовлені, зокрема, розвитком міжнародного гуманітарного права, віхою якого вважається прийняття згаданого Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Але, як і у Загальній декларації прав людини, за змістом цього пакту громадянські (особисті) і політичні права і свободи чітко не розрізняються [27, с. 58].

Наведене доводить, що конституційне право на звернення залежно від сфери життєдіяльності можна розглядати як політичне право саме людини. Аргументацією на користь даного висновку, слугує як змістовне наповнення конституційної норми, яка гарантує кожному це право, так і приписи частини третьої статті 1 Закону України «Про звернення громадян», відповідно якої «особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами» [19].

Висновки. Сучасний погляд на юридичну природу права на звернення дозволяє стверджувати, що гарантована державою можливість індивіда направляти на адресу уповноважених на це суб'єктів звернення як приватного характеру (заяви, скарги), так і публічного характеру (пропозиції, петиції) є природною потребою кожної людини як соціальної одиниці при побудові громадянського суспільства, яке передбачає активну участь кожного в налагодженні діалогових форм участі населення в управлінні державними та громадськими справами. Тому, це право варто розглядати одночасно як особисте право людини та політичне право людини. Як особисте право людини воно передбачає можливості кожного особисто звертатись чи в інший спосіб подавати до відповідних суб'єктів звернення для реалізації та захисту своїх особистих прав, свобод і законних інтересів у різних сферах життєдіяльності, а як політичне право людини воно активізується, коли пропозиції, викладені у зверненнях суспільно значимого характеру, визнаються та враховуються на державному рівні у діяльності відповідних державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

Література

1. Бельо Л. Політичні права та свободи, їх зміст та правові гарантії. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_3/3.pdf.
2. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Основні права людини. Ужгород, 2003. 67 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5101/1/pdf>.
3. Гураль Л. Політичні права людини і громадянина в сучасній Україні. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2016. Вип. 10. С. 125-130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Polit_2016_10_22.
4. Данільцева В.Г. Покоління прав людини. *Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (Київ, 30 лист. 2017 р.). К.: Нац. Акад. внутр. справ, 2017. 162 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4103/1_p046-047.pdf.
5. Кириченко Ю. В. Класифікація прав і свобод людини і громадянина за конституцією України: теоретичні та практичні аспекти. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2014. Вип. 21. С. 26-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2014_21_5.

6. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации: учебник. М.: Юристъ, 1995. 480 с.

7. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.

8. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. 4-те вид. К.: Наукова думка, 2008. 732 с.

9. Конституционный статус гражданина. Под ред. Б.Н. Топорнина. М., Наука, 1989. 207 с.

10. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

11. Котляревська Г.М. Конституційне право громадян за звернення до органів влади в Україні (питання теорії та практики) автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». К., 2011. 20 с.

12. Кравченко В.В. Конституційне право України: навчальний посібник. Вид. третє, виправлене та доповнене. К.: Атіка, 2004. 511 с.

13. Політичні права, як можливість впливу в управлінні державними і суспільними справами. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9726/>.

14. Кушніренко О.Г. Слінько Т.М. Права і свободи людини та громадянина. Харків: Факт, 2001. 438 с.

15. Лазаренко, Л.А. Конституційне право на звернення людини і громадянина та його забезпечення в Україні : автореф. ... канд. юрид. наук; спец.: 12.00.02 – Конституційне право; муніципальне право. К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2010. 21 с.

16. Литвиненко І.Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 55-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_10.

17. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации : монография. М. : ЮНИТА-ДАНА, 2002. 687 с.

18. Мелашенко В.Ф. Основы конституционного права Украины : Курс лекцій; для студентів юрид. вузів і факультетів. К. : Вентурі, 1995. 240 с.

19. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

20. Свешников М.И. Очерк общей теории государственного права. СПб., 1896. 311 с.

21. Танчак А. Політичні права людини: поняття та зміст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 248-254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ardp_2005_24_36.

22. Ткачук Н.І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. «*Інформація і право*». № 2(25). 2018. С. 17-30. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/4_8.pdf.

23. Чичерин Б. Курс государственной науки. М., 1894. Часть 1. Общее государственное право. 481 с.

24. Чернолуцький В.П. Система забезпечення політичних прав і свобод громадян органами виконавчої влади регіонального рівня в умовах децентралізації. дис. ... к. наук з держ. управління: 25.00.02. Одеса, 2016. 236 с.

25. Федоренко В.Л. Система конституційного права України : теоретико-методологічні аспекти : Монографія. К. : Ліра-К, 2009. 580 с.

26. Хаманева Н.Ю. Конституционное право граждан на подачу обращений. *Государство и право*. 1996. № 11. С. 10-19.

27. Шаповал Т.В. Конституційний інститут політичних прав і свобод в Україні: дис. ... к.ю.н. 12.00.02., Київ, 2009, 193 с.

Анотація

Савич Є. С. Дуалістична природа конституційного права людини на звернення. – Стаття.

Стаття присвячена розкриттю юридичної природи конституційного права людини на звернення в Україні та його місця у каталозі конституційних прав і свобод людини і громадянина. Встановлено, що в залежності від соціального призначення право людини на звернення може виступати як особисте право людини та політичне право людини.

Ключові слова: дуалістична природа, конституційне право людини на звернення, особисте право людини, політичне право людини

Аннотация

Савич Е. С. Дуалистическая природа конституционного права человека на обращение. – Статья.

Статья посвящена раскрытию юридической природы конституционного права человека на обращение и его места в каталоге конституционных прав и свобод человека и гражданина. Установлено, что в зависимости от социального назначения право человека на обращение может выступать как личное право человека и как политическое право человека.

Ключевые слова: дуалистическая природа, конституционное право человека на обращение, личное право человека, политическое право человека.

Summary

Savych E. S. The dualist nature of the constitutional right of appeal. – Article.

The article is devoted to the disclosure of the legal nature of the constitutional human right to appeal in Ukraine and its place in the catalog of constitutional rights and freedoms of human and citizen. It is established that, depending on the social purpose, the human right to appeal can act as a personal human right and a political human right.

Key words: dualistic nature, constitutional human right to appeal, personal human right, political human right.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.2:(340.132+347.447.52)

Е. Г. Бойченко

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

О. Р. Гофман

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ

Поняття адміністративно-господарських санкцій є новелою господарського права України, які знайшли своє законодавче відображення з прийняттям Господарського кодексу України [1, гл. 27]. Проте, де-факто ці санкції існували і до його прийняття – у вигляді заходів юридичної відповідальності, які застосовувалися до юридичних осіб за порушення правил здійснення господарської діяльності. Однак, такі санкції не мали спеціальної назви, не були встановлені основні їх види і загальний порядок застосування.

Поява цього роду санкцій як форми господарсько-правової відповідальності була зумовлена рішенням Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001 у справі про відповідальність юридичних осіб [2], що відокремило відповідальність юридичних осіб, яка застосовується на підставі законів України, від адміністративної відповідальності громадян, що застосовується згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення.

У наукових працях, опублікованих після прийняття Господарського кодексу України, розглядаються такі проблеми адміністративно-господарських санкцій, як їхні поняття, правова природа, співвідношення адміністративної і господарської відповідальності, роль і місце адміністративно-господарських санкцій у системі заходів господарсько-правової відповідальності тощо. Цим питанням приділяли увагу у своїх дослідженнях О.М. Вінник, І.О. Віхрова, О.В. Денисенко, М.В. Лук'янець, В.К. Мамутов, О.П. Подцерковний, З.Ф. Татькова, В.С. Щербина, С.І. Юшина та деякі інші науковці. Однак, підстави та процедури застосування адміністративно-господарських санкцій є настільки специфічними, що на сьогоднішній день залишається значна кількість право-

вого масиву у цій сфері відносин, що підлягає поглибленому вивченню та удосконаленню.

Мета статті полягає передусім у підкресленні господарсько-правової природи адміністративно-господарських санкцій, а також зверненні уваги на їх багатомірність, що знайшло своє відображення у суттєвому законодавчому масиві, та тих окремих проблемах правового регулювання, що призводять чи можуть призвести до складнощів при їх правозастосуванні.

Практика правового регулювання господарської діяльності вказує на наявність достатньої кількості недоліків і проблемних питань у встановленні й застосуванні адміністративно-господарських санкцій.

Ефективність застосування адміністративно-господарських санкцій потребує їх закріплення в спеціальних законах, що регламентують окремі багаточисельні сфери господарської діяльності. В цих законах належить передбачити та узгодити (у т.ч. з Господарським кодексом України) цілу систему цих санкцій, підстави і процедури їх застосування, чітко визначити повноваження відповідних органів влади по їх застосуванню тощо.

Однак, незважаючи на достатньо тривалий період у правовому регулюванні даного комплексу правовідносин, маємо констатувати, що, подекуди спостерігається невідповідність норм окремих законів, які передбачають застосування адміністративно-господарських санкцій, основним положенням, закріпленим в Господарському кодексі України. Зокрема, на порушення ст. 239 Господарського кодексу України, відповідно до якої зазначені санкції можуть встановлюватися лише законами, продовжує діяти низка норм спеціальних законодавчих актів, що були прийняті до введення в дію Господарського

кодексу України і допускають можливість встановлення адміністративно-господарських санкцій підзаконними актами (наприклад, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», Національний банк України має право застосовувати до банків штрафи відповідно до положень, затверджених правлінням Національного банку України [3]).

Така тенденція інколи спостерігається й у деяких підзаконних нормативно-правових актах, прийнятих після набуття чинності Господарським кодексом України. Зокрема, має місце невідповідність вимогам ч. 2 ст. 238 Господарського кодексу України окремих положень Правил розгляду справ про порушення законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій, затверджених рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.10.2012 р. № 1470 (розділи VI, VII, XVII), щодо визначення порядку застосування адміністративно-господарських санкцій законодавчими актами [4].

Ще однією проблемою, як і в цілому господарського законодавства, є його надмірна деталізація, що не сприяє ефективності правового регулювання відносин в економічній сфері життєдіяльності суспільства. Фактично законодавець пов'язує дієвість правових норм не з якістю нормативно-правових актів, а з їх кількістю, не переймаючись як техніко-юридичною стороною законотворчості, так і комплексністю, цілісністю підходу до право-регулятивної діяльності, забезпеченням погодженості правових норм, сформульованих у різних джерелах, недопущенням виникнення суперечностей та накладок у законодавчому масиві.

Так, тільки у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності існує понад 500 законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів України різної галузевої приналежності [5, с. 182]. І це не рахуючи інших кореспондуючих джерел права як-от міжнародні угоди, судова (арбітражна) практика, масив звичаїв у міжнародній торговельній, банківській діяльності тощо.

В цьому, говорячи про відповідальність у сфері господарської діяльності, слід також зазначити, що збільшення кількості законодавчих актів, їх роздрібненість на вузько спрямовані аспекти господарської діяльності почасти не створює якихось особливих правил поведінки, зокрема щодо застосування господарсько-правової відповідальності. Замість цього в таких законах міститься вказівка про те, що така відповідальність встановлюється у відповідності до законодавства, або взагалі без подібної вказівки (Закони України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів», «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», «Про аудит фінансової звітності

та аудиторську діяльність», «Про архітектурну діяльність», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та багато ін.). Вказане призводить до необхідності опрацювання значної кількості додаткового законодавчого масиву з метою пошуку законного і вірного рішення при застосуванні заходів впливу (санкцій), яке не завжди виявляється однозначним.

Ще одним із питань, що на наш погляд, потребують більш якісного врегулювання, є проблематика оперування на законодавчому рівні термінологією, якою позначаються санкції, вживані органами публічної влади стосовно господарюючих суб'єктів.

Так, згідно ст. 111 Податкового кодексу України, за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності, як фінансова, адміністративна та кримінальна [6]. В свою чергу, фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з Податковим кодексом та іншими законами України. Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені (ч. 2 ст. 111 Податкового кодексу України). Аналіз наступних статей цього кодексу (зокрема, ст.ст. 112-128¹) дозволяє дійти висновку, що в них йдеться про застосування адміністративно-господарського штрафу – адміністративно-господарської санкції, яка є складовою однієї із форм господарсько-правової відповідальності.

Отже, постає питання необхідності розрізнення адміністративно-господарських санкцій як форми господарсько-правової відповідальності та фінансових санкцій як форми фінансової відповідальності, про яку йдеться в Податковому кодексі та деяких інших законах (наприклад, Законі України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» [7]). Однак, якщо цілком можливо (хоча і не без чисельних застережень) провести розмежування господарських та фінансових (чи податкових) відносин, у т.ч. відносин, що формують інститути відповідальності (див.: [1, ст. 4]; [8, с. 26-29], то відшукати відмінності між адміністративно-господарським штрафом та фінансовим штрафом (фінансовою санкцією) виявляється досить проблематичним. Адже таких відмінностей, по суті, немає. Єдиним критерієм, за яким можливо провести таке розрізнення, – це застосування фінансового штрафу за порушення у сфері фінансової діяльності, а адміністративно-господарського – за порушення, пов'язані з веденням господарської діяльності відповідними суб'єкта-

ми господарювання. Але ж фінансова діяльність суб'єктів господарювання є складовою господарської діяльності, що здійснюється з приводу використання належного суб'єктові господарювання або чужого майна, що відображає рух грошової форми вартості в товарно-грошових операціях і спрямовано на одержання певного фінансового результату [8, с. 481]. З іншого боку, фінансові санкції (штрафи), передбачені Податковим кодексом України та іншими законами, в яких використовується саме цей термін, накладаються на платників податків, зборів, інших обов'язкових платежів, більшість з яких складають суб'єкти господарської діяльності. У той же час, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», яким визначаються правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг, при визначенні заходів впливу на тих учасників ринків фінансових послуг, що є правопорушниками, оперує поняттям «штрафні санкції» (а не фінансові санкції) [9]. При цьому, у ст. ст. 41, 42 вказаного Закону йдеться про застосування до відповідних суб'єктів господарювання штрафу саме у значенні тієї адміністративно-господарської санкції, яку регламентує ст. 240 Господарського кодексу України.

Крім зазначеного, слід звернути увагу на невраховування Податковим кодексом України безоплатного вилучення доходу (прибутку) як різновиду форм фінансової (згідно положень цього кодексу) відповідальності, крім штрафу та пені. В той же час дана санкція, яка за усіма ознаками входить до числа адміністративно-господарських санкцій, передбачена для застосування нормами цього ж самого Податкового кодексу України, зокрема п. 221.5, п. 228.3, абз. 4 п. 258.2.2, абз. 20 п. 197.1.15.

Таким чином, з метою пристосування змісту законодавчих актів до практичних потреб, пов'язаних з удосконаленням правового регулювання відносин з приводу застосування публічно-правових санкцій до правопорушників у сфері ведення господарської діяльності, у даному випадку слід скоріше вести мову про приведення відповідних норм законодавства України до гармонійного узгодження термінології (понять), відповідності одне одному через пошук і встановлення спільних системних положень, аніж вести дискусії (подекуди безглузді) про розділення одних відносин, врегульованих правом, від інших, у т.ч. стосовно правової природи адміністративно-господарських санкцій (див., наприклад, [10]).

Підсумовуючи викладене, підкреслимо відсутність сумнівів у господарсько-правовій природі адміністративно-господарських санкцій як заходів (як форми) господарсько-правової відповідальності, спрямованих на утвердження суспіль-

ного господарського порядку в економіці, а також принципову важливість дотримання закріплених у Господарському кодексі України загальних положень їх встановлення та застосування.

Для удосконалення адміністративно-господарських санкцій необхідні повнота, несуперечливість, чіткість формулювань вимог законодавства, що забезпечуються цими санкціями, а також підстав і порядку їх застосування. Деякі з дослідників вважають доцільним встановлення одноманітної процедури застосування адміністративно-господарських санкцій [11, с. 82]. Однак, урахувавши широке розмаїття відносин в економічній сфері, ця пропозиція представляється доволі проблематичною для застосування на практичному рівні.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
2. Рішення Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001 (справа про відповідальність юридичних осіб). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>.
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
4. Правила розгляду справ про порушення законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій: затв. рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.10.2012 р. № 1470 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 87. – Ст. 3558.
5. Омельченко А. Шляхи вдосконалення та розвитку законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність / А. Омельченко // Право України. – 2011. – № 7. – С. 182-187.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.
7. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 28. – Ст. 205.
8. Господарське право: Підручник / О.П. Подчерковий, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх та ін.; За ред. О.П. Подчеркового. 2-ге вид., доп. і перероб. – Х.: Одиссей, 2012. – 640 с.
9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
10. Войтенко І.С. Поняття, сутність та ознаки адміністративно-господарських санкцій за адміністративним законодавством України // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 117-121.
11. Шевченко Н. Поняття адміністративно-хозяйственных санкций / Н. Шевченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 80-82.

Анотація

Бойченко Е.Г., Гофман О.Р. Окремі проблеми правового регулювання адміністративно-господарських санкцій. – Стаття.

У статті розглядається роль і місце адміністративно-господарських санкцій у системі заходів господарсько-правової відповідальності та наголошується

на проблематиці правового регулювання суспільних правовідносин, пов'язаних з особливостями практичного застосування адміністративно-господарських санкцій.

Зокрема, йдеться про існування до теперішнього часу ряду адміністративно-господарських санкцій, встановлених не законами, а підзаконними нормативно-правовими актами, що суперечить приписам Господарського кодексу України. Також наголошується на занадто великій кількості регулятивної бази по кожній сфері господарювання, надмірній деталізації багатьох господарських відносин, у тому числі щодо застосування адміністративно-господарських санкцій, що неодмінно веде до виникнення суперечностей та накладок у законодавчому масиві. Звернено увагу й на окремі неузгодженості податкового та фінансового законодавства в питаннях притягнення суб'єктів господарювання до господарсько-правової відповідальності.

Ключові слова: адміністративно-господарські санкції; господарсько-правова відповідальність; господарська діяльність; суб'єкт господарювання; адміністративно-господарський штраф.

Аннотація

Бойченко Э. Г., Гофман О. Р. Отдельные проблемы правового регулирования административно-хозяйственных санкций. – Статья.

В статье рассматривается роль и место административно-хозяйственных санкций в системе мер хозяйственно-правовой ответственности и отмечается проблематика правового регулирования общественных правоотношений, связанных с особенностями практического применения административно-хозяйственных санкций.

В частности, речь идет о существовании до настоящего времени ряда административно-хозяйственных санкций, установленных не законами, а подзаконными нормативно-правовыми актами, что противоречит предписаниям Хозяйственного кодекса Украины. Также отмечается слишком большое количество регулятив-

ной базы по каждой сфере хозяйствования, чрезмерной детализации многих хозяйственных отношений, в том числе по применению административно-хозяйственных санкций, что непременно ведет к возникновению противоречий и накладок в законодательном массиве. Обращено внимание и на отдельные несогласованности налогового и финансового законодательства в вопросах привлечения субъектов хозяйствования к хозяйственно-правовой ответственности.

Ключевые слова: административно-хозяйственные санкции; хозяйственно-правовая ответственность; хозяйственная деятельность; субъект хозяйствования; административно-хозяйственный штраф.

Summary

Boichenko E. G., Gofman O. R. Some problems of legal regulation of administrative and economic sanctions. – Article.

The article examines the role and place of administrative and economic sanctions in the system of measures of economic and legal responsibility, and emphasizes the problems of legal regulation of social relationships related to the peculiarities of practical application of administrative and economic sanctions.

In particular, it refers to the existence to date of a number of administrative and economic sanctions, established not by laws but by sub-legislative acts, contrary to the provisions of the Economic Code of Ukraine. It also emphasizes the excessive amount of regulatory basis in each sector of economy, the excessive detailing of many economic relationships, including the application of administrative and economic sanctions, which inevitably leads to contradictions and overlaps in the legislative array. Partitive inconsistencies of tax and financial legislation are also pointed out in the matter of holding economic entities to economic responsibility.

Key words: administrative and economic sanctions, economic and legal responsibility, economic activity, economic entity, administrative and economic fine.

УДК 346.9:347.736

Я. О. Левшина
суддя господарського суду Донецької області

ВИДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО

Постановка проблеми. Процедура банкрутства є дієвим механізмом відновлення платоспроможності боржників та захисту інтересів кредиторів. Арбітражний керуючий є одним із ключових учасників справи про банкрутство, без якого не обходиться майже жодна справа (крім справ про так звані власні банкрутства, де можуть бути винятки). Т.В. Степанова відзначає, що арбітражний керуючий є самостійною і активною фігурою у справі, захищає чужий законний інтерес, несе відповідальність за власні рішення та дії в процедурі банкрутства, повністю підконтрольний та підзвітний господарському суду і повинен діяти виключно в межах, наданих йому законом, а у випадках прогалин або колізій чинного законодавства – з пріоритетом інтересів боржника [1, с. 98]. Арбітражний керуючий є професійним учасником справи про банкрутство, який, залежно від стадії провадження, може перебувати у статусі розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідатора. У свою чергу, з боку законодавця необхідно забезпечити належний рівень правового регулювання здійснення арбітражного управління та встановлення ефективних форм контролю за їх діяльністю. Відповідно, встановлення юридичної відповідальності таких суб'єктів покликано забезпечити охорону прав та законних інтересів інших учасників відносин неспроможності від неправомірних дій [2, с. 216]. Таким чином, актуальним залишається дослідження питань притягнення арбітражних керуючих до відповідальності, особливо з точки зору комплексного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Правове регулювання провадження у справі про банкрутство неодноразово опинялося у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких можна відзначити: О.А. Беяневич, А.А. Бутирського, І.А. Бутирську, Л.І. Грабован, В.В. Джуня, І.О. Вечірка, Б.М. Полякова, О.П. Подцерковного, П.Д. Пригузу, Л.Г. Талана та інших. Разом з тим, доводиться констатувати, що недостатньо дослідженим є питання видів відповідальності арбітражного керуючого, що і обумовило вибір теми даного дослідження.

Метою даної статті є комплексне дослідження видів відповідальності арбітражного керуючого та аналіз особливостей їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Я.Г. Рябцева у своєму дисертаційному дослідженні доходить висновку, що відповідальність арбітражного керуючого у процедурах банкрутства включає:

- 1) господарсько-правову відповідальність;
- 2) адміністративну відповідальність;
- 3) кримінальну відповідальність [3, с. 10].

В.Я. Юрченко, крім вказаних трьох видів відповідальності, виділяє ще й цивільно-правову відповідальність [4].

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) у ст. 107 визначає: арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією, ліквідатори) несуть за свої дії та заподіяну третім особам шкоду цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність у порядку та обсягах, встановлених законом [5]. Як бачимо, про господарсько-правову відповідальність арбітражних керуючих Закон про банкрутство прямо не зазначає, хоча аналіз Закону дозволяє говорити і про такий вид відповідальності. Що стосується господарсько-правової відповідальності, то Я.Г. Рябцева визначає, що господарсько-правова відповідальність арбітражного керуючого полягає в:

1) усуненні арбітражного керуючого у разі невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків у процедурі банкрутства за відсутності значної шкоди, завданої боржнику чи кредиторам;

2) анулюванні ліцензії арбітражного керуючого у разі невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, що завдало значної шкоди боржнику чи кредиторам;

3) відшкодуванні збитків, завданих кредиторам та іншим особам діяльністю арбітражного керуючого [3, с. 10].

Погоджуємось з тим, що усунення арбітражного керуючого у разі невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків у процедурі банкрутства за відсутності значної шкоди, завданої боржнику чи кредиторам, є проявом господарсько-правової відповідальності, однак позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) у контексті діючої редакції Закону про банкрутство (ст. 109) віднесено до дисциплінарних стягнень. Відшкодування ж збитків, завданих кредиторам та іншим особам, вважаємо за доцільне відносити до цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність арбітражного керуючого передбачена ст. 111 Закону про банкрутство, і має на меті захист майнових прав всіх осіб, яким може бути завдано шкоди незаконними діями арбітражно-

го керуючого. При чому така відповідальність обов'язково повинна бути застрахована.

Господарсько-правова відповідальність арбітражного керуючого – це заходи впливу, які може застосувати господарський суд з власної ініціативи або з ініціативи комітету кредиторів щодо арбітражного керуючого, який неналежним чином виконує свої обов'язки. Господарський суд у справі про банкрутство здійснює контроль за діяльністю арбітражного керуючого і у випадку виявлення порушень постановляє відповідні ухвали. Як вірно зазначає Л.М. Ніколенко, контроль, як відомо, є ефективним тільки тоді, коли в руках контролюючого є документ, що дозволяє залучити контрольованого до відповідальності за неналежне виконання обов'язків [6, с. 34–35].

Характерним є наступний приклад із судової практики. Господарський суд Закарпатської області, розглядаючи скаргу про усунення ліквідатора, встановив таке. Як вбачається з матеріалів справи, стверджується заявником та не спростується наявними у справі матеріалами, ліквідатором у порушення вимог Закону не подано комітету кредиторів та суду відомості стосовно отримання від боржника у процедурі розпорядження майном та ліквідації балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал, звіту про наявність і рух основних засобів, інвентаризаційного опису, наказу про проведення інвентаризації тощо. Також ліквідатором не подано суду доказів виконання вимог ухвали суду щодо зобов'язання керівника боржника забезпечити проведення інвентаризації майна. За результатами розгляду скарги суд ухвалив задовольнити скаргу та припинити повноваження ліквідатора [7].

При чому, як відзначає І.А. Бугирська, межі реагування суду на недобросовісні дії арбітражного керуючого не залежать від процесуальної активності учасників справи про банкрутство. Зокрема, суд може усунути арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) від виконання ним своїх обов'язків як за наявності клопотання учасників процесу (комітету кредиторів, органу, уповноваженого управляти державним майном – для державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків), так і за власною ініціативою [8, с. 62–63].

Ю. Кабенюк відзначає, що питання щодо притягнення до відповідальності арбітражного керуючого вирішується поза межами справи про банкрутство, та господарським судом такі справи не розглядаються. Господарський суд може прийняти рішення лише щодо усунення арбітражного керуючого від виконання своїх обов'язків у певній судовій процедурі у зв'язку з неналежним виконанням ним своїх повноважень [9, с. 94].

Дійсно, питання про притягнення арбітражного керуючого до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності вирішується поза межами справи про банкрутство, а в межах справи про банкрутство господарський суд уповноважений приймати рішення тільки про застосування до арбітражного керуючого засобів господарсько-правового впливу. Разом з тим, у науковій літературі часто висловлюється думка про те, що до дисциплінарної відповідальності арбітражних керуючих має притягувати не державний орган з питань банкрутства, а господарський суд. Так, наприклад, Г.В. Астанін вважає, що відносини дисциплінарної відповідальності мають складатися між господарським судом та арбітражним керуючим. І такі відносини дійсно існують і полягають в усуненні господарським судом арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) від виконання своїх обов'язків за їх невиконання або неналежне виконання. Це фактично і є мірою дисциплінарної відповідальності арбітражного керуючого [10, с. 99]. На нашу думку, це було би порушенням незалежності арбітражного керуючого, і суперечить загальним засадам дисциплінарної відповідальності. Адже природа дисциплінарної відповідальності передбачає, що до такого виду відповідальності притягує або роботодавець працівника, або передбачені відповідним законом спеціальні органи представників особливих професій (такі відповідні органи існують для адвокатів, прокурорів тощо). Щодо професії арбітражних керуючих таким органом виступає державний орган з питань банкрутства, а господарський суд у справі про банкрутство не повинен здійснювати невластиві для себе функції.

Що стосується кримінальної відповідальності, то Кримінальний кодекс України тричі прямо згадує про арбітражного керуючого як про суб'єкта злочину – у ст. ст. 232-1 (незаконне використання інсайдерської інформації), 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги) та 368-4 (підкуп особи, яка надає публічні послуги) [11]. Однак це не означає, що арбітражний керуючий не може бути суб'єктом інших злочинів – адже Закон про банкрутство прирівнює його на час виконання професійних обов'язків до службової особи боржника, а тому він може бути і суб'єктом всіх «службових» злочинів.

З цього приводу Б.М. Поляков відзначає, що таке прирівнювання до посадової особи підприємства-боржника необхідне для притягнення арбітражного керуючого до кримінальної відповідальності. При цьому законодавець чітко визначає період, коли арбітражний керуючий набуває статусу посадової особи підприємства-боржника, а саме: з моменту винесення ухвали (постанови) суду

про призначення арбітражного керуючого до моменту припинення діяльності останнім [12, с. 35].

Адміністративну відповідальність арбітражного керуючого можна класифікувати: на 1) прямо передбачену нормами КУпАП; 2) відповідальність згідно з нормами КУпАП, які передбачають спеціального суб'єкта, що здійснює управлінські й організаційно-розпорядчі функції від імені юридичної особи; 3) відповідальність, що передбачена нормами спеціального законодавства про організацію діяльності арбітражного керуючого і є ретроспективною, тобто передбачає настання несприятливих наслідків для арбітражного керуючого через вчинення ним порушення законодавства; 4) позитивну відповідальність, що передбачає дотримання норм і правил, якими передбачено кваліфікаційні вимоги до арбітражного керуючого [13, с. 131].

Висновки. Проведене нами дослідження дозволило дійти наступних висновків. Великий обсяг повноважень, якими наділяється арбітражний керуючий у справі про банкрутство, вимагає з боку законодавця належного рівня правового регулювання здійснення такої діяльності та встановлення ефективних форм контролю за діяльністю розпорядника майна, керуючого санацією та ліквідатора. Залежно від правового регулювання, на сьогоднішній день можна говорити про такі види відповідальності арбітражного керуючого: господарсько-правова, цивільно-правова, дисциплінарна, адміністративна та кримінальна. Що стосується кримінальної та адміністративної відповідальності, то арбітражні керуючі можуть бути притягнені до неї і як суб'єкти незалежної професійної діяльності – арбітражні керуючі, і як посадові особи боржника (банкрута).

Література

1. Степанова Т. В. Щодо поняття та характерних рис арбітражного керуючого. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 94–99.
2. Твердохліб Ю. В. Правове регулювання дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності у сфері арбітражного управління підприємством у процедурі банкрутства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 216–218.
3. Рябцева Я. Г. Правовий статус арбітражного керуючого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2006. 18 с.
4. Юрченко В. Я. Відповідальність арбітражного керуючого. *Інновації та традиції в науковій думці: Матеріали наук. конф. Київ*. Вип. 16. 16–18.08.16. URL: <https://int-konf.org/ru/2016/innovatsiji-ta-traditsiji-v-suchasnij-naukovij-dumtsi-16-18-08-2016/1273-yurchenko-v-ya-vidpovidalnist-arbitrazhnogo-keruyuchogo>.
5. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440.
6. Ніколенко Л. М. Суддівський розсуд при доказуванні у господарському процесі України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2003. № 5. С. 32–35.

7. Ухвала Господарського суду Закарпатської області у справі № 907/308/16 від 20 вересня 2018 року. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/76687962/> (дата звернення: 29.09.2018).

8. Бутирська І. А. Правовий статус учасників справи про банкрутство: Монографія. Чернівці: Технодрук, 2017. 184 с.

9. Кабенюк Ю. Загальна характеристика відносин арбітражного управління у процедурі банкрутства. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 6. С. 87–95.

10. Астанін Г. В. Про співвідношення адміністративної та дисциплінарної відповідальності арбітражного керуючого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Вип. 22. Ч. I. Т. 2. С. 96–99.

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

12. Поляков Б. М. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ в редакції Закону України від 22 грудня 2011 р. № 4212-VI. *Санація та банкрутство*. 2013. № 4. С. 34–38.

13. Яринко Б. Адміністративна відповідальність арбітражного керуючого. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 8. С. 128–132.

Анотація

Левшина Я. О. Види відповідальності арбітражного керуючого. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню видів відповідальності арбітражного керуючого. Наголошено, що арбітражний керуючий є одним із ключових учасників справи про банкрутство, а тому необхідним є законодавче встановлення ефективних форм контролю за його діяльністю. Автор доходить висновку, що залежно від правового регулювання існують такі види відповідальності арбітражного керуючого: господарсько-правова, цивільно-правова, дисциплінарна, адміністративна та кримінальна. Що стосується кримінальної та адміністративної відповідальності, то арбітражні керуючі можуть бути притягнені до неї і як суб'єкти незалежної професійної діяльності – арбітражні керуючі, і як посадові особи боржника (банкрута).

Ключові слова: банкрутство, арбітражний керуючий, неплатоспроможність, господарський суд, відповідальність.

Аннотация

Левшина Я. А. Виды ответственности арбитражного управляющего. – Статья.

Статья посвящена исследованию видов ответственности арбитражного управляющего. Отмечено, что арбитражный управляющий является одним из ключевых участников дела о банкротстве, а потому необходимо законодательное установление эффективных форм контроля за его деятельностью. Автор приходит к выводу, что в зависимости от правового регулирования существуют такие виды ответственности арбитражного управляющего: хозяйственно-правовая, гражданско-правовая, дисциплинарная, административная и уголовная. Что касается уголовной и административной ответственности, то арбитражные управляющие могут быть привлечены к ней и как субъекты независимой профессиональной деятельности – арбитражные управляющие, и как должностные лица должника (банкрота).

Ключевые слова: банкротство, арбитражный управляющий, неплатежеспособность, суд ответственность.

Summary

Levshina Ya. O. Types of liability of the arbitral trustee. – Article.

The article is devoted to the investigation of types of responsibility of the arbitration manager. It is emphasized that the arbitration manager is one of the key participants in the bankruptcy case, and therefore it is necessary to legislate effective forms of control over its activity. The author concludes that, depending on the

legal regulation, there are the following types of responsibilities of the arbitration manager: economic law, civil law, disciplinary, administrative and criminal. With regard to criminal and administrative liability, arbitral directors can be brought to it, as well as subjects of independent professional activity – arbitration managers, and as officials of the debtor (bankrupt).

Key words: bankruptcy, arbitration manager, insolvency, economic court, liability.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

В. І. Бондар
здобувач кафедри правового
забезпечення господарської діяльності
факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ВІДБОРУ НА СЛУЖБУ ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Постановка проблеми. В умовах реформування правоохоронних органів України вітчизняний законодавець зіштовхнувся із рядом проблем, однією із найсерйозніших серед яких, є комплектування цих органів професійними кадрами. Здійснити це є можливим шляхом проведення комплексного відбору працівників до відповідного відомства. Взагалі, відбір – це процес, у якому організація вибирає із претендентів на посаду одного або кількох осіб, які найкращим чином відповідають вимогам організації в конкретних умовах» [1, с. 173]. Саме відбір, на нашу думку, дозволяє не просто «набрати» кадри на службу до правоохоронних органів, а саме відібрати кращих із кращих, що в свою чергу дозволяє забезпечити ефективне виконання ними своїх завдань та функцій.

Стан дослідження. На сьогоднішній день в науковій літературі багатьом проблемним питанням діяльності правоохоронних органів України приділяли увагу ряд фахівців. Зокрема до неї звертались: М.Д. Виноградський, А.М. Виноградська, О.М. Шканова, Л.В. Могілевський, Є.Ю. Бортник, О.М. Обушенко, В.В. Мельник, Т.В. Іванкіна, Т.А. Іванова, В.Г. Кутушев, О.В. Лавріненко, Е.А. Правдіна, М.А. Покровська, А.І. Ставцева, В.Н. Толкунова та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, на сьогоднішній день малодослідженим є питання кадрового відбору на службу до відповідних органів, що беззаперечно слід вважати суттєвою прогалиною на теоретичному та практичному рівнях.

Саме тому метою статті є: розглянути проблему кадрового відбору на службу до правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що в науковій літературі сформовано чималу кількість підходів щодо розуміння поняття «відбір кадрів». У самому широкому розумінні кадри – це всі працездатні громадяни країни. В науковій літературі, дане поняття конкретизується і, незважаючи

на певну варіативність визначень, їх можна узагальнити та в широкому значенні сформулювати так: кадри – це соціально-економічна категорія, що означає постійний (штатний) кваліфікований склад працівників, тобто працездатних громадян, які перебувають у трудових відносинах з державними установами, підприємствами різних організаційно-правових форм власності, володіють спеціальними знаннями, мають певну професійну підготовку, трудові навички, досвід роботи в обраній сфері діяльності та забезпечують виконання покладених на них функцій [2, с. 117]. В.Р. Веснін визначає кадри як основний штатний склад працівників організації (за виключенням керівництва), які виконують різноманітні виробничо-господарські функції. В сукупності з нештатними працівниками вони складають її персонал [3, с. 395].

В теорії управління, вказує Є.П. Качан, кадри – це штатні кваліфіковані працівники з певною професійною підготовкою, які мають спеціальні знання, трудові навички чи досвід роботи у вибраній сфері діяльності. Термін «кадри» в зарубіжних і вітчизняних джерелах часто ототожнюється лише із частиною працюючих – спеціалістами або робітниками високої кваліфікації і стажем роботи наданому підприємстві. Термін «персонал» є найбільш доцільним на рівні організації, так як визначає особовий склад організації, який працює за наймом і характеризується певними ознаками. Основними з яких є: трудові взаємовідносини з роботодавцем, як правило, оформляються трудовими договорами; володіння певними якісними характеристиками, поєднання особистих та організаційних цілей [4]. Отже, узагальнює вчений, персонал – основний, постійний штатний склад кваліфікованих працівників, який формується і змінюється під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Вплив зовнішніх факторів конкретизується у таких параметрах макроекономічного розвитку, як кількість активного населення, загальноосвітній його рівень та кон'юнктура ринку праці [4].

Варто навести та погодитись із точкою зору Є.О. Коваленко, котрий у своєму науковому дослідженні дійшов до висновку, що у науковій літературі виділяють п'ять основних концепцій вивчення кадрів [5, с.70]: 1. Кадри як трудові ресурси. Замість людини тут розглядається лише її функція – праця, що вимірюється робочим часом і зарплатою. Ця концепція знайшла своє відображення в тейлоризмі та марксизмі. 2. Кадри як персонал. Тут людина розглядається через формальну роль – посаду. Ця концепція знайшла відображення в теоріях раціональної бюрократії, в теорії організацій, теорії управління, де управління персоналом здійснюється через адміністративні механізми (принципи, методи, повноваження, функції). 3. Кадри як непоновлюваний ресурс. Тут людина розглядається вже не як посада (елемент структури), а як елемент соціальної організації в єдності трьох основних компонентів (трудова функція, соціальних відносин, стану працівника). 4. Кадри як умова. Тут людина – головний суб'єкт організацій і особливий об'єкт управління, який не може розглядатися як ресурс. Відповідно до цієї концепції стратегія та структура організації будуються, виходячи з бажань та здібностей людини. 5. Кадри як соціальна субстанція суб'єктів тих організацій, в яких вони працюють. Кадри військових органів уособлюють собою війська, кадри педагогів – навчальні заклади, медичних працівників – медустанови тощо. Ця концепція ґрунтується на соціологічній аксіомі про те, що суспільство складається з людей і відносин між ними. Все інше в цьому суспільстві – результат (продукт) людських відносин: економічних, політичних, демографічних тощо. Люди – це елементи соціальної субстанції суспільства, а відносини між ними пов'язують ці елементи воедино [5, с. 70].

Таким чином, саме кадри – це ключовий ресурс діяльності будь-якої організації незалежно від її форми власності та мети діяльності, адже саме від того, як кожна окрема людина буде виконувати свої посадові обов'язки, напряму залежить функціонування всього органу державної влади. Передостанніми, як ми вже відзначали вище, на сьогодні стоїть важливе завдання: здійснити якісне та повне кадрове укомплектування шляхом проведення комплексного відбору кадрів.

Відбір кадрів, пише М. Пірен, – це процес вивчення психологічних і професійних якостей працівника з метою встановлення його придатності для виконання обов'язків на певному робочому місці або посаді й вибору із сукупності претендентів найбільш придатного з урахуванням відповідності його кваліфікації, спеціальності, особистих якостей і здібностей характеру діяльності, інтересам організації і його самого; відбір нових працівників відповідно до встановлених вимог для задоволення кількісної і якісної потреби організації в персоналі [6].

Відповідно до точки зору О.І. Турчинова відбір кадрів – це система заходів, які забезпечують формування такого складу державних службовців, кількісні та якісні характеристики якого відповідали б цілям та завданням державної служби. Загалом, відбір персоналу – це ідентифікація, зіставлення, співвідношення найбільш загальних вимог, властивих посаді або висунутих організацій, сферою діяльності з характеристиками персоналу, конкретної людини. Відбір – це багатоактивна дія, в якій людина бере участь протягом практично всього періоду своєї активної професійної діяльності [7, с. 57].

Цікавою є думка І. Сурай, яка вказує, що відбір при вступі на державну службу – це процес визначення конкретних персоналій з бази даних для висунення їм пропозицій щодо встановлення трудових та /або державно-службових відносин. Це складний структурований процес, під час якого виявляється здатність кадрів працювати в даній організації на даній конкретній посаді, де кожна стадія має особливе значення; встановлення відповідності психофізіологічних особливостей людини, її підготовленості і навичкам, тим вимогам, що пред'являються специфікою вибраної трудової діяльності; ухвалення кадрових рішень на основі вивчення і прогностичної оцінки придатності людей до оволодіння професією, до виконання професійних обов'язків і досягнення потрібного рівня майстерності; є системою засобів, що забезпечують прогностичну оцінку взаємовідповідності людини та професії [8, с.53]. Основа відбору, продовжує вчена, – це конкретні нормативні характеристики професії, зокрема вимоги до конкретної посади. До механізмів відбору під час вступу на державну службу відносять: іспит на знання законодавства, співбесіду під час конкурсного відбору, стажування, випробувальний термін [8, с. 53-54].

Варто відмітити, що в юридичній літературі поруч із поняттям «відбір кадрів» досить часто використовується термін «професійний відбір». Так, на думку А.В. Перепелиці, суть професійного відбору працівників органів внутрішніх справ полягає у вивченні психофізіологічних характеристик усіх бажаних працювати в органах; здійсненні відбору не лише найбільш підготовлених кандидатів, а й тих, хто спроможний у короткий період часу набути якостей, ознак, властивостей, рис, необхідних для високоякісного виконання відповідних правоохоронних та правозабезпечувальних завдань [9, с. 99].

Професійний відбір, пишуть М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка та О.Н. Ярмиш, – це спеціально організований дослідницький процес, що має метою виявлення та визначення за допомогою науково обґрунтованих методів ступеню та можливостей формування медичної, психофізіологічної та соціально-психологічної придатності претендентів на навчання до складних, відпові-

дальних професій або на зайняття відповідних вакансій. Виходячи з цього, вирішується питання про надання переваги тим особам, які мають високий, відповідний до певних статистично встановлених нормативів, рівень (оцінку) професійно важливих властивостей та якостей та сприятливі перспективи їх розвитку й тому можуть бути розглянуті як потенційно більш корисні працівники у відношенні до того чи іншого виду праці. Профвідбір ґрунтується не тільки на якісних, але й на достатньо чітких кількісних критеріях та оцінках професійної придатності [10, с. 271].

В.С. Венедиктов та М.І. Іншин вказують, що під професійним відбором слід розуміти спеціально організований дослідницький процес, що має метою виявлення та визначення за допомогою науково обґрунтованих методів ступеня та можливостей формування медичної, психофізіологічної та соціально-психологічної придатності претендентів на навчання або зайняття відповідних вакансій [11, с. 42]. Вони також зазначають, що при професійному відборі вирішуються питання про надання переваги тим особам, які мають високі, відповідні до певних статистично встановлених нормативів рівні (оцінки) професійно важливих властивостей та якостей, у зв'язку з чим можуть бути розглянуті як потенційно більш корисні працівники стосовно певного різновиду трудової діяльності. Крім того, вчені звертають увагу на те, що профвідбір ґрунтується не тільки на якісних, але й на достатньо чітких кількісних критеріях та оцінках професійної придатності [11, с. 42].

Варто вказати току зору В.Я. Крушельницької, яка доводить, що розрізняють два типи профвідбору: за здібностями і схильністю для направлення на попереднє професійне навчання; за наявною готовністю до виконання функцій по тій чи іншій професії. Основою для професійного відбору є конкретні нормативні характеристики професії: соціальні, операціональні, організаційні [12].

Варто відзначити, що в науковій літературі досить часто поняття «відбір кадрів» ототожнюється з категорією «добір кадрів». Так, Х.З. Босак пише, що професійний відбір – складна соціальна система, спеціально організований процес, низка адміністративно-правових засобів, що має на меті виявлення та визначення за допомогою науково обґрунтованих методів діагностики ступеня можливостей формування методичної, психофізичної та соціально-психологічної придатності претендентів на навчання складним, відповідальним професіям або на зайняття відповідних вакансій [13, с. 157–158]. На переконання Ф.І. Хміля, добір кадрів полягає у формуванні необхідного їх резерву (банку даних претендентів) і за своїм змістом є офертою для потенційних працівників організації. Тобто розглядається добір кадрів у

вузькому розумінні, а саме як процес пошуку потенційних працівників і формування бази даних про них для наступного залучення на вакантні або на ті, що стануть вакантними, посади і робочі місця [14, с. 159].

На користь думки, що необхідно розрізняти поняття «добір» та «відбір» висловлюється К.Г. Гарбузюк, який проілюстрував це на декількох прикладах понять «відбір» та «добір» у контексті новел законодавства. Зокрема, спеціальним законом [15] передбачено вживання понять «відбір» та «добір» як тотожних або не тотожних чи у відповідних словосполученнях та контекстах, а саме: добір на посаду поліцейського, як назва розділу; добір (конкурс), як ототожнення з конкурсом (ч. 1 ст. 51); відбір (конкурс) на службу в органи (заклади, установи) поліції, як одне з основних повноважень поліцейських комісій (п. 1 ч. 4 ст. 51); добір осіб, здатних професійно виконувати повноваження поліції та посадові обов'язки за відповідною вакантною посадою (ст. 52), як певна мета; конкурсний відбір, як процедура (ч. 3 ст. 55); відбір кандидатів з використанням видів оцінювання відповідно до Типового порядку проведення конкурсу, як послідовність дій члена поліцейських комісій під час засідання при проведенні конкурсу (п. 2 ч. 5 ст. 55); порядок добору, що встановлюється для навчання до вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (ч. 6 ст. 74). З системного аналізу закону виходить, що за логікою викладення норм права «добір» включає в себе «відбір», «конкурс» та «атестацію», а іноді є тотожним відбору та конкурсу. Тобто допущено вживання в різних значеннях, інколи в такому, яке не відповідає їх семантиці. Має місце ототожнення нетотожних понять, різнорівневих. Іншими словами відбувається поділ на родові (добір) та видові (конкурс) поняття чи допускається рівнозначність [15, с. 67-68].

Висновки. Отже, враховуючи наведене вище слід узагальнити, що в рамках представленої проблематики відбір кадрів – це перш за все діяльність, яка спрямована на те, щоб укомплектувати правоохоронні органи всіма необхідними працівниками для того, щоб забезпечити ефективну та безперебійну роботу відомства. Ключовим способом відбору кадрів до правоохоронних органів є конкурс, який в свою чергу забезпечує не тільки справедливе заміщення посади на державній службі, але й гарантує реалізацію права рівного доступу громадян до служби в правоохоронних органах. Переконані, що важливо сформулювати не просто якісну процедуру конкурсного відбору, необхідним є змістовний підхід до формування вимог до кандидатів на посаду, а також до формування кадрового резерву правоохоронних органів.

Література

1. Виноградський М.Д. Управління персоналом. 2-ге вид. : навч. посіб. / М. Д. Виноградський, А. М. Виноградська, О. М. Шканова. К. : Центр навчальної літератури, 500 с.
2. Персонал. Словарь понятий и определений / П.В. Журавлев, С.А. Карташов, Н.К. Маусов та ін. М.: «Экзамен», 1999. 512 с.
3. Веснин В.Р. Основы менеджмента: Ученик / Институт международного права и экономики. М.: Триада Лтд, 1999. 384 с.
4. Качан Є.П., Шушпанов Д.Г. Управління трудовими ресурсами: Навч. Посібник. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 258 с.
5. Коваленко Є. О. Теоретичні підходи до вивчення державної кадрової політики / Є. О. Коваленко // Держава та регіони. Сер. : Державне управління. 2013. № 3. С. 68-72
6. Пірен М. Гендерні аспекти державної служби : монографія / М. Пірен, Н. Грицьак, Т. Василевська, О. Іваницька ; за заг. ред. Б. Кравченка. К. : Вид. Соломії Павличко «Основи», 2002. 335 с.
7. Турчинов А.И. Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теории и практики / А.И. Турчинов. М.: Флинта, 1998. 271 с.
8. Сурай І. Добір і відбір кадрів як механізми формування й розвитку еліти в державному управлінні. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. Вип. 2. С. 51-58.
9. Перепелиця А. В. Адміністративно-правове регулювання підготовки персоналу для органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2009. 272 с.
10. Ануфрієв М.І., Бандурка О.М., Ярмиш О.Н. Вищий заклад освіти МВС України: Науково-практичний посібник. Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. 369 с.
11. Організаційно-правові засади проходження служби в органах внутрішніх справ України: Наук.-практ. посібник / В.С. Венедиктов, М.І. Іншин. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 164 с.
12. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: Підручник. К.: КНЕУ, 2003. 367 с.
13. Босак Х.З. Організаційно-правові засади проходження державної служби в органах внутрішніх справ України: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Х.З. Босак; приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2012. 196 с.
14. Гончарук Н. Добір як кадрова технологія формування управлінської еліти: досвід Франції / Наталія Гончарук, Інна Сурай // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матері-

али 8-ої регіон. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 19 трав. 2011 р. / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2011. С. 159–161.

15. Гарбузюк К.Г. Адміністративно-правове забезпечення відбору кандидатів на службу в Національну поліцію: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 266 с.

Анотація

Бондар В. І. До проблеми кадрового відбору на службу до правоохоронних органів. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, обґрунтовано, що кадри – це ключовий ресурс діяльності будь-якої організації незалежно від її форми власності та мети діяльності, адже саме від того, як кожна окрема людина буде виконувати свої посадові обов'язки, напряму залежить функціонування всього органу державної влади. Запропоновано авторське визначення поняття «кадрового відбору на службу до правоохоронних органів».

Ключові слова: кадри, кадровий відбір, державна служба, правоохоронні органи, кадрове забезпечення.

Аннотация

Бондарь В. И. К проблеме кадрового отбора на службу в правоохранительные органы. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, обосновано, что кадры – это ключевой ресурс деятельности любой организации независимо от ее формы собственности и цели деятельности, ведь именно от того, как каждый отдельный человек будет выполнять свои должностные обязанности, напрямую зависит функционирование всего органа государственной власти. Предложено авторское определение понятия «кадрового отбора на службу в правоохранительные органы».

Ключевые слова: кадры, кадровый отбор, государственная служба, правоохранительные органы, кадровое обеспечение.

Summary

Bondar V. I. To the problem of personnel selection for service to law enforcement agencies. – Article.

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, it is substantiated that personnel is a key resource of activity of any organization irrespective of its form of ownership and purpose of activity, because it is precisely on how each individual will fulfill his/her duties, directly depends on the functioning of the whole body of state power. The author defines the concept of “personnel selection for service to law enforcement agencies”.

Key words: personnel, personnel selection, public service, law enforcement, personnel.

УДК 349.2

А. О. Давиденко
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТІВ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЗІ ШКІДЛИВИМИ УМОВАМИ ПРАЦІ

Постановка проблеми. Охорона праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці є надважливою та складною діяльністю, реалізація якої є фактично неможливою без роботи уповноважених на це суб'єктів. Своєї черги під суб'єктами охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці слід розуміти уповноважені органи та їх посадових осіб, які відповідно до норм чинного законодавства України володіють всією необхідною сукупністю суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які дають їм можливість належним чином виконувати свої завдання та функції у досліджуваній сфері суспільних відносин. Саме крізь призму окреслених вище елементів і будуть у подальшому розглянуті суб'єкти охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці.

Стан дослідження. Проблемі охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці прямо чи опосередковано приділяли увагу такі вчені, як В.Ц. Жидецький, В.С. Джигирей, О.В. Мельников, В.П. Полетаєв, І.В. Шудренко, О.В. Красноров, А.М. Юшко, Т.В. Аверочкіна, Н.М. Швець, О. М. Петроє, Л. І. Даниленко, Н.Б. Ларіна, О.В. Таран, А.Ф. Литвин та багато інших. Разом із тим, справедливим буде відмітити той факт, що комплексного дослідження, присвяченого суб'єктам охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці, так проведено і не було.

Саме тому метою статті є – визначити та надати характеристику суб'єктам охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці.

Виклад основного матеріалу. На початку наукової роботи варто відмітити, що коло суб'єктів здійснення відповідної діяльності є досить широким, а тому, на нашу думку їх найбільш доцільно поділити на дві великі групи: 1) зовнішні, які не входять до структури підприємства, тобто ними відповідно є уповноважені органи державної влади; та 2) внутрішні, тобто які здійснюють свою діяльність безпосередньо в межах кожного окремого підприємства зі шкідливими умовами праці.

Так, перша велика група суб'єктів, які забезпечують охорону праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці представляють низка органів державної влади. В цьому контексті в першу чергу слід вказати суб'єктів, діяльність яких має найбільш узагальнений характер, а їх функціональне призначення полягає у формуванні законодавства та державної політики у сфері праці взагалі, та її

охорони зокрема. В цьому контексті в першу чергу слід вказати Верховну Раду України (Парламент). Відповідно до теорії держави і права, парламент – це виборний колегіальний орган державної влади, який наділений законодавчими повноваженнями. Однією з найголовніших ознак демократичного розвитку суспільства та держави в цілому є функціонування демократичного парламенту – органу, що має повну довіру народу, виступає від його імені й підтримує соціальні зв'язки з ним. Від того, наскільки ефективною є діяльність парламенту безпосередньо залежить рівень народного представництва та захисту інтересів громадян країни [1, с. 356]. Що ж стосується сфери охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами, то ключовими завдання ВРУ є: 1) створити необхідні правові умови, шляхом розробки та прийняття законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, нормами яких регулюються правовідносини у досліджуваній сфері; 2) ратифікує міжнародні нормативно-правові акти у сфері охорони праці; 3) здійснює парламентський у різних сферах суспільних правовідносин.

Окрему увагу далі слід приділити Президенту України та Кабінету Міністрів України. Президент – це одноособовий глава держави або глава держави і виконавчої влади в країнах з республіканською формою правління, який представляє державу у міжнародних відносинах. За Конституцією України, Президент України – це одноособовий глава держави, який представляє державу у міжнародних відносинах і є гарантом державного суверенітету. Передусім доцільно вказати, що основні функції і повноваження Президента визначаються Конституцією України, за якою Президент є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Президент забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави [2, с. 226]. Стосовно окресленої у представленому дослідженні проблематики то Президент України: 1) приймає участь у розробці державної політики у сфері праці; 2) ініціює розробку та запровадження державних програм у досліджуваній сфері; 3) розробляє пропозиції та рекомендації щодо поліпшення умов праці та вдосконалення державного нагляду за її охороною на підприємствах зі шкідливими

умовами праці; 4) вносить на розгляд ВРУ пропозиції та рекомендації по вдосконаленню чинного законодавства у відповідній галузі.

Наступним є Кабінет Міністрів України. Відповідно до норм чинного законодавства України, КМУ наділений цілою низкою повноважень. Втім, в рамках представленої проблематики слід вказати, що відповідно до статті 32 Закону України «Про охорону праці» Кабінет Міністрів України в галузі охорони праці: забезпечує проведення державної політики в галузі охорони праці; подає на затвердження Верховною Радою України загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища; спрямовує і координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо створення безпечних і здорових умов праці та нагляду за охороною праці; встановлює єдину державну статистичну звітність з питань охорони праці [3].

Тож, виходячи із наведеного вище матеріалу, слід підсумувати, що Президент України та КМУ виконують низку завдань, та володіють рядом повноважень у сфері охорони праці, в тому числі і на підприємствах з істотними умовами праці. Втім, їх діяльність має здебільшого загальний характер, та спрямована на формування державної політики у досліджуваній сфері відносин. Втім, вони безпосередньо не впливають на діяльність кожного окремого підприємства, а лише спрямовують її у необхідне (визначене законодавством) русло.

Наступну велику підгрупу зовнішніх суб'єктів складають центральні органи виконавчої влади. Так, відповідно до Закону України «Про охорону праці» Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади: проводять єдину науково-технічну політику в галузі охорони праці; розробляють і реалізують галузеві програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за участю профспілок; здійснюють методичне керівництво діяльністю підприємств галузі з охорони праці; укладають з відповідними галузевими профспілками угоди з питань поліпшення умов і безпеки праці; беруть участь в опрацюванні та перегляді нормативно-правових актів з охорони праці; організують навчання і перевірку знань з питань охорони праці; створюють у разі потреби аварійно-рятувальні служби, здійснюють керівництво їх діяльністю, забезпечують виконання інших вимог законодавства, що регулює відносини у сфері рятувальної справи; здійснюють відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах галузі [3].

Основним центральним органом виконавчої влади у досліджуваній сфері є Державна служба України з питань праці (Держпраці). Вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної по-

літики, і який реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб [4].

Держпраці була утворена шляхом злиття Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки та Державної інспекції з питань праці, а тому увібрала на себе низку повноважень від вказаних двох відомств. Так, основними завданнями Держпраці є: 1) реалізація державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб; 2) здійснення комплексного управління охороною праці та промисловою безпекою на державному рівні; 3) здійснення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки; 4) організація та здійснення державного нагляду (контролю) у сфері функціонування ринку природного газу в частині підтримання належного технічного стану систем, вузлів і приладів обліку природного газу на об'єктах його видобутку та забезпечення безпечної і надійної експлуатації об'єктів Єдиної газотранспортної системи [4].

Відповідно до вказаних вище завдань на Держпраці покладено низку функцій, серед найбільш важливих в контексті обраної проблематики слід назвати наступні [4]: 1) здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про працю юридичними особами, у тому числі їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами, та фізичними особами, які використовують найману працю; 2) здійснює контроль за правильністю застосування роботодавцями списків на пільгове пенсійне забезпечення, готує пропозиції щодо вдосконалення таких списків; 4) здійснює контроль за якістю прове-

дення атестації робочих місць за умовами праці; 5) здійснює державний нагляд (контроль) у сфері гігієни праці, у тому числі нагляд (контроль) за факторами виробничого середовища та виробничих операцій, наявність яких може шкодити здоров'ю працівників; виконанням заходів щодо запобігання виникненню професійних захворювань; дотриманням вимог санітарних норм та правил; своєчасним здійсненням профілактичних заходів, спрямованих на попередження шкідливої дії факторів виробничого середовища і трудового процесу, збереження здоров'я працівників; наявністю обов'язкових медичних оглядів працівників; 6) здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства у сфері охорони праці в частині безпечного ведення робіт, гігієни праці, промислової безпеки, безпеки робіт у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення; тощо [4].

Наведений вище матеріал дає змогу із впевненістю констатувати, що Держпраці вирішує цілу низку завдань та виконує ряд важливих функцій у досліджуваній сфері, а також володіє великою кількістю владних повноважень, які дозволяють вказаній Службі належним чином реалізовувати державну політику в сфері охорони праці, а також створити сприятливі умови для того, щоб кожне окреме підприємство забезпечило своїм працівникам створити безпечні умови праці, незважаючи на специфіку роботи того, чи іншого підприємства.

Наступними суб'єктами, яким необхідно приділити увагу у розрізі представленої у роботі проблематики, є місцеві державні адміністрації. Місцеві державні адміністрації – це спеціально створені урядові органи, наділені повноваженнями щодо здійснення державної влади на місцях. На противагу їм органи місцевого самоврядування покликані відстоювати лише інтереси місцевої громади [5]. Місцева адміністрація володіє низкою повноважень у сфері праці, зокрема вона [6]: 1) забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці, в тому числі і на право своєчасного одержання винагороди за працю; 2) розробляє та організовує виконання перспективних та поточних територіальних програм зайнятості та заходи щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття; 3) забезпечує проведення згідно з законом громадських та тимчасових робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні; 4) забезпечує соціальний захист працюючих, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, якісне проведення атестації робочих місць; 5) бере участь у веденні колективних переговорів та укладанні територіальних тарифних угод, вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів); 6) бере участь у залученні виробничих потужностей підприємств установ виконання покарань

для соціально-економічного розвитку регіонів та здобуття засудженими професій, що користуються попитом на ринку праці; 7) розробляє та здійснює заходи щодо реалізації державної політики сприяння зайнятості населення на рівні регіону; 8) вивчає процеси, що відбуваються на ринку праці, у сфері зайнятості населення та професійного навчання, проводить їх оцінку, прогнозування попиту та пропонування робочої сили, інформування населення та органів виконавчої влади про стан ринку праці; 9) забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці; тощо [6].

Отже, проведене дослідження загальнодержавних суб'єктів охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці дає змогу констатувати їх важливу роль у представленій сфері суспільних відносин. Саме окреслені вище органи, на нашу думку, створюють загальні умови та стандарти, яких мають дотримуватись всі підприємства задля забезпечення умов, за яких життю та здоров'ю їх працівників не буде нічого загрозувати. Втім, незважаючи на важливість функціонування окреслених вище органів державної влади, повноцінне забезпечення охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці є неможливим без роботи внутрішніх суб'єктів, які безпосередньо входять до структури підприємства, до яких відносяться: служба охорони праці та комісія з питань охорони праці.

Так, основними завдання служби охорони праці: у разі відсутності впровадженої системи якості відповідно до ISO 9001, опрацювання ефективної системи управління охороною праці на підприємстві та сприяння удосконаленню діяльності у цьому напрямку кожного структурного підрозділу і кожного працівника. Забезпечення фахової підтримки рішень роботодавця з цих питань; організація проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози життю або здоров'ю працівників; вивчення та сприяння впровадженню у виробництво досягнень науки і техніки, прогресивних і безпечних технологій, сучасних засобів колективного та індивідуального захисту працівників; контроль за дотриманням працівниками вимог законів та інших нормативно-правових актів з охорони праці, положень (у разі наявності) галузевої угоди, розділу «Охорона праці» колективного договору та актів з охорони праці, що діють в межах підприємства; інформування та надання роз'яснень працівникам підприємства з питань охорони праці [7]. Своє черги функціями служби охорони праці є: розроблення спільно з іншими підрозділами підприємства комплексних заходів для досягнення встановлених нормативів та підвищення

існуючого рівня охорони праці, планів, програм поліпшення умов праці, запобігання виробничому травматизму, професійним захворюванням, надання організаційно-методичної допомоги у виконанні запланованих заходів; підготовка проектів наказів (розпоряджень) з питань охорони праці і внесення їх на розгляд роботодавцю; проведення спільно з представниками інших структурних підрозділів і за участю представників професійної спілки підприємства або, за її відсутності, уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці перевірок дотримання працівниками вимог нормативно-правових актів з охорони праці; складання звітності з охорони праці за встановленими формами; проведення з працівниками вступного інструктажу з питань охорони праці; тощо [7]. Окрім того, необхідно вказати, що службу охорони праці здійснює:

- 1) розгляд: питань про підтвердження наявності небезпечної виробничої ситуації, що стала причиною відмови працівника від виконання дорученої роботи, відповідно до законодавства (у разі необхідності); листів, заяв, скарг працівників підприємства, що стосуються питань додержання законодавства про охорону праці;
- 2) організація: забезпечення підрозділів нормативно-правовими актами з охорони праці та актами з охорони праці, що діють в межах підприємства, посібниками, навчальними матеріалами з цих питань; роботи кабінету з охорони праці, підготовки інформаційних стендів, кутків з охорони праці тощо; нарад, семінарів, конкурсів тощо з питань охорони праці; пропаганди з питань охорони праці з використанням інформаційних засобів.

Переходячи до розгляду комісій з питань охорони праці, то слід відзначити, що їх основними завданнями, зазвичай, є: захист прав працівників у галузі охорони праці; підготовка рекомендацій роботодавцю та працівникам щодо профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань; узгодження позицій роботодавця та трудового колективу у вирішенні практичних питань у галузі охорони праці; вироблення пропозицій щодо включення до колективного договору питань з охорони праці, контроль за цільовим витрачанням асигнувань на комплексні заходи щодо підвищення рівня охорони праці; захист прав потерпілих працівників щодо призначення їм страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, надання їм додаткових пільг і компенсацій, передбачених колективним договором [8, с. 33-34].

Висновки. Слід підсумувати, що система суб'єктів охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці представлена цілою низкою органів, які мають різну підпорядкованість, а також володіють різною сукупністю повноважень

у досліджуваній сфері. При цьому варто відмітити, що ключову роль в представленому в роботі контексті, відіграють саме внутрішні суб'єкти, адже вони мають можливість оперативно виявити проблемні аспекти в охороні праці на підприємстві, та швидко, якісно і ефективно приймати правильні, науково-обґрунтовані управлінські рішення з метою вирішення цих проблем. Окрім того, необхідно відмітити, що саме останні є безпосередніми «реалізаторами» державної політики у цій сфері, а також прямо впливають на стан охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці. А тому важливим завданням держави та самих підприємств, є створити організаційні та правові умови для функціонування внутрішніх суб'єктів охорони праці.

Література

1. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000. 600 с.
2. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Денисюк Станіслав Федорович. К., 2010. 393 с.
3. Про охорону праці Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/conv>.
4. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці / Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-п/conv>.
5. Чапала Г. В. Місцеві органи влади в Україні: система та співвідношення // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць. Х.: Право, 2002. Вип. 2. С. 111-117.
6. Про місцеві державні адміністрації / Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14/conv>.
7. Про затвердження Типового положення про службу охорони праці. (НПАОП 0.00-4.35-04) Наказ Держнаглядохоронпраці України від 15.11.2004 № 255.
8. Шудренко І. В. Основи охорони праці : навч. посіб. / І. В. Шудренко. Житомир : Видавець, О. О. Євенок, 2016. 214 с.

Анотація

Давиденко А. О. До характеристики суб'єктів охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, визначено коло суб'єктів охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці, надано характеристику їх правовому статусу. Обґрунтовано, що вказані суб'єкти найбільш доцільно поділити на: внутрішні та зовнішні. Відмічено, що ключову роль відіграють саме внутрішні суб'єкти, адже вони мають можливість оперативно виявити проблемні аспекти в охороні праці на підприємстві, та якісно і ефективно приймати правильні, науково-обґрунтовані управлінські рішення з метою вирішення цих проблем.

Ключові слова: суб'єкт, охорона праці, підприємства, шкідливі умови праці, законодавство, правовий статус.

Аннотация

Давиденко А. А. К характеристике субъектов охраны труда на предприятиях с вредными условиями труда. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, определен круг субъектов охраны труда на предприятиях с вредными условиями труда, предоставлена характеристика их правовому статусу. Обосновано, что указанные субъекты наиболее целесообразно разделить на: внутренние и внешние. Отмечено, что ключевую роль играют именно внутренние субъекты, ведь они имеют возможность оперативно выявить проблемные аспекты в охране труда на предприятии, а также качественно и эффективно принимать правильные, научно обоснованные управленческие решения с целью решения этих проблем.

Ключевые слова: субъект, охрана труда, предприятия, вредные условия труда, законодательство, правовой статус.

Summary

Davidenko A. A. To the characteristics of the subjects of labor protection in enterprises with harmful working conditions. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the current legislation of Ukraine, identifies the range of subjects of labor protection at enterprises with harmful working conditions, provides a description of their legal status. It is substantiated that these entities are most appropriate to divide into: internal and external. It is noted that the key role is played by internal actors, as they have the opportunity to quickly identify problematic aspects of labor protection in the enterprise, and qualitatively and effectively make the right, scientifically sound management decisions to address these issues.

Key words: subject, labor protection, enterprises, harmful working conditions, legislation, legal status.

О. В. Карпушова
здобувач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВІСТЬ РОБОТИ СУДДІВ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ

Постановка питання. Загальновідомо, що суд – це один з «наріжних каменів», на якому вибудовується будь-яке громадянське суспільство. Це обумовлено тим, що саме судова гілка влади належною мірою забезпечує особисту свободу людини та можливість реалізації права у контексті правосуддя. Саме тому, цілком закономірним є те, що судовій владі впродовж усієї історії її існування відводилось важливе місце у системі державної влади [1, с. 9]. Однак, в нашій державі важливе місце судової влади у системі державної влади було окреслено саме Декларацією про державний суверенітет України, якою проголошувалось розмежування законодавчої, виконавчої та судової влади в якості найважливішого принципу існування України як правової держави. При цьому під судовою владою, відповідно до положень Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року № 2296-ХІІ слід розуміти «систему незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя». Таким чином, суди мають владні повноваження для відновлення порушеного права та справедливості. Ця принципова концептуальна позиція отримала своє відображення 28 червня 1996 року і на конституційному рівні. Зокрема, саме у ст. 124 Основного Закону України прямо зазначається, що правосуддя в нашій державі здійснюють виключно суди (у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства), а делегування функцій судів (також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами) не допускаються.

В окресленому сенсі судова влада – це одна з найважливіших ознак правової держави, за умови, що ця влада здатна виступити незалежним та безстороннім посередником між громадянським суспільством і державою, орієнтуючись на верховенство права (саме на основі цього принципу «місія суду полягає в тому, щоб визначити міру і межі свободи індивіда та межі розсуду публічної влади») [2, с. 247, 248], здійснюючи правосуддя, яке єдино можливе лише у правовій демократичній державі [3, с. 249].

Вказана об'єктивна обставина в достатній мірі визначає соціальне значення та роль суддів у державі, окреслює межі соціально-професійного статусу судді. Однак, вважаємо, що у повній мірі осягнути соціальне та правове значення та сутність статусу судді та його діяльності (голов-

ним чином, роботи) неможливо лише розглядаючи вказаних суб'єктів та їх діяльність у контексті конституційного, судового, адміністративного та процесуальних галузей права (саме в межах цих галузей права українські та зарубіжні вчені переважно й розглядається зазначений статус судді), оминаючи таким чином площину трудового права, в межах якого суддя – спеціальний суб'єкт, що перебуває з «роботодавцем» (державою) у службово-трудовах правовідносинах.

Аналіз наукової літератури та невирішені ранише питання. Слід зазначити, що питання можливості розгляду судді в якості суб'єкта трудового права було автоматично розв'язане у довготривалій та гострій дискусії про наукову та практичну обґрунтованість можливості розуміння державних службовців в якості працівників, на чому наполягали українські вчені-трудовики (зокрема, А.М. Аргунова, В. В. Воловик, М. І. Іншин, Д. С. Девізорів, О. Ю. Дрозд, В. О. Процевський та ін.), а також додатково комплексно обґрунтоване у праці вітчизняних вчених у галузі трудового права (серед яких: Т. В. Андрейчук, М. В. Данилова, А. О. Дегтяр, П. Ф. Карпечкін, М. І. Логвиненко, Л. М. Москвич, С.Б. Подкопаєв, С. В. Прилуцький, В. О. Чернова, Т. В. Штих, В. А. Ярема та ін.). Наслідком цієї дискусії є доведення обґрунтованості наукової позиції, відповідно до якої держслужбовець (а, тобто, і суддя) є суб'єктом трудового права та перебуває у трудових відносинах.

Зазначимо, що на підставі сформованої наукової думки українських учених про те, що суддя, як державний службовець, є працівником у сенсі вимог і стандартів законодавства про працю, вітчизняними ученими Т. В. Андрейчуком, О. О. Беспаловим, М. Й. Вільгушинським, І. О. Грибан, М. А. Дідиченко, О. І. Дубовик, Г. А. Зубом, М. І. Іншином, В. В. Кузьменком, Б. Б. Курбановим, О. Л. Польовим, Є. Ю. Пономаренком, О. І. Потильчаком, С. В. Прилуцьким, К. Б. Пусан, Р. В. Романюком, Д. В. Ткаченком, С. В. Чернотою, А. В. Шевченко, В. А. Яремою та ін.) були зроблені спроби осмислити та окреслити юридичну й соціально-правову сутність роботи суддів. Однак, не применшуючи вже опублікованих наукових позицій учених стосовно особливості роботи суддів у сучасній правовій демократичній державі, слід констатувати потребу в узагальненні відповідних наукових думок та актуалізації підходів до розуміння соціально-правової та юридичної значимості роботи суддів у сучасній Україні.

Отже, метою цієї статті є узагальнення та актуалізація наукової думки про особливість роботи суддів у сучасній правовій демократичній державі на прикладі України, в якій об'єктивна соціально-правова значимість праці суддів останніми роками неприпустимим чином нівелюється, применшується. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати відповідні наукові позиції українських і зарубіжних учених, а також врахувати норми чинного законодавства, що визначають правовий статус суддів й позначаються на значимості роботи цих працівників.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумнівів у тому, що робота судді є безпосереднім відображенням правового статусу судді. Саме тому, під поняттям «робота судді» слід розуміти нормативно врегульований трудовий вид діяльності судді як суб'єкта трудового права зі спеціальним статусом, спрямований, з одного боку, на здійснення правосуддя, а, з іншого – на реалізацію опосередкованих завдань, обумовлених специфікою судової влади та особливістю службово-трудова відносин, в яких суддя перебуває. Це поняття узгоджується з раніше сформульованим визначенням поняття «трудова діяльність суддів» під яким нами було запропоновано розуміти «різновид соціальної поведінки суддів, пов'язаної із здійсненням наданих їм повноважень, що має чіткі законодавчо окреслені межі, у результаті якої суддями реалізуються спеціальні суспільно корисні та необхідні функції по забезпеченню верховенства права і законності» [4, с. 48]. Забезпечення суддями фундаменту правової держави призводить до того, що трудова діяльність та матеріальний стан суддів привертає значну увагу суспільства, особливо останні роки, коли, як зазначають дослідники, у засобах масової інформації був сформований образ «судді-корупціонера, що володіє значними багатствами», за рахунок чого було сформоване негативне ставлення до праці судді [5, с. 48]. Як наслідок, досить часто у ЗМІ та громадськими діячами утверджується думка про непотрібність праці суддів у нашій державі (чи у наш час загалом), або ж про перебільшення її соціально-правової вагомості. З огляду на викладене та на сутність поняття «робота судді», доходимо висновку про потрібність узагальнення та актуалізацію наукової думки про *соціальну особливість роботи суддів в сьогочасній Україні*. Ця особливість роботи суддів виявляється у наступному:

1) саме робота суддів є «індикатором», якісні характеристики якого дозволяють державу, в якій виконує роботу суддя, віднести до групи правових держав. Українська вчена Т.В. Струс-Духнич, досліджуючи у своїй дисертаційній праці «Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти» суспільні відносини, пов'язані з організацією та функці-

онуванням судової влади, звертає увагу на те, що у працях видатних мислителів і документальних джерелах різних часів вказується на значущість правосуддя для суспільного розвитку та вирішення суспільних конфліктів, необхідність його легалізації й легітимації, здійснення правосуддя на засадах професійності та узгодженості з правом. Це вчена пояснює тим, що саме незалежна й високопрофесійна судова діяльність із провадження правосуддя є «обов'язковою умовою побудови демократичного суспільства та правової держави, її принципи потрібно відновлювати, причому з урахуванням багатовікового історичного досвіду західної цивілізації – досвіду відмови від права сили (державної сваволі як соціального регулятора) на користь сили права» [1, с. 9]. Більш того, М.Д. Савенко наголошує в означеному контексті на тому, що «здійснення справедливого правосуддя незалежними і неупередженими суддями є не тільки важливою ознакою демократичної, правової держави, а й сприяє зміцненню правопорядку і функціонуванню всього державного механізму на засадах верховенства права і законності. Порушення, а тим більше відсутність, незалежності суддів може призвести до правового свавілля, порушення прав і свобод людини, втрати довіри до судової влади і держави, не здатної належним чином організувати виконання функції правосуддя, а також мати негативні наслідки для всього правопорядку» [6, с. 9]. Дійсно, беззаперечною є теза про те, що саме неупереджена, незалежна діяльність суддів дозволяє впроваджувати та захищати панування в державі права, а, відповідно, робота суддів є важливим стовпом в побудові правової демократичної держави, а також важливим елементом функціонування усіх державних органів орієнтованого на право (щонайперше, показовою в цьому є робота суддів адміністративних судів), на ідею людини – найвищої цінності;

2) робота суддів, спрямована на здійснення правосуддя, культивує справедливість і панування права у суспільстві. М.А. Копняк наголошує, що саме судова гілка влади «виступає однією із ключових гарантій панування в країні правової справедливості та законності, без ствердження яких подальша демократизація українського суспільства та належний розвиток його правових підвалин неможливі» [7, с. 71]. З вказаним слід погодитись у повній мірі, додаючи наступне: оскільки робота суддів є важливою складовою в розбудові правової демократичної держави, закономірним є те, що саме за допомогою роботи суддів забезпечується і демократичний режим у державі, важливими ознаками якого, зокрема, є доступність діалогу громадянина з владою та безбар'єрність звернення його до влади за захистом, надання владою заявнику необхідного захисту без жодного упередження (щонайперше, без політич-

ного упередження). Концептуалізує окреслену специфіку роботи суддів – задоволення права на доступ до правосуддя та судовий захист виключно в межах роботи суддів.

Важливість вказаного підтверджується широким інтересом до цього питання вчених-юристів (серед яких: Ю. М. Бисага, І. О. Верба, О. М. Капля, А. Н. Кожухар, О. В. Лемак, Л. О. Мойсей та ін.), а також пояснюється тим, що право на суд вченими, як правило, визнається в якості ключового права людини, зокрема: як універсальний юридичний засіб відстоювання особою власних прав у будь-якій життєвій ситуації; як частина правового статусу особи й надається для задоволення потреби у захисті прав та охоронюваних законом інтересів; як основоположна частка права у демократичній та правовій державі; як забезпечена законодавством можливість користуватися певним соціальним благом, яким є правосуддя;

3) *робота суддів наближує владу (ую систему суб'єктів публічної адміністрації та суб'єктів публічної влади загалом) до суспільства скрізь призму правозастосування.* Українські правники І.С. Гриценко та С.В. Прилуцький справедливо наголошують на тому, що із всіх гілок влади саме судова влада здатна бути найбільш «близькою» до народу. Вчені пояснюють окреслену тезу тим, що суд «переводить абстрактну суспільну користь законів у площину конкретних приватних інтересів» [2, с. 245]. У відповідному контексті додамо, що це «переведення» «абстрактного» у «конкретне» повністю позбавлене політичної складової, адже ідеологія, яку сповідують судді, як юристи високого рівня професіоналізму, що охоче взяли на себе тягар додаткової відповідальності (у сенсі соціальної відповідальності) та впроваджують своєю працею справедливість у суспільстві, виключно є ідеологію верховенства права.

В означеному контексті громадянин «вправі розмовляти з державою як рівний, і тому саме суди повинні насамперед бути публічними органами», з урахуванням того, що публічність судового процесу – це, звісно, вияв суспільної сили. «Публічність у сучасному цивілізованому судочинстві починає сприйматись не тільки як офіційність, а й як здатність суду однаково чути голоси всіх, а не тільки сильніших» [2, с. 245];

4) *робота судді сприяє якісному функціонуванню суду та судової системи, підвищує авторитет державних органів в очах громадян.* Учені звертають увагу на те, що саме за допомогою професійної діяльності суддів забезпечується якісна робота суду, а в кінцевому рахунку – всієї судової системи, судової влади [8, с. 119]. Дійсно, на сучасному етапі авторитет судових рішень і самого суду взагалі значною мірою залежить від автори-

тету судді, його професійних і морально-етичних якостей, що виявляються як під час здійснення правосуддя, такі поза межами судочинства. Тому, зовсім не випадковим є те, що норми міжнародного права акцентують увагу саме на суспільно-правовому значенні авторитету судових органів та осіб, трудова діяльність яких полягає у здійсненні правосуддя [9, с. 122]. Вказані норми також відобразились і у національному законодавстві про судоустрій і статус суддів України, коригуючи таким чином правовий статус судді та значимість його роботи винятковими нормативними вимогами до суддів. Зокрема, з огляду на ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можна виокремити низку характерних ознак суддів, що мають значення в контексті його трудово-правового статусу, зокрема: а) суддя – це працівник, що обов'язково є громадянином України; б) суддя є працівником, який не може бути молодшим тридцяти років та не може бути старшим шістдесяти п'яти років; в) суддя – це працівник, котрий є професійним кваліфікованим юристом, тобто, має вищу юридичну освіту та стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років; г) суддя – це працівник, що обов'язково має бути компетентним та добросовісним, володіти державною мовою та мати достатній для виконання роботи рівень психічного та фізіологічного здоров'я (цей працівник не може мати хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя); ґ) суддя є працівником, якого не визнано обмежено дієздатним або ж недієздатним, тобто, є осудним; д) суддя – це працівник, котрий не має незняту чи непогашену судимість.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, наголосимо, що робота судді є досить складною трудовою діяльністю, що характеризується владними повноваженнями судді у сфері правосуддя та, відповідно, ускладнена підвищеною відповідальністю перед суспільством, яку суддя бере на себе добровільно та охоче. У цьому сенсі соціальне значення роботи суддів полягає у тому, що суддя в процесуальній (в межах конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, а також господарського судочинства) та в позапроцесуальній площині (тобто, навіть у позаробочий час суддя формально «працює») культивує своєю працею справедливість в суспільстві, стверджує верховенство права у державі та допомагає державі бути правовою та демократичною. Окрім того, робота судді сприяє функціонуванню судової системи, забезпеченості права осіб на доступ до правосуддя, «зближує» державу із суспільством та підвищує авторитет держави, поглиблює довіру громадськості до державної влади.

Література

1. Струс-Духнич Т.В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 18 с.
2. Гриценко І.С., Прилуцький С.В. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 241–249.
3. Карпушова О.В. Фінансове та організаційне забезпечення суддів як проблема ефективної роботи суддів в Україні. *Соціальне право*. 2018. № 1. С. 248–256.
4. Карпушова О.В. Правовий механізм забезпечення і реалізації трудових прав суддів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2016. 18 с.
5. Гладкий В.В. Бедность, нищета и криминализация общества. *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2017. № 6(26). С. 35–55.
6. Савенко М.Д. Питання судової реформи та незалежності суддів в Україні. *Вісник Центру суддівських студій*. 2009. № 12. С. 8–11.
7. Копняк М.А. Сутність та зміст принципу незалежності суддів апеляційних судів України. *Форум права*. 2017. № 1. С. 71–76.
8. Дедкова Т.А. Правовое регулирование труда судей. *Правовые проблемы укрепления российской государственности*. 2009. Ч. 42. С. 117–119.
9. Запорожець І.Г. Правові основи трудової діяльності суддів і особливості їх виникнення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. Вип. 25. С. 121–128.

Анотація

Карпушова О. В. Особливість роботи суддів у сучасній правовій демократичній державі. – Стаття.

У статті робиться спроба комплексно узагальнити та актуалізувати наявні наукові підходи до розуміння особливостей роботи суддів у сучасній правовій та демократичній державі на прикладі України, в якій об'єктивна соціально-правова значимість праці суддів останніми роками неприпустимим чином нівелюється, применшується. Автором наголошується на тому, що робота судді є безпосереднім відображенням його правового статусу, а саме статусу працівника, котрий правомочний здійснювати правосуддя у відповідності до принципу верховенства права та законності. З огляду на це, обґрунтовується позиція, згідно якої соціально-правова та юридична значимість роботи судді виявляється у наступному: вона є «індикатором», якісні характеристики якого дозволяють віднести державу, в якій виконує роботу суддя, до групи дійсно правових держав; робота суддів, яка спрямована на здійснення правосуддя, культивує справедливість і панування права у суспільстві; вона наближує усю систему публічної влади загалом до суспільства крізь призму правозастосування; вона сприяє якісному функціонуванню суду та судової системи, підвищує авторитет державних органів в очах громадян. У висновках узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: правовий статус судді, правосуддя, робота судді, суддя, трудова діяльність, трудові відносини.

Аннотация

Карпушова А. В. Особенности работы судей в современном правовом демократическом государстве. – Статья.

В статье делается попытка комплексно обобщить и актуализировать имеющиеся научные подходы к пониманию особенностей работы судей в современной правовой и демократическом государстве на примере Украины, в которой объективная социально-правовая значимость работы судей в последние годы недопустимым образом нивелируется, уменьшается. Автором отмечается, что работа судьи является непосредственным отражением его правового статуса, а т. е. статуса работника, правомочного осуществлять правосудие в соответствии с принципом верховенства права и законности. Учитывая это, обосновывается позиция, согласно которой социально-правовая и юридическая значимость работы судьи выражается в следующем: она является «индикатором», качественные характеристики которого позволяют отнести государство, в котором выполняет работу судья, к группе действительно правовых государств; работа судей, направленная на осуществление правосудия, культивирует справедливость и господство права в обществе; она приближает всю систему публичной власти в целом к обществу через призму правоприменения; она способствует качественному функционированию суда и судебной системы, повышает авторитет государственных органов в глазах граждан. В выводах обобщаются результаты исследования.

Ключевые слова: правовой статус судьи, правосудия, работа судьи, судья, трудовая деятельность, трудовые отношения.

Summary

Karpushova O. V. Peculiarity of judges' work in a modern legal democratic state. – Article.

The article attempts to comprehensively generalize and update the existing scientific approaches to understanding the peculiarities of the work of judges in a modern legal and democratic state on the example of Ukraine, where the objective socio-legal significance of the work of judges in recent years has been unacceptably leveled and diminished. The author emphasizes that the work of a judge is a direct reflection of his legal status, namely the status of an employee who is authorized to administer justice in accordance with the principle of the rule of law and legality. Taking this into account, the position is justified, according to which the socio-legal and legal significance of the judge's work is manifested in the following: it is an "indicator" of quality characteristics which can be attributed to the state in which does the work of a judge to do group legal States; the work of judges, which focuses on the administration of justice, cultivate justice and the rule of law in society; it brings the whole system of public power in General in society through the prism of law enforcement; it contributes to the qualitative functioning of the court and judicial system, promote the government credibility in the eyes of the citizens. The conclusions summarize the results of the study

Key words: employment, judge, justice, labor relations, legal status of a judge, work of a judge.

УДК 349.2

Б. Л. Корольчук

аспірант

Харківського національного
університету внутрішніх справ**ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО**

Постановка проблеми. Трудова функція як усталена категорія у науці трудового права є наскрізним явищем, яке істотно впливає не лише на зміст роботи яку виконує працівник за трудовим договором, а й на інші істотні умови праці. Контракт з поліцейським на проходження служби в органах Національної поліції у цьому випадку не є виключенням, і саме факт укладення контракту як особливої форми трудового договору свідчить, що робота виконується поліцейськими в лавах Національної поліції має свої особливості організації обумовленні виконанням поліцейськими правоохоронної функції держави, адже відповідно до ч. 1 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський під час виконання покладених на поліцію повноважень є представником держави [1]. За таких умов визначення змісту трудової функції поліцейського та її специфіки є необхідною умовою розкриття особливостей правового регулювання праці поліцейських в Україні. Визначеність у питанні трудової функції цієї категорії працівників дозволяє на практиці визначити межі зобов'язань сторін у службово-трудовах правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблеми правового регулювання праці поліцейських все частіше привертають увагу науковців, а дослідження трудової функції працівника залишається актуальною науково-практичною проблемою в галузі трудового права. Водночас динамізм розвитку загального та спеціального трудового законодавства обумовлює необхідність подальшого розвитку наукових підходів до визначеності трудової функції різних категорій працівників, що і підтверджується науковими здобутками науковці які було покладено в основу цієї роботи. Зокрема методологія даного дослідження ґрунтується на роботах таких науковців як: В.С. Венедиктов, М.Ю. Зінченко, Р.І. Коваленко, О.Є. Костюченко, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, А.М. Слюсар, А.А. Фатуєв, О.М. Ярошенко. **Метою цієї статті** є визначення та обґрунтування особливостей трудової функції поліцейського.

Виклад основного матеріалу. Для визначення відмінностей трудової функції працівника від трудової функції поліцейського необхідно заглибитися у саме її поняття та правову природу. Так, О.І. Процевський трудову функцію визначив як коло тих трудових прав та обов'язків, які

входять у зміст обумовленої у договорі роботи та які робітник чи службовець зобов'язується виконувати [2, с. 103]. А.А. Фатуєв наголошував, що трудова функція не виходить звичайно за межі спеціальності (професії), яка відображає ступень диференціації праці [3, с. 132]. М.В. Лушнікова та А.М. Лушніков визначають трудову функцію як визначене угодою сторін коло трудових обов'язків, які працівник повинен виконувати за визначеною спеціальністю, кваліфікацією, посадою або конкретний вид дорученої роботи. Її зміст, обсяг може визначатися або відповідно до кола роботи, яка охоплюється певною спеціальністю, кваліфікацією, посадою, або конкретними видами дорученої роботи [4, с. 619]. С.М. Прилипко та О.М. Ярошенко трудову функцію визначають як «угоду сторін трудового договору щодо роду роботи, яку зобов'язується виконувати працівник шляхом встановлення в трудовому договорі а) професії, б) спеціальності, в) кваліфікації і г) посади» [5, с. 222]. О.Є. Костюченко стверджує, що «трудова функція – це коло трудових прав та обов'язків працівника, які встановлюються на основі роду трудової діяльності, професії, спеціальності тощо, зміст, обсяг та порядок виконання яких визначається сторонами через кваліфікацію працівника в трудовому договорі з урахуванням локальних нормативних актів роботодавця та актів соціального партнерства» [6, с. 11]. І як вірно наголошує Р.І. Коваленко «трудова функція має індивідуальний характер» [7, с. 163].

Кожне з наведених визначень вказує на розподіл загального процесу праці, де складність виконуваної роботи обумовлює додаткові вимоги до особистих здібностей працівника. На основі цього стає можливим визначення специфіки змісту трудової функції поліцейського відповідно до необхідних ознак цього правового явища.

Рід трудової діяльності поліцейського – це правоохоронна діяльність, яка є видом діяльності держава та характеризується правом на застосування державного примусу. Процес здійснення правоохоронної діяльності у сфері загального правопорядку вирізняється специфічними методами та заходами забезпечення. Зокрема поліцейські заходи чітко визначені спеціальним законом про поліцію у Розділі V «Поліцейські заходи». Усі види поліцейських заходів свідчать, що їх застосування здійснюється поліцейськими у межах

наданих їм повноважень, які відображають службово-трудова права поліцейського. Наприклад, перевірка документів особи; поверхнева перевірка і огляд; вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території тощо. Тобто правоохоронна діяльність як рід трудової діяльності поліцейського наділяє його специфічними правами та обов'язками.

Професія будучи офіційно встановленим заняттям визначається в Україні відповідно до Національного класифікатора України – Класифікатора професій ДК 003:2010 [8]. Кожній професії у класифікаторі присвоєно відповідний код. Приклад, начальник слідчої частини – 1229.7; спеціаліст-криміналіст – 2423; старший оперуповноважений в особливо важливих справах – 2423; слідчий – 2429; оперуповноважений (з дипломом спеціаліста) – оперуповноважений – 24233451; інспектор патрульної служби – 5162 і.т.д. Коди професій у класифікаторі розташовані особливим чином, де ознаки класифікації розташовано в такій послідовності: рівень освіти (перший рівень класифікації – розділи професій); спеціалізація (другий, третій, четвертий – рівні класифікації, підрозділи, класи та підкласи професій); кваліфікаційний рівень робіт, що виконуються (п'ятий рівень класифікації – групи професій). Саме Класифікатор професій містить перелік усіх професій, які є в Україні, але не встановлює їхніх кваліфікаційних характеристик. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників є ще одним важливим нормативним документом, який визначає характеристику професій, зазначених у Класифікаторі [9, с. 324]. Отже, професія як офіційно визнаний рід трудової діяльності знаходить своє відображення у законодавстві, що вказує на неможливість договірною визначення професії, і органи Національної поліції не є виключенням.

Спеціальність як елемент трудової функції також має нормативне визначення. Водночас необхідно відмітити, що ця ознака притаманна не всім видам професій, адже спеціальність є сукупністю знань, вмінь та компетентностей набутих в період навчання. Наприклад, відповідно до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти закріплено, що особа може опанувати таку галузь знань як: 05 Соціальні та поведінкові науки і отримати одну зі спеціальностей – 051 економіка, 052 політологія, 053 психологія, 054 соціологія. Або галузь знань право – 08, спеціальність 081 право. Аналіз галузей знань і спеціальностей показує, що суто поліцейська діяльність представлена так: 25 Цивільна безпека зі спеціальністю 262 правоохоронна діяльність [10]. Водночас поліцейська робота не зводиться виключно до спеціальності правоохоронна діяльність, такі суміжні спеціальності як право, економіка, національна безпека

тощо роблять можливим проходження особою з такою спеціальністю служби в лавах Національної поліції. Більше того, для такої професії як експерт (органи внутрішніх справ) – код класифікатора професій 2423, не завжди потрібна спеціальність право чи правоохоронна діяльність на цій посаді для виконання завдань органів Національної поліції може бути потрібен працівник за спеціальністю медицина або хімічні технології тощо.

Кваліфікація як здатність особи виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи як правило визначається кваліфікаційними довідниками. Тобто виконання певної роботи у єдиному загальному процесі праці поліцейського може вимагати певної кваліфікації, яка визначається рівнем освіти – спеціаліст, магістр, бакалавр, молодший бакалавр, робітник тощо. О.І. Процевський свого часу писав, що можливі межі трудової функції, зазвичай зазначені у Тарифно-кваліфікаційних довідниках робіт і професій робітників та кваліфікаційних довідниках посад службовців [11, с. 355]. Необхідно констатувати, що сьогодні в Україні прийнято та діє 87 відповідних довідників, проте документу який би унормовував кваліфікаційні характеристики посад керівників, професіоналів та фахівців, які зайняті в органах Національної поліції не прийнято.

Водночас кваліфікаційні характеристики як вміщуються у відповідних довідниках, як правило мають так розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати», «Кваліфікаційні вимоги». В окремих випадках вміщується розділ «Спеціалізація» для відображення наприклад, специфіки праці експерта-криміналіста. У такому розділі як «Завдання та обов'язки» наводяться типові професійні завдання, обов'язки та повноваження для певної посади, посилання на галузь необхідних знань. Довідник кваліфікаційних характеристик застосовується для галузевого розподілу єдиного процесу праці з урахуванням специфіки галузі та визначає перелік основних видів робіт, які притаманні певному роду трудової діяльності та конкретній посаді. На основі такого документу оформлюються посади інструкції працівників. А виходячи з положень ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» службово-трудова діяльність поліцейських регламентується посадовими (функціональними) обов'язками, які мають самостійне закріплення у відповідних кадрових документах. Розроблення посадової інструкції для поліцейського на наше переконання забезпечує дію принципу трудового права – «стабільність трудової функції», що у свою чергу сприяє прозорості розподілу процесу праці між співробітниками поліції.

Наведене дає підставу запропонувати розробку відповідного Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників органів Національної поліції України. Ця пропозиція ґрунтується

на тому, що загальні вимоги до поліцейських викладені у ст. 49 «Вимоги до кандидатів на службу в поліції» Закону України «Про Національну поліцію» містить вимогу мати повну загальну середню освіту, проте очевидно, що певні поліцейські посади не можуть обійматися особами без відповідної спеціальної підготовки. У цьому контексті необхідно доповнити названу статтю положеннями такого змісту: «для призначення на поліцейські посади до яких висуваються визначені кваліфікаційні вимоги особа зобов'язана подати в кадрову службу документ про освіти, що підтверджує її спеціальність та кваліфікацію».

На підтвердження своєї пропозиції зазначимо, що «трудова функція працівника визначена відповідно до його кваліфікації дозволяє забезпечити розподіл елементів єдиного трудового процесу залежно від особливих здібностей до праці кожного окремого працівника, і тут кваліфікація як рівень теоретичних та практичних знань за відповідною професією та спеціальністю, який відповідає тарифному розряду, класу, категорії, вченому званню тощо» [12, с. 37]. Фактично запровадження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників органів Національної поліції України дозволить систематизувати види службово-трудових обов'язків поліцейських за їхньою складністю та визначити нормативно вимоги до рівня знань, умінь, навиків та компетентностей поліцейського. Поліцейська діяльність у сфері протидії злочинності вимагає залучення до органів Національної поліції спеціалістів у різних галузях знань, і таке залучення має базуватися на системному розподілі завдань у процесі праці.

Посада як службове становище працівника. Стосовно поліцейських в національному законодавстві зазначено, що «призначення на посади поліцейських здійснюють посадові особи органів (закладів, установ) поліції відповідно до номенклатури посад, яку затверджує Міністерство внутрішніх справ України» [1]. Станом на сьогодні Номенклатура посад щодо призначення, переміщення, звільнення осіб рядового і начальницького складу працівників органів внутрішніх справ від 30 червня 2011 року № 378 [13] втратила чинність [14] і на її зміну іншого документу не прийнято.

Водночас в Україні діє Перелік посад осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України (міліції), які мають право на пенсійне забезпечення або одержують пенсію на умовах Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», що прирівнюються посадам поліцейських [15] який дає можливість зрозуміти розмаїття та множинність номенклатури поліцейських посад. У цьому документі розміщено 24 підрозділи, в яких вміщено назви посад (від 11 до 45) у кожному підрозділі. Документ вміщує назви по-

сад в органах внутрішніх справ та їхні аналоги або зміна назви посади в органах Національної поліції. Кількість посад в Національній поліції зменшено шляхом об'єднання декількох посад, що діяли в органах внутрішніх справ.

На наше переконання, відповідна номенклатура посад має бути затвердженою та відкритою для громадськості. На основі такої номенклатури повинні складатися штатні розписи органів Національної поліції, а сама номенклатура назв поліцейських посад має узгоджуватися з Класифікатором професій ДК 003:2010. Водночас проходження служби в поліції обумовлює наявність характерних особливостей трудової функції поліцейського і пов'язано це з тим, що така служба є одночасно і державною службою, і професійною діяльністю поліцейського. Адже час проходження служби в Національній поліції, згідно ст. 59 Закону України «Про Національну поліцію» зараховується до страхового стажу, до стажу роботи за спеціальністю та стажу державної служби [1]. Такі нормативні положення підтверджують, що служба в поліції є трудовою діяльністю за професією, однак умови проходження такої служби відповідно до ст. 64 «Присяга працівника поліції» передбачають, що охорона та захист прав і свобод громадян є безперервною професійною діяльністю поліцейського, що істотно позначається на порядку виконання трудової функції.

Важливо й те, що проходження служби в органах Національної поліції, як вид мілітаризованої служби покладає на поліцейського низку службових обов'язків, які опосередковано пов'язані з його спеціальністю та кваліфікацією. Зокрема мова йде про підпорядкування поліцейського в процесі виконання службових обов'язків. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» організація праці в поліції здійснюється шляхом поділу працівників на дві групи. Перші є керівниками, другі підлеглими. Таке службове становище поліцейського покладає на нього низку специфічних обов'язків стосовно виконання професійної діяльності. Нормативними положеннями названого закону визначено, що керівник як службова особа поліції наділена правами та обов'язками щодо організації службової діяльності, тобто правомочності керівника стосуються організації та розподілу службових обов'язків між підлеглими. Також керівник наділений повноваженнями щодо контролю службової діяльності поліцейського [16]. Водночас наведений поділ поліцейських на керівників та підлеглих обумовлений не тільки їхнім службовим становищем, а і спеціальними званнями поліцейських які визначені у ст. 80 Закону України «Про Національну поліцію». У цій статті наведено спеціальні звання поліцейських молодшого складу, середнього складу та спеціаль-

ні звання вищого складу поліції. Ця градація спеціальних звань поліцейських є визначальною при визначенні службового підпорядкування поліцейських та правових можливостей надання службового наказу поліцейському.

Наведене діє підставу стверджувати, що однією зі специфічних ознак трудової функції поліцейського є особливості розподілу праці в органах Національної поліції відповідно до спеціального звання поліцейського. До особливостей трудової функції поліцейського поряд з наведеними елементами та особливостями необхідно віднести розподіл службових обов'язків обумовлений функціональним значенням органу чи підрозділу Національної поліції. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» ці підрозділи мають чітко визначене функціональне призначення, і відповідно це позначається на змісті трудової функції поліцейського. Не потребує доведення той факт, що коло службово-трудова права та обов'язків поліцейського кримінальної поліції та патрульної поліції або поліції спеціального призначення відрізняються. А самі відмінності функціонального спрямування різних підрозділів Національної поліції відображаються у функціональних обов'язках поліцейського, які і становлять зміст його трудової функції.

Висновки. 1. За своєю правовою природою трудова функція поліцейського та трудова функція працівника не мають відмінностей.

2. Особливість трудової функції поліцейського обумовлена специфікою організаційного розподілу єдиного процесу праці між органами та підрозділами Національної поліції. Специфіка такого розподілу процесу праці призводить до необхідності формування правових умов службового підпорядкування в процесі праці, що відповідно також позначається на змісті службово-трудова обов'язків поліцейського. Особливості трудової функції поліцейського розкриваються у змісті службово-трудова обов'язків та порядку їх виконання.

3. Окрім необхідних ознак трудової функції поліцейського як то: «рід трудової діяльності», «професія», «спеціальність», «кваліфікація», «посада» істотне значення для визначення має: (а) орган чи підрозділ Національної поліції де проходить службу поліцейський; (б) службове становище стосовно інших поліцейських: керівник або підлеглий, яке обумовлюється не тільки посадою поліцейського а й спеціальним званням поліцейського.

4. Трудова функція поліцейського – це коло його службово-трудова права та обов'язків, які обумовлені родом трудової діяльності, професією, спеціальністю, посадою порядок виконання яких визначається службовим становищем поліцейського відповідно до його спеціального звання

поліцейського, Дисциплінарним статутом Національної поліції, умовами контракту, локальними нормативними актами органів Національної поліції та актами соціального партнерства.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Процевский А. И. Гуманизм норм советского трудового права. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1983. 152 с.
3. Фатуев А.А. Трудовое право в жизни человека М.: Юрид. Лит., 1991. 255 с.
4. Лушникова М.В., Лушников А.М. Очерки теории трудового права. СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 940 с.
5. Трудове право: підручник / О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, А.М. Слюсар та ін.; за заг. ред. О.М. Ярошенка. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2017. 560 с.
6. Костюченко О.Є. Соціальне призначення трудового права: проблеми теорії та практики: дис. ... д.ю.н., спец. 12.00.05. Харків, 2018. 449 с.
7. Коваленко Р.І. Трудова функція як обов'язкова умова трудового договору: дис. ... к.ю.н., спец. 12.00.05. Київ, 2016. 187 с.
8. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010. Вид. офіц. Київ : Соцінформ, 2010. 746 с.
9. Зінченко М.Ю. Професія як елемент трудової функції працівника. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 322-326.
10. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. *Офіц. вісн. України*. 2015. № 38. Ст. 1147.
11. Процевский А.И. Избранное / А.И. Процевский; [сост: В.А. Процевский, О.Н. Ярошенко, Р.И. Шабанов и др.] Харьков : Право, 2019. 472 с.
12. Венедиктов В.С. Трудовой договор (контракт) по законодательству Украины (КЗот, коментарій, образцы документов). Харьков: НПКФ «Консум», 1996. 128 с.
13. Про затвердження номенклатури посад щодо призначення, переміщення, звільнення осіб рядового і начальницького складу та працівників органів внутрішніх справ: Наказ МВС України від 30.06.2011 року № 378. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MVS214?an=1>
14. Про визнання такими, що втратили чинність, наказів Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 26.04.2019 № 333. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS912>
15. Про затвердження Переліку посад осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України (міліції), які мають право на пенсійне забезпечення або одержують пенсію на умовах Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», що прирівнюються посадам поліцейських: Наказ МВС України від 17.02.2017 № 138. *Офіц. вісн. України*. 2017. № 24. Ст. 713.
16. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. *Відом. Верховної Ради*. 2018. № 29. Ст. 233.

Анотація

Корольчук Б. Л. Особливості трудової функції поліцейського. – Стаття.

У статті проаналізовано трудову функцію поліцейського з урахуванням особливостей службово-трудо-вих обов'язків поліцейського. Визначено необхідні ознаки трудової функції поліцейського такі як: «рід трудової діяльності», «професія», «спеціальність», «кваліфікація», «посада» істотне значення для визначення має: (а) орган чи підрозділ Національної поліції де проходить службу поліцейський; (б) службове становище стосовно інших поліцейських: керівник або підлеглий, яке обумовлюється не тільки посадою поліцейського а й спеціальним званням поліцейського. Запропоновано під трудовою функцією поліцейського розуміти коло його службово-трудо-вих прав та обов'язків, які обумовлені родом трудової діяльності, професією, спеціальністю, посадою порядок виконання яких визначається службовим становищем поліцейського відповідно до його спеціального звання поліцейського, Дисциплінарним статутом Національної поліції, умовами контракту, локальними нормативними актами органів Національної поліції та актами соціального партнерства. Окремо наголошується на необхідності внесення змін до спеціального законодавства про поліцію як на рівні закону так і підзаконних актів. Зокрема запропонувати розробити Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників органів Національної поліції України. А ст. 49 «Вимоги до кандидатів на службу в поліції» Закону України «Про Національну поліцію» доповнити положеннями такого змісту: «для призначення на поліцейські посади до яких висуваються визначені кваліфікаційні вимоги особа зобов'язана подати в кадрову службу документ про освіту, що підтверджує її спеціальність та кваліфікацію». Відстоюється думка, що за правовою природою трудова функція поліцейського та трудова функція працівника не мають відмінностей. Водночас особливість трудової функції поліцейського обумовлена специфікою організаційного розподілу єдиного процесу праці між органами та підрозділами Національної поліції. Специфіка такого розподілу процесу праці призводить до необхідності формування правових умов службового підпорядкування в процесі праці.

Ключові слова: поліцейський, трудова функція поліцейського, рід діяльності, професія, спеціальність, кваліфікація, посада, спеціальне звання.

Аннотация

Корольчук Б. Л. Особенности трудовой функции полицейского. – Статья.

В статье проанализирована трудовая функция полицейского с учетом особенностей служебно-трудо-вых обязанностей полицейского. Определены необходимые признаки трудовой функции полицейского, такие как: «род трудовой деятельности», «профессия», «специальность», «квалификация», «должность» существенное значение для определения имеет: (а) орган или подразделение Национальной полиции, где проходит службу полицейский; (б) служебное положение относительно других полицейских: руководитель или подчиненный, которое обуславливается не только должностью полицейского, но и его специальным званием. Предложено под трудовой функцией полицейского понимать круг его служебно-трудо-вых прав и обязанностей, которые обусловлены родом трудовой деятельности, профессии, специальности, должности порядок выполнения которых определяется служебным положением полицейского в соответствии с его специальным званием полицейского, Дисциплинарным

уставом Национальной полиции, условиям контракта, локальными нормативными актами органов Национальной полиции и актами социального партнерства. Отдельно отмечается необходимость внесения изменений в специальное законодательство о полиции как на уровне закона, так и подзаконных актов. В частности, предложить разработать Справочник квалификационных характеристик профессий работников органов Национальной полиции Украины. А ст. 49 «Требования к кандидатам на службу в полиции» Закона Украины «О Национальной полиции» дополнить положениями такого содержания: «для назначения на полицейские должности к которым предъявляются определенные квалификационные требования лицо обязано подать в кадровую службу документы об образовании, подтверждающий его специальность и квалификацию». Отстаивается мнение, что по правовой природе трудовая функция полицейского и трудовая функция работника не имеют различий. В то же время особенность трудовой функции полицейского обусловлена спецификой организационного распределения единого процесса труда между органами и подразделениями Национальной полиции. Специфика такого распределения процесса труда приводит к необходимости формирования правовых условий служебного подчинения в процессе труда.

Ключевые слова: полицейский, трудовая функция полицейского, род деятельности, профессия, специальность, квалификация, должность, специальное звание.

Summary

Korol'chuk B. L. Features of the labor function of a police officer. – Article.

The article analyzes the job function of a police officer, taking into account the peculiarities of the job responsibilities of a police officer. The necessary features of a police officer's job function have been identified, such as: (a) "occupation", "profession", "specialty", "qualification", "position"; (b) the official position in relation to other police officers: the head or subordinate, which is determined not only by the position of the police officer but also by the special rank of the police officer. It is proposed to understand the labor function of a police officer as a range of his labor rights and responsibilities, which are determined by the type of employment, profession, specialty, position of which is determined by the official position of the police officer in accordance with his special rank of police officer, Disciplinary Statute of the National Police, local regulations of the National Police and acts of social partnership. Special emphasis is placed on the need to amend special police legislation both at the level of law and by-laws. In particular, to propose to develop a Handbook of qualification characteristics of professions of employees of the National Police of Ukraine. And Art. 49 "Requirements for candidates for police service" of the Law of Ukraine "On National Police" to supplement the provisions of the following content: "for appointment to police positions to which certain qualification requirements are set, a person must submit to the personnel service and qualification". It is argued that the legal nature of a police officer's job and an employee's job function are no different. At the same time, the peculiarity of the police officer's job function is due to the specifics of the organizational division of the unified labor process between the bodies and units of the National Police. The specificity of this division of the labor process leads to the need to form the legal conditions of official subordination in the labor process.

Key words: policeman, labor function of a policeman, kind of activity, profession, specialty, qualification, position, special rank.

УДК 349.2

Д. С. Кривенко
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МЕДІАЦІЇ ТА СТРАЙКУ ЯК СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Конституцією України передбачено існування права на захист, яке традиційно реалізується через звернення до суду. Проте, в межах вирішення трудових спорів застосування виключно судових способів має обмежувальний характер та не завжди може сприяти вирішенню його по суті. Звертаючись до національної практики судового захисту трудових прав, стає зрозумілою проблема відсутності довіри до правоохоронних органів, а також й велика завантаженість самих судів, що затримує розгляд справ навіть у спрощеному порядку. Саме тому необхідним є дослідження та порівняння способів вирішення трудових спорів, зокрема одного з них – страйку.

Через тривалу історію переважання виключно судового порядку, порівняння різних способів вирішення трудових спорів залишається малодослідженою темою, однак окремими її питаннями щодо сутності або місця окремих способів займалися наступні вчені: В.А. Багрій, В. С. Балух, В. Я. Буряк, Н. Д. Гетьманцева, Г. М. Грабовська, В. М. Дайнека, О. А. Дутко, С. І. Запара, М.І. Іншин, В. О. Кабанець, О. В. Кузніченко, Л. В. Кулачок-Тітова, І. В. Лагутіна, М. А. Мацько, К. Ю. Мельник, Д. О. Новіков, А. О. Підгорна, О. Г. Серета, Н. В. Уварова, О. А. Шурина, А. В. Яресько.

Одним із найбільш самобутніх способів вирішення виключно колективного трудового спору є страйк. В. Я. Буряк зазначає, що «право на страйк включає у себе законодавче визнання, гарантування і регулювання права працівників на страйк; можливість законодавчого обмеження права на страйк; право працівників самостійно визначати форми проведення страйку, а також обирати органи, які здійснюють керівництво страйком; можливість визнання страйку незаконним лише на підставі закону за рішенням суду» [1, с. 284]. Дійсно, однією із ключових особливостей страйку є використання його лише, як останнього способу вирішення трудового спору. Такий спір має односторонню направленість щодо захисту виключно прав працівників, адже саме працівники ініціюють та реалізують страйк. У даному контексті, страйк є одним із найбільш вільних способів вирішення трудового спору, оскільки органи управління, фінансування, тривалість проведення визначаються виключно самими працівниками.

Разом з тим, значною проблемою є наявність обмежень на проведення страйку, як то воєнний стан або потреба у продовженні роботи, оскільки від неї залежать життя та здоров'я людей. Такі обмеження мають правомірний характер, однак звертаючись до аналізу законодавства щодо страйку стає зрозумілим, що значна кількість норм права мають фактично обмежувальний характер, однак не визначені, як такі. Крім того, значною проблемою є й можливість визначення судом страйку незаконним уже після його початку, що зменшує гарантії його проведення.

Також, В. Я. Буряк, звертає увагу на те, що «законними є страйки, які проводяться в межах предмету колективних трудових спорів. Тому незаконними є страйки які проводяться з повністю або частково політичними вимогами. Участь у незаконному страйку тягне за собою притягнення винних до дисциплінарної та адміністративної відповідальності. Закон не виключає можливості притягнення винних також і до матеріальної відповідальності» [1, с. 283]. Такий критерій, як політичні вимоги не має легального тлумачення, що дозволяє значно зловживати правом на страйк, як працівниками, так й роботодавцем. Так, такі мотиви можуть бути приховані під офіційні причини проведення страйку, що робить неможливим його застосування саме як способу вирішення трудового спору. Разом з тим, здатність страйку мати юридичним наслідком зміну не лише на трудових відносин, дозволяє дійти висновку, що за наявності неправомірного інтересу з боку роботодавця та корупційної складової суд може зловживаючи повноваженнями винести рішення про незаконність страйку. Таким чином, сутністю страйку, як способу вирішення трудових спорів є конституційне право працівників у законний спосіб припинити виконання своїх трудових обов'язків та порушити трудову дисципліну. У свою чергу, метою застосування страйку є захист прав працівників від порушення умов колективної угоди, зміни її умов в сторону погіршення, невірне її виконання або порушення трудового законодавства.

Щодо нормативно-правового регулювання, то відповідно до ст. 44 Конституції України «ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється за-

коном з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку» [2]. Дана норма є гарантією можливості здійснення страйку, оскільки визначає межі його здійснення та встановлює порядок обмеження, рішення про яке не може бути ні роботодавцем, ні державними виконавчими органами. Однак, аналізуючи дану норму виникає питання щодо можливості реалізації страйку окремим працівником, адже умова щодо спільності соціальних та економічних інтересів не визначена, а вираз «своїх інтересів» може й вказувати на персональність реалізації.

Більш деталізовано, страйк, як спосіб вирішення трудових спорів регулюється Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», де визначено, що страйк застосовується у випадку неможливості вирішення трудового спору за допомогою інших примирних та посередницьких процедур (трудового арбітражу та медіації). Однак, важливою є вимога передбачена ст. 21 даного Закону: «під час страйку сторони колективного трудового спору (конфлікту) зобов'язані продовжувати пошук шляхів його вирішення, використовуючи для цього усі наявні можливості» [3]. Тобто, страйк не може застосовуватись як виключний та єдиний спосіб вирішення трудового спору, а виключно із застосуванням інших примирних процедур. Проте, враховуючи направленість саме на захист прав працівників, стає зрозумілим, що ініціатива щодо вирішення має бути зі сторони роботодавця. У даному контексті, необхідно розуміти радикальність страйку, а отже й завдання щодо вирішення трудового спору він виконує виключно опосередковано, адже завершальним етапом є не завершення страйку, а початок процесу обговорення та примирення між роботодавцем та колективом працівників опісля.

Можливість проведення страйку є гарантованою, але відповідно до ст. 28 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «організація страйку, визнаного судом незаконним, або участь у ньому є порушенням трудової дисципліни. Час страйку працівникам, які беруть у ньому участь, не оплачується. Час участі працівника у страйку, що визнаний судом незаконним, не зараховується до загального і безперервного трудового стажу» [3]. Аналізуючи дану статтю, можливо помітити низьку якість юридичної техніки, оскільки із змісту статті стає зрозумілим, що мова йде саме про наслідки незаконного страйку. Разом з тим, вираз «час страйку не оплачується» свідчить, що така норма права стосується усіх без виключення страйків. Варто наголосити, що держава зобов'язана сприяти мирному вирішенню трудових спорів та реалізації сторонами свого права на захист, а не оплачу-

ваність пропущених робочих днів через страйк є стримуючим фактором для такого захисту, а отже й вирішення трудового спору ускладнюється та продовжується порушення трудових прав. Таким чином, застосування страйку, як способу вирішити трудовий спір негативно впливає на матеріальне забезпечення працівників та фактично суперечить конституційній меті його проведення.

Отже, на основі проведеного аналізу можливо визначити наступні особливості страйку, як способу вирішення колективних трудових спорів.

1. Самозахисна направленість. Дана особливість пов'язана із тим, що страйк має на меті захист виключно прав працівників та не має юрисдикційного характеру. Відповідно, оскільки трудовий колектив самостійно або за участі профспілок виходить на страйк то відбувається саме самозахист трудових прав. Разом з тим, страйк не може бути єдиним видом самозахисту, оскільки це обмежуватиме свободу дій кожного працівника чи колективу, саме тому в межах вирішення трудових спорів доцільно говорити про виконання функції самозахисту.

2. Колізійність. Висновку про наявність даної ознаки можливо дійти, порівнюючи зміст нормативно-правових актів, який є суперечливим щодо гарантій здійснення страйку, підстав його обмеження та можливості впливу на його проведення з боку роботодавця. Так, насамперед, право на страйк не є забезпеченим через можливість визнання його незаконним уже після проведення. Також, роботодавець може здійснювати вплив на кількість залучених осіб та тривалість страйку через затягування переговорів. Найбільш необхідним є надання матеріального забезпечення хоча б на мінімальному рівні для осіб, що беруть участь в страйку, адже захист власних прав не повинен призводити до негативних соціальних наслідків.

3. Несамостійність. Така особливість пояснюється потребою проведення паралельно страйку та після нього примирних процедур та винесення відповідного рішення щодо вирішення трудового спору. Тобто, страйк сприяє такому вирішенню через публічність, фінансовий тиск на роботодавця щодо неотримання ним прибутку та чіткому формулюванню проблемних аспектів, що потребують вирішення. Однак, рішення про припинення страйку не є завершальним етапом припинення самого трудового спору та не вирішує його по суті.

Тож, враховуючи здійснене дослідження медіації та наведений аналіз страйку, серед їх спільних рис, як способів вирішення трудових спорів можливо визначити наступні:

1. Досудовість.
2. Складність виконання.
3. Недостатність правового регулювання.

Така спільна риса, як досудовість розкривається через неможливість оскаржити рішення

прийняте унаслідок страйку або медіації у суді та, власне, передування даних етапів зверненню до суду. Крім того, їх досудовий характер також пояснюється й недотримання самих принципів судового розгляду, як то змагальність чи достовірність доказів. Тобто, медіація та страйк не мають на меті безпосереднє покарання роботодавця-порушника або ж здійснення захисту конкретного права, а отже й вирішення трудового спору відбувається безпосередньо та із використанням усіх законних та правомірних методів.

Також, досудовий характер медіації та страйку полягає у відсутності впливу з боку держави щодо контролю за процесом здійснення. У даному випадку, роль держави полягатиме у нагляді за правомірністю діяльності, однак вказівки щодо послідовності, тривалості та заборон для кожного із суб'єктів участі або ж мають загальний характер, або ж не встановлені. Таким чином, саме досудовий характер даних способів вирішення трудових спорів робить їх доцільними до використання та збільшує можливості для не лише для юридичного, але й фактичного їх завершення.

Наступна спільна риса щодо складності реалізації для страйку пояснюється потребою у залученні великої кількості працівників, які повинні бути об'єднані спільною ідеєю. Зі свого боку, така об'єднаність свідчить про високий рівень самоорганізації та формування громадянського суспільства. Крім того, складність виконання полягає у відсутності належних правових гарантій для учасників страйку та можливих утисках та зловживання правом з боку роботодавця під час або після завершення такого страйку.

Щодо медіації, то, як для вирішення колективних, так й для індивідуальних трудових спорів необхідним є залучення кваліфікованого медіатора, який не лише володітиме психологічними прийомами, але й достатніми знаннями саме в трудовій сфері. Зрозумілою є незначна кількість таких медіаторів, що ускладнює самий доступ до процедури. Крім того, для застосування медіації необхідною є добровільна згода, як працівника чи трудового колективу, так й роботодавця, які мирно та ініціативно приймають участь у вирішенні трудового спору, однак згода на проведення медіації не завжди має мету вирішення трудового спору, а не затягування. Таким чином, складність виконання медіації та страйку полягає у не достатніх правових знаннях сторін трудового спору та їх забезпечення з боку держави їх здійснення та прийнятих у результаті рішень.

Останньою спільною рисою є недостатність правового регулювання. Так, у випадку колективних трудових спорів, то і медіація (посередництво) та страйк регулюються одним Законом України «Про порядок вирішення колективних

трудових спорів (конфліктів)». Проте, здійснюючи його аналіз стає зрозумілою наявність значних прогалин щодо самої процедури медіації, виділення недостатнього часу для неї та загальність вимог до особи-медіатора. Зі свого боку, для страйку недостатність полягає невідповідності змісту закону сутності самого конституційного права, а також й потреба у більш чіткому встановленні порядку переговорів саме під час страйку, строків відповіді з боку роботодавця та його відповідальності.

Зі свого боку, до відмінних від медіації особливих рис страйку, як способу вирішення трудових спорів можливо віднести наступні:

1. Обмеженість застосування.
2. Виключність суб'єктів здійснення.
3. Гарантованість.

Щодо обмеженості застосування, то така відмінна риса страйку, як способу вирішення трудових спорів полягає у необхідності попереднього врегулювання. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», страйк застосовується як «крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою роботодавця задовольнити вимоги найманих працівників» [3]. Таким чином, ключовим критерієм для його застосування є неможливість та не дієвість інших способів захисту. У даному випадку виникає питання щодо включення у перелік звернення до суду чи лише використання таких способів, як медіація та трудовий арбітраж. Саме вимога щодо застосування інших способів вирішення трудового спору, робить таке право обмеженим у контексті тривалості й вчасності проведення, здатності припинити порушення трудових прав безпосередньо, та, власне, підстав ініціювання страйку.

Крім того, обмеженість страйку, як способу вирішення трудового спору полягає й існування умов, як то воєнний чи надзвичайний стан у державі, або ж існування загрози природного чи техногенного характеру для суспільства, що унеможливають проведення страйку. Такі підстави обмеження пояснюються пріоритетністю державних завдань та особистих природних прав людини на життя, здоров'я й безпечні умови проживання над трудовими права у випадку форс-мажорних обставин. Саме тому, дане обмеження має правомірний характер, особливо враховуючи саме тимчасовий його характер.

Ще однією відмінною рисою саме страйку є виключність суб'єктів застосування такого способу вирішення трудового спору, до яких можливо включити трудовий колектив працівників, профспілки та їх уповноважені органи. Саме через масовість та публічність страйку відбувається й значний вплив на підприємницьку діяльність ро-

ботодавця, що змушує його враховувати інтереси працівників. Насамперед, здійснюється вплив на репутацію та хід виробництва, оскільки працівники не виконують свої трудові обов'язки. Зі свого боку, ініціатором медіації може виступати й роботодавець, один працівник та уже й трудовий колектив. Проте, обов'язковим є залучення медіатора, як незалежної сторони, що також змінює характер вирішення трудового спору та його мету.

Щодо гарантованості, як відмінної риси страйку, то варто вказати про відмінність рівня забезпечення проведення його та медіації. Так, насамперед, медіація, як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів не регулюється взагалі, а його здійснення відбувається лише за аналогією до діяльності посередника у колективних спорах. Щодо останніх, то на посередника, як і членів трудового арбітражу поширюються гарантії членів профспілки, що є недостатнім враховуючи специфіку їх діяльності, як саме посередників та вимоги щодо нейтральності.

Зі свого боку, забезпечення проведення страйків відбувається через визначення даного права на рівні конституції, а отже й навіть без законодавчої деталізації можливо звертатись до суду щодо порушення права на страйк та створення перешкод для його реалізації. Також, серед гарантій можливо вказати вичерпний перелік підстав обмеження права на страйк, передбачення права на створення страйкового фонду та виключення страйку із переліків підстав для дисциплінарного стягнення.

Література

1. Бурак В.Я. Деякі аспекти реалізації працівниками права на страйк. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 7. С. 280–289
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996 р. № 30. Ст. 141.
3. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998

№ 137/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34.С. 227.

Анотація

Кривенко Д. Є. Порівняльно-правовий аналіз медіації та страйку як способу вирішення трудових спорів. – Стаття.

У статті здійснено аналіз специфіки способів вирішення трудових спорів. Головну увагу відведено безпосередньо характеристиці медіації та страйку. Проведено порівняльно-правовий аналіз медіації та страйку як способів вирішення трудових спорів. Наведено спільні та відмінні риси вказаних правових категорій. Розкрито сутність кожної з них.

Ключові слова: порівняльно-правовий аналіз, медіація, страйк, трудові спори, способи вирішення трудових спорів.

Аннотация

Кривенко Д. Е. Сравнительно-правовой анализ медиации и забастовки как способа разрешения трудовых спорів. – Статья.

В статье осуществлен анализ специфики способов разрешения трудовых спорів. Главное внимание отведено непосредственно характеристике медиации и забастовки. Проведен сравнительно-правовой анализ медиации и забастовки как способов разрешения трудовых спорів. Приведены общие и отличительные черты указанных правовых категорий. Раскрыта сущность каждой из них.

Ключевые слова: сравнительно-правовой анализ, медиация, забастовка, трудовые споры, способы разрешения трудовых спорів.

Summary

Krivenko D. E. Comparative legal analysis of mediation and strike as a method of resolving labor disputes. – Article.

In the article the specifics of ways to resolve labor disputes are analyzed. The main attention is paid directly to the characteristics of mediation and strike. A comparative legal analysis of mediation and strikes as ways to resolve labor disputes. The common and distinctive features of the indicated legal categories are given. The essence of each of them is revealed.

Key words: comparative legal analysis, mediation, strike, labor disputes, ways of resolving labor disputes.

УДК 342.922

А. В. Попик

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ

Методи реалізації кадрової політики у системі правосуддя мають важливе соціально-правове значення, адже адміністративна діяльність відповідних суб'єктів публічної адміністрації здійснюється шляхом цілеспрямованого управлінського впливу на волю об'єкта, що може здійснюватися лише в окреслених вище формах діяльності та за допомогою комплексу передбачених законодавством методів. Додатково важливість цих інструментів виявляється у тому, що такі методи характеризуються *наступними ознаками*: 1) у цих методах знаходиться своє відображення публічний інтерес; 2) такі методи реалізуються у процесі публічного адміністрування; 3) такі методи окреслюють відношення суб'єкта реалізації кадрової політики у системі правосуддя з об'єктом такої діяльності та відображають керівну волю відповідного повноважного суб'єкта, обмежену його компетенцією; 4) ці методи постають у практичній дійсності в якості засобів здійснення управлінського впливу суб'єкта реалізації кадрової політики у системі правосуддя на об'єкт управління, упорядковуючи та організуючи процеси здійснення кадрової політики у відповідній сфері, прийомами, використання яких створює умови для належного досягнення мети кадрової політики у системі правосуддя; 5) такі методи є найбільш активним елементом адміністративної діяльності суб'єктів реалізації кадрової політики у системі правосуддя; 6) ці методи, як правило, мають альтернативну сутність й спроможні доповнювати один одного, залежачи в своїй об'єктивації від норм чинного законодавства, обставин фактичної дійсності та об'єкта впливу.

Приймаючи до уваги напрацювання українських науковців у питанні дослідження методів адміністративно-правової діяльності [1, с. 110; 2, с. 33; 3, с. 235–237], доходимо думки, що основними методами адміністративної діяльності є заохочення, переконання та примус. Між тим, оскільки реалізація кадрової політики у системі правосуддя є адміністративно-правовою діяльністю, доходимо висновку, що у межах цієї діяльності використовуються усі три методи адміністративної діяльності, які слід розглянути більш детально.

1. *Метод переконання в реалізації кадрової політики у системі правосуддя.* Цей у демократичному суспільстві визнається «головним методом правління» й «найбільш прогресивним методом державного управління» [4, с. 132, 133]. Вказане

пояснюється тим, що переконанням у загальному адміністративно-правовому сенсі є «здійсненням виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів з метою формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання вимог законів та інших правових актів» [5, с. 119]. У контексті реалізації кадрової політики метод переконання виявляється у процесі послідовного, систематичного та постійного нормативного здійснювання повноважними суб'єктами публічної адміністрації дій, що спрямовуються на суддів, органів суддівського самоврядування усіх рівнів, а також на ВРП, ВККСУ, НШСУ, ДСА України (та інших суб'єктів права, що у тій чи іншій мірі впливають на стан реалізації кадрової політики у системі правосуддя) й виявляються у використанні сукупності різних переконливих прийомів, а саме роз'яснювального, виховного (у сенсі правосвідомості, правової культури), організаційного характеру, спрямованих на спонукання належного (добросовісного, підпорядкованого засадам і принципам права) і добровільного виконання завдань і функцій, що прямо чи опосередковано впливають на стан реалізації кадрової політики у такій системі.

2. *Метод заохочення в реалізації кадрової політики у системі правосуддя.* Зважаючи на різні підходи учених до розуміння сутності вказаного методу [6, с. 97; 7, с. 79], погодимось із С. Д. Дериволковим у тому, що цей метод завжди матиме переважне значення серед інших засобів зміцнення дисципліни, оскільки полягає, насамперед, в економічній зацікавленості учасників відносин, в яких застосується цей метод, в кінцевих результатах взаємодії [8, с. 95]. Це обумовлено тим, що у загальному юридичному сенсі метод заохочення передбачає використання таких засобів: оголошення подяки; нагородження грошовою винагородою; нагородження цінним подарунком; нагородження почесними грамотами; занесення на «Дошку пошани»; надання короткострокової відпустки; дострокове зняття дисциплінарного стягнення тощо [9, с. 266]. Що ж стосується методу заохочення у реалізації кадрової політики у системі правосуддя, то він виявляється у нормативному здійсненні повноважними суб'єктами публічної адміністрації управлінських дій, спрямованих на задоволення матеріальних і нематеріальних законних інтересів суддів (також суддів, котрі займають адміністративні посади у судах), посадових і службових осіб суб'єктів публічної

адміністрації (ВРП, ВККСУ, НШСУ, ДСА України) з метою: 1) офіційного відзначення (у вигляді заохочення) їх позитивних досягнень у сфері реалізації кадрової політики у системі правосуддя; 2) спонукання їх до сумлінного, якісного та добросовісного виконання завдань і функцій, що стосуються реалізації кадрової політики у системі правосуддя. При цьому відповідне задоволення матеріальних і нематеріальних законних інтересів може виражатись у наданні відповідним суб'єктам додаткових (заохочувальних) матеріальних або ж моральних благ.

3. *Метод примусу в реалізації кадрової політики у системі правосуддя.* Примус є методом адміністративної діяльності, який застосовується у разі недосягнення суб'єктом публічної адміністрації необхідного ефекту від використання методів переконання та заохочення [10, с. 204]. Відповідна логіка ґрунтується на тому, що метод примусу визнаний авторитарним (хоча й застосовується у всіх правових, демократичних державах) [11, с. 264], а тому є певним «крайнім заходом» впливу. У загальному юридичному сенсі примус є «методом впливу держави на свідомість і поведінку осіб, які скоюють протиправні вчинки. Правовий примус виявляється, насамперед, у різних формах відповідальності: кримінальній, майновій, дисциплінарній і адміністративній, котру несуть громадяни і посадові особи, які вчинили правопорушення, а також у застосуванні уповноваженими органами управління заходів примусового впливу стосовно осіб, які добровільно не виконують вимоги правових норм» [3, с. 237]. Таким чином, у межах питання, що нами досліджується, важливе місце займає «дисциплінарний примус» чи інакше – «публічно-правовий службовий примус», обумовлений застосуванням заходів дисциплінарного впливу до посадових і службових осіб, які неналежним чином виконували завдання та функції загалом або ж у питанні реалізації кадрової політики, зокрема.

Отже, з огляду на викладене можемо дійти висновку, що методи адміністративно-правової діяльності суб'єктів публічної адміністрації усебічно створюють комплекс належних умов, за яких кадрова політика у такій системі може добровільно, добросовісно та ефективно здійснюва-

тися, а також можуть (повинні) усуватись кадрові (також структурні одиниці) елементи цієї системи, що перешкоджають належній реалізації цієї політики. Критично аналізуючи відповідні методи адміністративно-правової діяльності, можна дійти висновку, що вони безпосереднім чином можуть відобразитись на стані забезпечення незалежності суду та суддів, а тому, мають у переважній частині здійснюватися суддями (органами суддівського самоврядування), а також суб'єктами суддівської публічної адміністрації, котрі повинні формуватись із найменшим впливом на цей процес державних органів, які знаходяться поза системою правосуддя.

Література

1. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник для слухачів та курсантів вузів МВС України / за ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. Київ: КМУЦА, 1999. 178 с.
2. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: ХНУВС, 2017. 242 с.
3. Грек М. В. Методи адміністративної діяльності служби безпеки України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 233–241.
4. Дембіцька С. Л. Переконання як психологічний метод застосування адміністративного примусу. *Право і суспільство*. 2015. № 3, ч. 3. С. 131–135.
5. Румянцева-Козовник А. В. Форми та методи адміністративної діяльності органів внутрішніх справ з охорони прав дитини. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 116–122.
6. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2011. 640 с.
7. Фіночко Ф. Д. Заохочення як вид переконання: історико-правовий аспект. *Проблеми законності*. 2005. Вип. 74. С. 79–85.
8. Дериволков С. Д. Щодо визначення заохочення як методу забезпечення трудової дисципліни державних службовців. *Публічне право*. 2011. № 4. С. 90–96.
9. Миськів Л. І. Адміністративно-правові засоби морально-правового виховання курсантів у ВНЗ МВС України. *Форум права*. 2009. № 2. С. 263–272.
10. Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право: навчальний посібник; 3-тє вид. Київ: Алерта, 2011. 696 с.
11. Павлюх О. А. Правова природа адміністративного примусу та його місце в діяльності органів державної податкової служби України. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 263–268.

Анотація

Попик А. В. Методи реалізації кадрової політики у системі правосуддя України. – Стаття.

У статті досліджуються методи реалізації кадрової політики у системі правосуддя. Зазначено, що ці методи мають важливе соціально-правове значення, адже адміністративна діяльність відповідних суб'єктів публічної адміністрації здійснюється шляхом цілеспрямованого управлінського впливу на волю об'єкта, що може лише за допомогою комплексу передбачених законодавством методів. Аналіз напрацювань українських науковців стосовно дослідження методів адміністративно-правової діяльності показав, що основними методами адміністративної діяльності є заохочення, переконання та примус.

Автором з'ясовуються головні ознаки, які характеризують методи реалізації кадрової політики у системі правосуддя.

Критичний аналіз відповідних методів адміністративно-правової діяльності показав, що вони безпосереднім чином можуть відобразитись на стані забезпечення незалежності суду та суддів, а тому мають здійснюватися суддями (органами суддівського самоврядування), а також суб'єктами суддівської публічної адміністрації, котрі повинні формуватися із найменшим впливом на цей процес державних органів, які знаходяться поза системою правосуддя.

Ключові слова: методи реалізації кадрової політики, система правосуддя України, адміністративна діяльність, суб'єкт суддівської публічної адміністрації.

Аннотация

Попик А. В. Методы реализации кадровой политики в системе правосудия Украины. – Статья.

В статье исследуются методы реализации кадровой политики в системе правосудия. Отмечено, что эти методы имеют важное социально-правовое значение, ведь административная деятельность соответствующих субъектов публичной администрации осуществляется путем целенаправленного управленческого воздействия на волю объекта может только с помощью комплекса предусмотренных законодательством методов. Анализ наработок украинских ученых относительно исследования методов административно-правовой деятельности показал, что основными методами административной деятельности является поощрение, убеждение и принуждение.

Автором выясняются главные признаки, характеризующие методы реализации кадровой политики в системе правосудия.

Критический анализ соответствующих методов административно-правовой деятельности показал, что они непосредственным образом могут отображаться на состоянии обеспечения независимости суда и судей, а потому должны осуществляться судьями (органами судейского самоуправления), а также субъектами судейской публичной администрации, которые должны формироваться с наименьшим влиянием на этот процесс государственных органов, которые находятся вне системы правосудия.

Ключевые слова: методы реализации кадровой политики, система правосудия Украины, административная деятельность, субъект судейской публичной администрации.

Summary

Popuk A. V. Methods of personnel policy implementation in the justice system of Ukraine. – Article.

The article examines the methods of implementing personnel policy in the justice system. It is noted that these methods have an important socio-legal significance, as the administrative activities of the relevant subjects of public administration are carried out through targeted management influence on the will of the object, which can only be through a set of methods provided by law. Analysis of the work of Ukrainian scholars on the study of methods of administrative and legal activities showed that the main methods of administrative activities are encouragement, persuasion and coercion.

The author clarifies the main features that characterize the methods of implementing personnel policy in the justice system.

A critical analysis of the relevant methods of administrative and legal activity has shown that they can directly affect the independence of the court and judges, and therefore should be carried out by judges (judicial self-government bodies), as well as subjects of judicial public administration, which should be formed with the least influence. For this process of state bodies that are outside the justice system.

Key words: methods of personnel policy implementation, justice system of Ukraine, administrative activity, subject of judicial public administration.

УДК 349.2

К. С. Рижеченко
здобувач кафедри правового
забезпечення господарської діяльності факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх прав

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ ПРАЦІВНИКАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ»

Постановка проблеми. Протягом останніх років у сфері освіти відбулося ряд важливих змін і перетворень, які свідчать як про глибокий рівень усвідомлення українським суспільством важливості системи освіти, так і широке визнання проблем, властивих цій сфері, обумовлених не лише переходом до глобальної інформаційної цивілізації, а й процесами демократизації, гуманізації, становлення правової держави та громадянського суспільства, властивими пострадянському простору [1, с. 5]. Вирішення цих проблем потребує проведення їх ґрунтовного дослідження із тим, що сформувані змістовне наукове-теоретичне підґрунтя для їх конструктивного практичного розв'язання. Одним із таких проблемних питань є визначення сутності та змісту гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти.

Стан дослідження. На сьогоднішній день окремі проблемні питання реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти у своїх наукових працях розглядали: Б.С. Беззуб, Л. В. Голяк, О.М. Кісілевич, Г.О. Вайленко, В.В. Жернаков, М.С. Кельман, К.Ю. Мельник, О.М. Обушенко, С.М. Прилипко, Ю.С. Тихонович та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені гарантіям реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти.

Саме тому **метою статті** є: визначити сутність поняття «гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти».

Виклад основного матеріалу. Питання гарантій прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, як в цілому, так і в окремих сферах і галузях суспільного життя вже давно є предметом наукових пошуків вітчизняних та зарубіжних правознавців. Такий значний науковий інтерес до даного питання обумовлює наявність цілої низки точок зору щодо сутнісного змісту гарантій та їх ролі як правового явища. У тлумачних словниках української мови слово «гарантія» наділяється наступним лексичним змістом: порука у чомусь, забезпечення чого-небудь; передбачене законом чи певною угодою зобов'язання, за яким фізична чи юридична особа відповідає перед кредиторами за невиконання своїх

зобов'язань; матеріальні та юридичні способи забезпечення реалізації соціально-економічних прав членів суспільства; законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави; умови що забезпечують успіх чого-небудь [2, с. 222].

В. А. Патюлін під гарантіями прав і свобод розумів засоби, котрі покликані забезпечити реалізацію, охорону та захист прав і свобод [3, с. 231-232]. Л.Д. Воеводін у своїх дослідженнях з приводу гарантій писав, що у межах цілого (системи) вони, тобто гарантії, покликані забезпечити таку найбільш можливу сприятливу обстановку, в атмосфері якої записані в конституціях і законах юридичний статус особи і, особливо, її права і свободи ставали б фактичним становищем кожної окремої людини і громадянина. Тобто гарантії виконують роль того надійного містка, який забезпечує необхідний в основах правового статусу особистості перехід від загального до окремого, від проголошеної у законі можливості до дійсності. Гарантії необхідні для правового статусу в цілому і для кожного його елемента. Проте перш за все їх потребують права, свободи та обов'язки [4, с. 222]. Звідси, підсумовує правознавець, терміном «гарантії» охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, які спрямовані на справжню реалізацію прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення, і захист прав від далеко частих в наші дні порушень. Л. Д. Воеводін відмічає, що хоча ці фактори і дуже різноманітні, але стосовно процесу реалізації прав і свобод вони виступають в якості умов, засобів, способів, прийомів і методів правильного його здійснення. А отже гарантіями є умови і засоби, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод всіх і кожного [4, с. 228-229]. М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко та Л.Л. Богачова наголошують, що права і свободи людини і громадянина можуть залишатися декларативними, значною мірою знецінюватися при відсутності певних засобів гарантування їх реалізації в повсякденному житті людини і суспільства. Отже, питання про права людини – це не тільки питання про те, що повинно бути з позицій абстракт-

тних намірів та зобов'язань, але й про те, що реально може бути здійснено індивідом сьогодні в конкретних умовах. Практична реалізація прав і свобод людини і громадянина потребує певних гарантій – достатнього рівня економічного, соціального й культурного розвитку суспільства, надійного юридичного захисту, в тому числі – можливості звернутися за захистом до міжнародних правових організацій. Особливим видом гарантій реалізації прав і свобод людини є правова активність суб'єктів [5, с. 145]. Однак чіткого визначення таких гарантій дослідники не наводять, натомість, розмірковуючи про гарантії законності і правопорядку, вони охарактеризували такі гарантії як сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов та спеціальних засобів (заходів), спрямованих на забезпечення та охорону (захист) режиму законності і правопорядку [5, с. 399].

О.Ф. Скакун у своїх працях підкреслює, що гарантії – це найважливіший чинник реального забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Без гарантій права і свободи перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства. Гарантії прав і свобод людини можна класифікувати на міжнародні і внутрішньодержавні (національні). Національні (внутрішньодержавні) гарантії прав і свобод людини і громадянина (фр. *garantie* – забезпечення, запорук) – система загальносоціальних і юридичних засобів та інститутів, що створюють умови, необхідні й достатні для їх (прав і свобод) реалізації, охорони і надійного захисту [6, с. 73]. Гарантії правової законності, за висловом правознавця – це система загальносоціальних і спеціально-соціальних (юридичних) умов, засобів, способів, що закріплені в чинному законодавстві та спрямовані на забезпечення режиму законності [6, с. 496]. М.І. Матузов, О.В. Малько відмічають, що в юридичній літературі проблема гарантій не обділена увагою. При її дослідженні висловлюються наступні ідеї: по-перше, розглядати гарантії як елемент правової системи; по-друге, не ототожнювати їх з іншими поняттями: заходами охорони, заходами правового захисту, юридичної відповідальності; по-третє, вивчати в якості самостійної категорії, що має свої риси, об'єкт впливу, а також систему, структуру, методи реалізації. Гарантії є об'ємне соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує, щонайменше, три моменти: 1) виконавчий, що дозволяє розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні відомості про соціальну та правову політику держави; 2) ідеологічний, використовуваний політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей в середині країни і за її межами. При цьому справж-

ній стан характер людини і громадянина може істотно відрізнитися від офіційно декларованих владою гасел і «обслуговувати» національні, класові, партійні, групові і навіть особисті інтереси; 3) практичний, що визнається в якості інструментарію юриспруденції, передумови задоволення соціальних благ особистості. Звідси гарантії, продовжують науковці, – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів. За своєю сутністю гарантії є система умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною і захистом прав людини, задоволенням майнових і немайнових інтересів громадян [7, с. 275].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко у своїх працях пишуть, що надзвичайно важливим засобом захисту прав та свобод людини є гарантії. Вони є системою норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, підсумовують правники, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загально-правових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоєфективного органу конституційного контролю. Гарантії являють собою систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини [8]. Т.М. Заворотченко у розрізі вивчення конституційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні, доходить висновку, що гарантії слід розуміти як систему умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами в сфері реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, задоволенням майнових й немайнових інтересів громадян. Необхідно відзначити, що поняття гарантій відбиває досконалість законодавчої техніки, різноманіття форм

мови закону [9, с. 25]. Гарантії – це певні умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація прав і свобод особи. Також вони (гарантії) – це засоби, які ефективно забезпечують охорону і захист прав і свобод особи у разі їх незаконного порушення. Тобто гарантії прав і свобод людини і громадянина як загальне поняття являють собою основні умови і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права [9, с. 29]. Звідси, конституційно-правові гарантії, підсумовує дослідник, -- це юридичні норми, які дають можливість реалізувати права і свободи в житті, тобто конституційно-правові гарантії – це передбачена Конституцією України і іншими законом спеціальна система юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина з метою практичної їх реалізації [9, с. 29].

Ж.М. Пустовіт з приводу соціальні гарантії прав і свобод людини і громадянина пише, що вони, як поняття, являють собою систему засобів і способів, що дають можливість для захисту своїх прав на володіння, користування та розпорядження соціальними благами. За своєю суттю гарантії являють собою умови, що зобов'язана створити держава для реалізації прав. За змістом – це система заходів, яка спрямована на реалізацію прав (організація охорони здоров'я, відпочинку, соціального забезпечення). За формою гарантії – це передбачені Конституцією і законами України організаційні і правові форми реалізації соціальних прав і свобод [10]. Аналізуючи поняття та зміст права на працю, Ж.М. Пустовіт окрему увагу приділяє питання гарантії реалізації цього права, адже однією з найважливіших ознак правової держави, розвинутої демократії є реальне забезпечення прав людини і громадянина загалом, та права на працю, зокрема. Гарантії прав і свобод людини і громадянина як загальне поняття є передусім основними умовами, способами і засобами, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права. Традиційно гарантії прийнято поділяти на загально-соціальні та юридичні [11]. Але, наголошує правознавець, в умовах правової держави всі гарантії слід визначати як правові, що поділяються на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. Також величезне значення в реалізації прав та свобод людини і громадянина відіграє система міжнародно-правових гарантії. Відповідно, право на працю також гарантується системою вищезгаданих правових гарантії. Під юридичними гарантіями слід розуміти передбачені Конституцією та іншими законами України організаційно-правові і нормативно-правові гарантії. Пріоритетним видом юридичних гарантії є нормативно-правові гарантії, під якими

слід розуміти систему норм із реалізації прав та свобод людини і громадянина, тобто норм, що передбачають юридичну відповідальність, юридичні обов'язки та процесуальні норми [11].

З викладеного видно, що позиції більшості дослідників щодо сутності гарантії не мають суттєвих відмінностей. Узагальнюючі точки зору вище зазначених та інших правників, можемо зробити наступні висновки щодо гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти:

- гарантії – це інструмент, засіб забезпечення реальності прав, свобод та (або) законних інтересів зазначених працівників як суб'єктів права і відповідних правовідносин;

- гарантіями є умови, фактори, чинники, способи що дають змогу досліджуванним працівникам безперешкодно використовувати надані їм законом можливості, а також ефективно відстоювати, захищати свої права, свободи і законні інтереси;

- гарантії є структурним елементом механізму правового регулювання трудових відносин. Тобто гарантії виступають одним із тих засобів, через які право здійснює свій регулятивний вплив на вказані суспільні відносини;

- гарантії є структурним елементом правового статусу особи як працівника закладу вищої освіти, оскільки вони, на рівні з її правами, обов'язками та іншими юридично значущими аспектами, визначають положення (становище) працівника як суб'єкта трудового права в цілому та суб'єкта конкретних правовідносин;

- гарантії мають державно-правовий характер, тобто вони виходять від держави, створюються нею на виконання своїх обов'язків перед людиною і суспільством. Формалізуються гарантії у відповідних законодавчих актах, завдяки чому означені гарантії набувають загальнообов'язкового характеру та отримують державний захист. При цьому слід відмітити, що держава встановлює мінімальний (базовий) рівень гарантії, необхідний для забезпечення прав, свобод і законних інтересів найманого працівника з урахуванням реалій суспільного життя та можливостей держави щодо належного задоволення суспільних потреб і запитів. Даний рівень гарантії є незаперечним і повинен дотримуватися усіма роботодавцями без виключення. Разом із тим, осінні мають право підвищувати (посилювати) гарантії прав працівників, через встановлення додаткових умов і засобів у відповідних локальних нормативно-правових актах та трудових договорах;

- гарантії відображають реально досягнутий рівень розвитку держави і суспільства, пануючі у них ідеї і стандарти, пріоритетні напрямки проведення державної політики, як взагалі, так і в окремих сферах суспільного життя, зокрема у сфері праці.

Висновки. З урахуванням викладеного, можемо визначити гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти як встановлені державою та роботодавцями у відповідних законах і підзаконних (зокрема локальних) нормативно-правових актах умови, засоби і способи забезпечення нормального здійснення зазначеними найманими працівниками своїх трудових і тісно пов'язаних із ними прав і законних інтересів, захисту цих прав та інтересів від порушень, прояву свавілля і зловживань з боку представників публічної влади та роботодавців.

Література

1. Валеев Р.Г. Освітнє право України : [навч. посібник] / Р.Г. Валеев. Луганськ, 2011. 287 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1728.
3. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (Правовые аспекты взаимоотношений). М.: Наука, 1974. 246 с.
4. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. Учебное пособие. М.: Издательство МГУ, Издательская группа ИНФРА М–НОРМА, 1997. 304 с.
5. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М.В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
7. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Матузова Н.И., Малько А.В. М.: Юрист, 1997. 672 с.
8. «Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/409.htm.
9. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2002. 222 с.
10. Пустовіт Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1692&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=2.
11. Поняття, зміст та гарантії реалізації права на працю в Україні / Ж. М. Пустовіт // *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 171-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_3_30.

Анотація

Рижеченко К. С. До проблеми визначення поняття «гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти». – Стаття.

У статті, на основі аналізу низки наукових поглядів вчених з приводу тлумачення категорії «гарантії», запропоновано авторське визначення поняття «гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти». Відзначено, що в контексті представленої проблематики гарантії представляють собою засоби і способи забезпечення нормального здійснення зазначеними найманими працівниками своїх трудових і тісно пов'язаних із ними прав і законних інтересів, захисту цих прав та інтересів від порушень, прояву свавілля і зловживань з боку представників публічної влади та роботодавців.

Ключові слова: гарантії, право на працю, реалізація, працівники, заклади вищої освіти, правове регулювання.

Аннотация

Рижеченко Е. С. К проблеме определения понятия «гарантии реализации права на труд работниками высших учебных заведений». – Статья.

В статье, на основе анализа ряда научных взглядов ученых по поводу толкования категории «гарантии», предложено авторское определение понятия «гарантии реализации права на труд работниками высших учебных заведений». Отмечено, что в контексте представленной проблематики гарантии представляют собой средства и способы обеспечения нормального осуществления указанными наемными работниками своих трудовых и тесно связанных с ними прав и законных интересов, защиты этих прав и интересов от нарушений, проявления произвола и злоупотреблений со стороны представителей публичной власти и работодателей.

Ключевые слова: гарантии, право на труд, реализация, работники, учреждения высшего образования, правовое регулирование.

Summary

Rizhechenko K. S. To the problem of defining the concept of “guarantee of the right to work by employees of higher education institutions”. – Article.

In the article, based on the analysis of a number of scientific opinions of scientists regarding the interpretation of the category of “guarantees”, the author defines the concept of “guarantees of the right to work by the employees of higher education institutions”. It is noted that in the context of the presented issues, guarantees are means and means of ensuring the normal exercise by these employees of their labor and closely related rights and legitimate interests, protection of these rights and interests from violations, manifestation of arbitrariness and abuse by representatives of public authorities. and employers.

Key words: guarantees, right to work, realization, employees, institutions of higher education, legal regulation.

УДК 349.3

О. П. Сорока
здобувачка кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ВНАСЛІДОК НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ: ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. Інститут відшкодування шкоди – це один найважливіших інститутів захисту прав людини. За законодавством України існує два види шкоди, що підлягає відшкодуванню: це шкода матеріальна і шкода моральна.

Предметом нашого дослідження буде інститут відшкодування моральної шкоди, однак не спробуємо його розглянути не традиційно з точки зору цивільного права, а будемо досліджувати в аспекті трудових правовідносин. Оскільки саме з цієї площини порушене питання є недостатньо вивченим, а це в свою чергу зумовлює неоднозначність під час практичної діяльності.

Маємо констатувати про те, що історія нашої держави і права свідчить про те, що ця проблема в різні періоди становлення суспільства вирішувалась по-різному. Слід зазначити, що законодавче закріплення способу захисту прав та інтересів громадян, як відшкодування моральної шкоди, є порівняно новим інститутом. Після проголошення незалежності України, в державі розпочалась робота по створенню власної національної правової системи.

Мета даної статті – розглянути питання відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві в аспекті змін в національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблеми відшкодування моральної шкоди займалися такі вчені, як С. Рабінович, Л. Корчемна, Є. Солодко, В. Палиюк, С. Беяцкин, В. Лапицкий, О. Процевський, Л. Шумна, М. Шумило, О. Ярошенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» від 6 травня 1993 р. вперше такий спосіб захисту прав та інтересів громадян, як відшкодування моральної шкоди, було введено в національну систему законодавства. Цим Законом до Цивільного Кодексу 1963 року було введено новий спосіб захисту цивільних особистих прав – відшкодування моральної шкоди (статті 6, 7, 440-1) [1, с. 3].

Після прийняття Основного Закону 28 червня 1996 року в ньому також передбачено право громадян на відшкодування моральної шкоди (статті 32, 56, 62, 152).

Сьогодні ми можемо говорити про більш ширшу законодавчу базу, в якій передбачена можливість відшкодування моральної шкоди, це і Конституція України; Цивільний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Закони України «Про захист прав споживачів», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право і суміжні права», а також важливим нормативним документом є Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та інші. Слід зазначити, що Міністерство юстиції України своїм листом від 13.05.2004 № 35-13/797 висвітлило Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» однак відповідно до іншого свого листа від 20.09.2013 № 10.3-26/618 Міністерство юстиції України вказало, що раніше зазначений лист з методичними рекомендаціями та додатками до нього не використовувати в подальшій роботі.

У своєму дослідженні ми спробуємо проаналізувати природу відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві в аспекті змін в законодавстві та правозастосовної практики.

Так, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у Кіровоградській області про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (справа про відшкодування моральної шкоди Фондом соціального страхування) від 27 січня 2004 року № 1-рп/2004 [2] містить положення, згідно до якого відшкодування Фондом соціального страхування від нещасних випадків моральної (немайнової) шкоди, заподіяної умовами виробництва (далі – Фонд), в окремому випадку – лише у разі відсутності втрати потерпілим професійної працездатності. Зазначене положення не виключає обов'язку Фонду відшкодовувати моральну шкоду, заподіяну умовами виробництва, в інших випадках, коли здійснення права застрахованих на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної умовами виробництва,

має забезпечуватися Фондом на підставі статей 1, 5, 6, 13, 21 та частини третьої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон № 1105-XIV) всім потерпілим, у тому числі в разі тимчасової, стійкої часткової чи повної втрати професійної працездатності. При цьому під шкодою, яка не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності, треба розуміти таку шкоду, за якої не втрачається здатність працівника до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією або за іншою адекватною їй професією (фахом).

Однак через два роки у 2006 році пунктом 27 ст.77 закону «Про Державний бюджет України на 2006 рік» та пунктом 22 ст.71 закону «Про Державний бюджет України на 2007 рік» було зупинено дію абз. 4 ст. 1, пп. «є» п. 1 ч. 1 ст. 21, ч. 3 ст. 28 та ч. 3 ст. 34 Закону № 1105-XIV, якими обов'язок відшкодування моральної шкоди покладено на Фонд.

З прийняттям Закону України від 23.02.2007 р. № 717-V «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі – Закон № 717-V) усунуто правові колізії та норми Закону № 1105-XIV приведено у відповідність з нормами чинного законодавства (Цивільного кодексу України, законів України «Про податок з доходів фізичних осіб», «Про охорону праці»), врегульовано функції Фонду.

Так, Законом № 717-V зі статей 1, 21, 28, 34 та 35 Закону № 1105-XIV виключено норми щодо обов'язку Фонду виплачувати грошову суму за моральну шкоду потерпілому внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Це зумовлено практикою інших країн щодо відшкодування моральної шкоди на підставі цивільного законодавства [3].

Тобто вийшло так, що виключення частини третьої статті 34 Закону № 1105-XIV позбавило права застрахованих громадян на компенсацію моральної шкоди за рахунок Фонду, які при цьому потерпіли на виробництві від нещасного випадку або професійного захворювання.

Звичайно це викликало хвилю соціального занепокоєння, результатом якої стало звернення до Конституційного Суду України. Так, від 08 жовтня 2008 року за № 20-рп/2008 з'являється рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України (далі – Уповноважений) з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «б» підпункту 4 пункту 3 статті 7 Закону України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного

випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі – Закон № 2272-III), пункту 1, абзацу третього пункту 5, пункту 9, абзаців другого, третього пункту 10, пункту 11 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (справа про страхові виплати) [4].

Уповноважений, отримавши значну кількість звернень від громадян з приводу порушення їх права, акумулюючи їх, конституційному поданні стверджує, що положеннями Закону № 2272-III та Закону № 717-V, якими обмежується розмір одnorазової страхової виплати потерпілому від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, і скасовується право потерпілих на виробництві громадян на відшкодування їм моральної (немайнової) шкоди за рахунок Фонду, встановлені Законом № 1105-XIV, порушують конституційне право громадян на соціальний захист у вигляді гарантованого загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням належного матеріального забезпечення у разі, коли з ними стався нещасний випадок на виробництві або вони отримали професійне захворювання.

Ми погоджуємося з тим, що позиція Уповноваженого ґрунтується і на міжнародних актах у цій сфері і на актах національного законодавства. Так, принцип соціального захисту громадян втілений у ратифікованих Україною міжнародних актах – Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також у рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, у статті 12 Європейської соціальної хартії 1996 року зазначається, що держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо.

Крім того, і Конституція України у своїх статтях (ст. 1, 3, ч. 4 ст. 43, ч. 1-2 ст. 46) визначає Україну соціальною державою, зміст і спрямованість діяльності якої визначають права і свободи людини та їх гарантії, проголосила право громадян на належні, безпечні і здорові умови праці, соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника; право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Водночас, якщо досліджувати порушене питання детально та ґрунтовно, що доречи і зробив Конституційний Суд України, то звичайно ми відразу звернемося до норми статті 1167 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), якою встановлено, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала [5].

Крім того Законом України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України» від 24 грудня 1999 року у трудове законодавство була внесена стаття 237¹, згідно якої відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [6].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що якщо працівники отримують травми або профзахворювання при виконанні трудових обов'язків, то заподіяна їм шкода впливає з трудових правовідносин і має відшкодовуватися роботодавцем, який не створив безпечних умов праці.

Тобто право громадян на відшкодування моральної шкоди не порушено, оскільки існує ст. 1167 ЦК та ст. 237¹ Кодексу законів про працю України, які надають право на відшкодування моральної шкоди за рахунок власника або уповноваженого ним органу (роботодавця). Таким чином виключення із Закону № 1105-XIV обов'язку Фонду сплачувати грошові суми за моральну шкоду не зменшує рівень соціальної захищеності потерпілих на виробництві, оскільки в разі встановлення факту заподіяння моральної шкоди вони і надалі матимуть право на їх отримання.

Маємо також висвітлити важливе питання щодо права працівників на відшкодування моральної шкоди, яке виникло у них до 1.01.2006, тобто до набрання чинності законами «Про Державний бюджет України на 2006 рік» і «Про Державний бюджет України на 2007 рік».

Так, досліджуючи судову практику, прикладом якої є ухвала Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 07 липня 2007 року № 6-11513св07 [7], в якій позивач звернувся до суду із позовом до відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в Калінінському районі м. Горлівки (далі – Відділення) про відшкодування моральної шкоди, мотивуючи його тим, що працював у вугільній промисловості з 6 вересня 1974 р. до 5 липня 2004 р. та внаслідок шкідливих умов праці одержав професійне захворювання – вібраційну хворобу. Висновком МСЕК від 6 лютого 2004 р. йому встановлено 40 % втрати професійної працездатності.

Позивач посилався на те, що професійне захворювання та його наслідки спричиняють фізичні й моральні страждання, призвели до погіршення стану здоров'я, він не може працювати за фахом, постійно лікується та має обмеження у спілкуванні з друзями та знайомими, просив стягнути з відповідача моральну шкоду в розмірі 75000 грн.

Рішенням Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області від 15 січня 2007 р. стягнуто з Відділення на користь позивача 30000 грн. на відшкодування моральної шкоди. Однак рішенням апеляційного суду Донецької області від 14 березня 2007 р. рішення Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області від 15 січня 2007 р. скасовано, відмовлено позивачу у задоволенні позову.

Позивач у касаційній скарзі просив скасувати рішення апеляційного суду Донецької області від 14 березня 2007 р. та залишити в силі рішення Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області від 15 січня 2007 р., посилаючись на неправильне застосування апеляційним судом норм матеріального права.

Верховний Суд України ґрунтовно дослідивши обставини справи дійшов до висновку, що задовольняючи позов про відшкодування моральної шкоди на підставі статей 21, 34, 46 Закону № 1105-XIV суд першої інстанції керувався фактом спричинення йому моральної шкоди професійним захворюванням та обов'язку відповідача відшкодувати цю шкоду.

При цьому суд зосередив увагу на тому, що припинення згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» виплат Фондом щодо відшкодування моральної шкоди не позбавляє позивача права на відшкодування моральної шкоди, що передбачено Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Варто зауважити, що постановляючи рішення про відмову позивачу в задоволенні позову, апеляційний суд не застосував закон, який діяв на час виникнення спірних правовідносин, та помилково керувався тим, що правових підстав для стягнення моральної шкоди немає, оскільки згідно з п. 27 ст. 77 Закону України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» зупинено дію абзацу 4 ст. 1, пп. "е" п. 1 ч. 1 ст. 21, ч. 3 ст. 28 та ч. 3 ст. 34 Закону № 1105-XIV.

Важливим є те, що апеляційний суд не врахував ту обставину, що страховий випадок із В. настав 6 лютого 2004 р., коли йому було встановлено втрату професійної працездатності у зв'язку з професійним захворюванням.

Ураховуючи, що право на відшкодування моральної шкоди виникло в позивача з 6 люто-

го 2004 р. дія Закону «Про Державний бюджет України на 2006 рік» на правовідносини сторін не поширюється.

Тобто, доходимо до висновку, що апеляційний суд неправильно застосував норми матеріального права щодо відшкодування моральної шкоди, у зв'язку з чим відповідно до ст. 339 ЦПК рішення апеляційного суду підлягає скасуванню із залишенням у силі рішення суду першої інстанції.

Таким чином, у разі, коли право на відшкодування моральної шкоди виникало в позивача до 1.01.2006, тобто до набрання чинності законами «Про Державний бюджет України на 2006 рік» і «Про Державний бюджет України на 2007 рік», якими було зупинено дію норм, що передбачали право потерпілих на відшкодування моральних збитків, за законом №717-V потерпілі мали право на відшкодування моральної шкоди з Фонду незалежно від моменту звернення до суду та дати ухвалення судового рішення.

Висновки. Роблячи загальний висновок, ми можемо стверджувати, що питання відшкодування моральної шкоди у трудових відносин потребує ґрунтовного дослідження, адже зміни в національному законодавстві призводять до деяких складнощів у процесі правозастосовної практики. Крім того, відсутність будь-яких методичних рекомендацій щодо встановлення та розрахунку відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві негативно позначається на судовій практиці.

Література

1. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2004. № 6: Відшкодування матеріальної і моральної шкоди. 400 с.
2. Рішення Конституційного Суду України від 27 січня 2004 року № 1-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-04#Text>.
3. Вісник податкової служби України, квітень 2007 р. № 13 (440). С. 17.
4. Рішення Конституційного Суду України від 08 жовтня 2008 року за № 20-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08#Text>.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.
7. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 07 липня 2007 року № 6-11513св07. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/828589>.

Анотація

Сорока О. П. Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань: законодавство та практика. – Стаття.

У статті розглянуто питання відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних

захворювань на виробництві в аспекті змін в національному законодавстві. Проаналізована судова практика щодо відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Досліджені позиції Конституційного Суду України щодо питання реалізації прав працівників на відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві.

Ключові слова: моральна шкода, трудові відносини, нещасний випадок, професійне захворювання, порушення права, соціальне страхування.

Аннотация

Сорока Е. П. Возмещение морального вреда в результате несчастного случая и профессиональных заболеваний: законодательство и практика. – Статья.

В статье рассмотрен вопрос о возмещении морального вреда в результате несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве в аспекте изменений в национальном законодательстве. Проанализирована судебная практика по возмещению морального вреда вследствие несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве. Исследованы позиции Конституционного Суда Украины по вопросу реализации прав работников на возмещение морального вреда вследствие несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве.

Ключевые слова: моральный вред, трудовые отношения, несчастный случай, профессиональное заболевание, нарушение права, социальное страхование.

Summary

Soroka O. P. Compensation for moral damage as a result of accidents and occupational diseases: legislation and practice. – Article.

The institution of compensation is one of the most important institutions for the protection of human rights. According to the legislation of Ukraine, there are two types of damage that are subject to compensation: material damage and moral damage.

The subject of our study will be the institution of compensation for non-pecuniary damage, but we will not try to consider it not traditionally from the point of view of civil law, but we will investigate in terms of labor relations. Because it is from this plane that the issue is insufficiently studied, which in turn causes ambiguity in practice.

We must state that the history of our state and law shows that this problem in different periods of society was solved differently. It should be noted that the legislative consolidation of the method of protection of the rights and interests of citizens, as compensation for moral damage, is a relatively new institution. After the proclamation of Ukraine's independence, the state began work to create its own national legal system.

Target of research consider the issue of compensation for non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work in terms of changes in national legislation.

The article considers the issue of compensation for non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work in terms of changes in national legislation. It is stated that the institution of compensation is one of the most important institutions for the protection of human rights. According to the legislation of Ukraine, there are two types of damage that are subject to compensation: material damage and moral damage. The author noted that the legislative consolidation of the method of protection of the rights and interests of citizens, as compensation for moral damage, is a relatively new institu-

tion. The case law on compensation for moral damage due to accidents and occupational diseases at work is analyzed. The positions of the Constitutional Court of Ukraine on the issue of realization of workers' rights to compensa-

tion for non-pecuniary damage as a result of accidents and occupational diseases at work have been studied.

Key words: moral damage, labor relations, accident, occupational disease, violation of law, social insurance.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.134(477)

*Н. С. Пінкевич
здобувач**Державного науково-дослідного інституту МВС України***ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ
В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ**

Поводження з відходами на сучасному етапі є одним з основних питань екологічної безпеки світу. За підрахунками аналітиків до 2050 року кількість відходів на Землі зросте до 70% і складе 3,4 млрд. тон [1]. Саме тому розроблення правового регулювання поводження з відходами, яке б забезпечило ефективний механізм їх утилізації та захоронення, набуває особливої актуальності для кожної країни світу.

В Україні основні організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України визначаються Законом України від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР «Про відходи» (надалі – Закон про відходи) та рядом нормативних актів, розроблених для реалізації норм Закону про відходи: постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 року № 1120 «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів» [2], Порядком ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 року № 1360 [3], Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженою наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171 [4] та рядом інших.

Водночас, правове регулювання у сфері поводження з відходами в Україні має ряд недоліків, на які звертали увагу в своїх роботах Н. О. Корнякова [5], В. В. Пікінер [6], В. Д. Кулакова [7], Б. О. Горицький [8], Л. Я. Шубов, І. Г. Доронкіна, О. М. Борисова [9], З. В. Гуцайлюк [10], Т. Л. Антонова [11] та інші, проте деякі проблеми право-

вого регулювання, притаманні правовій системі України, освітлені недостатньо повно. До однієї з таких проблем відноситься проблема визначення поняття «відходи» в українському законодавстві.

Отже, метою нашої статті є аналіз визначення поняття «відходи», закріпленого у національному законодавстві та розроблення пропозицій з його удосконалення.

Поняття «відходи» закріплюється у статті 1 Закону про відходи, де до відходів відносяться як будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, так і товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [12].

Необхідно підкреслити, що у визначенні, в якому поняття відходів закріплюється у чинній нормі Закону про відходи, закріплене у редакції Закону України від 21 січня 2010 року № 1825-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з відходами» [13], а до того ст. 1 Закону про відходи визначалася в редакції Закону України від 7 березня 2002 року № 3073-III «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відходів» як «...будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення» [14]. Передувала зазначеним визначенням поняття «відходи», його первісне визначення в редакції 1998 року.

Отже, визначення поняття «відходи» у Законі про відходи зазнало значної трансформації, що було пов'язано, насамперед, зі змінами у європейському законодавстві щодо цього питання.

Так, до 2008 року правовий режим поводження з відходами (і, відповідно, їх визначення) в ЄС закріплювався рядом Директив: 1) Директивою 75/439/ЄЕС про утилізацію відпрацьованих ма-

сел, яка прийнята 16 червня 1975 року [15], 2) Директивою 91/689/ЕЕС про небезпечні відходи, прийнятою 12 грудня 1991 року [16], Директивою 94/62/ЕС про упаковку та відходи з упаковки, прийнятою 20 грудня 1994 року [17], Директивою 96/61/ЕС щодо всеосяжного запобігання і контролю забруднень, прийнятою 24 вересня 1996 року [18], Директивою 2006/12/ЕС про відходи, прийнятою 5 квітня 2006 року [19]. На той час в Європі використовувалася «податкова модель» поводження з відходами, за сприяння якої з виробників і імпортерів упаковки справлявся податок, кошти від якого використовувалися для організації збору та переробки відходів.

Проте наприкінці першого десятиріччя ХХІ сторіччя в ЄС змінилася парадигма визначення самого поняття відходів, що обумовлювалося дефіцитом первинних матеріальних ресурсів, екологічними загрозами, активним впровадженням вторинного ресурсокористування, змінами у культурі виробництва та споживання – на зміну домінуючій у другій половині ХХ ст. концепції «все є відходами» (англ. «everything is waste») прийшла протилежна – «ніщо не є відходами» (англ. «nothing is waste») [20].

На підтвердження нової парадигми 19 листопада 2008 року в Брюсселі прийнята нова Директива Європейського Парламенту та Ради Європейського Співтовариства 2008/98/ЕС (англ. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives) (надалі – Директива 2008/98/ЕС), якою встановлено, що відходи – це речовина чи предмети, яких власник позбувається, має намір чи зобов'язаний позбутися [21].

Парадигма «nothing is waste» передбачає:

- звуження меж поняття відходів – з їх складу видалено речовини та предмети, які об'єднуються поняттям «побічні продукти»;

- відокремлення відходів від кінцевого використання речовин, матеріалів і предметів, одержаних з відходів при здійсненні щодо них операцій з утилізації (при переробці відходи перетворюються у продукти, матеріали або речовини (у тому числі ті, що складають вторинну сировину)), які можуть бути використані для первинної чи іншої мети [22];

- запровадження такого режиму кінця відходів, за якого вторинна сировина (англ. secondary raw materials), що раніше вважалася відходами, складає відособлену категорію матеріалів, яка починає своє існування із завершенням режиму відходів (англ. end-of-waste materials);

- по завершенню переробки продукти, матеріали та речовини назавжди перестають бути відходами, оскільки вони наділяються новими споживчими властивостями і відповідають усім законодавчим вимогам до відповідної продукції;

- підготовка до повторного використання передбачає перевірку, очистку чи відновлення продуктів, що стали відхідними, або їх компонентів до стану, придатного для використання із первісною метою, при цьому повторно використовуватися можуть лише продукти та їх компоненти, які вже не є відходами і мають споживчі властивості, аналогічні тим, які були в них до потрапляння у категорію відходів [23].

Для реалізації зазначеної вище парадигми у нормах статті 6 Директиви 2008/98/ЕС закріплено, що окремі відходи перестають бути такими, якщо вони пройшли переробку та відповідають певним критеріям (критеріям кінця режиму відходів) та узгоджуються із загальними умовами виходу речовин, матеріалів і предметів з-під режиму відходів і переходу до категорії вторинної сировини [21].

Критерії кінця режиму відходів розробляються відносно кожного виду відходів окремо. Наприклад, критеріями кінця режиму відходів для мідного лому, який пройшов утилізацію, є ранжування відповідно до технічних умов (замовника чи виробництва) або стандарту для безпосереднього використання у виробництві металічних речовин чи предметів; загальна кількість (вага) домішок (інших металів, землі, пилу та ін.) не може перевищувати 2% від загальної кількості (ваги) мідного лому; відсутність небезпечних властивостей, зазначених у Додатку III до Директиви про відходи та інші [24].

Відповідно до Директиви 2008/98/ЕС режим кінця відходів повинен бути обов'язково розроблений стосовно найбільш поширених і затребуваних у виробництві видів вторинної сировини (пластик, папір, скло, метал, шини, текстиль тощо).

До загальних умов виходу речовин, матеріалів і предметів з-під режиму відходів і переходу до категорії вторинної сировини в Директиві 2008/98/ЕС відносять:

- широке вживання для певних цілей речовини або предмета;

- існування ринку або потреби у такій речовині або такому предметі;

- відповідність речовини або предмета технічним вимогам для певних цілей, що не суперечить чинному законодавству та стандартам, які застосовуються до продуктів;

- умову, що використання речовини або предмету не призведе до загального погіршення довкілля чи здоров'я людини [21].

Результатом впровадження рекомендацій Директиви 2008/98/ЕС в національне законодавство європейських країн має стати збільшення утилізації відходів до 65% і зменшення захоронення відходів на території ЄС до 10%, а до 2030 року показник утилізації відходів повинен збільшитися до 70% (при цьому для утилізації пакувальних

матеріалів – до 80%), а обмеження щодо захоронення відходів зменшитися до 5% [25].

Отже, парадигма «nothing is waste», сформована та закріплена у Директиві 2008/98/ЕС, змінила підходи до поняття «відходи» та його співвідношення з поняттям «вторинна сировина». Вторинна сировина стала самостійним поняттям, яке охопило новий продукт, придатний до використання, який широко вживається, має ринок збуту або споживачів, відповідає технічним вимогам для певних цілей, не суперечить чинному законодавству та стандартам, що гарантувало б його безпечність для екології та здоров'я людини. Правовий статус вторинної сировини як самостійного продукту забезпечувався встановленням такого режиму кінця відходів, за якого вторинна сировина, що раніше вважалася відходами, складала б відособлену категорію матеріалів, яка починає своє існування із завершенням режиму відходів.

Український законодавець, в якого вже були зобов'язання по наближенню до законодавства ЄС у сфері управління відходами та ресурсами, вніс відповідні зміни у Закон про відходи, прийнявши Закон України від 21 січня 2010 року № 1825-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з відходами» [13], в якому визначення відходів було доповнено новими обов'язками для платника відходів – закріпленням норми, що власник «позбувається, має намір чи зобов'язаний позбутися» речовин, матеріалів і предметів, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товарів (продукції), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення. Необхідно відмітити, що український законодавець не відтворив норми Директиви 2008/98/ЕС, в якій передбачається, що відходами можуть бути будь-які речовини чи предмети, яких власник позбувається (тобто норма встановлює, що власник на свій розсуд визначає чи є зазначені речі відходами), а вдався до половинчастих заходів – закріпивши, що предмети та речі повинні повністю або частково втратити свої споживчі властивості і не мати подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення. На наш погляд, подібний підхід українського законодавця створює певний дисонанс. Визначення втрати споживчих властивостей річчю або предметом є певною мірою суб'єктивним процесом, який здійснює власник, так як в певних випадках саме власник вирішує, чи стала річ відходами, чи ні. Отже в законодавчому визначенні такої узагальнюючої категорії у сфері поводження з відходами як «відходи» не має необхідності уточнювати, що предмети та речі повинні повністю або частково втратити свої споживчі властивості і не мати подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення. Ва-

жаємо, що внесення вищезазначеного уточнення до статті 1 Закону про відходи є зайвим. До того ж, відповідно до статей 339, 342, 361, 365 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, укладеною 27 червня 2014 року [26], одним з напрямів розвитку України повинно стати узгодження національного законодавства з європейським.

Виходячи із зазначеного вище, резюмуємо, що доцільно внести зміни до статті 1 Закону про відходи, закріпивши визначення поняття «відходів» як будь-яких речовин чи предметів, яких власник позбувається, має намір чи зобов'язаний позбутися.

Проте закріплення визначення поняття «відходів» у такій редакції поглибить правову колізію, яка на сучасному етапі існує в правовому регулюванні сфери поводження з відходами.

Аналіз розвитку правового регулювання у сфері поводження з відходами в Україні дозволяє констатувати, що після прийняття Закону про відходи в 1998 році був розроблений блок підзаконних актів, спрямованих на його реалізацію, який ґрунтувався на положеннях та визначеннях цього закону. На час прийняття підзаконних актів, норми національного законодавства колізій не мали. Юридична конструкція норм закону і підзаконних актів одноманітно передбачала визначення поняття «відходи» та встановлювала правовий режим для їх власників.

Проте внесення подальших змін до Закону про відходи, ніяк не позначилося на підзаконних актах, які були розроблені на його виконання, а саме постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 року № 1120 «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів», Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 року № 1360, Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171 та інших нормативних актів. Відповідні зміни, які б уніфікували визначення відходів, внесено не було і до сьогодні це визначення у національному законодавстві не уніфіковане [27].

Необхідно констатувати, що у постанові Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 року № 1120 «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і

Жовтого та Зеленого переліків відходів», відходи визначаються як будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [2]. Як бачимо, у зазначеній постанові не враховується, що речовини, предмети та матеріали утворилися у процесі виробництва чи споживання (як в Законі про відходи), а визначається, що це речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності; у постанові не враховано, що зазначені речовини, матеріали і предмети повинні бути такими, що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і однозначно визначають обов'язки їх власника – повинен позбутися, в той час як норми Закону про відходи передбачають, що власник може та повинен позбутися відходів, а також мати намір такого позбавлення.

Такі ж проблеми притаманні визначенню поняття «відходів», закріпленому у Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 року № 1360, де вони визначаються як будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [3] та Методиці визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171 [4].

Отже, на сучасному етапі в національному праві утворилася правова колізія між Законом про відходи та підзаконними актами, спрямованими на врегулювання відносин у сфері поводження з відходами у визначенні основного поняття – поняття «відходів». Зазначена колізія негативно впливає на судову практику: в одних випадках суд приймає за основу визначення поняття «відходів» закріплених у Законі про відходи, а в інших – визначення закріплені у підзаконних актах. Наприклад, Господарський суд Львівської області, вирішуючи спір по справі № 914/571/14 про відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства, прийняв за основу визначення відходів, закріплене у Методиці визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього при-

родного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171; Господарський суд Сумської області вирішуючи спір по справі № 920/1920/13, прийняв за основу перелік відходів за Державним класифікатором ДК 005-96, проігнорувавши, що визначення не підпадає під визначення, закріплені у Законі про відходи.

Виходячи з вищевказаного, зазначаємо, що колізію між визначенням поняття «відходи» у цьому законі та нормативно-правових актах, прийнятих на розвиток його положень, необхідно якнайшвидше усунути шляхом уніфікації визначення поняття «відходи» у відповідних нормативно-правових актах відповідно до положень Закону про відходи.

Таким чином, для удосконалення національного законодавства України у сфері поводження з відходами необхідно:

- внести зміни до ст. 1 Закону про відходи, закріпивши визначення поняття відходів як будь-яких речовин чи предметів, яких власник позбувається, має намір чи зобов'язаний позбутися.

- внести зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів» від 13.07.2000, Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.1998 № 1360, Методиці визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженої Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27.10.1997 № 171, закріпивши в них визначення відходів у такому ж визначенні, як і в ст. 1 Закону про відходи.

Література

1. Земля утопає в мусорі: експерти подсчитали, сколько тонн отходов будет на планете к 2050 году. URL: <https://www.segodnya.ua/world/wnews/zemlya-utopaet-v-musore-eksperty-podschitali-skolko-tonn-othodov-budet-na-planete-k-2050-godu-1173078.html>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів» від 13.07.2000 № 1120. Верховна Рада України.
3. Порядок ведення реєстру об'єктів утворення, переробки та переробки відходів, підтверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.1998 р. № 1360. *Офіційний вісник України*. 1998. № 35. Ст. 1307.
4. Про затвердження Методиці визначення збитків, заподіяних забрудненням та забрудненням земельних ресурсів через порушення екологічного законодавства: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від

27 жовтня 1997 р. № 171. *Офіційний вісник України*. 1998. № 18. Art. 664.

5. Корнякова Н.О. Поняття відходів відповідно до законодавства України та Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. *Право України*. 2004. № 5. С. 149–153.

6. Пікінер В.В. Поняття «відходи»: правовий, економічний та бухгалтерський підходи. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю та аналізу*. 2012. № 3. С. 418–423.

7. Кулакова В.Д. Правові проблеми утилізації відходів. *Молодий вчений*. 2018. № 11. С. 117–121.

8. Горлицький Б.О. Деякі проблемні питання поводження з небезпечними відходами. «Проблеми поводження з відходами»: матеріали наукового семінару. Київ, 2000. 22 с.

9. Шубов Л.Я., Доронкіна І.Г., Борисова О.Н. Технологии очистки сточных вод (инженерная защита гидросферы). Научно-технические аспекты защиты окружающей среды. Москва: ВИНТИ, 2010. № 6. С. 128.

10. Гуцайлюк З.В. Облік виробничих відходів: проблеми методології та організації. *Облік та аудит*. 2004. № 3. 9–12 с.

11. Антонова Т.Л. Загальна характеристика операцій з поводження з відходами в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 5. С. 79–83.

12. Закон України «Про відходи» від 05.03.1998 № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 36–37. С. 242.

13. Закон України «Про внесення змін до діючих законодавчих актів України в сфері заснування з відходів». № 1825-VI від 21.01.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1825-17>.

14. Закон України № 3073-III від 07.03.2002 «Про внесення змін до діючих законодавчих актів України щодо відходів». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T023073.html.

15. Директива Совета 75/442 / ЕЭС об утилизации отработанных масел. Принята 15.07.1975 г. URL: <http://www.serti.ru/pages.php?id=497&page=1>.

16. Директива 91/689 / ЕЭС по принятию опасных отходов 12.12.1991 URL: <http://www.serti.ru>.

17. Директива 94/62 / ЕЭС об упаковке и отходах упаковки от 20.12.1994. URL: <http://www.serti.ru>.

18. Директива 96/61 / ЕЭС о комплексном предотвращении и контроле загрязнения от 24.09.1996. URL: <http://www.serti.ru>.

19. Рамочная директива ЕЭС по отходам 2006/12 / ЕС от 5 апреля 2012 г. URL: <http://www.serti.ru>.

20. Трегуб О.А. Щодо правового визначення поняття відходів: законодавче визначення та розмежування суміжних понять. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Економіка та право*. 2014. Вип. 2. С. 122–126.

21. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. OJ L 312, 22.11.2008. P. 3–30.

22. Guidance on the legal definition of waste and its application / Department for Environment, Food and Rural Affairs, August 2012. 69 p.

23. Francesco de Leonardis. The Legal Provisions Governing Waste in the Italian Legal System: Annual Report, May 2011. 13 p.

24. Commission Regulation (EU) № 715/2013 of 25 July 2013 establishing criteria determining when copper scrap ceases to be waste under Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council. OJ L 201, 26.7.2013. P. 14–20.

25. European Parliament Backs 70 Percent Waste Recycling by 2030. URL: <https://web.archive.org/web/20170611234835/https://www.bna.com/european-parliament-backs-n57982085187/>.

26. Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої частини, укладена 27.06.2014. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

27. Natalia S. Pinkevych. The Definition of “Waste” in the Legislation of Ukraine: Legal Collisions. *European Reforms Bulletin*. 2018. № 3.

28. Рішення Господарського суду Львівської області від 6 травня 2014 р. у справі № 914/571/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38569773>.

29. Рішення Господарського суду Сумської області від 13 січня 2014 р. у справі № 920/1920/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36681314>.

Анотація

Пинкевич Н. С. Проблеми правового регулювання поводження з відходами в Україні та шляхи їх усунення. – Стаття.

У статті розглянуті проблеми правового регулювання поводження з відходами в Україні. Досліджено генезис та підходи до визначення поняття «відходи», закріпленого у законодавстві України. На підставі правового аналізу встановлено, що не повна (часткова) імплементація європейського законодавства в національне призвела до утворення правових колізій між законодавчими та підзаконними актами. Запропоновано шляхи усунення цих колізій, вказано на необхідність приведення у відповідність до вимог європейського та національного законодавства підзаконних актів, спрямованих на регулювання відносин у сфері поводження з відходами.

Ключові слова: відходи, законодавство, суди, правова колізія, правове регулювання, вторинна сировина, класифікатор відходів.

Аннотация

Пинкевич Н. С. Проблемы правового регулирования обращения с отходами в Украине и пути их устранения. – Статья.

В статье рассмотрены проблемы правового регулирования обращения с отходами в Украине. Исследован генезис и подходы к определению понятия «отходы», закрепленного в законодательстве Украины. На основании правового анализа установлено, не полная (частичная) имплементация европейского законодательства в национальное привела к образованию правовых коллизий между законодательными и подзаконными актами. Предложены пути устранения этих коллизий, указано на необходимость приведения в соответствие с требованиями европейского и национального законодательства подзаконных актов, направленных на регулирование отношений в сфере обращения с отходами.

Ключевые слова: отходы, законодательство, суды, правовая коллизия, правовое регулирование, вторичное сырье, классификатор отходов.

Summary

Pinkevich N. S. Problems of legal regulation waste management in Ukraine and ways their removal. – Article.

The article deals with the problems of legal regulation of waste management in Ukraine. The genesis of the definition of the concept of "waste" is investigated and the approaches to the definition of this concept, enshrined in various legislative and by-laws of Ukraine are analysed, the correlation of the given concepts is established. It is substantiated that due to the scarcity of primary material resources, environmental threats, active introduction of secondary resource use, changes in the culture of production and consumption at the end of the first decade of the 21st century, the paradigm of determining waste changed, leading to the replacement of the "dominant" concept. "Everything is waste") to another - "nothing is waste." The implementation of this approach was to consolidate this paradigm in the norms of Directive 2008/98 / EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on was where Article 6 has determined that individual income ceases to be such if it has undergone a re-design and meets certain criteria (end-of-waste criteria) and are consistent with the gener-

al conditions for the release of substances, materials and articles from the waste regime and the transition to the category of recyclables. It has been established that recyclable material has since become an independent concept that covers a new, usable product that has a market or consumer market, meets technical requirements for specific purposes, does not contradict current legislation and standards, which guarantees its safety for ecology and human health. On the basis of the analysis of the legislation of Ukraine in the field of waste management it is established that the incomplete (partial) implementation of the European legislation in the national one has led to the formation of legal conflicts between legislative and by-laws acts aimed at regulating relations in the field of waste management in the definition of "concepts" which has a negative impact on the jurisprudence: in some cases, the court takes as a basis the definition of waste enshrined in the law, and in others, what is enshrined in the by-laws. Ways of elimination of legal conflicts are suggested, it is necessary to bring in compliance with the requirements of European and national legislation the legal norms aimed at regulating relations in the sphere of waste management contained in the by-laws.

Key words: waste, legislation, courts, legal collision, legal regulation, recyclables, waste classifier.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.92:35.08

Є. В. Аблов*здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук
Науково-дослідного інституту публічного права*

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПРОХОДЖЕННЯМ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Принципи адміністративного судочинства є вихідними положеннями про основи правосуддя в адміністративних справах. Вони втілюють цінності, на яких має ґрунтуватися адміністративне судочинство, визначаючи цим зміст і спрямованість його правового регулювання, є підґрунтям для тлумачення положень про адміністративне судочинство, а також інструментом для заповнення прогалин та усунення колізій у них. Для того щоб правильно використовувати їх із цією метою, необхідно мати точне уявлення про їхній склад і змістове наповнення [8, с. 48].

Засади верховенства права й законності, рівності учасників судового процесу перед законом і судом, диспозитивності, змагальності сторін, гласності і відкритості, розумних строків судового розгляду, право на оскарження і перегляд судових рішень, обов'язковість судових рішень є загальними засадами судочинства, які повинні бути реалізовані і в адміністративному судочинстві. Водночас змістове наповнення цих засад може відрізнятися від інших видів судочинства. Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі, на виконання делегованих повноважень. Оскільки Україна є правовою державою, то дослідження засад адміністративного судочинства, як основи захисту прав у сфері публічних відносин, набуває особливої актуальності, як для науки так і для практики адміністративного права [2, с. 36].

Огляд останніх досліджень. Публічна служба була предметом дослідження багатьох науковців, однак, адміністративне судочинство у справах пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні удосконалювали та досліджували В. Бевзенко, Н. Берлач, Р. Ботвінов, О. Булгаков,

В. Васильківська, В. Галуцько, Н. Гладка, О. Губанов, Ю. Дорохіна, М. Іншин, М. Карпа, І. Качур, О. Когут, А. Комзюк, О. Коропатов, О. Корчинський, В. Косик, Л. Кошелева, Р. Куйбіда, В. Поплавський, К. Тимошенко, Н. Хлібороб, М. Цуркан, Н. Янюк та інші. При цьому, комплексного дослідження адміністративного судочинства у справах пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні досі немає, що відповідно зумовлює актуальність та своєчасність дослідження цієї наукової площини.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного дослідження адміністративно-процесуальних норм, а також позицій вчених-адміністративістів та практики діяльності публічних службовців, розкрити принципи адміністративного судочинства у справах пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні.

Виклад основних положень. Для початку необхідно визначитися із поняттям «принципи адміністративного судочинства». А. Колодій переконує, що принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності усьому механізму правового регулювання суспільних відносин, досконаліше за інші розкривають місце права у суспільному житті і його розвитку. Саме принципи права є критеріями законності і правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату, органів юстиції і за певних умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти [6, с. 80].

На думку Є. Мироненко, під принципами адміністративного судочинства слід розуміти закріплені в Конституції України та законодавчих

актах основні засади організації і діяльності адміністративного суду при здійсненні адміністративного судочинства, керівні, найголовніші та непорушні правила, які регламентують поведінку учасників судового адміністративного процесу та визначають процедури адміністративного судочинства. При цьому, вченим зазначено, що принципи адміністративного судочинства визначають основні засади діяльності адміністративних судів при розгляді та вирішенні адміністративних справ. Будь-який принцип адміністративного судочинства можна розкрити через зміст іншого принципу. Принципи адміністративного судочинства взаємодоповнюють один одного. Таким чином, принципи адміністративного судочинства є самостійною категорією і мають зміст, відмінний за принципи адміністративно-процесуального права та адміністративного процесу. Виходячи з того розуміння поняття адміністративного судочинства, яке надається у ст. 3 КАСУ, принципи адміністративного судочинства – це основні засади організації та діяльності суду при вирішенні адміністративних справ. Принципи адміністративного судочинства як правова категорія становлять його основу та мають такі ознаки: відіграють визначальну роль у формуванні змісту та напрямків судового адміністративного процесу; містять вимоги, які мають бути враховані судом під час розгляду публічно-правового спору; комплексно застосовуються у судовій практиці, між собою взаємопов'язані та взаємообумовлені [7, с. 174; 5].

Принципи адміністративного судочинства, як встановлює М. Ковалів, це основні засади, вихідні положення, що становлять його якісні особливості та специфічні властивості, в яких у концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість реалізувати його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства, а також відображають перспективи його розвитку та забезпечують захист прав, свобод і інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень [4, с. 174-184].

О. Пасенюк під принципами адміністративного судочинства визначає засади, основоположні ідеї, в яких відображені якісні особливості, певні специфічні властивості, що закріплені у нормах права, які відображають структуру адміністративного судочинства, стан та перспективи його розвитку, спрямовані на захист прав, свобод і

інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [9, с. 156].

Сучасні вчені-адміністративісти одностайні у розумінні поняття «принцип», визначаючи його пріоритетну роль у врегулюванні, зокрема, й адміністративних процесуальних правовідносин, організації системи і процесуальної діяльності адміністративних судів України. При цьому, як вказує С. Потапенко, функціональне призначення принципів адміністративного судочинства полягає в тому, щоб задекларувати, проголосити, яким чином варто провадити адміністративний процес. З точки зору адміністративного процесуального законодавства принципи права відображають специфіку й зміст даної галузі, визначають особливості й завдання процесу, методи його досягнення, характер і зміст діяльності суб'єктів розгляду адміністративних справ. Принципи також сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм адміністративного процесу, являють собою основу для законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття відповідних правових норм. Такі керівні засади закріплюють єдино правильний і дозволений (допустимий) варіант поведінки суб'єктів адміністративних правовідносин [10, с. 64].

Наостанок варто вказати і про категорію «принципи юридичної відповідальності», зокрема, О. М. Болсунова встановила, що принципи юридичної відповідальності визначаються: як вихідні засади та ідеї функціонування та реалізації юридичної відповідальності (функціональний аспект принципів юридичної відповідальності); як умови притягнення правопорушників до юридичної відповідальності (засадничий аспект принципів юридичної відповідальності); як критерії розвитку та вдосконалення інституту юридичної відповідальності (перспективний аспект юридичної відповідальності); як основні засади, що мають прямий характер дії, та застосовуються з метою недопущення порушення законності та справедливості в процесі притягнення осіб до юридичної відповідальності (ціннісний аспект юридичної відповідальності) [1, с. 49].

Таким чином, принципи адміністративного судочинства у справах пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні – це основоположні засади розгляду та вирішення публічно-службових спорів, що формують загальні умови, підстави та процедури здійснення адміністративного судочинства, визначають особливості поведінки учасників адміністративного процесу та виступають факторами розвитку публічної служби в Україні.

Відносно системи принципів, то під системою принципів адміністративного судочинства О. Рябченко розуміє закріплену нормами КАС України цілісність та єдність її взаємопов'язаних елементів – принципів, які регламентують певне коло адміністративно-процесуальних правовідносин, що виникають під час відправлення правосуддя в адміністративних справах [15, с. 51-54].

У науці адміністративного судочинства принципи адміністративного судочинства поділяють на три великі групи: 1) загальні, що відображають найбільш загальні засади створення та функціонування адміністративної юстиції в соціально-правовому середовищі, формують загальне уявлення про цей інститут, його місце в системі адміністративного права та державної влади (системного функціонування, правозаконності, демократичності, гласності, прозорості, доцільності, публічно-правової зумовленості); 2) організаційні, що стосуються організаційних засад існування адміністративної юстиції (територіальності, спеціалізації та автономності, єдності та інстанційності); 3) процесуальні, що визначають процедуру розгляду справ в органах адміністративної юстиції (рівності процесуальної правосуб'єктності сторін, державного гарантування процесуальних прав сторін, усності та безпосередності розгляду справи, об'єктивності адміністративно-юрисдикційного розгляду справи, диспозитивності та змагальності, дискреційної пов'язаності адміністративного суду вимогами скарги та повноти дослідження справи, поєднання колегіального та одноосібного розгляду справ, гласності і безпосередності розгляду справи, офіційності, обов'язковості рішення суду, повне фіксування судового процесу технічними засобами, раціональну процесуальну форму, неможливість процесуального сумісництва, судову істину, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення) [3, с. 64; 4, с. 174-184].

На наш погляд, система принципів адміністративного судочинства у справах пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні є складною та визначається із взаємопов'язаних засад: 1) загальних, організаційних та спеціальних принципів адміністративного судочинства; 2) принципів юридичної відповідальності суб'єктів публічної служби; 3) принципів здійснення публічної служби.

Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) визначено, що основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковості

судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення [5].

О. Рябченко запропонував поділити принципи адміністративного судочинства за критерієм відношення: на загальні та спеціальні. Загальні принципи адміністративного судочинства – це основні положення, які закріплені в Конституції України та в матеріальних нормах права і розкривають суть здійснення правосуддя адміністративними судами. До них належать здійснення правосуддя виключно судами; право на судовий захист; принцип верховенства права; законність; незалежність суддів та підкорення їх лише законам; незмінюваність суддів; суддівське самоврядування, забезпечення доведеності вини. Спеціальні принципи адміністративного судочинства – це такі основні положення, сформульовані у процесуальних нормах права, які розкривають суть здійснення та відображають специфіку здійснення адміністративного судочинства. До таких принципів належать: гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; забезпечення обвинуваченому права на захист; колегіальний та одноособовий розгляд справ; диспозитивність; обов'язковості рішень суду; принцип права на свободу та особисту недоторканість, недоторканість житла та ін. У структурі даної групи принципів як основні можна виділити принцип незалежності суддів; принцип недоторканості суддів; принцип незмінюваності суддів та принцип несумісності обіймання посади судді з іншою діяльністю [15, с. 51-54].

О. Мілієнко наведено перелік принципів адміністративного судочинства, як тих, що ґрунтуються на кількох інших, так і тих, що мають самостійне значення, а саме: 1) верховенство права; 2) законність; 3) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження; 4) правова визначеність; 5) остаточність судових рішень; 6) передбачуване і гнучке застосування законодавства (передбачуваність застосування законодавства й недопустимість надмірного формалізму); 7) єдність судової практики; 8) доступність правосуддя; 9) незалежність і неупередженість суддів; 9) рівність; 10) змагальність; 11) диспозитивність; 12) офіційне з'ясування всіх обставин справи; 13) гласність і відкритість судового процесу; 14) обґрунтованість судових рішень; 15) розгляд справи в розумний строк; 16) процесуальна економія [8, с. 51].

Варто також вказати, що державна (в тому числі і публічна) служба здійснюється з дотриманням таких принципів: 1) верховенства права – забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст та спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави; 2) законності – обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 3) професіоналізму – компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону; 4) патріотизму – відданість та вірне служіння Українському народові; 5) доброчесності – спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень; 6) ефективності – раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики; 7) забезпечення рівного доступу до державної служби – заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження; 8) політичної неупередженості – недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків; 9) прозорості – відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України; 10) стабільності – призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів [11].

Таким чином, принципами адміністративного судочинства у справах пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні є низка засад, серед яких основоположними є наступні засади: верховенство права та законність; незалежність, об'єктивність та неупередженість; ефективність; професіоналізм; стабільність; швидкість розгляду справи; доступність; змагальність; диспозитивність; гласність; відкритість; обов'язковість рішень суду; негайне виконання судового рішення.

В цілому, принципи адміністративного судочинства у справах пов'язаних з проходженням

публічної служби в Україні – це основоположні загальні, спеціальні, організаційні та службові засади розгляду та вирішення публічно-службових спорів, що формують загальні умови, підстави та процедури здійснення адміністративного судочинства, визначають особливості поведінки учасників адміністративного процесу та виступають факторами розвитку публічної служби в Україні.

Література

1. Болсунова О. М. Сутнісні засади принципів юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 48-52.
2. Гречана С. І. Адміністративне судочинство: завдання, система, принципи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2015. № 30. С. 36-49.
3. Ковалів М. В. Адміністративне судочинство: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 596 с.
4. Ковалів М. В. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2014. Вип. 4. С. 174-184.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, 37. Ст. 446.
6. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
7. Мироненко Є. О. Поняття принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 170-174.
8. Мілієнко О. А. Принципи адміністративного судочинства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1(3). С. 48-51.
9. Пасенюк О. М. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. *Настільна книга судді*. Київ: Істина, 2007. 608 с.
10. Потапенко С. В. Сутність та призначення принципів адміністративного судочинства України. *Право і Безпека*. 2010. № 2. С. 60-64.
11. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.
12. Про Класифікатор категорій адміністративних справ та Методичні роз'яснення щодо його застосування: Рішення Ради суддів адміністративних судів України від 31.10.2013 № 114. *Верховна Рада України: офіційний веб-сайт*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0114413-13>
13. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: Постанова Пленуму Вишого адміністративного суду України від 20.05.2013 № 8. *Верховна Рада України: офіційний веб-сайт*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13/card2#Card>
14. Про розв'язання спорів, що виникають з відносин публічної служби: інформаційний лист Вишого адміністративного суду України від 26.05.2010 № 753/11/13-10. *Верховна Рада України: офіційний веб-сайт*. 2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v753_760-10
15. Рябченко О. П. Принципи адміністративного судочинства. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1-2. С. 51-54.

Анотація

Аблов Є. В. Принципи адміністративного судочинства у справах, пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні. – Стаття.

У статті визначено принципи адміністративного судочинства у справах, пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні як основоположні загальні, спеціальні, організаційні та службові засади розгляду та вирішення публічно-службових спорів, що формують загальні умови, підстави та процедури здійснення адміністративного судочинства, визначають особливості поведінки учасників адміністративного процесу та виступають факторами розвитку публічної служби в Україні.

Ключові слова: адміністративне судочинство, докази, законні інтереси, підсудність, права, предмет, проходження публічної служби, публічна служба, публічний службовець, публічно-правовий спір, служба, суб'єкт владних повноважень.

Аннотация

Аблов Е. В. Принципы административного судопроизводства по делам, связанным с прохождением публичной службы в Украине. – Статья.

В статье определены принципы административного судопроизводства по делам, связанным с прохождением публичной службы в Украине как основополагающие общие, специальные, организационные

и служебные основы рассмотрения и разрешения публично-служебных споров, формируют общие условия, основания и процедуры осуществления административного судопроизводства, определяют особенности поведения участников административного процесса и выступают факторами развития публичной службы в Украине.

Ключевые слова: административное судопроизводство, доказательства, законные интересы, подсудность, права, предмет, прохождения публичной службы, публичная служба, публичный служащий, публично-правовой спор, служба, субъект властных полномочий.

Summary

Ablov E. V. Principles of administrative proceedings in cases related to public service in Ukraine. – Article.

The article defines the principles of administrative justice in cases related to the passage of public service in Ukraine as the basic general, special, organizational and official principles of consideration and resolution of public service disputes, which form the general conditions, grounds and procedures for the implementation of administrative justice, determine the peculiarities of behavior participants in the administrative process and are factors in the development of public service in Ukraine.

Key words: administrative proceedings, evidence, legitimate interests, jurisdiction, rights, subject matter, passing public service, public service, public servant, public law dispute, service, subject of authority.

УДК 342.922:502(477)

О. В. Базан

аспірант

Хмельницького університету управління та права

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасних реаліях розвитку державності в Україні одним з найважливіших засобів реалізації державної політики у сфері зв'язку є створення відповідного дієвого та ефективного механізму адміністративно-правового регулювання, спроможного забезпечити правопорядок у зазначеній сфері. Це передбачає дослідження проблематики охорони відносин, які виникають у сфері зв'язку, адміністративно-правовими засобами, серед яких особливу роль відіграє адміністративна відповідальність.

Дослідження питань інституту адміністративної відповідальності в будь-якій сфері, у тому числі за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, набуває важливого значення, оскільки це напряму пов'язано із потребою вдосконалення вітчизняного законодавства з метою підвищення ефективності реалізації застосування до правопорушників заходів адміністративного впливу за порушення законності та державної дисципліни.

З огляду на це постає потреба у дослідженні вказаної проблематики, перш за все, шляхом вивчення актуальних питань щодо у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні, що, у свою чергу, обумовлює актуальність зазначеної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням правового регулювання охорони навколишнього природного середовища були присвячені наукові праці таких вчених, як В. В. Бондаренко, П. А. Гагай, А. П. Гетьман, О. М. Єщук, Н. І. Золотарьова, І. Д. Казанчук, В. І. Кніш, Л. П. Коваленко, Н. О. Комісарук, В. В. Костицький, Є. В. Курінний, О. Я. Лазор, В. А. Лазоренко, Г. М. Левіна, М. В. Лошицький, В. К. Матвійчук, О. О. Сурілова, Н. Л. Тішкова, О. А. Улютіна, М. В. Шиленко та ін. Проте, не дивлячись на значний доробок вищезазначених вчених, питання щодо визначення підстав адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері зв'язку в Україні висвітлені фрагментарно..

Метою статті є визначення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль в системі заходів забезпечення належного дотримання правових норм у галузі екології займає пи-

тання відповідальності за порушення у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Слід підкреслити, що відповідальність за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища безпосередньо в чинному законодавстві України, що регулює питання у досліджуваній сфері, визначена неоднозначно. Це, у свою чергу, призводить до створення окремих проблемних питань при кваліфікації відповідних правопорушень у цій сфері та визначенні виду відповідальності за їх вчинення. Так, наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» містить наступні формулювання щодо відповідальності у цій сфері:

- одним з основних принципів охорони навколишнього природного середовища є, зокрема, поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища (п. «й» ст. 3 Закону);

- екологічні права громадян забезпечуються, зокрема, невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища (п. «е» ч. 1 ст. 10 Закону);

- місцеві ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції (ч. 1 ст. 15 Закону);

- громадські інспектори з охорони довкілля проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності (п. «б» ч. 2 ст. 36 Закону);

- керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів несуть відповідальність за додержання встановлених для відповідного типу транспортного засобу нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, скидів забруднюючих речовин та впливу фізичних факторів пересувних джерел на стан навколишнього природного середовища (ч. 3 ст. 56 Закону);

- у разі порушення встановлених вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем винні особи притягуються до відповідальності (ч. 3 ст. 57 Закону) тощо [1].

За результатами аналізу вищезазначених норм можна стверджувати, що: по-перше, у більшості випадків вид та підстави відповідальності у Законі не конкретизовані; по-друге, окремі норми Закону лише вказують на настання відповідальності за їх порушення, в той час як фактично та юридично вона не встановлена.

Вчинення правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні тягне за собою різні види юридичної відповідальності. Так, до особливостей застосування цивільної відповідальності у цій сфері належить наступне: а) шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі; б) особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування недержавних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням; в) особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих; г) шкода, заподіяна довкіллю у зв'язку з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню відповідно до вимог статті 29 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [1].

Дисциплінарна відповідальність фізичних осіб за порушення законодавства настає, як правило, у випадках, коли за певні порушення не передбачена адміністративна чи кримінальна відповідальність. Згідно зі ст. 147 Кодексу законів про працю України за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: 1) догана; 2) звільнення [2]. Для окремих категорій працівників чинним законодавством, статутами і положеннями про дисципліну також можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення. Так, до державних службовців застосовується один із таких видів дисциплінарного стягнення: 1) зауваження; 2) догана; 3) попередження про неповну службову відповідність; 4) звільнення з посади державної служби [3].

Проте, безпосередньо військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, поліцейські несуть відповідальність за дисциплінарними статутами за скоєння адміністративних правопорушень (у т.ч. й у сфері охорони навколишнього природного сере-

довища). Крім того, інші особи, крім зазначених вище, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, прямо передбачених ними, також несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність [4].

Кримінальна відповідальність за злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища встановлена Кримінальним кодексом України, що містить Розділ VIII «Злочини проти довкілля», у якому передбачені 19 статей, де перелічені злочини у цій сфері, які, на думку В.К. Матвійчука, можна поділити на 10 груп, а саме на злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови: 1) раціонального використання, охорони, відтворення та оздоровлення землі (ст. ст. 239, 254); 2) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення надр (ст. 240); 3) для охорони відносин щодо захисту суверенних прав України над континентальним шельфом України (ст. 244 ККУ); 4) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення рослинного світу (ст. ст. 245-247); 5) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів (ст. ст. 242-243); 6) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря (ст. 241); 7) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення тваринного світу (ст. ст. 248-251); 8) з охорони від умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 ККУ); 9) з охорони екологічної безпеки (ст. ст. 236, 253); 10) для протидії приховуванню або перекрученню відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, невжиттю заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. ст. 237-238) [5, с. 124-125].

Що стосується безпосередньо адміністративної відповідальності у досліджуваній сфері, то взагалі, необхідно зауважити, що така відповідальність виступає надзвичайно важливим інструментом у державному управлінні у зв'язку з широкою сферою її застосування. Наразі в юридичній науці приділяється достатньо уваги проблемам адміністративної відповідальності, проте єдиного підходу до її визначення досі немає. З огляду на це, визначення адміністративної відповідальності залишається одним із найбільш суперечливих питань вітчизняної адміністративно-правової науки.

Так, наприклад, В.К. Колпаков вважає, що адміністративна відповідальність являє собою специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення [6, с. 289]. У свою чергу, І.А. Беленчук підкреслює, що адміністративна відповідальність –

це різновид юридичної відповідальності, наслідок невиконання чи неналежного виконання особою норм адміністративного законодавства, відбиття невідворотності реагування держави на адміністративні правопорушення (проступки) [7, с. 77].

Як слушно зазначає І. А. Куян, кваліфікуючими ознаками адміністративної відповідальності є: підстава адміністративної відповідальності, тобто безпосередньо саме адміністративне правопорушення (проступок); наявність особливого набору засобів впливу – адміністративних стягнень; наявність системи органів адміністративної юрисдикції, які є суб'єктами виконавчої влади, в процесі реалізації якої вони накладають адміністративні стягнення; особливий порядок реалізації адміністративної відповідальності [8, с. 11-12].

Не можна не погодитися з тим, що багатоаспектність і відсутність чіткого визначення в сучасній правовій науці поняття адміністративної відповідальності зумовили появу тлумачень про адміністративну відповідальність як застосування будь-якого з видів адміністративного примусу [9, с. 32-36].

У цьому контексті слід підтримати пропозицію С.Т. Гончарука, який пропонує визначати адміністративну відповідальність через об'єктивний та суб'єктивний підходи. «Перший з них, зумовлений відповідною негативною реакцією держави на протиправні прояви з боку законослужняних громадян – шляхом встановлення окремих заборон, відповідних правил тощо та адекватних санкцій щодо порушників цих правил. В основі другого – суб'єктивного підходу лежить особистий обов'язок порушника дати відповідь перед компетентними державними органами (органами адміністративної юрисдикції) за своє протиправне діяння і зазнати відповідного стягнення згідно зі встановленим законом порядком» [10, с. 75].

Отже, як бачимо, адміністративну відповідальність, на сучасному рівні розвитку науки адміністративного права, як правило, пов'язують із застосуванням заходів державного примусу та розглядають як передбачену санкціями правових норм реакцію на правопорушення. Як слушно зазначає М.П. Тиндик, застосування заходів адміністративної відповідальності для правопорушника тягне обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру, яких він повинен зазнати і фактично зазнає [11, с. 129]. Тим самим, правопорушник «відповідає перед державою за неправомірну поведінку» [12, с. 78].

Необхідно підкреслити, що найбільш чітку систему в розумінні правової регламентації видів адміністративного примусу складають заходи адміністративного стягнення (відповідальності), які полягають у застосуванні примусових заходів впливу, передбачених в адміністративно-правових санкціях. Варто наголосити, що адміністра-

тивна відповідальність і механізм застосування адміністративних стягнень за скоєння правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища регулюються, в основному, чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), який у ст. 23 адміністративне стягнення визначає як міру відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [4].

Варто погодитися з думкою окремих вчених, які виділяють три ознаки, за наявності яких настає реальна адміністративна відповідальність [13, с. 44]: а) нормативна (правова) – це наявність правової норми, яка передбачає адміністративний проступок і відповідальність за його вчинення (існування в діяннях особи складу правопорушення, зокрема суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона); б) фактична – це вчинення протиправного, винного діяння особою, за яке законодавством передбачено адміністративну відповідальність (здійснення винною особою специфічного різновиду правового порушення – адміністративного); в) процесуальна – це постановка (рішення) органу адміністративної юрисдикції про накладення на правопорушника певного виду адміністративного стягнення або заходу впливу, передбаченого ст. 24-1 КУпАП (існування правових положень процесуального типу, що гарантують притягнення правопорушника до відповідальності адміністративного характеру) [14, с. 82].

Безпосередньо реальною підставою адміністративної відповідальності є наявність усіх перелічених ознак. Насамперед, обов'язково повинна бути норма, яка передбачає адміністративну відповідальність. Саме керуючись вказаною нормою, уповноважені органи (посадові особи) встановлюють, чи підпадає під ознаки адміністративного проступку вчинене діяння, і тільки тоді виносять умотивоване рішення про застосування до правопорушника відповідальності [15, с. 19–20].

Нормативною ознакою реальної підстави адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні є те, що чинний КУпАП містить норми (статті), за порушення яких передбачено відповідальність. Серед цих правопорушень можна виділити правопорушення як у сфері використання та охорони надр (ст. ст. 47, 57-58 КУпАП), водних ресурсів (ст. ст. 48, 59-62 КУпАП), лісового та природно-заповідного фондів (ст. ст. 49, 63-77, 91 КУпАП), природних ресурсів (ст. 91² КУпАП), тваринного та рослинного світу (ст. ст. 50, 77¹, 83¹, 85-90 КУпАП), земель (ст. ст. 52-56 КУпАП), атмосфер-

ного повітря (ст. ст. 78-81 КУпАП), так й у сфері поводження з відходами та деякими іншими препаратами, продуктами, речовинами та матеріалами (наприклад: 1) пестициди і агрохімікати, токсичні хімічні речовини та інші препарати; 2) мікроорганізми, біологічно активні речовини та інші продукти біотехнологій; 3) відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, нова техніка, технології і системи, речовини і матеріали, що не відповідають встановленим нормативам екологічної безпеки та іншим вимогам щодо охорони довкілля), які мають безпосередній негативний вплив на вищеперелічені об'єкти навколишнього природного середовища (ст. ст. 82-83, 90¹, 91¹, 91³ КУпАП), а також інші правопорушення (ст. ст. 91⁴-91⁵ КУпАП) [4].

Фактичною підставою адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного правопорушення (проступку). КУпАП у ст. 9 визначає адміністративне правопорушення (проступок) як протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за який законом передбачено адміністративну відповідальність [4].

Адміністративні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні, як й інші адміністративні правопорушення, мають свій склад, що містить відповідні складові, які характеризують вчинене протиправне діяння. До них належать об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. При цьому для притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності необхідна обов'язкова наявність у протиправному діянні усіх елементів складу правопорушення. Відсутність хоча б одного з них не дозволяє кваліфікувати діяння як проступок, а отже, застосовувати адміністративні стягнення. Від якості оцінки елементів складу залежить правильність кваліфікації правопорушення й вибір відповідного адміністративного стягнення [16, с. 88].

У зв'язку з цим, склад адміністративного правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні, на наш погляд, варто визначати як систему відповідних обов'язкових ознак (суб'єктивних та об'єктивних), які, згідно з чинним законодавством, характеризують та створюють суспільно шкідливе діяння як певний вид адміністративного правопорушення в цій сфері.

Процесуальною ознакою реальної підстави притягнення до адміністративної відповідальності є рішення державного органу, уповноваженого розглядати відповідні справи про адміністративні правопорушення у сфері охорони навколишнього

природного середовища в Україні, про накладання на винну особу конкретного адміністративного стягнення.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що під адміністративною відповідальністю у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні слід розуміти вид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і в порядку, встановлених нормами адміністративного законодавства, до осіб, які скоїли адміністративні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища (довкілля) в Україні, адміністративних стягнень.

Єдиною фактичною підставою адміністративної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні є вчинення адміністративного правопорушення у цій сфері, у той час коли реальне настання адміністративної відповідальності можливе лише за наявності трьох відповідних ознак (нормативної, фактичної та процесуальної).

Здійснений аналіз чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що на сьогодні наша країна потребує негайного вжиття ефективних заходів щодо створення дієвої системи правової охорони навколишнього природного середовища в Україні, важливе місце в якій відіграє адміністративна відповідальність у цій сфері. Насамперед, це стосується як встановлення адміністративної відповідальності за окремі порушення у цій сфері, які на сьогодні досі відсутні у чинному законодавстві (наприклад, за: порушення вимог щодо видобутку корисних копалин; обмеження безперешкодного та безоплатного доступу громадян до берегів річок, водойм та островів для загального водокористування, узбережжя морів, морських заток тощо), так й підвищення відповідальності за деякі правопорушення у досліджуваній сфері, перш за все, у сфері використання та охорони лісового та природно-заповідного фондів, тваринного та рослинного світу, а також атмосферного повітря (наприклад, за: незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка; порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини та заготівлі живиці; знищення або пошкодження пожезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень; порушення вимог пожежної безпеки в лісах; самовільне випалювання рослинності або її залишків; жорстоке поводження з тваринами; випуск в експлуатацію, а також безпосередня сама транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах тощо).

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991, № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
2. Кодекс законів про працю України : Закон Української РСР від 10.12.1971, № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. Про державну службу : Закон України від 10.03.2015, № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984, № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
5. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища : проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2008. 511 с.
6. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
7. Беленчук І. А. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 176 с.
8. Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2001. 18 с.
9. Додин Е. В. Административная ответственность в свете Конституции Украины. *Юрид. вестн.* 1997. № 3. С. 32-36.
10. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України. К.: МВС Укр., УАВС, 1995. С. 75.
11. Тиндик Н. П. Адміністративно-правове забезпечення правоохоронними органами імміграційного процесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2004. 183 с.
12. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. С. 78.
13. Ківалов С. В. Біла Л. Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. [2-ге вид., перероб. і доп.]. Одеса : Юрид. літ., 2002. 312 с.
14. Адміністративне право України: підручник для юридичних вузів і факультетів [за ред. Ю. П. Битяка]. Х.: Право, 2001. 528 с.
15. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учеб. пособ. Х. : Одиссей, 2004. 272 с.
16. Коллер Ю. С., Собакарь А. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: монографія. К. : «МП Леся», 2015. 204 с.

Анотація

Базан О. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена визначенню адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охоро-

ни навколишнього природного середовища в Україні. Наголошено, що єдиною фактичною підставою застосування такої відповідальності є скоєння правопорушення у цій сфері, тоді як реальне настання адміністративної відповідальності за такі правопорушення можливе лише за наявності трьох ознак. Акцентовано, що на сьогодні наша країна потребує негайного вжиття ефективних заходів щодо створення дієвої системи правової охорони навколишнього природного середовища в Україні, важливе місце в якій відіграє адміністративна відповідальність у цій сфері.

Ключові слова: відповідальність, правопорушення, навколишнє природне середовище, адміністративна відповідальність, стягнення.

Аннотация

Базан О. В. Административная ответственность за правонарушения в сфере охраны окружающей среды в Украине. – Статья.

Статья посвящена определению административной ответственности за правонарушения в сфере охраны окружающей среды в Украине. Подчеркивается, что единственной фактической основой для применения такой ответственности является совершение правонарушения в данной сфере, а фактическое наступление административной ответственности за такие правонарушения возможно только при наличии трех признаков. Подчеркивается, что сегодня нашей стране необходимо принять незамедлительные действенные меры по созданию эффективной системы правовой защиты окружающей среды в Украине, важное место в которой играет административная ответственность в этой сфере.

Ключевые слова: ответственность, правонарушение, окружение, административная ответственность, штраф.

Summary

Bazan O. V. Administrative liability for offenses in the field of environmental protection in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the definition of administrative liability for offenses in the field of environmental protection in Ukraine. It is emphasized that the only factual basis for the application of such liability is the commission of an offense in this area, while the actual occurrence of administrative liability for such offenses is possible only in the presence of three signs. It is emphasized that today our country needs to take immediate effective measures to create an effective system of legal protection of the environment in Ukraine, an important place in which plays an administrative responsibility in this area.

Key words: responsibility, offense, environment, administrative responsibility, penalty.

УДК 342+354 (477)

П. В. Вовк

кандидат юридичних наук,

докторант Науково-дослідного інституту публічного права

ЦІННОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В ПАРАДИГМІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Актуальність теми. Адміністративне право повинно служити суспільному добробуту та добробуту людини, в чому вбачається його основа, по суті єдиний обов'язок і сенс його існування. Що ж саме є благом для суспільства та для окремої особи, визначається наявними в суспільстві публічними і приватними інтересами. Суспільству, як і кожному колективу людей, властиве прагнення до двох речей: свободи і порядку. Порядок як сукупність необхідних заходів, що обмежують свободу особи, існує для охорони цілого, і тому природно направлений до панування суспільного начала над особистим, а отже реалізації публічного інтересу. Забезпечення охорони і реалізації публічних інтересів є завданням всього суспільства і одночасно запорукою його стабільного функціонування. Фіксація суспільно значимих інтересів, як загальнообов'язкової міри, з якою порівнюються інші види інтересів, відбувається за допомогою права [4, с. 11-15].

При цьому всьому, адміністративне право формується завдяки певних цінностей, що діють у будь-якій правовій державі. Відповідно, з метою підвищення ефективності адміністративного процесу, необхідно комплексно визначити сучасні цінності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави.

Зв'язок теми із сучасними дослідженнями. До наукової проблеми цінностей адміністративного судочинства в парадигмі правової держави звертали свою увагу чисельні вітчизняні вчені-адміністративісти, серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бачеріков, О. Бачун, В. Бевзенко, В. Галуцько, Л. Глуценко, О. Дубенко, А. Іванищук, В. Кравчук, О. Кузьменко, О. Міщенко, С. Потапенко, А. Руденко, Я. Рябченко, М. Сорока, С. Стеценко, О. Умнова, Е. Швед, Н. Шевцова, О. Яцун та ін. Проте, внаслідок постійного розширення суспільних відносин, сучасні цінності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави вимагають подальшого наукового аналізу.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії адміністративного права і процесу, норм законодавства виявити, узагальнити та описати цінності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави.

Викладення основних положень. Згідно із Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи

визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [3].

Фактично, КАС України визначено права, свободи та законні інтереси людини як найвищі цінності адміністративного судочинства, однак, такі цінності є дещо ширшими за своєю природою.

Поняття «цінності» – філософське і, отже, високого рівня абстракції. Це уможливило фіксування семантичних зв'язків, які виникають між різними суб'єктами буття в акті оцінювання реальності індивідом, різними соціальними спільнотами і суспільством загалом. Лише у філософському аспекті поняття цінності, акумулюючи і «знімаючи» всі інші визначення цінності, має найвищий ступінь значеннєвого (сутнісного) змісту. У всіх інших випадках визначення цінності набуває свого дисциплінарного вираження в різних лінгвістичних формах. А це означає, що в будь-якій сфері людського праксису цінності як реальні феномени матеріальної та ідеальної природи мають свій вияв. І завдання дослідника полягає в тому, щоб чітко, спираючись на адекватну предмету дослідження (філософія права) методологію (теоретико-ціннісний підхід) як іманентну праву пізнавальну конструкцію, описати й інтерпретувати цінності права в їхніх соціально-історичних, антропологічному (особистісному) та, очевидно, абсолютному вимірах на соціологічному (зовнішньому щодо людини) і психологічному (внутрішньому) рівнях виявлення в бутті [2, с. 350].

Ціннісний тип розуміння права розглядає право як вищу цінність і передбачає його існування у вигляді ієрархії норм, які визначаються єдністю цінностей права і правових цінностей, органічно взаємодіючих з іншими соціальними цінностями та нормами. У межах такого розуміння, право – це державно-нормативне закріплення цінностей, юридичний спосіб їхнього існування, що обумовлює ціннісний фундамент правового регулювання. Цінності права визначають зміст правової норми через правосвідомість законодавця та забезпечують фактичну її реалізацію через правові цінності різних верств населення. Водночас визначення мети в системі публічно-правового регулювання – це процес суб'єктивний, безпосередньо пов'язаний з усвідомленням потреб публічного суб'єкта. Завдання публічно-правового регулювання завжди матимуть нормативний характер, пов'язаний із вибором правових засобів, прийомів, способів впливу на суспільні відносини [1, с. 152-160].

Цінність норми права не є постійною величиною та залежить від низки чинників, до яких слід віднести: рівень розвитку правової системи, зокрема нормативної її складової; ступінь відповідності змісту норми права ідеальним уявленням, імперативам правової думки; ефективність норм, яка виявляється в реалізації прав і обов'язків під час встановлення реальних правовідносин. Ступінь виявлення зазначених чинників визначається загальними характеристиками стану соціуму, а також типом і домінуючим рівнем розвитку правової культури. Правова норма має внутрішні та зовнішні ціннісні складові. Зовнішня цінність правової норми є іманентною властивістю, яка визначає її форму та місце у системі норм. Норма цінна в цьому сенсі як веління держави та суспільства, як санкціоноване правило. Це пояснюється наявністю складних процедур, які супроводжують виникнення норми (норма як носій цінностей права). Внутрішні цінності правової норми, виражені в її структурі, безпосередньо закріплюються в цінностях, предметі впливу, а також у відношенні з іншими нормами і цінностями, в сукупності становлять складну систему (норма як причина виникнення правових цінностей) [1, с. 152-160].

Цінність, втілювана в правовій нормі, визначає її місце в системі права й ознаки цієї норми (зовнішня цінність). Система права деякою мірою відповідає ієрархії правових цінностей, які є в суспільстві. Ціннісна якість дає змогу визначити притаманну їй внутрішню ціннісну логіку. Потреба в різних формах внутрішньої ціннісної логіки визначається різним характером руху інтересів суб'єктів до цінностей, наявністю численних перешкод, що стоять на цьому шляху [1, с. 152-160].

Таким чином, адміністративне судочинство повинно будуватися та функціонувати на основі певних цінностей, при цьому, адміністративне судочинство гарантує конкретні цінності суспільству.

Тобто, цінності адміністративного судочинства – це складна, системоутворююча категорія, що включає в себе низку суспільних, правових, соціальних благ як для суспільства та держави, так і для окремих осіб.

Цінності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави виходять із сутності завдань адміністративного судочинства, при раціональному дотриманні балансу між приватними та публічними інтересами.

Досягнення балансу публічних і приватних інтересів завжди становить найбільшу проблему суспільства, і враховуючи сучасні домінанти у розвитку нашої держави, шляхи узгодження публічних і приватних інтересів повинні бути закладені в самому механізмі адміністративно-правового регулювання. Адміністративне право повинно бути більш зрозумілим, людяним, спрямованим на реальні людські потреби та інтереси. Приватні

ж інтереси, як переконує М. Кунцевич, слід зв'язати з прагненнями всього народу, в тому числі з прагненням впливати на діяльність держави та контролювати її за умови, що держава забезпечує узгодження суспільних інтересів з інтересом індивіда [4, с. 11-15].

З одного боку, публічний інтерес є інтересом самої держави, яка через свої органи зобов'язана дбати про цей інтерес і охороняти його. В той же час публічний і державний інтерес можуть не співпадати у випадку, якщо держава не є демократичною і не дбає про благо свого народу. Крім того, в демократичній правовій державі публічний інтерес повною мірою реалізується через публічне управління, яке охоплює державне і самоврядне управління. З іншого боку, публічний інтерес може торкатися індивідуального суб'єкта (фізичної особи, приватного суб'єкта) у двох випадках. Насамперед, через публічний інтерес даний суб'єкт є зацікавленим у чомусь не безпосередньо для себе, а для добробуту всього суспільства. Це зацікавлення суспільним добробутом може виникати з суспільних, моральних, альтруїстичних або патріотичних мотивів, або може бути зумовлене прагненням до власної користі, яку суб'єкт отримує за посередництвом піклування про суспільне благо (суб'єкт, який піклується про навколишнє природне середовище, сам буде жити у більш чистому і здоровому природному середовищі). Істотним є також те, що громадянин у своїх діях змушений миритися з публічним інтересом і перелік його занять може бути обмежений з огляду на цей інтерес (з цього приводу можуть бути обмежені навіть деякі суб'єктивні права, наприклад право власності) [5, с. 512; 4, с. 11-15]. Крім того, окремі обов'язки громадянина пов'язані саме з потребою реалізації публічного інтересу (наприклад, обов'язок сплати податків, несення військової служби тощо). У цей спосіб публічний інтерес, який не можна визначити як-небудь індивідуалізовано, може опосередковано визначати зв'язок між особистістю і публічною адміністрацією [4, с. 11-15].

Публічний інтерес не є простою сумою індивідуальних інтересів, але стоїть "над ними", виводиться із загальносуспільних цінностей. Публічні інтереси є суспільними інтересами, без задоволення яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси, а з іншого – забезпечити цілісність, стійкість і нормальний розвиток організацій, держав, націй, соціальних груп та суспільства в цілому [4, с. 11-15].

Таким чином, аналізуючи цінності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави можна вказати, що в Україні публічний інтерес є невід'ємною складовою адміністративного права, як вище, загальносуспільне благо, при цьому, публічний інтерес повинен взаємодіяти та балансувати із окремим захистом прав, свобод та закон-

них інтересів приватних осіб, як основної місії існування адміністративного судочинства.

Висновки. Отже, сучасними цінностями адміністративного судочинства в парадигмі правової держави є: захист прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, як місія існування адміністративного судочинства; публічний інтерес; принципи адміністративного судочинства; рівень правової культури, правосвідомості, професіоналізму та забезпечення недоторканності суддів адміністративних судів, як невід'ємний аспект функціонування адміністративного судочинства; незалежність адміністративного суду як наріжний чинник ефективного захисту прав та свобод людини; гарантії діяльності суддів адміністративних судів.

Література

1. Бондаренко В. А. Ціннісний аспект підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2016. Вип. 1. С. 152-160.
2. Гарасимів Т. З. Цінність права: антропологічний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 350-354.
3. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
4. Кунцевич М. П. Публічні і приватні інтереси як цінності, що охороняються адміністративним правом. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2. С. 11-15.
5. Zimmermann Jan *Aksjomaty prawa administracyjnego* ann. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013. 279 s.

Анотація

Вовк П. В. Цінності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави. – Стаття.

У статті визначено, що сучасними цінностями адміністративного судочинства в парадигмі правової держави є: захист прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, як місія існування адміністративного судочинства; публічний інтерес; принципи адміністративного судочинства; рівень правової культури, правосвідомості, професіоналізму та забезпечення недоторканності суддів адміністративних судів, як невід'ємний аспект функціонування адміністративного судочинства; незалежність адміністративного суду як наріж-

ний чинник ефективного захисту прав та свобод людини; гарантії діяльності суддів адміністративних судів.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративні суди, захист прав і свобод, зразкова модель, мислення суддів, парадигма, правова держава, принцип верховенства права, суб'єкти владних повноважень, теорія адміністративного судочинства.

Аннотация

Вовк П. В. Ценности административного судопроизводства в парадигме правового государства. – Статья.

В статье определено, что современными ценностями административного судопроизводства в парадигме правового государства являются: защита прав, свобод и законных интересов частных лиц, как миссия существования административного судопроизводства; публичный интерес; принципы административного судопроизводства; уровень правовой культуры, правосознания, профессионализма и обеспечения неприкосновенности судей административных судов, как неотъемлемый аспект функционирования административного судопроизводства; независимость административного суда как краеугольный фактор эффективной защиты прав и свобод человека; гарантии деятельности судей административных судов.

Ключевые слова: административное судопроизводство, административные суды, административный процесс, защита прав и свобод, мышления судей, образцовая модель, парадигма, правовое государство, принцип верховенства права, субъекты властных полномочий, теория административного судопроизводства.

Summary

Vovk P. V. Values of administrative proceedings in the paradigm of the rule of law. – Article.

The article defines that the modern values of administrative justice in the paradigm of the rule of law are: protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, as the mission of administrative justice; public interest; principles of administrative proceedings; the level of legal culture, legal awareness, professionalism and ensuring the inviolability of judges of administrative courts, as an integral aspect of the functioning of administrative proceedings; independence of the administrative court as a cornerstone of effective protection of human rights and freedoms; guarantees of activity of judges of administrative courts.

Key words: administrative courts, administrative justice, administrative process, constitutional state, model, paradigm, protection of rights and freedoms, subjects of authority, rule of law, theory of administrative justice, thinking of judges.

УДК 342

М. В. Коваль

здобувач

кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ
ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ**

Налагодження ефективного механізму реалізації державної митної політики та здійснення митної справи в Україні, зважаючи на досить швидку трансформаційну динаміку вказаної сфери та інтеграційні прагнення України, є складним, але напрочуд важливим завданням. Разом із тим, непослідовність та безсистемність здійснюваних перетворень у сфері митної справи України, реалізованих у період 2013–2018 рр., призвели не тільки до розбалансування організаційної структури митниць як безпосередніх суб'єктів здійснення митної справи, а й суттєво ускладнили та деякою мірою обмежили реалізацію очевидних пріоритетів у функціональних повноваженнях національної митної системи. Що в контексті активного інтегрування України в глобальний торговельний простір породжує високі ризики структурної та функціональної стійкості митних органів до сучасних, насамперед, зовнішніх викликів та загроз. Серед факторів, які стали перешкодою на шляху модернізації національної митної сфери – відсутність єдиного комплексного підходу та цілісного бачення напрямків реформування та його кінцевих результатів, механічне перенесення, хаотичне та фрагментоване запозичення кращих світових апробованих практик, відсутність ґрунтовного аналізу проведених перетворень та їх наслідків. Сказане свідчить про нагальність раціоналізації новаторських ініціатив, спрямованих на адаптацію національної митної системи до європейських вимог, а також об'єктивну необхідність адекватного підвищення вимог до якості розбудови такої моделі організації діяльності митних органів, яка, з одного боку, відповідатиме міжнародним зобов'язанням України, а з іншого – буде побудованою з урахуванням особливостей історичного розвитку та національної системи державотворення, пріоритетів державної митної політики та митних інтересів України.

Видається, здійснення компаративного аналізу функціональних моделей митних адміністрацій країн ЄС, з метою визначення їх особливостей та переваг, а також можливостей їх адаптованого використання відкриває широкі можливості для законотворця відносно запозичення апробованого досвіду. У зв'язку із чим вчені та практики повсякчас звертаються до європейського досвіду організації діяльності митних адміністрацій, аналі-

зують моделі організації та управління митними адміністраціями в країнах-учасниках ЄС, що має принципове значення для модернізації концепції удосконалення національної моделі організації митної служби та законодавства України з питань митної справи. Разом із тим, ознайомлення з результатами наукових доробок, яких пов'язано із вивченням європейського досвіду організації та управління митними адміністраціями, засвідчує актуальність, теоретичну та практичну значимість проведеного дослідження.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженню окремих аспектів функціонування митних адміністрацій країн ЄС у різні часи приділяли увагу у своїх наукових пошуках такі вчені: Є.В. Додін, С.І. Доротич, Л.М. Дорофеева, В.Т. Комзюк, Ю.Д. Кунєв, Д.В. Приймаченко, В.В. Ченцов, О.П. Федотов та інші. Разом із тим, в умовах модернізації правової системи ЄС та її елементів, дослідження, спрямовані на виявлення та аналіз основних тенденцій організації діяльності митних адміністрацій країн ЄС, а також співставлення їх із тенденціями формування функціональної моделі національної системи митних органів мають високий рівень наукової новизни, є надзвичайно своєчасними та актуальними.

Мета дослідження полягає у вивченні позитивного європейського досвіду організації діяльності митних адміністрацій, визначенні можливості його імплементації з метою удосконалення вітчизняної організаційної структури та системи митних органів.

Виклад основного матеріалу. Сутнісна характеристика організаційної структури національної митної системи та визначальних засад здійснення митної справи в Україні, ідентифікація системних проблемних аспектів, які на сучасному етапі впливають на ефективність заходів, спрямованих на реалізацію державної митної політики, дозволяють зробити висновок, що зазнавши докорінних змін, митна справа України потрапила у стан глибокої стагнації. Вказане досить негативно впливає не тільки на ефективність забезпечення та реалізації митних інтересів, забезпечення митної безпеки України, захисту внутрішнього ринку та розвитку економіки України, а й на утвердження України у сучасному глобалізаційному світі як надійного та передбачуваного партнера. Очевид-

но, що тільки якісне удосконалення доктринальних положень та їх урахування в процесі чергових трансформаційних змін (нагальність яких продиктована реаліями сьогодення), а також відхід від контексту «прилаштування» національної митної системи під задалегідь «зарезервованій» формат сприятиме побудові найбільш досконалої моделі національної системи митних органів та ефективної функціональної структури митниць, реально орієнтованої на вимоги міжнародно-правових стандартів.

Разом із тим, в контексті пошуку раціональної моделі організації діяльності митної системи України досить корисним може бути ознайомлення із європейським досвідом організації діяльності митних адміністрацій, поглиблене вивчення якого дасть змогу констатувати наявні проблеми національної митної системи, сформулювати межі запозичення та використання такого досвіду в сучасних умовах міжнародних інтеграційних процесів, високої динаміки розвитку внутрішнього і зовнішнього оточень Української держави, а також адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу (далі – ЄС).

Передусім необхідно зазначити, що відповідно до положень Єдиного Митного кодексу ЄС, якого було прийнято у жовтні 2013 року, «митні органи» – це митні адміністрації держав-членів, відповідальні за застосування митного законодавства, та будь-які інші органи, уповноважені відповідно до національного законодавства застосовувати визначене митне законодавство. Таке визначення вказаного поняття зумовлено різноманітністю організаційних форм та внутрішньої структури національних органів, уповноважених на застосування митного законодавства.

При цьому митні органи, передусім, несуть відповідальність за нагляд за міжнародною торгівлею ЄС, таким чином сприяючи добросовісній і відкритій торгівлі, виконанню зовнішніх аспектів внутрішнього ринку, спільної торговельної політики та інших спільних політик ЄС, що мають вплив на торгівлю, а також загальній безпеці ланцюга постачання. Крім того, митні органи повинні вживати заходів, спрямованих, зокрема, на: захист фінансових інтересів ЄС та його держав-членів; захист ЄС від недобросовісної та незаконної торгівлі і, водночас, підтримку законної комерційної діяльності; забезпечення захисту та безпеки ЄС та його резидентів, а також охорону довкілля, якщо необхідно – у тісній співпраці з іншими органами; та підтримання належного балансу між митним контролем і сприянням законній торгівлі [9]. Вважається, за наявності загальних положень щодо завдань митних органів та процедур, застосованих до товарів, переміщуваних на митну територію ЄС або за її межі, Митний кодекс ЄС питання інститу-

ційної організації та функціонування митних адміністрацій залишає на розсуд національного законодавця. Як вказує Л.М. Дорофеева, пов'язано це, насамперед, із специфікою інституційної організації митної справи країн-членів ЄС [10, с. 48], зумовленою національними історичними, культурними, соціальними особливостями та особливостями економічного розвитку, які впливали на характер та темпи еволюції державних механізмів публічного адміністрування.

При цьому, в країнах ЄС спостерігається чимало особливостей та варіацій побудови і функціонування митних служб: від достатньої автономності до повного включення до складу фінансових (фіскальних) відомств. Однак вказане жодною мірою не впливає на якість та ефективність застосування митного законодавства, а також процедур, застосованих до товарів, переміщуваних на митну територію ЄС або за її межі.

Так, значимим для вітчизняного законодавця може стати досвід інституційної організації митної справи Федеративної Республіки Німеччина, де діяльність митної адміністрації координується Федеральним міністерством фінансів. Поряд із цим, Генеральне митне управління (Generalzollverwaltung), що знаходиться в м. Бонна, відповідає за оперативне управління митними адміністраціями та у своїй структурі має дев'ять національних дирекцій (дві центральні та сім спеціалізованих), які координують роботу митниць та здійснюють правовий та технічний нагляд за діяльністю митних органів на місцевому рівні, оперативний штаб, уповноваженого з питань служби та уповноваженого з питань захисту інформації.

Досліджуючи функціональні повноваження центральних національних дирекцій Генерального митного управління, необхідно вказати, що:

І дирекція відповідає за: контроль кадрової сфери Генерального митного управління (заходи з підбору персоналу, процедури підбору персоналу, питання розвитку персоналу, розроблення законодавства про кар'єру, просування по службі, питання закону про рівність та інші загальні завдання, такі як аудит роботи та сім'ї, а також справи інвалідів та управління здоров'ям) та підтримку місцевих митних адміністрацій у кадрових питаннях; управління організаційними питаннями Генерального митного управління (управління роботою, а також питання оцінки персоналу, контролю, планування ресурсів, управління інформацією та знаннями, структурний розвиток тощо) та підтримку місцевих митних адміністрацій в організаційних питаннях; правовий та технічний нагляд щодо кадрового та організаційного забезпечення місцевих митних адміністрацій; забезпечення безпеки митних морських складів на федеральному рівні;

II дирекція контролює бюджетні питання, виконує завдання щодо IT-забезпечення, технічного обслуговування, охорони праці, охорони здоров'я, а також захисту від радіації.

Дирекції III–IX Генерального митного управління є спеціалізованими та відповідають за централізоване управління ввіреними напрямками митної діяльності: III дирекція – забезпечення виконання митного контролю та оформлення; IV дирекція – питання адміністрування митних платежів; V дирекція – забезпечення дотримання умов митних режимів суб'єктами та провадження у разі їх порушення; VI дирекція – контроль дотримання суб'єктами, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, норм особливої частини європейського митного права щодо переміщення товарів, обмежень і заборон такого переміщення; VII дирекція – контроль за нелегальною трудовою діяльністю, а також управління ризиками у вказаній сфері; VIII дирекція є кримінальною митною службою, діяльність якої спрямовано на розслідування злочинів у митній сфері, їх протидію, координацію діяльності оперативно-розшукових митних управлінь та контроль за розслідуваннями злочинів, що їм підслідні, управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю, проведення аналізу та оцінки митних ризиків тощо; дирекція IX є центральним освітньо-науковим центром, по всій країні має понад 20 офісів та навчальних центрів, діяльність яких спрямовано на підготовку фахівців митної справи, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників митної служби, навчання для кінологів та собак, науково-дослідну роботу тощо [8].

На місцевому рівні оперативні обов'язки виконують 41 митна адміністрація (Hauptzoll mter) з підпорядкованими 252 митницями (Zoll mtern), а також 8 відділів митного розслідування (Zollfahndungs mter).

Слід зазначити, що відділи митного розслідування знаходяться в Берліні, Дрездені, Ессені, Франкфурті-на-Майні, Гамбурзі, Ганновері, Мюнхені та Штутгарті, є місцевими митними адміністраціями та несуть відповідальність за розслідування кримінальних й адміністративних правопорушень з метою притягнення винних осіб до відповідальності. Основними напрямками їх слідчої діяльності є незаконне переміщення сигарет та наркотиків, піратство товарів, а також правопорушення у сфері митного та зовнішньоторговельного законодавства [7].

Видається, митна система, яка функціонує на теперішній час у Федеративній Республіці Німеччина, дає змогу не тільки забезпечити національні митні інтереси та національну безпеку, а й ефективно сприяє захисту зовнішньоекономічних інтересів ЄС.

Особливості організаційно-функціонального устрою митної адміністрації Великобританії полягають у тому, що самостійної та єдиної митної служби у цій країні немає, а функції митних адміністрацій виконують дві інституції, діяльність яких спрямовано у двох різних напрямках: фіскальному та правоохоронному [14, с. 93]. Разом із тим, інтеграція податкової та митної служб в Об'єднаному Королівстві вважається однією з найуспішніших фіскальних реформ у світовій практиці [11, с. 5; 12].

Так, Департамент митниць та акцизів Великобританії створено Актом парламенту у 2005 році як «неміністерський» департамент британського уряду, що акумулював фіскальну, правоохоронну, контрольно-організаційну та міжнародно-комунікативну функції. Безпосереднє керівництво Департаментом митниць та акцизів Великобританії здійснює голова, якого призначає Королева Великобританії [10, с. 164]. Основними керівними органами, які відповідають за переміщення товарів та транспортних засобів, а також громадян через державний кордон Великої Британії, є Управління митних та акцизних зборів Її Величності та Прикордонне агентство. При цьому, як вказує В.В. Ченцов, вони є неурядовими установами (центральними відомствами), їх глави не належать до складу уряду, а є професійними урядовцями вищого рангу [14, с. 91].

Необхідно зазначити, що у 2008 р. Управління митних та акцизних зборів Її Величності запровадило нову структуру адміністрування: за ефективного управління відповідає Рада директорів, а за реалізацію віддаленої стратегії – комітет на чолі з головним виконавчим директором.

Управління митних та акцизних зборів Її Величності має у своєму складі декілька оперативних груп, яких очолює генеральний директор [3], та які приймають рішення в межах діяльності Ради та виконавчого комітету.

Як показує практика, організаційно-функціональний устрій митної адміністрації Великобританії в якості інтегрованого податково-митного відомства сприяв досягненню балансу вимог повноти збору платежів, захисту суспільства, співробітництва в країні та на міжнародному рівні. Однак організаційно-технічні перетворення, спрямовані на його модернізацію, тривають і досі. Відтак, вказаний досвід повинен бути опрацьованим у процесі подальшої трансформації національної митної адміністрації з метою взяття за основу кращих світових практик і застосування їх у вітчизняних реаліях. Адже необґрунтоване запровадження та копіювання Британської моделі податково-митної інтеграції, без врахування національних особливостей та специфіки національної системи державотворення, а також пріоритетів державної митної політики та митних ін-

тересів України, вже призвело на теперішній час до потенційних конфліктів та втрат у сфері митної справи України.

Говорячи про досвід діяльності митної адміністрації Люксембургу, необхідно сказати, Агентство митного та акцизного зборів є одним із трьох податкових адміністрацій Люксембургу [4] та перебуває у віданні Міністерства фінансів [6]. Разом із тим, структура Агентства митного та акцизного зборів Люксембургу представлена дворівневою організацією: Центральне управління та митні установи (які мають територіальну юрисдикцію). При цьому, в структурі Центрального управління утворено департамент митної справи та акцизів, відділ загальних питань, відділ національного та міжнародного співробітництва, відділ податків та мит ЄС, технічний відділ інформації та комунікацій. Крім того, функціонує ряд профільних інспекцій: аудиту та бухгалтерського обліку, контролю за наркотичними та психотропними речовинами, IT-підтримки, операції з безпеки тощо [2].

Територіальні підрозділи (митні установи) Агентства митного та акцизного зборів Люксембургу включають: офіс митних та акцизних зборів «Люксембург-аеропорт», офіс митних та акцизних зборів «Беттембург», митний офіс «Люксембург-Хауальд», митний офіс «Ест Гревенмахер», митний офіс «Норд Дікірх», Центральне бюро [5].

Видається, митна адміністрація Люксембургу як елемент системи митних адміністрацій країн ЄС, з урахуванням специфіки організації її діяльності, ефективно забезпечує контроль за переміщенням товарів та транспортних засобів, а також громадян на митну територію ЄС та за її межі, виступає гарантом відповідності споживчих товарів загальноприйнятим вимогам країн-членів ЄС.

У Бельгії безпосереднє здійснення митної справи покладається на Головне управління митниць та акцизів. Сучасна місія митної служба Бельгії, передусім, полягає у захисті суспільства, сприянні розвитку міжнародної торгівлі через управління зовнішніми кордонами та забезпечення безпеки ланцюга постачань товарів. Серед основних завдань митних органів Бельгії: забезпечення безпеки громадян; захист фінансових інтересів ЄС та держав-членів у ході здійснення контролю за нарахуванням та сплатою імпорتنих мит, акцизів та ПДВ на продукцію, що ввозиться; захист суспільства від неякісної продукції, недобросовісної торгівлі та сприяти законній економічній діяльності; підвищення конкурентоздатності європейського бізнесу із використанням сучасних методів, заснованих на інформаційних технологіях. Виконання ж вказаних завдань вимагає від митних органів налагодження взаємодії з національними та міжнародними митними адміністраціями та правоохоронними органами, насамперед, щодо протидії шахрайству, організованою злочинністю і терориз-

мом. Проте Митна адміністрація Бельгії покликана не тільки виконувати фіскальну функцію, а й бере участь у здійсненні митної політики, економічної політики економічного союзу Бенілюкс та ЄС.

Слід також вказати, що на території країни митні органи Бельгії виконують функції податкових служб щодо контролю за переміщенням товарів і транспортних засобів (у частині сплати ПДВ).

Як зазначають дослідники, як і більшість країн ЄС, структура митного регулювання в Бельгії має два рівні: загальноєвропейський та державний. На загальноєвропейському рівні на Бельгію, як і на інших членів ЄС, поширюється європейське законодавство, у тому числі Митний кодекс ЄС та інші нормативно-правові акти Європейського Співтовариства.

Разом із тим, у структурі Головного управління митниць та акцизів функціонує ряд міжнародних митних аташе, акредитованих при посольствах Бельгії в п'яти країнах БРИКС: Бразилії, Російської Федерації, Китаю та Південноафриканської республіки. Митні аташе володіють всією інформацією щодо діяльності уповноважених економічних операторів, митних органів, перевізників та власників суден, професійних об'єднань, надання адміністративних послуг [10, с. 154–155].

У ході реалізації основних завдань щодо виконання фіскальних зобов'язань, митні органи забезпечують дотримання балансу законних прав і свобод осіб та покладених на них обов'язків. Разом із тим, цікавими є результати дослідження Л.М. Дорофєєвої, яка стверджує, що досить корисним може стати досвід Бельгії щодо інформування громадян, забезпечення прозорості діяльності та належного консультування з митних питань. Адже Головне управління митниць та акцизів розробило та систематично оновлює програмне забезпечення «Бельгійська митниця» для мобільних телефонів, яке пропонує всім охочим завантажити його безкоштовно. Завдяки сучасним інформаційним технологіям можна знайти відповіді практично на всі питання, що виникають у подорожуючих громадян при переміщенні через кордон товарів, подарунків, валюти, культурних цінностей, живих тварин тощо. Тут же міститься довідкова інформація щодо контролюючих служб [10, с. 155].

Цікавим для вітчизняного правового простору може стати досвід Болгарії, в якій структуру митної адміністрації, чисельність її персоналу в цілому та в Центральному митному управлінні, яке є керівною ланкою системи митних органів, за пропозицією Міністра фінансів встановлює Уряд Болгарії. Загальне керівництво і контроль за митними органами здійснює Міністерство фінансів.

Отже, Митне агентство Болгарії є централізованою адміністративною структурою Міністерства фінансів, функціонує як юридична особа та утримується за рахунок бюджетних

коштів та надходжень. Митне агентство структуровано як Центральне митне управління та територіальні управління (ТД Тракийська, ТД Югозападна, ТД Дунавська, ТД Северна морська, ТД Южна морська).

Адміністрація Центрального митного управління Агентства є організованою у 5 головних управліннях, Генеральному управлінні з питань митної розвідки та розслідувань, Генеральному управлінні інформаційних систем та аналітичної діяльності та 3 дирекціях, Спеціалізованому управлінні, Інспекторії та підрозділі внутрішнього аудиту.

Загальна чисельність персоналу Агентства – 3362, з яких 1304 призначені в Центральне митне управління (включаючи регіональні підрозділи Генеральних директоратів).

Генеральні дирекції та управління Центрального митного управління в межах своєї компетенції аналізують, прогнозують та пропонують рішення та заходи щодо рівного застосування законодавства ЄС та національного законодавства з метою збільшення бюджетних надходжень, гарантування безпеки та безпеки громадян, захисту фінансових інтересів ЄС та національних фінансових інтересів, захисту від недобросовісної та незаконної торгівлі та полегшення законної торгівлі.

Генеральні дирекції, центральні митні управління та територіальні управління в межах своєї компетенції: аналізують дані, умови, фактори та механізми, що визначають успішне здійснення політики Агентства, та рекомендують заходи щодо її ефективної реалізації; аналізують отриману інформацію у відповідній структурі, формулюючи ризики, встановлюючи правила та пропонуючи рішення для ефективної реалізації політики Агентства.

Генеральні дирекції та управління спеціалізованої адміністрації Центрального митного управління в межах своєї компетенції беруть участь в обміні даними та інформацією шляхом адміністративного співробітництва на національному та міжнародному рівні.

Митні дирекції та центральні митні дирекції в межах своєї компетенції беруть участь у розробці бізнес-моделей інформаційних систем митного управління [13].

Однією із репрезентативних європейських держав є Франція, в якій митною адміністрацією є Генеральна дирекція з митних питань та непрямого оподаткування, очолювана Генеральним директором. Слід вказати, що за типом митна адміністрація Франції є саме митним органом, який засвідчує домінування митних функцій. Організаційно митну адміністрацію Франції сформовано із Генеральної адміністрації, якій підпорядковуються 12 міжрегіональних управлінь та 7 національних департаментів. Генеральна адміністрація, яка розташована у м. Монтрей, складається

із 6 управлінь та статистичного відділу, а також відділів міжнародних відносин, комунікацій та управлінського контролю [1]. За функціональним же принципом митна адміністрація Франції складається із 7 національних департаментів: управління національного митного судового обслуговування; національного управління митних інвестицій та інформації; національного управління набору персоналу та професійного навчання; національного управління статистики та міжнародної торгівлі; митного інформаційно-технологічного центру; відділу спільних лабораторій та національного митного музею [1].

Слід вказати, що територіально митна адміністрація Франції є утвореною із 12 міжрегіональних управлінь, яким підпорядковано 42 регіональні управління та 4 регіональних управління берегової охорони. Разом із тим, до кожного міжрегіонального управління входить від 2 до 6 регіональних управлінь. При цьому кожне регіональне управління складається у середньому із 3 підрозділів. Над виконанням покладених на митну адміністрацію Франції завдань працюють близько 17 тисяч працівників. Загалом, митна адміністрація Франції складається із приблизно 200 митних постів та 270 пунктів спостереження у повітрі, на землі та на морі [1].

У Франції митна адміністрація позиціонується як орган, який регулює міжнародну торгівлю, сприяє збільшенню обсягів зовнішньоторговельних операцій, спрощенню процедур їх оформлення та забезпечує національну безпеку. Ключовою місією функціонування французької митниці є сприяння безпечній торгівлі на міжнародному рівні, всередині держави та в межах ЄС. Для втілення ж місії встановлено ключові напрями роботи митниці Франції, які передбачають реалізацію таких комплексних завдань: 1) забезпечення економічної конкурентоспроможності суб'єктів господарювання шляхом сприяння зовнішньоторговельним операціям, які реалізуються законними шляхами; 2) боротьба із шахрайством та захист держави та її громадян від торгівлі забороненими і небезпечними товарами; 3) забезпечення справедливого та об'єктивного оподаткування зовнішньоекономічних операцій з урахуванням європейських норм; 4) розвиток кадрового забезпечення; 5) розвиток матеріального забезпечення.

Показово, що весь персонал митної адміністрації Франції узагальнено поділяється на дві категорії: «працівники, які реалізують комерційні операції, та загальна адміністрація» (складає близько 50 % усього персоналу) та «інспектори» (приблизно 45 % усього персоналу).

Що стосується матеріального забезпечення, то слід вказати: митницю Франції оснащено прогресивними основними засобами. Так, на сухопутній

частині митники мають у розпорядженні власний автопарк, який складається із автомобілів, мотоциклів та мобільних сканерів-вантажівок; для морської частини митники використовують флоти суден у всіх прибережних водах; для повітряної частини застосовуються двохмоторні літаки та гелікоптери прогресивного типу [1].

Не можна не відзначити і те, що відповідно до міжнародного рейтингу «Doing Business 2017» за параметром «Міжнародна торгівля» Франція посіла 1 місце. Разом із тим, майже 90 % користувачів задоволені послугами французької митниці, що дозволяє з упевненістю констатувати той факт, що митна система Франції, передусім, функціонує для задоволення потреб суб'єктів господарювання та підтримання бізнесу в державі, сприяння зовнішньоекономічній діяльності французьких підприємств, спрощення процедур міжнародної торгівлі та є однією із найефективніших моделей організації й управління митними адміністраціями у світі. А тому саме досвід Франції може послужити ефективним та перспективним орієнтиром запланованих трансформаційних процесів інституційної структури митної системи України.

Висновки. Отже, проведений аналіз свідчить про відносно розрізнений підхід щодо побудови системи митних адміністрацій країн-членів ЄС. Разом із тим, вказане жодним чином не впливає на ефективність гармонізації та спрощення митних процедур, уніфікацію принципів і методів регулювання зовнішньої торгівлі, у тому числі, інструментально-технологічних характеристик діяльності митних адміністрацій як структур, що безпосередньо реалізують митну політику своїх держав. Разом із тим, вивчення досвіду організації митних адміністрацій країн ЄС надає Україні, зважаючи на її прагнення та ініціативи, можливості інтегрування їх позитивних напрацювань у вітчизняну практику організації митної сфери, яка вимагає не ситуативних або політичних рішень, а виважених і науково обґрунтованих підходів. У зв'язку із чим удосконалення інституційної системи та структури національних митних органів повинно відбуватися шляхом подальшого запозичення відповідних положень із законодавства інших країн та впровадження найкращих світових апробованих практик, однак виключно з урахуванням сильних і слабких сторін кожної із моделей організації митних адміністрацій країн ЄС, диференційовано і конкретно, а також зважаючи на здобутки юридичної науки та, зокрема, адміністративного права, які стосуються ідентифікації ключових проблеми та переваг національної митної системи, аналізу фундаментальних факторів впливу, а також науково-обґрунтованих та системних пропозицій щодо здійснюваного реформування.

Література

1. A brief introduction to French Customs / Infos Douane Service. URL: [http://www.douane.gouv.fr/Portals/0/fichiers/information/publication-douane/langues-etrangeres/french-customs-\(en\).pdf](http://www.douane.gouv.fr/Portals/0/fichiers/information/publication-douane/langues-etrangeres/french-customs-(en).pdf).
2. Bureaux. URL: <https://douanes.public.lu/fr/acteur/bureaux.html>.
3. Commissioners. URL : <http://www.hmrc.gov.uk/governance/commissioners.htm>.
4. Customs and Excise Agency. URL : <https://do.gouvernement.lu/en.html>.
5. Customs and Excise Agency. URL : <https://do.gouvernement.lu/en/annuaire.html>.
6. Customs and Excise Agency. URL : <https://logistics.public.lu/en/formalities-procedures/agencies/customs-excise-ad.html>.
7. Örtliche Behörden. URL: https://www.zoll.de/DE/Der-Zoll/Struktur/Oertliche-Behoerden/oertliche_behoerden_node.html.
8. Struktur der Zollverwaltung. URL: https://www.zoll.de/DE/Der-Zoll/Struktur/struktur_node.html.
9. Verordnung (EU) Nr. 952/2013 des Europäischen Parlaments und des Rates vom 9. Oktober 2013 zur Festlegung des Zollkodex der Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1575250332204&uri=CELEX:32013R0952>.
10. Дорофеева Л.М. Реформування митних органів України в умовах євроінтеграції : монографія. Ужгород : Гельветика, 2017. 443 с.
11. Козьрин А.Н. Интеграционные процессы в ЕВРАЗЭС: новое в правовом регулировании публичных финансов. *Финансовое право*. 2013. № 10. С. 2–7.
12. Кушнарев І. Британський «спенарій» модернізації податкової та митної служб в Україні. URL : <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3220509-brytanskyi-stsenarii-modernizatsii-podatkovoi-ta-mytnoi-sluzhb-v-ukraini>.
13. Митне агентство URL : <https://customs.bg/wps/portal/agency/about-us>.
14. Ченцов В.В. Митні адміністрації (служби) в системі державного управління Європейського союзу. Досвід Великобританії. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління»*. 2015. № 1. С. 89–95.

Анотація

Коваль М. В. Європейський досвід організації діяльності митних адміністрацій та можливості його застосування в Україні. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню європейського досвіду організації діяльності митних адміністрацій. На основі теоретичних та практичних досліджень нормативно-правової бази, наукових доробок вітчизняних вчених зроблено висновок про те, що за наявності загальних положень щодо завдань митних органів та процедур, застосованих до товарів, переміщуваних на митну територію ЄС або за її межі, питання інституційної організації та функціонування митних адміністрацій Митний кодекс ЄС залишає на розсуд національного законодавця. Встановлено, що відносно розрізнений підхід щодо побудови системи митних адміністрацій жодним чином не впливає на ефективність гармонізації та спрощення митних процедур, уніфікацію принципів і методів регулювання зовнішньої торгівлі, у тому числі, інструментально-технологічних характеристик діяльності митних адміністрацій як структур, що безпосередньо реалізують митну політику своїх держав.

Обґрунтовано необхідність удосконалення національної митної системи шляхом подальшого впровадження найкращих світових практик, апробованих на теперішній час, однак виключно на підставі виважених та науково обґрунтованих підходів.

Ключові слова: Європейський Союз, інституційна організація, митна адміністрація, митна справа, митниця, митні органи, функціонування митних органів.

Аннотація

Коваль Н. В. Европейский опыт организации деятельности таможенных администраций и возможности его применения в Украине. – Статья.

Статья посвящена исследованию европейского опыта организации деятельности таможенных администраций. На основе теоретических и практических исследований нормативно-правовой базы, научных разработок отечественных ученых сделан вывод о том, что при наличии общих положений относительно задач таможенных органов и процедур, применяемых к товарам, перемещаемым на таможенную территорию ЕС или за ее пределы, вопрос институциональной организации и функционирования таможенных администраций Таможенный кодекс ЕС оставляет на усмотрение национального законодателя. Установлено, что относительно разрозненный подход к построению системы таможенных администраций не влияет на эффективность гармонизации и упрощения таможенных процедур, унификации принципов и методов регулирования внешней торговли, в том числе, инструментально-технологических характеристик деятельности таможенных администраций как структур, непосредственно реализующих таможенную политику своих государств.

Обоснована необходимость совершенствования национальной таможенной системы путем дальнейшего внедрения лучших мировых практик, апроби-

рованных в настоящее время, однако исключительно на основании взвешенных и научно обоснованных подходов.

Ключевые слова: Европейский Союз, институциональная организация, таможенная администрация, таможенное дело, таможня, таможенные органы, функционирование таможенных органов.

Summary

Koval M. V. European experience of management of the customs administrations and its applicability in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of European experience in the management of customs administrations. Based on the theoretical and practical research of the legal framework, scientific contributions of domestic scholars, it is concluded that in the case of availability of general provisions on the tasks of customs agencies and procedures applying to the goods moved to the EU customs border or outside, the Union Customs Code leaves the issues of institutional organization and customs administrations functioning to the discretion of the national legislation. It is established that relatively miscellaneous approach to the building a customs administration system in no way affects the efficiency of harmonization and simplification of customs procedures, the unification of principles and methods of regulation of foreign trade, including the instrumental and technological characteristics of the customs administrations as structures directly implementing the customs policy of their countries.

It is substantiated the need to improve the national customs system through further introducing the best practices tested for the present, however, exclusively on the grounds of substantiated approaches.

Key words: European Union, institutional organisation, customs administration, customs affairs, customs, customs agencies, customs agencies functioning.

УДК 342.925 (477)

А. В. Крусян
суддя*П'ятого апеляційного адміністративного суду***СУДОВЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО:
ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ТА ДЖЕРЕЛА**

Вступ. Питання щодо поняття та джерел судового адміністративного процесуального права України мають як дискусійний, так і проблемний характер. Адже в сучасній науковій літературі немає уніфікованого підходу щодо визначення адміністративного процесуального права та, зокрема, щодо виокремлення в якості самостійної його підгалузі (інституту) судового адміністративного процесуального права. Науково-практична дискусія з цієї проблематики відбувається, починаючи з моменту становлення вітчизняної адміністративної юстиції, та продовжується у сучасності, актуалізуючись в умовах судової реформи в Україні. Так, питанням предмета та джерел адміністративного процесуального права присвячені праці таких вчених як: В.Б. Авер'янова, В.М. Бевзенка, Е.Ф. Демського, І.П. Голосніченка, М.К. Гримич, А.Т. Комзюка, Р.С. Мельника, Р.В. Миронюка та ін. Проте бракує наукових досліджень щодо поняття, змісту, джерел судового адміністративного процесуального права. Крім того, необхідність вирішення цих питань обумовлена й тим, що конституційно виокремлюється та підкреслюється роль та значення адміністративної юстиції (див.: ч. 5 ст. 125 Конституції України).

Постановка завдання. Метою статті є постановка найбільш спірних та проблемних питань, що потребують наукової дискусії. Перше питання пов'язане з визначенням предмета судового адміністративного процесуального права та його співвідношення з предметом адміністративного процесуального права, що детерміновано з системою джерел судового адміністративного процесуального права. Друге питання – це визначення та характеристика системи джерел судового адміністративного процесуального права та визначення тенденцій їх подальшого розвитку з урахуванням теорії та практики сучасної адміністративної юстиції.

Результати дослідження. В адміністративно-правовій науці не існує єдності щодо визначення предмета адміністративного процесуального права, що пов'язано з неуніфікованістю змісту дефініції «адміністративного процесу».

Так, в монографічній праці за редакцією В.Б. Авер'янова виокремлюються чотири основні сфери застосування поняття «адміністративний процес», а саме: 1) порядок розгляду справ в адміністративних судах (тобто адміністративне судочинство); 2) порядок реалізації повноважень

органів виконавчої влади щодо підготовки та прийняття нормативних й індивідуальних адміністративних актів (тобто так званий «позитивний», або «управлінський» адміністративний процес); 3) порядок реалізації повноважень органів виконавчої влади з розгляду скарг приватних осіб (тобто так званий «квазіюрисдикційний» адміністративний процес); 4) порядок застосування заходів адміністративного примусу (тобто юрисдикційний адміністративний процес) [1, с. 41]. При цьому робиться висновок: «...оскільки названі чотири сфери – цілком неоднорідні за якісними ознаками, то найбільш прийнятним варіантом застосування дефініції «адміністративний процес» було б поширення його виключно на сферу адміністративної юстиції». Принаймні, цьому є зрозумілі пояснення з посиланням на вітчизняну історію та, головне, на загальносвітову практику» [1, с. 41-42].

Це розуміння є основою «вузького» підходу щодо визначення адміністративного процесуального права як системи адміністративно-процесуальних норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються під час здійснення адміністративного судочинства. Після прийняття Кодексу адміністративного судочинства України (далі: КАСУ) від 06 липня 2005 року [2] ця концепція отримала «законодавче підґрунтя» для свого розвитку, адже у п. 5 ч. 1 ст. 3 було закріплено, що під «адміністративним процесом» необхідно розуміти правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства. Як слушно визначається в спеціальній літературі, «ця норма стала базовою для «судової» концепції розвитку адміністративного процесу і адміністративного процесуального права, яку активно відстоюють В.М. Бевзенко, А.Т. Комзюк, Р.С. Мельник та ін.» [3, с. 16].

Широкого підходу щодо визначення адміністративного процесу та адміністративного процесуального права додержується Е.Ф. Демський, який вважає, що «предмет адміністративного процесуального права становить система суспільних правовідносини, які виникають між органами владних повноважень, їх посадовими особами, судом, з одного боку, та фізичними чи юридичними особами, з іншого, щодо визнання, реалізації і захисту прав і законних інтересів особи і держави у сфері публічних відносин та розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку,

визначеному адміністративним процесуальним законодавством» [4]. Кореспондує цьому визначенню поняття адміністративного процесу, яке надає С.Г. Стеценко, а саме як «врегульованої нормами адміністративно-процесуального права діяльності органів публічної адміністрації та деяких інших владних суб'єктів, спрямованої на розгляд та вирішення адміністративних справ» [5]. І.П. Голосніченко також не обмежує адміністративний процес тільки адміністративним судочинством, включаючи до нього і «провадження у справах про адміністративні правопорушення, провадження щодо надання адміністративних послуг, провадження щодо оскарження рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до інституцій вищих органів» [див. наприклад, 6]. Р.В. Миронюк вважає, що «найбільш прийнятним для сучасних реалій правотворення та правозастосування є погляд на адміністративний процес саме в широкому розумінні, яким охоплюється весь предмет регулювання адміністративно-процесуальних норм» [7, с. 8]. При цьому вчений обґрунтовує концепцію виокремлення на основі адміністративного процесуального права «адміністративно-процедурного права, що має регулювати суспільні відносини, які виникають з приводу процесуального забезпечення реалізації прав і свобод громадян засобами їх звернення до суб'єктів владних повноважень за отриманням передбачених законодавством публічних послуг та виокремлення адміністративного судового процесу як діяльності адміністративних судів з розгляду та вирішення публічно-правових спорів» [7, с. 9].

Таким чином, в юридичній літературі можна виокремити щонайменше два основних підходи (розуміння) щодо визначення адміністративного процесуального права – широкий та вузький.

Підтримуючи концепцію широкого розуміння адміністративного процесуального права; виходячи з конституційно визначеної ролі адміністративних судів щодо «захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин» (ч. 5 ст. 125. Конституції України); враховуючи значущість адміністративної юстиції в системі українського конституціоналізму як важливого інструментального засобу забезпечення конституційно-правової свободи людини – мети сучасного українського конституціоналізму, представляється праксеологічно виправданим та теоретично обґрунтованим виокремлення судового адміністративного процесуального права як самостійного інституту (підгалузі) адміністративного процесуального права.

Ця концепція ґрунтується також на системному аналізі положень КАСУ в різних редакціях. Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КАСУ (в редакції від 06 червня 2005 р.) [2] «адміністративний процес – правовідносини, що складаються під

час здійснення адміністративного судочинства». Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 4 КАСУ (в редакції від 3 жовтня 2017 року) [8] «судовий процес – правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства».

Таким чином, відбулася заміна терміна «адміністративний процес» на «судовий процес», при залишенні його змістовного наповнення. Звідси можна зробити логічний висновок, що законодавець, впроваджуючи нову вербальну конструкцію «судовий процес», таким чином відмовляється від визначення адміністративного процесу у вузькому сенсі.

Враховуючи, що цей судовий процес має адміністративно-процесуальну природу та, водночас, змістовно конкретизується (обмежується) колом правовідносин, що виникають під час здійснення адміністративного судочинства, представляється обґрунтованим визначати його як судовий адміністративний процес та, відповідно, виокремлювати судові адміністративне процесуальне право.

Звідси, предметом судового адміністративно-процесуального права є сукупність суспільних правовідносин, що виникають між адміністративним судом та суб'єктом владних повноважень, іншими фізичними чи юридичними особами під час здійснення адміністративного судочинства.

Окрім предмета правового регулювання, до особливих характеристик (властивостей) судового адміністративного процесуального права відносяться й його джерела. Традиційно до системи джерел адміністративного процесуального права відносять Конституцію України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, закони України, кодекси України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, постанови Верховної Ради України, нормативні акти керівників центральних органів виконавчої влади, що містять адміністративно-правові норми, рішення Конституційного Суду України тощо [9, с. 45–47; 10, с. 111–114]; також до джерел адміністративно-процесуального права відносять постанови Пленуму Верховного Суду України (відповідно до чинного законодавства найвищим органом у системі судоустрою України є Верховний Суд – А.К.), які містять роз'яснення з питань застосування норм адміністративного матеріального та процесуального права тощо [11, с. 59, 61–63].

Аксіоматичним є твердження, що до джерел судового адміністративного процесуального права слід відносити тільки ті нормативно-правові акти, що містять адміністративно-процесуальні норми, що регулюють суспільні відносини, які складаються під час здійснення адміністративного судочинства.

Формально-юридичний аналіз положень ст. 3 КАСУ надає підстави зазначити, що порядок здійснення адміністративного судочинства

встановлюється законодавством про адміністративне судочинство, до якого входять Конституція України, КАСУ, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України. Отже, до законодавства про адміністративне судочинство не включаються підзаконні нормативно-правові акти.

Що стосується Конституції України, то представляється теоретично невірним віднесення її до законодавства про адміністративне судочинство. Безумовно, що Конституція України, враховуючи її основоположне значення щодо всієї національної правової системи, є найважливішим, первинним джерелом судового адміністративного процесуального права. Зокрема, Конституція України визначає цілеспрямованість адміністративного судочинства, закріплюючи, що «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди» (ч. 5 ст. 125). Крім того, Конституція України закріплює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України). Однією із сфер застосування цього принципу є правосуддя. Так, ст. 129 Основного Закону держави закріплює, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Особливе значення має застосування принципу верховенства права в адміністративному судочинстві (див. ст. 6 КАСУ). У системі джерел судового адміністративного процесуального права Конституція України також відіграє фундаментальну роль, оскільки, маючи вищу юридичну силу, вона є базою для появи нових джерел. Втім, Конституція України через її специфічні юридичні, політичні, ідеологічні властивості, в яких розкривається її сутність не тільки як правового, але й соціально-політичного документа, посідає особливе місце щодо системи законодавства про адміністративне судочинство. Отже, Конституція України є первинним джерелом судового адміністративного процесуального права, очолює систему джерел законодавства про адміністративне судочинство, та, водночас, не входить до системи цього законодавства.

Законодавство про адміністративне судочинство співвідноситься із системою джерел судового адміністративного процесуального права так само, як співвідносяться категорії «законодавство» і «право», тобто вони взаємопов'язані, але не тотожні. Законодавство – це форма вираження права, воно становить самостійне явище правової дійсності, відмінне за змістом від права і є вужчим за систему джерел права. Таким чином, система джерел законодавства про адміністративне судочинство входить до системи джерел судового адміністративного процесуального права України.

Законодавство про адміністративне судочинство України слід характеризувати як систему, побудовану з урахуванням вимог системології.

Система цього законодавства становить складне утворення, яке має такі характеристики: доцільність, функціональність і стійкість. Доцільність системи законодавства виражається в її цільовій визначеності, спрямованості, згідно з якою вихідною метою, що має значення кінцевої причини, є формування внутрішньо несуперечливої нормативно-процесуальної основи сучасної адміністративної юстиції. Функціональність системи вбачається у підсиленні ролі Конституції, міжнародних договорів, Кодексу та законів у регулюванні суспільних відносин, які складаються при розгляді та вирішенні адміністративних справ. Принципами системи законодавства про адміністративне судочинство є: взаємопов'язаність і взаємодія нормативно-правових актів, а також принцип ієрархічності їх розташування в системі законодавства.

Взаємопов'язаність усіх нормативно-правових актів, що входять до цієї системи, обумовлена тим, що всі вони регулюють один вид суспільних відносин, які складаються під час здійснення адміністративного судочинства. Взаємодію нормативно-правових актів виражено у їх взаємному зв'язку, узгодженості та єдиній спрямованості з метою ефективного регулювання відповідних суспільних відносин. Ієрархічність побудови цієї системи є її визначальним методологічним принципом, що має важливе як теоретичне, так і практичне значення в сучасній адміністративній юстиції.

Крім того, принцип ієрархічності має велике значення в сучасних умовах нестабільності та суперечності законодавства. Концептуально цей принцип закріплено у ст. 8 Конституції України. Формулював правові позиції з цього питання Конституційний Суд України. У Рішенні від 16 січня 2003 р. (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим) підкреслено найвищу юридичну силу Конституції і визначено провідне положення законів у системі нормативних актів, зокрема, зазначено, що «після Конституції України, що має найвищу юридичну силу (частина друга ст. 8), закони в ієрархії нормативно-правових актів посідають провідне місце» [12]. Положення КАСУ також визначають ієрархію нормативно-правових актів у системі законодавства про адміністративне судочинство, а саме: «якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору (ч. 2 ст. 3 КАСУ); у разі невідповідності правового акта Конституції України, закону України, міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або іншому правовому акту суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу, або положення відповідного міжнародного договору України» (ч. 3 ст. 7 КАСУ).

Отже, законодавство про адміністративне судочинство – це система взаємопов'язаних і взаємодіючих окремих джерел судового адміністративного процесуального права, а саме: міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кодексу адміністративного судочинства України, законів України, що містять адміністративно-процесуальні правові норми.

Таким чином, джерелами судового адміністративного процесуального права є Конституція України, законодавство про адміністративне судочинство, підзаконні нормативно-правові акти. Ці джерела за їх природою можна охарактеризувати (класифікувати) як нормативно-юридичні. Окрім них, до джерел судового адміністративного процесуального права слід віднести рішення Конституційного Суду України, а також постанови вищих судових інстанцій. Ці джерела права, а також правові позиції, викладені у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), за їх природою (судові прецеденти) можна охарактеризувати як праксеологічні. Зокрема, як слушно зазначається в науковій літературі, «на сьогодні судова практика застосування норм адміністративного процесуального права, закріплена у рішеннях і постановах вищих судових інстанцій, цілком може розглядатися як одне з джерел адміністративного процесуального права України, хоча й досі розвиток наукових поглядів на використання судового прецеденту як джерела адміністративного процесуального права України свідчить про дискусійність даного питання» [13, с. 33]. З цим твердженням слід погодитись. Адже в сучасних умовах політико-правових перетворень та, зокрема, судово-правової реформи все більшого значення набувають такі «нетрадиційні» для вітчизняної правової системи джерела права, як судовий прецедент, правова доктрина (доктринальні джерела за їх природою) тощо. Звідси, особливої уваги потребує дослідження саме таких джерел судового адміністративного процесуального права, які поступово перетворюються із «вторинних» в «первинні», набуваючи практичного поширення та ознак обов'язковості.

Тенденцію запровадження цих джерел права в адміністративну юстицію можна дослідити через здійснення системного аналізу положень КАСУ – кодифікованого джерела судового адміністративного процесуального права, який було викладено в новій редакції [8].

Особливого значення в контексті розкриття змісту та механізму застосування інноваційних джерел судового адміністративного процесуального права має принцип верховенства права, визначений у п.1 ч. 3 ст. 2 КАСУ в якості основної засади (принципу) адміністративного судочинства. Ст. 6 КАСУ розкриває зміст цього принципу,

зокрема, визначаючи чотири аспекти застосування адміністративними судами принципу верховенства права.

Так, перший аспект змісту застосування в адміністративній юстиції принципу верховенства права – «суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (ч. 1 ст. 6 КАСУ) – кореспондує зі ст. 3 Конституції України. Цей аспект застосування принципу верховенства права детермінує актуалізацію такої науково-практичної концепції судового правозастосування, що заснована на ідеології «держава для людини», служіння держави інтересам людини, визнанні пріоритетного місця і ролі людини та громадянина у державно-владних відносинах. Таким чином, стосовно адміністративного судочинства принцип верховенства права означає, що суди при здійсненні адміністративного правосуддя мають виходити з пріоритетного значення прав та інтересів людини у взаємовідносинах з органами публічної адміністрації всіх рівнів та не повинні застосовувати положення правового акта, у тому числі закону, якщо його застосування суперечить конституційним принципам права або порушуватиме права та свободи людини.

Другий аспект застосування адміністративними судами принципу верховенства права – «суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини» (ч. 2 ст. 6 КАСУ) – спрямований на урахування судової практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який розкриває зміст принципу верховенства права через формулювання ЄСПЛ відповідних вимог, які пов'язані з судовим адміністративним процесуальним правом. Так, системний аналіз практики та, відповідно, правових позицій ЄСПЛ надає можливість визначити ті змістовні вимоги верховенства права, які мають бути реалізовані у сфері здійснення адміністративного судочинства. Однією з таких вимог є захист від свавілля суб'єктів владних повноважень. Захист особистості від свавілля влади означає, що втручання суб'єктів владних повноважень у права людини має підлягати ефективному контролю. Це має бути судовий контроль, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури. Саме це зазначив ЄСПЛ у своєму рішенні від 06 вересня 1978 р. по справі *Klass v. Germany*. Суд відзначив, що одним із фундаментальних принципів демократичного суспільства є принцип верховенства права, закріпленій у Преамбулі до Конвенції. За цим принципом, втручання державної адміністрації у сферу дії особистих прав має бути об'єктом ефективного контролю, що, як правило,

здійснюється суддями, оскільки судовий контроль є найкращою гарантією незалежності, неупередженості та належної процедури [14]. Крім того, Суд у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р. визначив: «в національному праві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання з боку державних органів у права, гарантовані пунктом 1...» (п. 30 Рішення) [15]. Складовою принципу верховенства права, на якій наголошується у рішеннях ЄСПЛ, є також вимога правової визначеності та обов'язковості виконання судових рішень. Ця вимога зобов'язує державу та будь-який орган виконувати судові розпорядження чи рішення, у тому числі й ухвалені проти держави. У рішенні в справі «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 р. Суд нагадує, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду, що означає: жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підміняти собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру (див.: рішення у справі «*Ryabykh v. Russia*») [16].

Третій та четвертий аспекти застосування принципу верховенства права в адміністративному судочинстві – звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується; забороняється відмова у розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини» (ч. ч. 3, 4 ст. 6 КАСУ) – означає те, що ефективний правовий захист людини від свавілля з боку публічно-владних органів є можливим тільки за умови доступу особи до незалежного, неупередженого суду, провадження в якому відповідає вимогам справедливого судового розгляду. Положення ч. 3 ст. 6 КАСУ детерміновано з положеннями ст. 8, ч. 1, 2 ст. 55, ч. 3 ст. 124 Конституції України. У контексті адміністративного судочинства це означає, що: норми Конституції України є нормами прямої дії, звернення до адміністративного суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, якщо спір на-

лежить до адміністративної юрисдикції; кожному гарантується право на захист своїх прав судом та оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, посадових і службових осіб; юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір, Суд не має права відмовити особі в прийнятті позовної заяви або скарги, наприклад, на тій підставі, що її вимоги можуть бути розглянуті і задоволені (або відхилені) в іншому порядку. Так, у рішенні Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. вказано: «Частина перша статті 55 Конституції України містить загальну норму, яка ... зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист ...» [17]. Крім того, право на звернення за захистом до адміністративного суду гарантується й у разі неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини. Неповнота чи відсутність законодавства долається застосуванням аналогії закону або аналогії права (див. ч. 6 ст. 7 КАСУ). Неясність (нечіткість, незрозумілість, неоднозначність) законодавства може бути усунена тлумаченням у спосіб, що утверджує верховенство права. Таке тлумачення має бути найбільш справедливим за конкретних обставин. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р. резюмовано: «У своїй практиці Суд визнав, що ... завжди існуватиме потреба у роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, що змінюються. ... Відповідно, багато законів неминуче сформульовані у термінах, що тією чи іншою мірою є нечіткими та тлумачення й застосування яких є питанням практики (див.: рішення у справах «Газета «*The Sunday Times*» проти Сполученого Королівства (№ 1), п. 49, та «*Коккінакіс проти Греції*», п. 40). Функція здійснення правосуддя, закріплена за судами, полягає саме у подоланні сумнівів щодо тлумачення, що залишаються (див.: рішення у справі «*Кантоні проти Франції*») [18].

Отже, виходячи з наведеного, можна стверджувати, що за змістом ст. 6 КАСУ принцип верховенства права визначає механізми вектор застосування джерел права в адміністративному судочинстві.

Проявом впровадження такого інноваційного джерела судового адміністративного процесуального права як судовий прецедент є введення інституту типових, зразкових (п. 21, 22 ст. 4, §3 гл. 11 розділу II КАСУ) та справ незначної складності (див.: п. 20 ст. 4, ст. 257, 263 КАСУ). Судові рішення у зразкових справах набувають ознаки джерела права. Втім, одним з недоліків розгляду-

ваного інституту є те, що законодавством не встановлено мінімальної кількості адміністративних справ для визначення їх типовими, що на практиці спричиняє певну невизначеність в ухваленні відповідних рішень.

Крім того, Кодексом передбачена можливість залучення до адміністративного процесу такого учасника розгляду справи, як експерт з питань права (ст. 69 КАСУ), що сприяє впровадженню у систему джерел судового адміністративного процесуального права правової доктрини – доктринального за своєю природою джерела права. Втім, існує певна законодавча невизначеність щодо процесуального статусу цього експерта в адміністративному суді, наприклад, не передбачені порядок та методика його діяльності, можливість відводу, відповідальність тощо, що може призвести до ускладнень на практиці.

Всі вищезазначені дискусійні та проблемні питання потребують свого практичного вирішення та, відповідно, потужних наукових досліджень.

Висновки. Предметом судового адміністративного процесуального права є сукупність суспільних відносин, що виникають між адміністративним судом та суб'єктом владних повноважень, фізичними чи юридичними особами щодо розгляду і вирішення публічно-правових спорів на основі принципу верховенства права. До системи джерел судового адміністративного процесуального права відносяться: Конституція України, законодавство про адміністративне судочинство (міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кодекс адміністративного судочинства України, закони України), інші нормативно-юридичні, а також доктринальні та праксеологічні джерела.

Система джерел судового адміністративного процесуального права розвивається у напрямку впровадження інноваційних джерел праксеологічної та доктринальної спрямованості, зокрема таких, як судовий прецедент, правова доктрина тощо, що ґрунтуються на оновлених положеннях КАСУ, які у свою чергу потребують подальшої апробації та удосконалення для досягнення основної мети адміністративного судочинства – ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Література

1. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 435 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
3. Адміністративне процесуальне право: навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2017. 320 с.

4. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с. URL: studies.in.ua/ru/demskij-ef-admin-procesualne-pravo-ukrainu.html (дата звернення: 05.02.2018).

5. Стеценко С.Г. Сутність адміністративного процесу: теоретичний погляд. *Право України*. № 4. 2011. URL: <http://www.info-prensa.com/article959.html> (дата звернення: 05.02.2018).

6. Голосніченко І. П. Тлумачення та визначення основного категоріально-понятійного апарату Кодексу адміністративного судочинства. URL: www.vasu.gov.ua/nkr/nauk_praci/golosnichenko_1 (дата звернення: 05.02.2018).

7. Миронюк Р.В. Сучасні наукові підходи до визначення місця адміністративного процесуального права та процесу в системі адміністративного права. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 9. С. 4-19.

8. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст.436.

9. Адміністративне право України : підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

10. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії та практики: настільна книга судді / за заг. ред. О.М. Пасенюка. Київ: Істина, 2007. 608 с.

11. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

12. Рішення Конституційного Суду України від 16 січня 2003 р. № 1-рп/2003 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим). *Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2002–2003* / [відповід. ред. П. Б. Євграфов]. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 88–98.

13. Гримич М.К. Щодо системи джерел адміністративного процесуального права України. *Форум права*. 2016. № 5. С. 30–34. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_7.pdf (дата звернення: 10.02.2018).

14. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 14.02.2018).

15. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article> (дата звернення: 2.03.2018).

16. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Рябих проти Росії». Заява № 52854/99. URL: <http://search.ligazakon.ua> (дата звернення: 5.03.2018).

17. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р., № 9-зпу (справа за зверненнями жителів м. Жовті Води). URL: <http://www.ccu.gov.ua> (дата звернення: 8.03.2018).

18. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2018).

Анотація

Крусян А. В. Судове адміністративне процесуальне право: до постановки питання про поняття та джерела. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду найбільш актуальних та водночас проблематичних питань визначення предмета, поняття та системи джерел судового адміністративного процесуального права. Висвітлені наукові теорії щодо співвідношення адміністративного процесуального права та судового адміністративного процесуального права. На основі теорії «широкого» розуміння адміністративного процесуального права, виходячи з конституційно закріпленої ролі адміністративних судів щодо «захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин» (ч. 5 ст. 125 Конституції України), враховуючи значущість адміністративної юстиції у системі українського конституціоналізму як важливого інструментального засобу забезпечення конституційно-правової свободи людини, у статті обґрунтовується виокремлення в якості самостійного інституту (підгалузі) адміністративного процесуального права – судового адміністративного процесуального права.

Доводиться, що предметом судового адміністративного процесуального права є сукупність суспільних відносин, що виникають між адміністративним судом та суб'єктом владних повноважень, фізичними чи юридичними особами щодо розгляду і вирішення публічно-правових спорів на основі принципу верховенства права. Визначено, що джерелами судового адміністративного процесуального права є Конституція України, законодавство про адміністративне судочинство (як система взаємопов'язаних і взаємодіючих окремих джерел судового адміністративного процесуального права, а саме: міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кодексу адміністративного судочинства України, законів України), підзаконні нормативно-правові акти (нормативно-юридичні джерела за їх природою); рішення Конституційного Суду України, постанови вищих судових інстанцій, правові позиції, викладені у рішеннях Європейського суду з прав людини (праксеологічні джерела за їх природою); правові доктрини (доктринальні джерела за їх природою).

На основі системного аналізу положень ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України (далі: КАСУ) обґрунтовані роль та значення принципу верховенства права, який визначає механічний вектор застосування джерел права в адміністративному судочинстві.

Зроблено висновок, що в сучасних умовах політико-правових перетворень та здійснення судової реформи в Україні система джерел судового адміністративного процесуального права розвивається у напрямку впровадження інноваційних джерел праксеологічної та доктринальної спрямованості.

Ключові слова: адміністративний суд, адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративне процесуальне право, судове адміністративне процесуальне право, предмет судового адміністративного процесуального права, верховенство права, джерела права.

Аннотация

Крусян А. В. Судебное административное процессуальное право: к постановке вопроса о понятии и источниках. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению наиболее актуальных и одновременно проблематичных вопросов определения предмета, понятия и системы источников су-

дебного административного процессуального права. Освещены научные теории о соотношении административного процессуального права и судебного административного процессуального права. На основе теории «широкого» понимания административного процессуального права, исходя из конституционно закрепленной роли административных судов по «защите прав, свобод и интересов лица в сфере публично-правовых отношений» (ч. 5 ст. 125 Конституции Украины), учитывая значимость административной юстиции в системе украинского конституционализма как важного инструментального средства обеспечения конституционно-правовой свободы человека, в статье обосновывается выделение в качестве самостоятельного института (подотрасли) административного процессуального права – судебного административного процессуального права.

Доказывается, что предметом судебного административного процессуального права является совокупность общественных отношений, возникающих между административным судом и субъектом властных полномочий, физическими или юридическими лицами по рассмотрению и разрешению публично-правовых споров на основе принципа верховенства права. Определено, что источниками судебного административного процессуального права является Конституция Украины, законодательство об административном судопроизводстве (как система взаимосвязанных и взаимодействующих отдельных источников судебного административного процессуального права, а именно: международных договоров, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины, законов Украины), подзаконные нормативно-правовые акты (нормативно-юридические источники по их природе) решение Конституционного Суда Украины, постановления высших судебных инстанций, правовые позиции, изложенные в решениях Европейского суда по правам человека (праксеологические источники по их природе) правовые доктрины (доктринальные источники по их природе).

На основе системного анализа положений ст. 6 Кодекса административного судопроизводства Украины (далее: КАСУ) обоснованы роль и значение принципа верховенства права, который определяет механизмы вектор применения источников права в административном судопроизводстве.

Сделан вывод, что в современных условиях политико-правовых преобразований и осуществления судебной реформы в Украине система источников судебного административного процессуального права развивается в направлении внедрения инновационных источников праксеологические и доктринальной направленности.

Ключевые слова: административный суд, административное судопроизводство, административный процесс, административное процессуальное право, предмет судебного административного процессуального права, верховенство права, источники права.

Summary

Krusyan A. V. Judicial administrative procedural law: before stating the question of concepts and sources. – Article.

The article is devoted to identifying the most relevant and at the same time problematic issues of determining the subject, definition and system of sources of judicial administrative procedural law. It covers scientific theories and correlation of administrative procedural law and judicial procedural law. Based on the theory of “broad”

understanding of administrative procedural law; proceeding from the constitutionally defined role of the administrative courts in the “protection of the rights, freedoms and interests of the person in the sphere of public-legal relations” (Para 5, Article 125 of the Constitution of Ukraine); considering the importance of administrative justice in the system of Ukrainian constitutionalism as an important tool for ensuring constitutional and legal freedom of a person; the article substantiates the separation of judicial administrative procedural law as a separate institution (sub-branch) of administrative procedural law.

It is argued that the subject of judicial administrative procedural law is the totality of public relations arising between the administrative court and the subject of power, natural or legal persons, on the consideration and resolution of public-law disputes on the basis of the principle of the rule of law. It is determined that the sources of judicial administrative procedural law are: the Constitution of Ukraine, legislation on administrative justice (as a system of interrelated and interacting separate sources of judicial administrative procedural law, namely: international treaties, the approval of which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine, the Code of Administrative

Procedures of Ukraine, laws of Ukraine), by-laws and regulations (regulatory and legal sources by their nature); the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the rulings of higher courts, the legal positions set out in the decisions of the European Court of Human Rights (praxeological sources by their nature); legal doctrines (doctrinal sources by their nature).

Based on a systematic analysis of the provisions of Art. 6 CAPU the role and importance of the rule of law is substantiated, which determines the mechanized vector of the application of sources of law in administrative proceedings.

It is concluded that in the current conditions of political and legal transformation and implementation of judicial reform in Ukraine the system of sources of judicial administrative procedural law is developing in the direction of introduction of innovative sources of praxeological and doctrinal orientation.

Key words: administrative court, administrative justice, administrative process, administrative procedural law, judicial administrative procedural law, subject of judicial administrative procedural law, rule of law, sources of law.

УДК 342.5 (045)

О. Г. Курчин
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження. Місцеве самоврядування сьогодні є невід'ємною частиною реалізації та забезпечення життєдіяльності населення, виступаючи в рамках єдиного політичного курсу органів публічної влади кожної країни. В сучасному світі місцеве самоврядування є також основою для розвитку принципів демократії, формування єдиного інтересу та відповідальності жителів у рамках розроблення та вирішення питань на локальному рівні, включаючи містобудівну сферу як один з найважливіших ключових питань місцевого значення.

Одним з важливих питань функціонування органів місцевого самоврядування в частині здійснення їх містобудівної компетенції є їх компетенція як сукупність законодавчо визначених функцій та повноважень у відповідній сфері суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичного змісту компетенції органів місцевого самоврядування були предметом багатьох досліджень муніципально-правової, адміністративно-правової науки, а також дисциплін з теорії та практики публічного управління й адміністрування. В цьому відношенні можна виділити праці вітчизняних вчених, які присвячені питанням організації та діяльності органів місцевого самоврядування, таких як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, Ю. В. Ковбасюк, О. В. Зарудін, А. О. Краснейчук, В. Ф. Золотарьов, О. І. Пархоменко-Кучевіл, В. А. Грабовський, У. С. Мустафєва, Є. А. Ручкін-Якименко та ін.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній спеціальний аналіз компетенції органів місцевого самоврядування як суб'єктів містобудівної діяльності, що становить важливе науково-практичне завдання на сучасному етапі муніципально-правового розвитку.

Мета статті – дослідити теоретичні і практичні аспекти компетенції органів місцевого самоврядування у сфері містобудування.

Виклад основного матеріалу. У незалежній Україні становленню і розвитку сучасної теорії і практики місцевого самоврядування певний час в інерційний спосіб протидіяла наука радянського будівництва. Як справедливо наголошує В. Пархоменко, «перебудова організації місцевого самоврядування, що розпочалась майже одночасно з проголошенням незалежності Української держави нової доби, викликала інтерес до ролі цього інституту в різні періоди історії України» [1, с. 8].

Стосовно досліджуваного питання слід зазначити, що в конституційно-правовій науці України ведеться дискусія щодо пріоритетності безпосередньої чи представницької форм демократії в системі місцевого самоврядування України. Необхідно звернути увагу і на існуючі розбіжності стосовно вирішення цього питання в Європейській Хартії про місцеве самоврядування та національному законодавстві України.

У першому випадку головним суб'єктом місцевого самоврядування вважаються органи місцевого самоврядування. Так, Європейська Хартія про місцеве самоврядування визначає місцеве самоврядування як право і реальну здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управляти ними, діючи в рамках закону, під власну відповідальність і в інтересах місцевого населення [2]. У ч. 2 ст. 3 Європейської Хартії подано перелік суб'єктів місцевого самоврядування, які реалізують самоуправлінські повноваження: «це право здійснюється радами або зборами, що складаються з членів, обраних шляхом вільного, таємного, рівного, прямого і загального голосування. Ради або збори можуть мати підзвітні і виконавчі органи. Це положення не виключає звернення до зборів громадян, референдуму або якоїсь іншої форми прямої участі громадян там, де це припускається законом».

Отже, головним суб'єктом місцевого самоврядування Європейська Хартія визнає органи місцевого самоврядування, компетенція яких у сфері містобудування має забезпечувальну спрямованість, тобто, іншими словами, спрямована на забезпечення життєво важливих інтересів певного локального соціуму (територіальної громади).

В той же час, чинна Конституція України первинним суб'єктом місцевого самоврядування визнає безпосередньо саму територіальну громаду [3], тобто фактично надає право самостійно вирішувати місцеві справи тільки первинним суб'єктам місцевого самоврядування – громадам, а таким підхід переважно базується, як зазначає М. І. Корнієнко, на громадянській теорії місцевого самоврядування, відповідно до якої громада має муніципальну владу, самостійну і незалежну від центральної влади по своїй природі, а «сутність самоврядування полягає в наданні місцевій громаді права самій оберігати свої громадські інтереси і в збереженні за урядовими органами завідування одними тільки державними справами. Грома-

дівська теорія, таким чином, виходить з протиставлення місцевої громади державі, вимагаючи, щоб громада і держава віддали тільки свої власні інтереси» [4, с. 18].

Існування такої розбіжності, як зазначає В. М. Шаповал, є наслідком наявності «двох підходів до природи місцевого самоврядування, двох філософій оцінки відповідного явища. Ці підходи відображені у змісті двох основних і, по суті, протилежних теорій місцевого самоврядування – державницької та громадівської» [5, с. 50].

Виходячи з подібного трактування, одним з об'єктів компетенції органів місцевого самоврядування є сфера містобудівної діяльності як екзистенційне середовище реалізації законних інтересів та соціальної активності членів локального соціуму рівня певної територіальної громади.

Узагальнене визначення компетенції спробувала сформулювати Т. М. Бялкіна, відповідно до якого «найбільш оптимальним підходом до змісту компетенції як категорії публічного права, що являє собою правовий засіб розподілу управлінської праці, визначення обсягу публічних справ кожного суб'єкта управління, зміст якої потребує чіткого нормативно-правового закріплення, є включення до її складу предметів відання, тобто певних сфер (галузей) суспільного життя, а також повноважень, тобто міри можливої і необхідної поведінки суб'єктів публічного управління в рамках даних предметів відання» [6, с. 82].

Крім того, згаданий вище автор наводить три основних висновки щодо юридичного змісту компетенції з позицій публічного права (а отже, зокрема, і конституційного). По-перше, сутність компетенції як правової категорії проявляється в управлінській діяльності суб'єктів публічної влади, тобто вона виступає в якості правового засобу, що дозволяє визначити роль і місце конкретного суб'єкта в управлінському процесі шляхом законодавчого закріплення за ним певного обсягу публічних справ. По-друге, елементами компетенції як категорії публічного права є предмети відання, що дозволяють визначити сферу управлінської діяльності суб'єктів публічної влади, а також повноваження, що виступають у якості міри можливої та необхідної поведінки вказаних суб'єктів у даних сферах. Включення до складу компетенції інших елементів не відповідає основним теоретичним положенням про сутність управлінського процесу, який характеризується наявністю цілей, функцій, завдань, а компетенція у цьому логічному ряді виступає у ролі засобу досягнення вказаних параметрів управлінської діяльності. По-третє, необхідним є законодавче закріплення дефініції «компетенція» з регламентацією її основних елементів в цілях усунення існуючих різночитань у її вживанні [7, с. 75].

При цьому, як вбачається, головний обсяг завдань та функцій місцевого самоврядування у сфері містобудівної діяльності реалізується виборними (представницькими) органами місцевого самоврядування. Водночас поряд з органами місцевого самоврядування як опосередкованими виразниками інтересів та волі територіальної громади не менш важливу роль відіграє ефективне й розвинуте громадянське суспільство на рівні локального соціуму (територіальної громади), що ґрунтується на свідомій зацікавленості членів громади у вирішенні питань життєдіяльності територіальної громади, одним з найважливіших з яких є проблематика належного практичного здійснення містобудівної діяльності. У таких випадках людина самостійно висловлює свої думки і пропозиції, голосує, виражаючи свою волю, тобто бере безпосередню участь у розгляді та вирішенні питань місцевого життя, в управлінні справами територіальної громади, наприклад, на наш погляд, цілком можливим є проведення місцевих референдумів або консультативних опитувань громадської думки щодо важливих питань забудівлі, реконструкції або перепланування, пов'язаних з певними змінами історичного вигляду міста.

Безпосередня та представницька демократія в сукупності забезпечують необхідні умови з тим, щоб територіальні громади не тільки володіли правом на самоврядування, але й фактично здійснювали його. Переваги органів місцевого самоврядування як форми представницької демократії полягають у можливості виборних органів регулярно здійснювати функції управління, оперативно вирішувати будь-які питання місцевого життя, в професійності такого управління тощо.

Сьогодні ідея самоврядування і свободи громади, як державного органу, полягає в найактивнішій участі в державному житті і в налагоджуванні державних справ. Слід зазначити, що з цією думкою погоджуються сучасні європейські та провідні українські спеціалісти з цього питання, зокрема, у працях європейських авторів вживаються терміни на зразок «місцевого управління» чи «місцевого врядування» на означення як місцевого управління, так і місцевого самоврядування, оскільки головне місце в європейському муніципальному праворозумінні посіло явище конституційної децентралізації системи органів публічної влади на рівні розмежування та гарантування відповідного обсягу їх компетенції.

Серед різних моделей співвідношення компетенції органів держави та органів місцевого самоврядування у сфері містобудівної діяльності можна відзначити також і теорію муніципального дуалізму, згідно з якою органи місцевого самоврядування є незалежними від держави лише в суто громадських справах, а у сфері політичній розглядаються як органи держави, що виконують її

функції й повноваження. Відповідно до цього й ті справи, які покликані вирішувати органи місцевого самоврядування, мають поділятися на так звані «власні», що здійснюються незалежно від державних органів і «делеговані» – під їх контролем та адміністративною опікою [8, с. 44]. Окремі елементи даної теорії просліджуються в архітектоніці повноважень органів місцевого самоврядування, що встановлюється чинним ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [9].

У порівнянні з конституційним положенням, Закон «Про місцеве самоврядування в Україні», на наш погляд, більш повною мірою відповідає Європейській хартії місцевого самоврядування, оскільки під місцевим самоврядуванням розуміє не тільки гарантоване державою право, але і реальну здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України, у тому числі – щодо сфери містобудівної діяльності як одного з ключових напрямів функціональної діяльності органів місцевого самоврядування.

На сучасному етапі муніципально-правового розвитку на доктринальному рівні продовжується дискусія щодо природи місцевого самоврядування: чи воно є формою децентралізації публічної (державної) влади, певної самостійності місцевих органів, чи формою самоорганізації населення.

Іншими словами, місцеве самоврядування – це певна організаційна і функціональна самостійність місцевої влади чи, з іншого боку, це самоврядування людей, що мешкають на певній території.

Очевидно, що зміст положень Конституції України щодо місцевого самоврядування ґрунтується на ідеї самоврядування саме населення, тобто на теорії природного права громади. Прийняття в Україні засад цієї теорії, яка на наших теренах звичайно зветься громадівською, пояснюється насамперед намаганням відійти від засад так званого радянського державного будівництва, котре лише умовно співвідносилось з реальним місцевим самоврядуванням.

У світлі сучасних проблем розвитку компетенції органів місцевого самоврядування у сфері містобудівної діяльності, як здається, необхідно вирішити на науково-практичному та нормативно-правовому рівні наступні ключові концептуальні й функціональні завдання:

а) розкриття місця і ролі органів місцевого самоврядування в системі органів публічної влади, що мають компетенцію у сфері містобудівної діяльності;

б) формування інституціональної та нормативної системи реалізації містобудівної діяльності органами місцевого самоврядування;

в) розроблення концепції розвитку містобудівної діяльності органів місцевого самоврядування;

г) узагальнення зарубіжного досвіду реалізації містобудівної діяльності органами місцевого самоврядування з подальшою імплементацією позитивного зарубіжного досвіду до національної правової системи України.

Отже, в цілому треба наголосити на тому, що компетенція органів місцевого самоврядування у сфері містобудівної діяльності одночасно поєднує в собі як державні, так і громадські (муніципально-локальні) елементи, з чого випливає загальний висновок про те, що органи місцевого самоврядування в межах їх містобудівної компетенції вирішують як питання місцевого значення, так і виконують повноваження, надані їм органами державної виконавчої влади.

Висновки. Таким чином, компетенцію органу місцевого самоврядування в сфері містобудівної діяльності можна визначити як сукупність його конкретних функцій та повноважень, встановлених нормативно на рівні законів та підзаконних актів з метою забезпечення повноцінного життєвого середовища локального соціуму (територіальної громади), що включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури.

Література

1. Пархоменко В. Історичні корені місцевого самоврядування в Україні / В. Пархоменко // Аспекти самоврядування. – 1998. – № 1. – С. 8-14.
2. Європейська Хартія про місцеве самоврядування // Віче. – 1993. – № 6.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Муніципальне право України: Підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін. ; За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 592 с.
5. Шаповал В. Сутнісні характеристики місцевого самоврядування / В. Шаповал // Право України. – 2002. – № 3. – С. 48-54.
6. Бялкина Т. М. Компетенція місцевого самоуправління: проблеми теорії і правового регулювання / Т. М. Бялкина. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2006. – 406 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – 840 с.
8. Емельянов Н. А. Местное самоуправление: проблемы, поиски, решения / Н. А. Емельянов. – М., 1997. – 339 с.
9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Анотація

Курчин О. Г. Поняття компетенції органу місцевого самоврядування у сфері містобудівної діяльності. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню концептуальних аспектів визначення компетенції органів місцевого самоврядування у сфері містобудування. Стверджується, що компетенція органів місцевого самоврядування у сфері містобудівної діяльності одночасно поєднує в собі як державні, так і громадські (муниципально-локальні) елементи, з чого випливає загальний висновок про те, що органи місцевого самоврядування в межах їх містобудівної компетенції вирішують як питання місцевого значення, так і виконують повноваження, надані їм органами державної виконавчої влади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, муниципальне право, децентралізація, компетенція, містобудування.

Аннотация

Курчин О. Г. Понятие компетенции органа местного самоуправления в сфере градостроительной деятельности. – Статья.

Статья посвящена исследованию концептуальных аспектов определения компетенции органов местного самоуправления в сфере градостроительства. Утверждается, что компетенция органов местного са-

моуправления в сфере градостроительной деятельности одновременно сочетает в себе как государственные, так и общественные (муниципально-локальные) элементы, из чего следует общий вывод о том, что органы местного самоуправления в пределах их градостроительной компетенции как решают вопросы местного значения, так и выполняют полномочия, предоставленные им органами государственной исполнительной власти.

Ключевые слова: местное самоуправление, муниципальное право, децентрализация, компетенция, градостроительство.

Summary

Kurchin O. G. The concept of competence of the local self-government in the field of urban development. – Article.

The article is devoted to the study of conceptual aspects of determining the competence of local authorities in the field of urban development. It is argued that the competence of local authorities in the field of urban development simultaneously combines both state and public (municipal-local) elements, from which there follows a general conclusion that local governments within their urban development competence solve both issues of local importance, and carry out the powers granted to them by the state executive authorities.

Key words: local self-government, municipal law, decentralization, competence, urban planning.

УДК 342.951:69(477)

*О. С. Лавренікова**аспірант Науково-дослідного інституту публічного права***ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ**

Вступ. Будівництво – особлива галузь національної економіки, яка формується, з однієї сторони, як процес відтворення основних фондів, що потребує необхідні капітальні вкладення на його здійснення, і з іншої – як процес власного розвитку даної галузі матеріального виробництва [1, с. 259]. Держава в сучасних умовах, використовуючи можливості органів влади і управління та завдячуючи ініціативам громадськості, іде по шляху вдосконалення будівельного законодавства з метою вираженого регулювання в будівництві [2, с. 4]. У свою чергу, публічне адміністрування, будучи частиною управлінського процесу, має своїм підґрунтям конкретні засади щодо його реалізації, чіткість визначення яких безпосередньо впливає на якість забезпечувального владного впливу на взаємовідношення в будівельній сфері.

Огляд останніх досліджень. Десь суміжно чи побічно до проблеми врегулювання будівничої сфери в Україні звертали свою увагу багато вчених, зокрема: Р. Абрамовський, В. Бевзенко, І. Білодіда, В. Галуцько, П. Діхтєвський, А. Дмитренко, В. Козаков, Т. Коломоєць, Т. Кравцова, О. Кузьменко, С. Лисенков, В. Манохин, А. Маркіна, І. Миронець, І. Молоток, О. Петришин, А. Селіванов, С. Стеценко, О. Стець, М. Тучак, О. Ястремська та ін. Проте безпосередньо аналізована нами проблематика не була предметом їх наукових пошуків.

Виклад основних положень. Публічне адміністрування втілює в собі взаємодію держави та суспільства, а також взаємодію з різними елементами соціальної системи [3, с. 18]. У сфері будівництва України під ним слід розуміти адміністративну діяльність виконавчих та місцевих органів влади, а також інших суб'єктних утворень, що здійснюють владно-розпорядчий, регулюючий та організаційний вплив на суспільні відносини в сфері реалізації основних складових будівельних робіт для забезпечення комунально-побутового, соціально-культурного, житлового та технічного облаштування земельних поліпшень різнорідного призначення.

Зміст аналізованої категорії розкриває сукупність передбачених адміністративним законодавством ймовірних та необхідних владно-регулятивних дій публічної адміністрації, об'єктивованих у вигляді їх адміністративної діяльності, в той час як об'єктом є конкретна варіація активної дії по забезпеченню комунально-побутового, соціально-культурного, житлового та

технічного облаштування земельних поліпшень різнорідного призначення.

Безумовно, така діяльність ґрунтується на певних засадах. Щоб з'ясувати сутність даного терміну, звернемося до тлумачного словника української мови. Відповідно, «засада» це: 1) приховане місце, де розташовується хто-небудь для раптового нападу; 2) несподіваний напад з прикритого місця; 3) загін війська, добре замаскований для раптового нападу; 4) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 5) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 6) спосіб, метод здійснення чого-небудь [4]. Як маємо змогу спостерігати, термін досить багатогранний, однак очевидно, що до аналізованої нами проблематики перших три трактування не мають зовсім ніякого відношення на відміну від наступних.

З розумінням зазначеного, за нашим баченням, засади публічного адміністрування будівництва в Україні – це сукупність нормативних джерел, принципів та концепцій реалізації такої діяльності. Тобто те, головне, на чому воно ґрунтується, базується [4].

Відповідно, джерела адміністративного права – це засіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість (засоби, форми вираження й закріплення публічної волі). До джерел адміністративного права відносять: національні джерела адміністративного права (Конституцію, інші закони України) та підзаконні нормативно-природного права (загальні принципи права); звичаї та традиції; норми моралі; судові рішення (судові прецеденти) – рішення Конституційного суду України та Верховного Суду України, Європейського Суду з прав людини, інших міжнародних судових установ [5, с. 51-52].

Розглядаючи джерела публічного адміністрування, слід вказати, що будівництво є частиною містобудування, а тому основоположними актами, які безпосередньо закріплюють перелік суб'єктних утворень публічної адміністрації та основ їх діяльності в цій сфері є Закони України «Про основи містобудування» (2780-12), «Про регулювання містобудівної діяльності» (3038-17), «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (208/94-ВР), «Про архітектурну діяльність» (687-XIV) та інші, в тому числі підзаконні. Однак, кодифікованого акта в сфері будівництва не існує, і перелічити всі джерела вкрай тяжко.

Ми підтримаємо думку І. Миронець [2], яка здійснила спробу класифікувати увесь масив нормативної бази будівництва за критерієм регулювання, зокрема:

1) нормативно-правові акти, що регулюють форми управлінської діяльності у сфері будівництва (постанови Кабінету Міністрів України «Про ліцензування господарської діяльності, пов'язаної зі створенням об'єктів архітектури» від 5 грудня 2007 р. № 1396 зі змінами та доповненнями);

2) нормативно-правові акти, що регулюють правове становище органів управління будівельною діяльністю (наприклад, Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI, «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 р. № 2866-III, «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 р. № 3745-XII);

3) нормативні акти, що регулюють матеріально-технічні вимоги до будівництва в тому числі державні стандарти, норми та правила у будівництві;

4) нормативно-правові акти, що регулюють будівництво в окремих галузях господарства, як то сільське будівництво, нафто-газотранспортне будівництво, будівництво автошляхів, тощо, наприклад, Указ Президента «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» від 27 березня 1998 р. № 222/98;

5) нормативно-правові акти, що регулюють фінансування та кредитування будівництва (наприклад, Положення про фінансування та державне кредитування капітального будівництва, що здійснюється на території України затверджене наказом Мінекономіки, Мінфіну, Держкоммістобудування від 23 вересня 1996 р. № 127/201/173);

6) нормативно-правові акти, що регулюють проектування будівництва (Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. № 687-XIV);

7) нормативно-правові акти, що регулюють договірні відносини в будівництві (наприклад, Загальні умови укладення та виконання договорів підяду в капітальному будівництві, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668);

8) нормативно-правові акти, що регулюють ціноутворення у будівництві (Правила визначення вартості будівництва ДБН Д. 1.1-1-2000, затверджені Наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 27 серпня 2000 р. № 174);

9) нормативно-правові акти, що регулюють земельні відносини в будівельній сфері (Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III, Закон України «Про оренду землі» від 16 жовтня 1998 р. № 161-XIV);

10) нормативно-правові акти, що регулюють порядок оформлення будівельної документації (Закон України «Про генеральну схему планування території України» від 07 лютого 2002 р. № 3059-III, Постанова Кабінету Міністрів України «Про містобудівний кадастр населених пунктів» від 25 березня 1993 р. № 224;

11) нормативно-правові акти, що регулюють здійснення державного контролю та нагляду, встановлюють відповідальність за правопорушення в будівництві (Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР [2, с. 47-50].

Отже, джерела публічного адміністрування будівництва України – це сукупність адміністративно-правових норм загальнообов'язкового характеру, об'єктивованих у вигляді нормативно-правових актів, що визначають публічну адміністрацію в сфері управління будівництвом в Україні та її функціональні спроможності стосовно здійснення комунікативної взаємодії в цій сфері, а також встановлюють різноманітні права, обов'язки, нормативи та стандарти.

Переходячи до розгляду принципів публічного адміністрування, слід уточнити, що в юридичній науці принципи визначаються, як: 1) вихідні положення та теоретичні ідеї, які віддзеркалюють об'єктивні закономірності розвитку держави і суспільства, найбільш характерні риси організації і функціонування не тільки самої державної служби, але й усієї системи органів державної влади, визначають зміст складних стосунків усередині цієї системи [6]; 2) вимоги, які: а) обов'язкові для всіх осіб і організацій, які тією чи іншою мірою мають відношення до державної служби; б) поширюються на всі види державної служби і є загальними в рамках державної служби; 3) охоплюють всі організаційні, правові та інші сторони, із яких складається зміст державної служби [7; 8, с. 98; 9, с. 44].

Тобто, будь-яка діяльність здійснюється на основі певних принципів, додержання яких забезпечує узгодженість у діях їх учасників, орієнтує на досягнення бажаного результату шляхом використання найефективніших методів. Відхід від визначених принципів даної конкретної діяльності призводить до її непослідовності, неузгодженості у діях її учасників і врешті-решт не дає ті результати, досягнення яких було її основною метою [10, с. 20].

Аналізуючи наукову літературу, видається логічним розглядати поняття принципів права, враховуючи дві концепції, які сформувались у правовій доктрині. Відповідно до першої концепції, що базується на теорії позитивізму, принципи права – це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльно-

сті, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства. Прихильниками такої ідеї є Л. Явич, А. Васильєв, В. Ронжин та інші. Згідно з другою концепцією, яка фактично походить від ідеї природного права, принципи права розуміють як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації. Таке розуміння принципу права знайшло свою підтримку серед таких науковців як Ю. Ведерніков, В. Грекул, В.А. Козлов, К. Ліванцев, П. Рабінювич, О. Скакун та інші [11, с. 397].

Однак, слід наголосити, що принципи права не слід отожденовувати з принципами адміністративної діяльності публічної адміністрації, під якими традиційно розуміються основні положення, на засадах яких вона здійснюється. Виражені в правових нормах, принципи представляють собою загальні положення, на яких повинно будуватися і здійснюватися адміністративна діяльність [12, с. 61].

Окрему категорію принципів становлять принципи управління, які доцільно розділити на дві групи: загальні та спеціальні. Загальні принципи базуються на положеннях Конституції України, законів України. Спеціальні принципи враховують організаційні аспекти діяльності органів державного управління [13]. Перші принципи державного управління висувають на перший план ціннісну домінують демократизму як орієнту розвитку західноєвропейської парадигми культури. Оскільки демократія є не лише наявним громадянським станом, але являє собою динаміку переходу від суспільства з «механічним» типом солідарності до «органічного» типу, «безсвідомої солідарності цільового об'єднання» до «громадянської асоціації». Регулятивність демократичної форми управління зазначив ще Ж.-Ж. Руссо, тому конституювати демократичність конкретного певного стилю державного управління можна лише як тенденцію багатовекторного розвитку суспільства. Ціннісні орієнтири побудови демократичного суспільства можна визначати з різних позицій. З нашої точки зору, особливої уваги потребує вивчення концепцій утилітаризму та гуманізму [14].

У свою чергу, спеціальні принципи розкривають особливості галузевого управління та в деякій мірі охоплюють міжгалузеві цінності. В аналізованій сфері до їх числа слід віднести:

1) зовнішні – тобто ті, що безпосередньо стосуються публічного адміністрування сферою уповноваженими на те суб'єктивними утвореннями,

зокрема: плановості та стратегічності адміністративної діяльності; стимулювання розвитку антикорупційних чинників в сфері будівництва; прозорості адміністративних процедур та механізмів; ієрархічної підпорядкованості; гарантування якості та безпечності будівництва; дозвільної системи функціональності (режимність); моніторингу законності тендерних процедур закупівлі послуг; регулювання ціноутворення та запобігання монополізму; стимулювання здійснення будівельних робіт соціального спрямування, та інші;

2) внутрішні – тобто ті, що безпосередньо знаходяться в основі адміністрування конкретного будівельного утворення його керівним складом, зокрема: екологічності; ефективності; пріоритету збереження основних компонентів природного середовища; своєчасності виконання будівельних робіт, гарантування їх якості; соціального захисту виконавців будівельних робіт; законності забудови та дотримання дозвільних режимів; прозорості інвестиційних операцій; виконання договірних умов, та інші.

З цього слідує, що в аналізованій сфері, принципи є: 1) сукупністю нормативних правил, що опосередковують соціальні цінності з пріоритетом забезпечення якісного земельного поліпшення різноманітного призначення; 2) керівними вимогами до діяльності публічної адміністрації та адміністрації будівельного утворення; 3) засадами здійснення такої діяльності; 4) основою розвитку та функціонування комунікативної взаємодії в цій сфері.

Таким чином, діяльність усіх державних органів базується на певних принципах, не є виключенням і публічна адміністрація в сфері будівництва, вона також діє у відповідності до певних загальних принципів (наприклад, верховенство права, гуманізм, законність, демократизм, професійна компетентність, відповідальність тощо) [15, с. 525]; спеціальних зовнішніх та окремо внутрішніх.

Отже, принципи публічного адміністрування будівництва в Україні – це система вимог, засадничих ідей та правил, які визначають основні напрямки реалізації завдань, цілей і функцій владно-розпорядчого, регулюючого та організаційного впливу на суспільні відносини в сфері реалізації основних складових будівельних робіт та забезпечення комунально-побутового, соціально-культурного, житлового та технічного облаштування земельних поліпшень різноманітного призначення.

І, останнім питанням в межах піднятої проблематики, є концепції побудови системи публічного адміністрування будівництва в Україні.

Загалом, концепцією, в нашому розумінні є сукупність інструментальних чинників безпосереднього владного впливу. Тобто, фактично це модель управління із відповідними притаманними ознаками.

В окресленій сфері існує щонайменше три концептуальні моделі публічного адміністрування.

1. Дозвільна/тотальна/імперативна – основним принципом якої є «легалізуй потім будуй». За цієї концепції управління встановлюються дозвільні режими будівництва, забезпечується реєстраційно-ліцензійні процедури з встановленими вимогами, а також санкційні впливи за порушення встановлених вимог.

Вплив у такому разі здійснюється виключно «згори», від державних органів до підпорядкованих їм суб'єктів [16, с. 12] (об'єктів).

2. Дерегулятивна/спрощена – діяльність публічних інституцій в межах спрощення дозвільних та погоджувальних систем в сфері реалізації будівельних робіт. Фактично, це лібералізована модель попередньої, з соціальним чинником в основі, основне правило якої – помірковане застосування дозвільних процедур [17].

3. Ліберальна – «будуй потім легалізуй». Основна мета якої зводиться до формальної легалізації вже існуючих об'єктів будівництва із диспозитивним чинником в основі адміністрування та передбачає вільну саморегуляцію суб'єктами їхньої поведінки на основі принципів права, встановлених тільки меж та процедур такої саморегуляції [18].

Висновки. Усе вищенаведене дає можливість сформулювати висновок, згідно якого засади публічного адміністрування будівництва в Україні є багатопрофільним складником, що включає в себе: 1) сукупність адміністративно-правових норм загальнообов'язкового характеру, об'єктивованих у вигляді нормативно-правових актів, що визначають публічну адміністрацію в сфері управління будівництвом в Україні та її функціональні спроможності стосовно здійснення комунікативної взаємодії в цій сфері, а також встановлюють різноманітні права, обов'язки, нормативи та стандарти; 2) систему вимог, засадничих ідей та правил, які визначають основні напрямки реалізації завдань, цілей і функцій владно-розпорядчого, регулюючого та організаційного впливу на суспільні відносини в сфері реалізації основних складових будівельних робіт та забезпечення комунально-побутового, соціально-культурного, житлового та технічного облаштування земельних поліпшень різноманітного призначення; 3) сукупність інструментальних чинників безпосереднього владного впливу (модель управління із відповідними прибутковими ознаками).

Література

1. Дмитренко, А.В. Шляхи покращення обліку матеріалів у будівництві. *Науково-технічний збірник «Комунальне господарство міст»*. 2007. № 78. С. 259-262.
2. Миронець І. М. Адміністративно-правове регулювання будівельної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 235 с.
3. Ястремська О. М. Публічне адміністрування : навчальний посібник. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 132 с.
4. Білодіда І. К. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. Наукова думка, 1970-1980. Т. 3. С. 300.
5. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
6. Селіванов А.О. Становлення судової влади на шляху побудови правової держави. Організація судової влади в Україні: перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України». К., 2002.
7. Манохин В. М. Советская государственная служба. М. : Юрид. лит., 1966.
8. Стець О. М. Принципи управління державною службою в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 98-106.
9. Маркіна А.М. Адміністративно-правове регулювання надання медичних послуг в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДІ публ. права. Київ, 2018. 221 с.
10. Лисенков С.Л. Принципи права та їх відображення в Конституції України. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1999. № 2.
11. Молоток І. Ф. Щодо визначення поняття «принципи спеціального пенсійного забезпечення». *Форум права*. 2013. № 3. С. 395-400.
12. Тучак М.О. Адміністративно-правові засади діяльності дільничних інспекторів міліції: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2002. 209 с.
13. Кравцова Т. М. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522-525.
14. Коломоець Т.О. Адміністративне право України: Підручник: За заг.ред. д.ю.н., проф. Київ: «Істина», 2008.
15. Козаков В. М. Основні принципи державного управління в Україні: соціально-ціннісний аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 12.
16. Бевзенко В. М. Правові засади участі суб'єктів владних повноважень в адміністративному судочинстві. *Адвокат*. 2009. № 6. С. 11-15.
17. Абрамовський Р. Децентралізація та дерегуляція спрощує процес будівництва на всіх його етапах. *Єдиний веб-портал виконавчих органів України*. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/248361999>
18. Петришина О.В. Теорія держави і права : підручник. Х.: Право, 2015. 368 с.

Анотація

Лавренікова О. С. Засади публічного адміністрування будівництва в Україні. – Стаття.

У статті сформовано поняття та наведено перелік засад публічного адміністрування будівництва в Україні. Вважається, що це багатопрофільний складник, що включає в себе джерела, принципи та концепції реалізації такої діяльності. Okремо охарактеризовано ці елементи та сформовано відповідні поняття. Здійснено класифікацію принципів публічного адміністрування будівництва в Україні.

Ключові слова: адміністративна діяльність, будівництво, засади, органи влади, публічна адміністрація, публічне адміністрування.

Аннотация

Лавренікова Е. С. Основы публичного администрирования строительства в Украине. – Статья.

В статье сформировано понятие и приведен перечень основ публичного администрирования строительства в Украине. Считается, что это многопрофильный концепт, что включает в себя источники, принципы

и концепции реализации такой деятельности. Отдельно охарактеризованы эти элементы и сформированы соответствующие понятия. Осуществлена классификация принципов публичного администрирования строительства в Украине.

Ключевые слова: административная деятельность, органы власти, принципы, публичная администрация, публичное администрирование, строительство.

Summary

Laurenikova O. S. Fundamentals of public administration of construction in Ukraine. – Article.

The article formulates the concept and lists the foundations of public administration of construction in Ukraine. It is believed to be a multidisciplinary component that includes sources, principles and concepts for implementing such activities. Separately characterized these elements and formed the relevant concepts. The classification of principles of public administration of construction in Ukraine is carried out.

Key words: administrative activity, authorities, construction, foundations, public administration.

УДК 347.73

О. О. Мамалуй
кандидат юридичних наук,
суддя Верховного Суду

ОЗНАКИ ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИН

Податкові відносини не завжди є майновими, а тому застосовувати такі терміносполуки як «владно-майнові», «організаційно-майнові» є не зовсім правильно. Тільки відносини пов'язані зі сплатою загальнообов'язкових платежів податкового характеру, забезпечувальні заходи та відносини з притягнення до фінансової відповідальності мають майновий характер. Що ж стосується інших податкових відносин, то вони мають побічне відношення до майнових (економічних) аспектів. У зв'язку із цим доцільно говорити, що податкові відносини можуть мати організаційний або ж майновий характер. Тільки в окремих випадках такі відносини можна позначати терміносполукою через дефіс, а саме як відносини «організаційно-майнові».

При цьому, не завжди нормативні положення податкового законодавства категорично (імперативно) визначають алгоритм поведінки. У окремих випадках, податково-правові приписи надають можливість як контролюючому органу, так й платнику податків, обрати алгоритм поведінки на власний розсуд. Як приклад можна навести відносини, які пов'язані з перевітками платників податків, в аспекті вибору строку на який продовжуються відповідні контрольні заходи, відносини які стосуються вибору системи оподаткування (спрощеної або ж загальної) тощо. Таким чином ми повинні резюмувати, що окремі ознаки, які було наведено вище не можна сприймати категорично.

Варто зазначити, що певною суб'єктивністю вирізняється коло ознак податкових відносин, які наводить І. О. Пасічна Так, вчена говорить, що ознаками податкових відносин є:

а) цільова спрямованість таких відносин – їх мета досягнення конкретного економічного результату;

б) наявність нормативної моделі розвитку податкових відносин – порядок розвитку податкових відносин визначається положеннями податкового законодавства;

в) у рамках податкових відносин відбувається відчуження зобов'язаними учасниками податкових відносин результатів їхньої діяльності у комунальну або ж державну власність;

г) деталізованість податкових відносин – нормативними приписами чітко детермінується порядок розвитку податкових відносин;

г) як правило односторонні зобов'язання платника податків без зустрічних зобов'язань з боку владного учасника таких відносин;

д) податкові відносини характеризуються політичною напруженістю [1].

Переважає більшість вищезазначених ознак не можуть характеризуватися як послідовно сформульовані. По-перше, не всі податкові відносини мають економічно-обумовлену цільову спрямованість. По-друге, дуже «розпливчастим» є положення з приводу того, що платник податків здійснює відчуження результатів власної діяльності на користь держави або ж територіальної громади. «Відчуження» як такого не відбувається у власне юридичному сенсі даного поняття – платник податків сплачує податки та збори. По-третє, твердження про чітку деталізацію податкових відносин, в аспекті нормативно-визначеного порядку їх розвитку, не може бути цілком підтримане. Непоодинокими є випадки прогалин у податковому законодавстві. Такі прогалини, як правило, заповнюються судовою практикою.

Як приклад можна навести відсутність належного нормативного регулювання питання з приводу строків повідомлення платника податків щодо продовження строків податкової перевірки. У Податковому кодексі України відсутні положення, щодо визначення преклюзивних строків повідомлення платника податків про продовження строків податкової перевірки. Це у свою чергу обумовлює необхідність застосування в аспекті даного випадку загальних принципів права. По-четверте, твердження про односторонній характер податкових відносин не слід сприймати як цілком конструктивне, адже воно є справедливим тільки в окремих випадках. Так, відносини із податкового консультування навпаки покладають обов'язки виключно на владну сторону – на контролюючий орган.

Аналізуючи вищезазначене можемо запропонувати основні риси за посередництвом яких специфікувати податкові відносини. Не зважаючи на те, що в даному випадку проводиться саме спеціалізація податкових відносин, ми все ж таки повинні окреслити систему ознак, яка буде притаманна не окремим різновидам податкових відносин, а всім податковим відносинам. Таким чином до ознак податкових відносин ми можемо віднести:

а) забезпечують формування фінансової основи функціонування держави як в організаційному, так і у економічному аспекті;

б) наявність специфічного суб'єктного складу – контролюючий орган та платник податків;

в) орієнтація на реалізацію публічного інтересу;

г) імперативний метод регулювання відносин;
 г) дихотомія економічного та правового, взаємообумовлюючий вплив відповідних чинників.

Всі вищезазначені ознаки врівній мірі стосуються всіх податкових відносин. Саме тому увага була зосереджена саме на відповідних ознаках податкових відносин. Тобто головними критеріями при визначенні ознак податкових відносин виступали:

а) критерій відповідності ознак усім різновидам податкових відносин;

б) критерій специфікації податкових відносин – ознаки повинні виокремлювати відповідні відносини з усього масиву інших галузевих відносин.

В аспекті податкових відносин важливим виступає в тому числі й питання пов'язане із визначенням співвідношення «податкових відносин» із «фінансовими відносинами». У відповідному питанні постає проблематика в тому числі й співвідношення податкового права із фінансовим правом. Так, загальноприйнятим є підхід у відповідності з яким податкове право є підгалуззю фінансового права. Тобто в загальнофілософському розумінні таке співвідношення буде мати наступний вигляд: «фінансове право» (ціле) – «податкове право» (частина). У той же самий час, на сьогоднішній день, в науковому середовищі вже активно дискутується позиція щодо виокремлення податкового права у самостійну галузь права. Так, зокрема такі правники як Д. В. Вінницький [2], Д. Г. Бачурін [3] та Р. Г. Браславський [4] відмічають можливість виокремлення податкового права в самостійну галузь права, що обумовлюється його достатнім внутрішнім потенціалом. Сам же Р. Г. Браславський виокремлює цілу низку чинників, які дають можливість говорити про потенціал податкового права як самостійної галузі права. До таких чинників науковець відносить:

- внутрішній потенціал податкового права як нормативного утворення та суспільний запит на його виокремлення в самостійну галузь права;

- складна за своїм компонентним складом структура податкового права, що дозволяє виокремити в його рамках загальну та спеціальну частини;

- сформована система специфічних вихідних положень права – принципів права [4].

Проблематика пов'язана із співвідношенням фінансових відносин та податкових відносин і справді є комплексною. Такого роду підхід обумовлюється тим, що в тому випадку якщо ми говоримо про самостійність податкового права, то цілком закономірним постає питання з приводу самостійності інших нормативних утворень, інтегративних складників податкового права. Якщо ми виокремлюємо податкове право як самостійну галузь права то чи не повинні ми тоді говорити про доцільність виокремлення бюджетного права у самостійну галузь права (перетрансформація підгалузі бюджетного права у нормативне утворення

якісно вищого рівня – самостійну галузь права)? А як тоді бути з фінансовим правом, після того як воно «розгубить» осново-формуючі нормативні утворення? На нашу думку, й справді на сьогоднішній день податкове право вже сформувалося як нормативне утворення якісно вищого порядку, існує суспільний запит на виокремлення податкового права у самостійну галузь права, є наявною нормативна основа для цього – галузеве-спеціалізована система законодавства.

За відповідної ситуації перспективи фінансового права можуть бути наступними:

а) фінансове право припинить своє існування як самостійна галузь права;

б) фінансове право перетрансформується в свого роду інтегративну «мета-галузь» права.

Останній варіант, може бути найбільш конструктивним, так як не дасть деконструюватися вже сформованій правовій доктрині з фінансового права та дозволить продовжити наукові напрацювання з фінансового права у послідовно вивіреному руслі.

Відповідно, не зважаючи на можливі зміни у підходах до визначення місця податкового права в системі права, ми повинні констатувати, що фінансове право та податкове право завжди співвідноситиметься як ціле та його частина, адже податкові відносини зачіпають тільки одну складову публічних фінансів.

Для належного розуміння природи податкових відносин потрібно визначити структуру податкових відносин. В. І. Теремецький говорить, що на сьогоднішній день можна виокремити наступні загальнотеоретичні підходи до визначення структури правових відносин:

1) Перший підхід – структура правових відносин є наступною:

а) суб'єкт;

б) об'єкт;

в) зміст відносин (права та обов'язки учасників таких відносин);

2) Другий підхід – структура правових відносин є наступною:

а) суб'єкт;

б) об'єкт;

в) юридичний факт;

г) зміст відносин (права та обов'язки учасників таких відносин);

3) Третій підхід – структура правових відносин є наступною:

а) суб'єкт;

б) зміст (права та обов'язки учасників таких відносин);

4) Четвертий підхід – єдиним елементом структури врегульованих правом відносин є суб'єкт таких відносин[5].

Найбільш послідовним та вивіреном вбачається саме перший підхід у відповідності з яким до

структури податкових відносин входять наступні інтегративні складники – суб'єкт, об'єкт та зміст відносин. Такого роду підхід обумовлюється насамперед тим, що юридичний факт є підставою для виникнення правових відносин, призводить до їх зміни або ж припинення, проте, юридичний факт в жодному випадку не може розглядатися в якості структурного елемента самих відносин. Що ж стосується виключення якого-небудь елемента із відповідної «тріади» то воно є недопустимим, так як правові відносини не можуть бути безоб'єктними, або ж містити виключно один структурний елемент.

У подальшому доцільним буде розглянути доктринальні підходи до визначення структури саме податкових відносин. Так, М. П. Кучерявенко говорить про те, що конструктивно податкові відносини складаються із наступних елементів:

- а) суб'єкта;
- б) об'єкта;
- в) змісту [6].

Тобто науковець притримується трьохскладової структури податкових відносин. Що ж стосується М. Ф. Легкової та В. Б. Марченко, то вони окрім вищезазначених трьох елементів структури податкових відносин пропонують додати ще один складник – підстави виникнення податкових відносин. Тобто вчені стоять на позиції, про необхідність віднесення до таких елементів структури податкових відносин, ще й юридичні факти [7]. Л. М. Доля та П. Т. Гега визначають наступні складники структури податкових відносин:

- а) суб'єкти податкових відносин;
- б) об'єкти податкових відносин;
- в) зміст таких відносин, який розкривається через права та обов'язки учасників таких відносин [8].

Таким чином ми повинні резюмувати, що до структури податкових відносин входять наступні інтегративні складники:

- а) суб'єкт податкових відносин;
- б) об'єкт податкових відносин;
- в) зміст податкових відносин, який отримує свій вияв у правах та обов'язках учасників таких відносин.

При цьому слід зазначити, що суб'єктами таких відносин є – контролюючий орган (владний суб'єкт) та платник податків (зобов'язаний суб'єкт). Що ж стосується об'єкта таких відносин, то ними є загальнообов'язкові платежі податкового характеру – податки та збори (майновий аспект) або ж інтерес учасників податкових відносин (організаційний аспект). Коли ж мова йде про зміст податкових відносин, то його формують права та обов'язки учасників таких відносин.

Отже, ми повинні резюмувати, що специфіка податкових відносин може бути охарактеризована за посередництвом низки іманентних рис, що

є властиві всім без винятку податковим відносинам. Що ж стосується структури податкових відносин, то вона в рамках доктринальних джерел є відносно визначеною – трьохскладова структура. При цьому важливим є той аспект, що податкові відносини співвідносяться з фінансовими відносинами як частина (податкові відносини) та ціле (фінансові відносини).

Література

1. Пасічна І. О. Податкові правовідносини як правова категорія. URL: <https://reposit.pntu.edu.ua/bitstream/PoltNTU/5067/1/Пасічна%20І.О.%20Податкові%20правовідносини%20як%20правова%20категорія.pdf>.
2. Винницький Д. В. Налоговое право Российской Федерации и отраслевая налоговая правосубъектность. *Российский юридический журнал*. 2001. № 1. С. 22–26.
3. Эриашвили Н. Д. Финансовое право : [учеб. для вузов]. М. : ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2001. 606 с. С. 227.
4. Браславський Р. Г. Місце податкового права в системі національного права. С. 50. URL: http://vjhr.sk/archive/2017_2/part_1/7.pdf.
5. Теремецький В. І. Загальна характеристика елементів структури податкових правовідносин. С. 178–179. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik09_14.pdf.
6. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права. В 6 т. Т. II : Введение в теорию налогового права. Х. : Легас. 2004. 600 с. С. 265.
7. Марченко В. Б., Легкова М. Ф. Податкове право : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К. : КНЕУ, 2004. 225 с.
8. Гега П. Т., Доля Л. М. Основи податкового права : навч. посіб. 3-тє вид., випр. і доп. К. : Знання, 2003. 302 с. С. 14.

Анотація

Мамалуй О. О. Ознаки податкових правовідносин. – Стаття.

У науковій роботі розглянуто основні підходи до визначення і переліку ознак податкових правовідносин у науці податкового права. Встановлено, що не всі податкові відносини мають пряме відношення до майнових (економічних) аспектів, мають економічно обумовлену цільову спрямованість. Автором запропоновано перелік основних рис, за посередництвом яких можна специфікувати податкові відносини і окреслено систему ознак, яка притаманна не окремим різновидам податкових відносин, а всім податковим відносинам без винятку. До таких ознак віднесено забезпечення формування фінансової основи функціонування держави як в організаційному, так і у економічному аспекті; наявність специфічного суб'єктного складу – контролюючий орган та платник податків; орієнтація на реалізацію публічного інтересу; імперативний метод регулювання відносин; дихотомія економічного та правового, взаємозумовлюючий вплив відповідних чинників. У статті окреслено проблематику співвідношення понять «податкові відносини» із «фінансові відносини», розглянуто низку чинників, які дають можливість говорити про потенціал податкового права як самостійної галузі права. Поручено питання про можливість і доцільність перетрансформації підгалузі бюджетного права у нормативне утворення якісно вищого рівня – самостійну галузь права, наголошено на існуванні суспільного запиту на виокремлення

податкового права у самостійну галузь права, для чого є наявною нормативна основа – галузево-спеціалізована система законодавства. У зв'язку з потенційною можливістю виокремлення податкового права у самостійну галузь окреслено перспективи фінансового права як галузі. Серед проаналізованих автором низки підходів до визначення структури правових відносин було визначено найбільш послідовним та вивіреним загальнотеоретичний підхід, відповідно до якого до структури правових відносин входять такі інтегративні складові як суб'єкт, об'єкт і зміст відносин, тобто права та обов'язки учасників таких відносин. Спростовано можливість включення юридичного факту до структури податкових відносин зважаючи на саму природу юридичного факту, який є підставою для виникнення правових відносин, призводить до їх зміни або ж припинення.

Ключові слова: податкові відносини, ознаки, ознаки податкових відносин.

Аннотация

Мамалуй А. А. Признаки налоговых правоотношений. – Стаття.

В научной работе рассмотрены основные подходы к определению и перечня признаков налоговых правоотношений в науке налогового права. Установлено, что не все налоговые отношения имеют прямое отношение к имущественным (экономическим) аспектам, имеющих экономически обусловленную целевую направленность. Автором предложен перечень основных черт, посредством которых можно специфицировать налоговые отношения и намечает систему признаков, которая присуща не отдельным разновидностям налоговых отношений, а всем налоговым отношениям без исключения. К таким признакам относится обеспечение формирования финансовой основы функционирования государства как в организационном, так и в экономическом аспекте; наличие специфического субъектного состава - контролирующий орган и налогоплательщик; ориентация на реализацию публичного интереса; императивный метод регулирования отношений; дихотомия экономического и правового, взаимозумовлючий влияние соответствующих факторов. В статье обозначены проблематику соотношения понятий «налоговые отношения» с «финансовые отношения», рассмотрен ряд факторов, которые дают возможность говорить о потенциале налогового права как самостоятельной отрасли права. Поднят вопрос о возможности и целесообразности перетрансформации подотрасли бюджетного права в нормативное образования качественно более высокого уровня – самостоятельную отрасль права, отмечается существовании общественного запроса на выделение налогового права в самостоятельную отрасль права, для чего наличествует нормативная основа - отраслевых специализированная система законодательства. В связи с потенциальной возможностью выделения налогового права в самостоятельную отрасль намечены перспективы фінансове права как отрас-

ли. Среди проанализированных автором ряда подходов к определению структуры правовых отношений была определена наиболее последовательным и выверенным общетеоретический подход, согласно которому в структуру правовых отношений входят такие интегративные составляющие как субъект, объект и содержание отношений, то есть права и обязанности участников таких отношений. Опровергнуто возможность включения юридического факта в структуру налоговых отношений ввиду самой природы юридического факта, являющегося основанием для возникновения правовых отношений, приводит к их изменению или прекращению.

Ключевые слова: налоговые отношения, признаки, признаки налоговых отношений.

Summary

Mamaluy O. O. Features of tax relations. – Article.

The main approaches to the definition and list of features of tax relations in the science of tax law have been considered in the scientific work. It has been established that not all tax relations are directly related to property (economic) aspects, have economically determined target orientation. The author offers a list of basic features, through which it is possible to specify tax relations and outline a system of features, which is characteristic not for certain types of tax relations, but for all tax relations without exception. Such features include ensuring the formation of the financial basis for the functioning of the state, both organizationally and economically; the presence of a specific entity - the controlling authority and the taxpayer; orientation on realization of public interest; imperative method of regulating relationships; dichotomy of economic and legal, mutual influence of the relevant factors. The article deals with the problem of correlation of the concepts of "tax relations" with "financial relations", discusses a number of factors that make it possible to speak about the potential of tax law as an independent branch of law. The question of the possibility and expediency of the transformation of the sub-sector of budgetary law into the normative formation of a higher-quality level – an independent branch of law, has been raised. Due to the potential of the tax law to be separated into an independent industry, the prospects of financial law as an industry have been outlined. Among approaches to determining the structure of legal relations that have been analyzed by the author, the most consistent and valid theoretical approach has been identified, according to which the structure of legal relations includes such integrative components as the subject, object and content of relations, that is, the rights and obligations of participants in such relations. The possibility of including a legal fact in the structure of tax relations has been simplified considering the nature of the legal fact, which is the basis for the emergence of legal relations, leads to their change or termination.

Key words: tax relations, features, features of tax relations.

УДК 342.90

*Ж. М. Мельник-Томенко**здобувач**кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів***ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ**

Уявлення про принципи права, пристосовані до особливостей тих чи інших суспільних відносин, є основою для формування засад їх правового регулювання. Як влучно підкреслює В. В. Городовенко, принципами (засадами) судочинства взагалі (незалежно від галузевої належності) є передбачені законодавством основні, пов'язані з метою і завданням останнього ідеї, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду та всіх інших учасників процесу [1, с. 125]. Натомість, розуміння принципів адміністративного судочинства ґрунтується на міркуваннях про принципи права, з урахуванням завдань адміністративного судочинства [2, с. 17].

Вказаний галузевий різновид правових принципів має певну варіативність у своєму визначенні та класифікації. Зокрема, М. В. Ковалів та І. Б. Стахура надають досить розгорнуту «формулу» визначення принципів адміністративного судочинства. На думку вчених-адміністративістів, це основні засади, вихідні положення, що становлять його якісні особливості та специфічні властивості, в яких у концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість задовольняти його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства, а також відображають перспективи його розвитку та забезпечують захист прав, свобод і інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [3, с. 182-183].

На думку вчених, у судовому процесі, принципи виступають найбільш загальними правилами поведінки визначеного характеру: вони прямо передбачені в законі; звернені до всіх учасників процесу; мають загальнообов'язковий характер; забезпечуються засобами державного примусу; мають правовий механізм реалізації. При цьому основне призначення принципів полягає в тому, що їх втілення в судочинство надає йому якості правосуддя, та, навпаки, їх ігнорування веде до порушення права на судовий захист, а відтак – до неправосудності рішень суду [4, с. 69].

У контексті класифікації вказані дослідники схильні до того, що віднесення того чи іншого принципу адміністративної юстиції до певної класифікаційної підгрупи на сьогодні має не лише суто теоретичне, але й практичне значення. Загалом же, на думку М. В. Коваліва, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахури, за характером закріплення та застосування принципи адміністративного судочинства можна поділити на загальні та галузеві. До загальних вчені відносять ті засади, що закріплені у Конституції України, зокрема: верховенство права; законність; державна мова судочинства; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; повага до гідності особи, невтручання в її особисте і сімейне життя; право людини на свободу та особисту недоторканність; з'ясування істини; здійснення правосуддя виключно судами; участь народу у здійсненні правосуддя; незалежність і недоторканність суддів, їх підкорення лише закону; змагальність сторін, свобода в наданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист; презумпція невинуватості; свобода від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів тощо [4, с. 71-72].

Висловлюючи власну думку з приводу загальних принципів адміністративного судочинства, запропонованих вченими, відзначимо, що на наше переконання, окреслення серед вказаних засад принципів, що визначають вихідні положення кримінального процесу як мінімум не доречно, оскільки деякі процесуальні інститути або поняття відсутні в межах адміністративного судочинства.

Основними критеріями в окресленні відповідних галузевих засад, на переконання М. В. Коваліва, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахури, мають стати передусім, специфічна матеріально-правова природа публічно-правових спорів, юридичні наслідки їх вирішення, а також особлива мета адміністративного судочинства в цілому. Враховуючи це, вчені вважають, що найбільш доцільно до галузевих принципів адміністративного судочинства відносити наступні засади: організаційної незалежності органів адміністративної юстиції; судо-

вого керівництва процесом; змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин справи; забезпечення права на захист і доступність такого захисту; повного та всебічного розгляду справи; економічності процесу; доступності судочинства; юридичної визначеності та відкритості судових рішень адміністративних судів; незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів адміністративних судів та інші [4, с. 71-73].

Зауважимо, що на нашу думку, до галузевих принципів адміністративного судочинства не слід відносити ті, що притаманні й іншим різновидам судових процесів. Зокрема такі засади як забезпечення права на захист; економічності та доступності судочинства; юридичної визначеності та відкритості судових рішень; незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів без сумніву притаманні цивільному та кримінальному процесу також¹.

Принципи адміністративного судочинства, на думку авторів підручника «Адміністративне судочинство» за загальною ред. О. М. Пасенюка, відображають його основні риси, а також визначають структуру, засади побудови, логіку розміщення норм про адміністративне судочинство [5, с. 72]. Автори цього видання, хоча і поділяють точку зору вище згаданих М. В. Коваліва, М. Т. Гаврильців та І. Б. Стахури (надаючи аналогічне визначення категорії «принципи адміністративного судочинства» та класифікуючи їх на загальні та галузеві), проте у питаннях наповнення відповідних груп правових засад пропонують відштовхуватися у першу чергу не від Конституції України, норми якої, на думку вчених, також закріплюють загальні засади судочинства, а від положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. протоколах до неї та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. При цьому, як абсолютно слушно наголошують вчені-адміністративісти, зміст принципів, закріплених у вказаних міжнародних актах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, конкретизується у застосуванні права при здійсненні правосуддя Європейським судом з прав людини. До таких принципів вчені схильні відносити: 1) верховенство права; 2) справедливий судовий розгляд; 3) розгляд впродовж строку; 4) незалежність і безсторонність суду; 5) публічність проголошення судового рішення [5, с. 73]. Натомість, О. М. Пасенюк та інші автори вказаного підручника вважають, що принцип верховенства права, законність, рівність усіх учасників адміністративного процесу, змагальність сторін та ін. можна відносити не тільки до загальних, але і до галузевих засад судочинства, так як вказані принципи закріплено у КАС України [5, с. 74].

З вказаною точкою зору важко погодитися, оскільки сам факт закріплення вихідних положень судового процесу у тому чи іншому процесуальному кодексі не є запорукою їх «зарахування» до відповідних галузевих принципів, оскільки власне галузевими є ті принципи, що притаманні виключно певній галузі права, визначають її характер та напрями подальшого розвитку. Окрім того, справедливим буде відзначити, що, як правило, у процесуальних кодексах закріплюються як загальні, так і міжгалузеві та галузеві принципи адміністративного судочинства.

Колектив авторів навчального посібнику «Основи адміністративного судочинства в Україні» за загальною редакцією Н. В. Александрової та Р. О. Куйбіди хоч і лаконічно, проте достатньо виразно наголошують, що принципами (засадами) судочинства називаються найбільш абстрактні правила розгляду і вирішення судових спорів, які реалізуються у нормах процесуальних кодексів [6, с. 23]. Поряд із традиційною класифікацією принципів судочинства на загальні та галузеві, зазначені дослідники поділяють вказані принципи й на писані (закріплені у Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, КАС), та неписані (ті, що реалізуються у судовій практиці) [6, с. 23].

Н. В. Шевцова, яка поділяє тезу Н. В. Александрової та Р. О. Куйбіди про абстрактність принципів, зазначає, що втілення принципів у судочинство забезпечує його якість, а також законність та обґрунтованість судових рішень. Принципи адміністративного судочинства, на думку Н. В. Шевцової, також є інструментом, за допомогою якого усуваються прогалини в правових нормах, та орієнтиром для тлумачення норм законодавства про адміністративне судочинство. Саме за допомогою принципів, шляхом втілення їх в судочинство, як зауважує вчена, адміністративні суди здатні виконувати покладений на них обов'язок щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [7, с. 72-73]. Як і переважна більшість інших вчених, Н. В. Шевцова класифікує засади адміністративного судочинства на загальні та галузеві. Однак при цьому, вчена робить декілька важливих та слушних уточнень. Зокрема, вона стверджує, що незважаючи на те, що принцип диспозитивності є загальним принципом судочинства, в адміністративному процесі відповідно до його завдань та сфери регулювання суспільних відносин його змістовне наповнення є

¹ Така сама, на наш погляд, неточність у формулюванні галузевих засад адміністративного судочинства притаманна переважній більшості наявних у адміністративно-правовій літературі класифікацій.

дуже специфічним. У класичному вигляді принцип диспозитивності покладає на суд обов'язки вирішувати лише ті питання, за вирішенням яких позивач звернувся до суду. Інакше кажучи, суд зв'язаний предметом та підставою позову, але на відміну від класичного принципу диспозитивності, в адміністративному судочинстві суд може, а в деяких випадках зобов'язаний, як правильно підкреслює Н. В. Шевцова, вийти за межі вимог адміністративного позову. У такий спосіб реалізація судом принципу диспозитивності можлива, якщо спосіб захисту, який пропонує позивач, є недостатнім для повного захисту його прав, свобод та інтересів (ч. 2 ст. 11 КАС України).

По-друге, як уточнює вчена, принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі (принцип офіційності) є особливим (галузевим) принципом, властивим лише адміністративному судочинству, який полягає в активній ролі суду і за своїм змістом може проявлятися в адміністративному судочинстві як обмеження принципу класичної змагальності сторін та класичного підходу до диспозитивності [7, с. 73]. В цілому поділяючи вказані тези, відзначимо, що запропоноване змістовне наповнення відповідних класифікаційних груп принципів є досить дискусійним, оскільки деякі із «загальних» засад (у розумінні Н. В. Шевцової) за своїм змістом цілком можна віднести до міжгалузевих принципів судочинства (змагальності, диспозитивності, гласності й відкритості, обов'язковості судових рішень тощо)

У свою чергу, В. С. Стефанюк вважає, що для адміністративного судочинства, як для судочинства основним завданням якого є захист прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, цілком зрозумілою є спрямованість принципів адміністративного судочинства та їх сутність. Вони, як підкреслює вчений, виступають як гарантії реалізації завдань судочинства, так і гарантії дотримання процесуальної форми цього захисту [8, с. 49]. При цьому, як вважає В. С. Стефанюк, судовому адміністративному процесу притаманні такі принципи, що значною мірою визначають його сутність:

«1. Принцип синхронності означає, що виникнення норм принципів матеріального і процесуального права, а звідси і головних елементів судового адміністративного процесу має бути одночасним.

2. Принцип рівності означає, що адміністративні процесуальні норми і принципи за юридичною силою мають бути того ж рівня, що і матеріальні.

3. Принцип збалансованості означає, що адміністративні, матеріальні і процесуальні принципи та норми мають бути узгодженими, взаємо несуперечними. Основою такого узгодження повинні стати зміст і сутність норм та принципів адміні-

стративного матеріального права: процесуальні принципи і норми пов'язуються з матеріальними, а не навпаки.

4. Принцип поділу сфер регулювання встановлює, що процесуальні норми і принципи не повинні стосуватися змістової сторони принципів і норм матеріального права, а тим більше суперечити їм.

5. Принцип демократичності передбачає, що судовий адміністративний процес, який регламентує порядок реалізації відносин влад, передбачених матеріальним правом, має бути демократичним, тобто здійснюватись із забезпеченням прав, свобод і обов'язків громадян, визнанням їх верховенства тощо.

6. Принцип неодноманітності вимагає, щоб судовий адміністративний процес, по можливості, був багатоваріантним, тобто він має передбачати різні варіанти реалізації матеріальних норм і принципів, а інколи навіть надавати суб'єктам право самим обирати порядок здійснення своїх прав і обов'язків, наприклад, за договірних відносин.

7. Принцип законності судового адміністративного процесу забезпечує відповідність його нормативної основи, тобто відповідність норм і принципів нормативним актам, нормам і принципам більшої юридичної сили, нормам і принципам матеріального права.

8. Принцип дієвості судового адміністративного процесу вказує, що останній з високим ступенем ймовірності має забезпечувати настання результату, що передбачався, гарантувати досягнення поставленої мети.

9. Принцип доступності передбачає наявність двох аспектів. По-перше, має бути зрозумілою і доступною модель судового адміністративного процесу з точки зору її пізнання. По-друге – це забезпечення реальних дій у межах судового адміністративного процесу, наприклад, відкритість діяльності судових органів тощо.

10. Принцип раціональності має забезпечувати необхідний для досягнення правового результату ступінь деталізації поведінки і водночас відповідати вимозі достатності.

11. Принцип послідовності належить до змістової сторони судового адміністративного процесу і означає наявність вимоги суворої черговості виконання дій у ньому, нормативного визначення, що і за яких умов повинно робитися спочатку, а що і за яких умов – потім» [9, с. 42-43].

Справедливим буде зазначити, що така, доволі нетрадиційна модель системи принципів адміністративного судочинства, які як сам же вчений і наголошує є насамперед засадами співвідношення адміністративного матеріального і процесуального права [9, с. 41], була запропонована вченим ще до формування адміністративної юстиції в сучасному її вигляді. Тим не менш варто наголосити,

що вклад такого роду наукових досліджень у процес формування адміністративної юстиції важко переоцінити, а деякі із сформульованих вченим принципів стали основою для сучасного уявлення про суть та завдання адміністративного процесу.

Продовжуючи узагальнений аналіз доктринальних джерел, присвячених порушеній проблематиці, зробимо посилання на О. А. Мілієнко, яка вважає, що принципи адміністративного судочинства є стійкими абстрактними правилами поведінки, які втілюють цінності, на яких має ґрунтуватись адміністративне судочинство, визначаючи цим зміст і спрямованість правового регулювання адміністративного судочинства, впливають на зміст багатьох норм про адміністративне судочинство, виступають підґрунтям для їх тлумачення, а також інструментом для заповнення прогалин та усунення колізій [10, с. 5].

Варто зазначити, що вчена, пропонує доволі розгорнуту класифікацію принципів адміністративного судочинства, в основі якої покладено декілька різноманітних критеріїв. Зокрема, на думку вченої, вказані принципи варто класифікувати на загальні (впливають як на суд, так і на судочинство), інституційні (висувають вимоги до суду) та процесуальні (висувають вимоги до судочинства).

За характером дії принципи адміністративного судочинства О. А. Мілієнко поділяє на принципи прямої дії (не потребують конкретизації, доповнення, розвитку у інших нормах права для реалізації у процесуальних відносинах) та принципи непрямої дії (потребують того).

При цьому О. А. Мілієнко припускає, що іншим критерієм класифікації принципів адміністративного судочинства може бути допустимість їх обмеження. Абсолютними (такими, що не допускають обмежень) принципами є верховенство права, законність, правова визначеність, передбачуване та гнучке застосування законодавства (передбачуваність застосування законодавства та недопустимість надмірного формалізму), єдність судової практики, незалежність та неупередженість суддів, рівність, диспозитивність, офіційне з'ясування всіх обставин справи, обґрунтованість судових рішень, розгляд справи у розумний строк. Відповідно, не є абсолютними (можуть бути обмежені) такі принципи: забезпечення апеляційного та касаційного оскарження, доступність правосуддя (вимогами до звернень, строками звернень та процесуальних дій, судовим збором тощо), змагальність, диспозитивність, гласність і відкритість судового процесу.

Окрім вищевказаного, принципи адміністративного судочинства, як переконує О. А. Мілієнко, можна класифікувати залежно від наслідків їх порушення на: 1) принципи, порушення яких є безумовною підставою для скасування судового рішення (верховенство права, законність, незалеж-

ність та неупередженість суддів, правова визначеність, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження, передбачуване та гнучке застосування законодавства (передбачуваність застосування законодавства та недопустимість надмірного формалізму), доступність правосуддя, рівність, змагальність, диспозитивність, офіційне з'ясування всіх обставин справи, обґрунтованість судових рішень; 2) принципи, порушення яких тягне за собою скасування судового рішення за певних обставин (єдність судової практики, гласність і відкритість судового процесу); 3) принципи, порушення яких не може бути підставою для скасування судового рішення (розгляд справи у розумний строк, процесуальна економія) [11, с. 137].

Так само багатоваріантну класифікацію принципів адміністративного судочинства здійснив й С. В. Потапенко, який розглядає принципи адміністративного процесу як обумовлені соціально-правовими умовами суспільного життя нормативно-правові засади, що визначають характер, зміст і побудову адміністративного судочинства; регламентують процесуальну діяльність адміністративного суду й інших учасників адміністративного процесу [12, с. 6]. Зокрема, вчений класифікує принципи адміністративного процесу за наступними критеріями: 1) сферою поширення – загальноправові, галузеві, міжгалузеві; 2) способом нормативного закріплення – конституційні та законодавчі; 3) об'єктом впливу – принципи, що визначають процесуально-правову діяльність адміністративного суду, і принципи, що визначають процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі (сторін, третіх осіб, представників сторін і третіх осіб); 4) предметом правового регулювання – принципи організації правосуддя (судоустрою і судочинства); принципи, які визначають зміст процесуальної діяльності (офіційне з'ясування всіх обставин справи, диспозитивність, змагальність тощо); принципи, які визначають процесуальну форму виконання процесуальних дій (гласність, відкритість) [12, с. 6].

Окрім вищевказаних тез, надзвичайно слушними є думки С. В. Потапенка щодо загальних рис та особливостей системи принципів адміністративного процесу, до яких він відносить: 1) множинність її елементів – принципів; 2) ієрархічність та обґрунтованість її побудови; 3) розміщення елементів у певному взаємозв'язку; 4) взаємодію елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної підгалузі процесуального права; 5) єдність та цілісність як системи в цілому, так і її складових – принципів адміністративного судочинства [12, с. 6-7]. Розділяючи думки вченого щодо системності принципів адміністративного судочинства, відзначимо, що на нашу думку, все ж таки більш точно та виправдано вести мову про адміністративний процес,

не як про підгалузь права, а як про окрему, самостійну правову галузь. У цій площині видаються справедливіми та обґрунтованими міркування В. Б. Авер'янова про те, що після прийняття КАС України у 2005 році, була утворена самостійна процесуально-правова галузь, яка, власне, й регулює засади судочинства в цій сфері правовідносин [13, с. 73; 14, с. 52].

На думку В. Б. Пчеліна, доцільно вести мову як про принципи здійснення, так і організації адміністративного судочинства. Однак, при цьому, останні, на переконання вченого, нерозривно пов'язані із принципами, що мають місце у правовідносинах, які виникають (розвиваються, видозмінюються) під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів адміністративними судами, тобто принципами адміністративного процесу [15, с. 16]. На думку В. Б. Пчеліна, принципи організації адміністративного судочинства – це закріплені в положеннях чинного законодавства керівні, основоположні та непорушні засади функціонування адміністративних судів щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів, а також суб'єктів, які відповідно до нормативних приписів зобов'язані забезпечувати таку діяльність [16, с. 93]. Вчений-адміністративіст досить традиційно класифікує вказані засади на загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи. Разом з цим, В. Б. Пчелін резюмує, що: «до ключових принципів організації даного правового інституту віднесено: верховенство права; законність; гласність і відкритість; рівність; змагальність і диспозитивність; забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень; обов'язковість судових рішень; здійснення правосуддя виключно судами; принцип справедливого та поважного суду; забезпечення та дотримання мови судочинства; офіційне з'ясування всіх обставин у справі; презумпції вини суб'єкта владних повноважень [15, с. 16].

Загалом підтримуючи вченого у тезі про нерозривність принципів організації правосуддя та засад його справляння, дозволимо собі висловити певні міркування, що не співпадають із деякими умовиводами дослідника. По-перше, відзначимо, що висновок про нерозривність вказаних вихідних положень (принципів організації та здійснення адміністративного судочинства) не може слугувати підставою для визнання правильним того, що групи вказаних принципів, у баченні В. Б. Пчеліна, мають фактично одні і ті самі складові принципи. На нашу думку, такий підхід прямо суперечить загальновідомим правилам класифікації. По-друге, із описаної групи принципів, які вчений називає «ключовими» незрозуміло, які саме засади є загальними, які міжгалузевими, а які галузевими, що у певній мірі ускладнює уявлення про принципи адміністративного судочинства як певну систему.

Підсумовуючи узагальнений аналіз різноманітних підходів до вирішення вказаного наукового питання, відзначимо, що, як правило, в основу переважної більшості класифікацій принципів адміністративного судочинства покладено традиційний критерій їх розмежування за сферою їх поширення – на загальні та галузеві. Однак, вбачається, що вказане ранжування не досить коректно відбиває суть вказаних принципів, їх взаємозв'язки та призводить до плутанини у визначенні місця окремих засад в системі принципів адміністративного судочинства, прикладом чого слугують вищевказані класифікації засад адміністративного процесу, запропоновані окремими вченими.

Видається, що більш гнучкою є класифікація принципів на загальні, міжгалузеві та галузеві, однак і у цьому випадку окремі вчені помилково визначають місце того чи іншого принципу у вказаній системі принципів адміністративного судочинства, що призводить до порушення її горизонтальних зв'язків.

Разом з тим, заслуговує на підтримку тенденція до багатоваріантної класифікації принципів адміністративного судочинства, в основу якої покладено одразу декілька критеріїв, що дозволяє більш глибоко дослідити усю сукупність вихідних положень адміністративного процесу. Підтримуючи вище запропоновані ідеї класифікації принципів адміністративного судочинства (зокрема С. В. Потапенка, О. А. Мілієнко та інших), відзначимо, що принципи адміністративного судочинства доцільно класифікувати:

- за сферою поширення (загальні, міжгалузеві та галузеві);
- за способом нормативного закріплення (конституційні та законодавчі);
- за об'єктом впливу (принципи, що визначають процесуальну діяльність адміністративного суду, і принципи, що визначають процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі);
- за предметом правового регулювання (принципи організації правосуддя; засади здійснення адміністративного судочинства);
- за цільовою спрямованістю (загальні (універсальні) та функціональні).

При цьому, вбачається, що базовою класифікацією слід вважати поділ принципів адміністративного судочинства за їх цільовою спрямованістю на загальні (універсальні) та функціональні.

Універсальними принципами є ті, що сприяють створенню належних умов для реалізації мети та завдань адміністративного судочинства та закріплені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, іншими міжнародними актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституцією України (у тому числі: принцип верховенства права, законність, рівність усіх учасників судочинства).

вого процесу перед законом і судом, справедливий розгляд справи, незалежність та безсторонність суду, принципи доступності правосуддя, гласності судового процесу і відкритості інформації щодо справи тощо).

Натомість, функціональними принципами є правові засади, що безпосередньо спрямовують процесуальну діяльність суду і учасників адміністративного процесу на досягнення його завдань (змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; принцип обов'язковості судового рішення; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення тощо).

Вказані принципи адміністративного судочинства утворюють стійку ієрархічну систему, яка складається із підсистем загальних та функціональних принципів, складових елементів (власне принципів), пов'язаних між собою зв'язками внутрішнього та зовнішнього характеру, та які мають спільну мету.

На підставі вищевикладеного, вбачається, що принципи адміністративного судочинства – це система фундаментальних засад адміністративного процесу, реалізація яких спрямована на досягнення кінцевої мети та завдань адміністративного судочинства, виражають його сутність, перманентні риси та цінності, є загальнообов'язковими орієнтирами для правотворчості та правозастосування.

Література

1. Городовенко В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише законам як один з основних принципів судочинства в Україні. *Право України*. 2002. № 4. С. 124-127.
2. Мілієнко О.А. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 254 с.
3. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 174-184.
4. Адміністративне судочинство: навчальний посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахура. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
5. Адміністративне судочинство / М. Цуркан, О. Панченко, В. Авер'янов та ін. / за заг. ред. О. Пасенюка. К.: Юрінком Інтер. 2009. 672 с.
6. Основи адміністративного судочинства в Україні. (навчальний посібник для юридичних факультетів та юридичних клінік) / За заг. редакцією Александрової Н. В., Куйбіди Р. О. К.: Конус-Ю, 2006. 256 с.
7. Шевцова Н. Застосування принципів диспозитивності та офіційності в адміністративному судочинстві. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С. 72-75.

8. Стефанюк В. С. Поняття судового адміністративного процесу та його принципи в адміністративному праві. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 5. С. 49-53.

9. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес: монографія. Харків: Фірма «Консум», 2003. 464 с.

10. Мілієнко О.А. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2016. 18 с.

11. Мілієнко О. А. Принципи адміністративного судочинства та їх. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132-139.

12. Потапенко С. В. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2010. 19 с.

13. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Вид-во «Юрид. думка», 2004. Т. 1. Загальна частина. 2004. 584 с.

14. Лютиков П. С. Феномен юридичних осіб як суб'єктів адміністративного права: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. 252 с.

15. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2017. 42 с.

16. Пчелін В. Поняття та значення принципів організації адміністративного судочинства. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 4. С. 88-93.

Анотація

Мельник-Томенко Ж. М. Принципи адміністративного судочинства: поняття та класифікація. – Стаття.

У статті на підставі узагальненого аналізу наукових та публіцистичних джерел визначено поняття та класифіковано принципи адміністративного судочинства. У підсумку автором зазначено, що принципи адміністративного судочинства – це система фундаментальних засад адміністративного процесу, реалізація яких спрямована на досягнення кінцевої мети та завдань адміністративного судочинства, виражають його сутність, перманентні риси та цінності, є загальнообов'язковими орієнтирами для правотворчості та правозастосування. Обґрунтовано, що базовою класифікацією слід вважати поділ принципів адміністративного судочинства за їх цільовою спрямованістю на загальні (універсальні) та функціональні.

Універсальними принципами є ті, що сприяють створенню належних умов для реалізації мети та завдань адміністративного судочинства та закріплені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, іншими міжнародними актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституцією України (у тому числі: принцип верховенства права, законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, справедливий розгляд справи, незалежність та безсторонність суду, принципи доступності правосуддя, гласності судового процесу і відкритості інформації щодо справи тощо).

Функціональними принципами є правові засади, що безпосередньо спрямовують процесуальну діяльність суду і учасників адміністративного процесу на досягнення його завдань (змагальність сторін, диспозитив-

ність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; принцип обов'язковості судового рішення; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких вжито судові рішення тощо).

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, класифікація, принципи, поняття.

Аннотация

Мельник-Томенко Ж. М. Принципы административного судопроизводства: понятие и классификация. – Стаття.

В статье на основании обобщенного анализа научных и публицистических источников определены понятия и классифицированы принципы административного судопроизводства. В итоге автором отмечено, что принципы административного судопроизводства - это система фундаментальных основ административного процесса, реализация которых направлена на достижение конечной цели и задач административного судопроизводства, выражающих его сущность, перманентные черты и ценности, являются общеобязательными ориентирами для правотворчества и правоприменения. Обосновано, что базовой классификации следует считать разделение принципов административного судопроизводства по их целевой направленности на общие (универсальные) и функциональные.

Универсальными принципами являются те, которые способствуют созданию условий для реализации целей и задач административного судопроизводства и закреплены Конвенцией о защите прав человека и основных свобод, другими международными актами, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины, Конституцией Украины (в том числе: принцип верховенства права, законности, равенство всех участников судебного процесса перед законом и судом, справедливое рассмотрение дела, независимость и беспристрастность суда, принципы доступности правосудия, гласности судебного процесса и открытости информации по делу и т.д.).

Функциональными принципами правовые основы, непосредственно направляют процессуальную деятельность суда и участников административного процесса на достижение его задач (состязательность сторон, диспозитивность и официальное выяснение всех обстоятельств по делу, обеспечение права на апелляционный пересмотр дела, обеспечение права на кассационное

обжалование судебного решения в случаях, определенных законом, принцип обязательности судебного решения; разумность сроков рассмотрения дела судом; недопустимости злоупотребления процессуальными правами; возмещение судебных расходов физических и юридических лиц, в пользу которых принято судебное решение и т.д.).

Ключевые слова: административный процесс, административное судопроизводство, классификация, принципы, понятия.

Summary

Melnik-Tomenko Zh. M. Principles of administrative justice: concept and classification. – Article.

In the article, on the basis of the generalized analysis of scientific and non-fiction sources, the concept and principles of administrative justice are defined and classified. As a result, the author stated that the principles of administrative justice – a system of fundamental principles of the administrative process, the implementation of which is aimed at achieving the ultimate goal and objectives of administrative justice, expressing its essence, permanent features and values, are mandatory guidelines for law-making. It is substantiated that the basic classification should be considered as a division of the principles of administrative justice by their focus on the general (universal) and functional.

The universal principles are those that contribute to the creation of proper conditions for the realization of the purpose and tasks of administrative justice and are enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, other international acts, the consent of which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine, the Constitution of Ukraine (including: principle of the rule of law, legality, equality of all parties to the lawsuit before the law and the court, fair trial, independence and impartiality of the court, principles of accessibility of justice, publicity and litigation and openness of case information, etc.).

Functional principles are the legal principles that directly direct the proceedings of the court and the participants of the administrative process to achieve its tasks (adversarial parties, dispositive and formal clarification of all circumstances in the case; securing the right of appeal review; securing the right to appeal in court cases determined by law; the principle of the obligation to adjudicate; the reasonableness of the terms of court proceedings; regret the costs and expenses of individuals and entities to whom the judgment was adopted, etc.).

Key words: administrative process, administrative proceedings, classification, principles, concepts.

УДК 343

І. В. Однолько
кандидат юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
відділу організації науково-методичної роботи
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України

ГЕНЕЗА ПОЯВИ ТА РОЗВИТКУ КОРУПЦІЇ В ІСТОРИЧНИЙ ПЕРІОД

З кожним роком в світі все більш поглиблюються процеси переходу країн до ринкової економіки, через що питання, пов'язані із формуванням громадянського суспільства, усуненням загроз економічній безпеці держав, набувають все більшої актуальності. Одна з головних загроз економічній безпеці держави, в сучасному світі – це, безумовно, корупція та корупційна злочинність. Явище корупції руйнує державу зсередини та, без належної протидії йому, ставить під загрозу загальнонаціональну безпеку держави.

Аби чітко розуміти, як подолати прояви корупційної злочинності, які заходи необхідно прийняти та взагалі усвідомити, в якому напрямку рухатися, в контексті протидії та запобігання корупційній злочинності, є потреба вивчити історичне підґрунтя появи корупції, як явища, загалом.

Історики відмічають, що часто виникає відчуття, що корупція з'явилася разом із появленням людства, проте подібна думка є не зовсім вірною. Скоріш за все, перші прояви корупційності були здійснені з появою в житті людства владних повноважень та відносин матеріального характеру. Виходить, що корупція, як явище, зародилася дещо пізніше появи людства на Землі. Для того, аби явище корупції сформувалося необхідно було створення певних громад, першими з яких, можна вважати родинно-племінні громади, в яких простежувалася певна ієрархічність (був вождь, воїни, жерці). Як наслідок, в первісних громадах були особи, від яких залежали певні елементи суспільного життя й, цілком ймовірно, що представники громади могли намагатися впливати на ці елементи шляхом певного заохочення тих осіб, які мали відповідні повноваження. За відсутністю грошей, еквівалентом блага, яке виступає заохоченням до вчинення дій певного характеру могли виступати найкращі шматки добичі або надання найгарніших жінок, тощо.

Як пов'язано прояв корупційної злочинності в сучасному світі з історичними витоками – це спробуємо визначити в межах цієї статті.

Актуальність даного дослідження пояснюється тим, що нашій державі необхідно дієво боротися із корупцією, адже, на сьогоднішній день, зазначене негативне явище на стільки плідно засіло серед населення, що наша держава виглядає

вкрай непривабливо в очах міжнародного співтовариства. Подібне упереджене ставлення світової спільноти до України через поширену корупційну злочинність серйозно б'є по національній економіці, адже, наприклад, в державу не заходять інвестиції через боязкість інвесторів, що проектам не дадуть розвинутися без налагодження певних зв'язків. Відсутність інвестицій, до речі, негативно відображається й на функціонуванні бізнесу в країні, як малого, так й середнього з великим.

Виходить, аби підіймати економіку, робити країну заможною та процвітаючою необхідно ліквідувати корупцію, а, для цього – приділяти увагу дослідженням щодо появи та розвитку корупції, як явища, в різні історичні періоди.

Слід відмітити, що дослідженню історичного шляху розвитку корупційності більше уваги приділяють закордонні вчені, особливо з країн із розвинутою економікою. Фундамент для подальших досліджень заклали, зокрема, такі науковці: С. Алатаєв [1], Ш. Вей [6], Ж. Картьє-Бресон [2], Ф. Фукуяма [14] та інші.

Певний доробок у дослідженні корупції, як багатоаспектного феномену внесли й російські дослідники. Зокрема, Ю. Жданов [10] та В. Клейнер [11]. Серед українських вчених, які розглядали корупційну проблематику в нашій державі із певним оглядом історичних етапів, пов'язаних із корупцією, можна виокремити Л. Гулемюка, І. Реваку та інших.

Метою даної статті є дослідження витоків появи та розвитку корупції в різні історичні періоди, дослідження розвитку даного явища разом із розвитком людства в різні історичні епохи. Задля досягнення зазначеної мети було поставлено наступне завдання – висвітлити теоретичне підґрунтя появи та розвитку корупції в історичному розрізі, виходячи з аналізу праць науковців, дослідити поширення корупції з давніх часів до сучасного періоду в глобальному та локальному сенсі.

Переходячи до викладення основного матеріалу, перш за все, зазначимо, що корупція не є чимось новим в житті людей. Як вже було зазначено вище, корупція з'явилася із першою появою ієрархічної влади. Г. Ахметова відмічає, що корупція безпосередньо пов'язана з появою управлінських функцій в житті людей. На думку автор-

ки, на майже будь-якій посаді із повноваженнями щодо вирішення окремих питань, в особи виникає можливість використання адміністративного ресурсу не в професійних інтересах, а в особистих. Одні з перших подібних випадків, згідно із археологічними знахідками, мали місце в стародавньому Єгипті, Месопотамії, Індії та Китаю. Так, загальновідомим вважається факт приймання єгипетськими царями (фараонами) підношень з боку підданих, які таким чином прагнули домогтися певних привілеїв для себе або минути опали. Відомим визнається й той факт, що, наприклад, в Індії до корупції відносилися заохочувально й в цьому управлінську верхівку підтримувала армія, яка була в той період чимось на кшталт правоохоронного органу [4].

Цікаво, що перша згадка про корупцію в негативному сенсі датується ще другою половиною XXIV ст. до н.е. й зустрічається в архівах стародавнього Вавилону. Відповідно до документів зазначеного часу, тодішній цар шумерського народу здійснив реформу у державному управлінні. На меті було припинення хабарницької діяльності чиновників та суддів, а також отримання незаконних винагород служителями храмів [8].

Про досить прогресивне ставлення до протидії корупційним правопорушенням у Вавилоні, в своїх дослідженнях, каже й В. Безрутенко [5].

Звернувшись до періоду античності, ми теж зустрінемо архівні документи, що свідчать про існування корупції в ті часи. В своїх роботах, відомі на весь світ філософи давнини Платон та Аристотель, викривали пагубні наслідки зловживання владою (в тому числі, хабарництво) з боку політичної еліти та заможних осіб, які руйнують економічне та політичне життя держави [7, с. 10].

Аристотель відмічав, що корупція є тим явищем, яке може, якщо не зруйнувати державу, то привести до моральної деградації народ держави, що призведе до виродження нації. Філософ наполягав на тому, що боротьба із корупцією є пріоритетним напрямком діяльності кожного свідомого громадянина, а головна ціль будь-якого закону – створити такі умови, аби зловживання службовими повноваженнями не представлялося можливим. Діяльність чиновників та політиків повинна нести користь, а не наживу й тільки керуючись подібною моделлю можна казати про справедливий розвиток державності [3].

Відповідно до римського права, з латинського слово «корупція» означало псування, пошкодження чогось, а також дії, пов'язані із підкупом службових осіб. Вчені-морфологи та етимологи відзначають, що префікс «кор» (лат. «cor») в слові корупція означає запрошення до сумісного порушення закону. Виходячи з цього, маємо, що корупція це певний договір, який передбачає співучасть декількох осіб. За часів римського права,

окрім корупції, були й інші слова, що характеризували дії корупційного характеру, як, наприклад: *repetunde*, *pecunia repetunde* (загалом зазначені слова означають вимагання хабара в різних інтерпретаціях).

Дивлячись на прогресивні праці античних науковців, на їх відношення до корупції, стає дещо страшно, що за довгий час, який пройшов до теперішнього, люди так й не дослухались до голосу здорового глузду, а деградація певних верств населення вже відбулася (як то пророкував Аристотель).

Якщо казати про перші прояви корупції на території сучасної України, то їх прояви були зафіксовані за часів Київської Русі у XI-XII столітті. Поширеними були випадки, коли дружинники брали хабара за певні послуги (а в той час дружинники виконували певні бюрократичні функції). Цікаво, що за часів татарських набігів на Русь та активної боротьби із татарською ордою, саме військові керівники останньої намагалися побороти корупцію, застосовуючи жорстокі санкції із відрубанням кінцівок винним особам.

За часів польського впливу на територію сучасної України корупційні прояви теж нікуди не ділися. Королівські суди були досить продажними. Історія знає й відомий випадок з Богданом Хмельницьким проти якого було винесене рішення королівським судом, при чому, очевидно незаконне.

Мала місце корупція й в Гетьманській державі, хоча й була дещо меншою, аніж в боярському Московському царстві [12, с. 28].

Певного негативного забарвлення явище корупції отримало в Середньовіччя, коли на авансцену суспільних відносин вийшов істотний вплив церкви та релігії. У релігійних трактатах середніх віків, корупція розглядається, як «спокуса диявола». Католицька церква розглядала корупцію, як ідентичність гріховності. Цікаво, хоча в середні віки церква, начебто, й негативно відносилася до корупції, в той же час її служителі подекуди вчиняли дії, що містять в собі ознаки хабарництва чи просто корумпованості. Не є секретом, що місця в гарних приходах куплялися, а факт існування індульгенції взагалі, на погляд автора, є ні чим іншим, як проявом корупційних дій. По суті особа відкупалася за усі гріхи, що робила в житті. За усіма релігійними течіями, які були раніше та є зараз, ніде не передбачено можливості купити собі відпущення гріхів. Гріхи може відпустити лише сам Господь, а не служитель церкви певної конфесії. В той же час, в католицтві явище індульгенції було вкрай поширеним та усіляко заохочувалось, а на коштах, що сплачувалися за подібне відпущення гріхів, представники церкви вели розкішний образ життя. Можна сказати, що в Середньовіччя, корупція на певний час вийшла зі сфери політичної/управлінської та увійшла до церковної.

Відмічається, що в середні віки корупція була поширена у Великобританії, де популярними були випадки незаконних рішень мирових суддів, які витікали із отримання ними хабарів. Певне розповсюдження хабарництва було притаманне й Московському царству, де зміни відбулися за часів правління Івану Грозного, який ввів смертну кару за прояви корупції. Пізніше активно боротьбу проти корупції вів й Петр I, за часів якого були створені відповідні антикорупційні органи та відбулися декілька гучних скандалів, в яких приймали участь знатні вельможі.

Наведене вище свідчить про те, що корупція фактично є одногродкою людини й була притаманна всім культурам та цивілізаціям. Цікаво, що не дивлячись на негативне відношення до корупції в більшості народів та цивілізацій та певні методи боротьби з нею, все це не завадило корупції проникнути у сучасне життя та відчувати себе доволі комфортно у ХХІ столітті [10].

Новий час та активна індустріалізація притаманна цьому періоду, на жаль, лише погіршила ситуацію із корупційною складовою життя. Утвердження нових держав та економічне зростання деяких з них призвели до більшої значущості рішень, які приймалися владними структурами. Більш частими стали випадки підкупу посадових осіб представниками буржуазії, яка в той історичний період мала найбільшу фінансову незалежність.

Настає період, коли за гроші «добропорядний» буржуа цілком міг купити собі певну посаду (як в комерційних цілях, так й суто в особистих).

В ХІХ столітті в європейських державах теж прослідковувалося ліберальне ставлення до корупції. Так, в Бельгії та Франції не вважалося хабаром отримання «дарунку» посадовцем, не дивлячись на те, що подібний дарунок, зазвичай, надавався, як відплата за певну послугу.

В Голландії чиновники могли купити собі посаду у колоніальних країнах й це не вважалося корупцією, подібні угоди впливали із законодавства. А, в Іспанії колоніальні посади могли передаватися у спадок, хоча, формально колоніальна посада ніколи не була приватною власністю. Зміни в європейській свідомості активно прийшли на початку ХХ століття [13, с. 18].

До речі, слід відмітити, що різко негативне ставлення до корупції завжди було присутнім у Німеччині. Так, за часів кайзера Вільгельма I корупцією вважався навіть презент чи незначна подяка, яку міг отримати поштар. А особа, яка була викрита у корупційному злочину заарештовувалася та, зазвичай, засуджувалася на строк від 7 років.

Більш близьке до нашого часу ХХ століття характеризується значною перевагою капіталізму, через який факти корупції часто замовчувалися. Подібна тенденція спостерігалася й в Радян-

ському Союзі, де ідеологічно не визнавався факт існування корупції, випадки якої, втім, траплялися (хоча й відносно не часті). Так, за часів Радянського Союзу доктринально була закріплена думка, що корупція характерна для буржуазних держав, де у влади стоять монополії, а людина використовується людиною задля задоволення власних потреб.

Відносно невелика кількість випадків корупційних злочинів в Радянському Союзі багато в чому пояснюється незначним колом осіб, в яких була можливість зловживати владою задля досягнення певної особистої вигоди [9]. Треба зауважити, що термін «корупція» в Радянському Союзі не значився ані у Кримінальному кодексі республік, зокрема Української РСР, ані у Кодексі про адміністративні правопорушення.

По-справжньому за винищення корупції людство взялося лише наприкінці ХХ століття. В умовах світової глобалізації корупція набула статусу мультикультурної проблеми й, наразі, протидія їй це вже питання не окремих держав, а загальноміжнародне. Сучасні дослідження, навіть дали змогу чітко усвідомити, що економічно розвинені країни не можуть допомогти країнам третього світу подолати державні проблеми шляхом надання грошових коштів у вигляді траншів, оскільки зазначені транші розкрадаються всередині держави політичною верхівкою та близькими до неї угрупованнями кримінальних структур та бізнес-асоціацій.

Сучасні дослідники дійшли висновку, що між масштабом розповсюдження корупції та інтересом до вивчення цієї проблеми існує пряма залежність, адже, саме коли корупційні прояви в державі сягають неприпустимих розмірів, населення розуміє важливість протидії цьому явищу й, як наслідок, знаходить оригінальні шляхи вирішення, які до цього не були використані.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, слід зазначити, що аналіз теоретичної бази історичного шляху розвитку явища корупції від моменту його появи та до теперішнього часу дав змогу дійти висновку, що корупція з'явилася в той час, коли в людстві вперше були закладені управлінські відносини й, за весь час існування людства, корупція була притаманна будь-яким народам, державам та цивілізаціям.

В ході свого історичного розвитку корупція із явища, яке ототожнювали з хабарництвом, перетворилася на інше явище – багатогранну злочинність системного характеру із поглибленням у всьому світі.

Корупція починається там, де державні та суспільні інтереси відходять на другий план, а на першому постають особисті інтереси посадовців, які використовують адміністративний ресурс, переслідуючи ціль у вигляді особистого збагачення.

Боротися із явищем корупції можна й, що головніше – треба. Про необхідність винищення цього пагубного явища казали ще за античних часів у Древній Греції та Древньому Римі, проте, людство не дослухалося порад провідних діячів того часу й, наразі, опинилося в світі, де корупція руйнує країни та моральні устої.

Україні сьогодні, виходячи із її скрутного положення в економічному плані, а також враховуючи стан конфлікту на Донбасі, вкрай важко зосередитися на процесах протидії корупції, проте зробити це конче необхідно.

Виходячи із зазначеного дослідження та історичного досвіду, дієва протидія корупційним проявам можлива за умови розробки дієвого механізму протидії, як державного, так й громадянського.

Література

1. Alatas, S.H. The problem of corruption. Singapore, Times Books International – 1986.
2. Cartier-Bresson, J. (1993). Elements analyse pour une esenomic de la corruption. Rev. tiersmonde, 131: 581–609.
3. Арістотель. Політика / Пер. з давньогрецької та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. 239 с.
4. Ахметова Г.Р. Коррупция в нефтедобывающих странах. Учебное пособие. – Алматы: Издательство «Кульжахан», 2002. – С. 14–15.
5. Безрутченко В. С. Историчний шлях виникнення корупції, різноманітність поглядів на проблему визначення дефініції цього явища / В. С. Безрутченко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – Вип. 18. – С. 279-286. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2008_18_32.
6. Вей Ш.И., Милкевич Х. Глобальное шестивие «зронита»: как непрозрачные внутренние сделки подрывают финансовые рынки в мире // Transition – Экономический вестник о вопросах переходной экономики. – 2004. – № 2. – С. 8–10.
7. Волошенко А. В. Корупція: історичні витоки та сучасні прояви / А. В. Волошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 8-16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_3_3.
8. Всемирная история. Энциклопедия/ Ред. А. Белявский, Л. Лазаревич, А. Монгайт, И. Лурье, М. Полтавский. М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. – 1565 с.
9. Гулемюк Л.И. Теоретико-соціальный анализ корупції як загрози національній безпеці України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 1–10.
10. Жданов Ю.А. Исторические формы коррупции // Междунар. науч.-практ. Конференция «Борьба с коррупцией на Юге России как системная проблема. Препятствия и стратегии». – Ростов на Дону, 2001. – С. 21.
11. Клейнер В. Коррупция в России, Россия в коррупции: есть ли выход? // Вопросы экономики. – 2014. – № 6. – С. 81–96.
12. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VF&P21DBN=VF&Z21ID=&Image_file_name=DOC%2F0000017.PDF&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

13. Сафоновко А. Визначення корупції – питання відкрите / Андрій Сафоновко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.akmf.org.

14. Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М., 2004. – 200 с.

Анотація

Однолько І. В. Генеза появи та розвитку корупції в історичний період. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду генези появи та розвитку корупції в історичний період.

У статті встановлені витоки появи явища корупції, доведено, що корупція з'явилась не одночасно з появою людства, а дещо пізніше, коли в людстві сформувалися перші відносини управлінського характеру, зроблено огляд розвитку корупційних проявів в житті людей в різні історичні епохи, зазначено, яке відношення панувало до корупції в той чи інший історичний етап, висунуто думку щодо дієвої протидії корупції в сучасних умовах, яка повністю залежить від системного підходу до викорінення явища корупції.

Автором розкривається теоретичне бачення появи та розвитку корупції протягом всієї історії людства на основі досліджень вчених-істориків, філософів давнини тощо.

В статті звертається увага, що важливість викорінення корупції обумовлювалася ще за часів Древньої Греції та Древнього Риму, проте, на жаль, за свою історію люди так й не змогли дослухатися до тих порад давнини, аж до кінця ХХ століття, через що наразі, є необхідність у постійному пошуку нових форм протидії корупційним проявам, аби позбавитися цього явища.

Як підсумок визначено, що корупція з'явилась в той час, коли в людстві вперше були закладені управлінські відносини й, за весь час існування людства, корупція була притаманна будь-яким народам, державам та цивілізаціям. В ході свого історичного розвитку корупція із явища, яке ототожнювали з хабарництвом, перетворилася на інше явище – багатогранну злочинність системного характеру із поглибленням у всьому світі.

Ключові слова: корупція, історія, історична довідка, давні часи, Середньовіччя, народи давнини, цивілізації.

Аннотация

Однолько И. В. Генезис появления и развития коррупции в исторический период. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению генезиса появления и развития коррупции в исторический период.

В статье установлены истоки появления коррупции, доказано, что коррупция появилась не одновременно с появлением человечества, а несколько позже, когда среди человечества сформировались первые управленческие отношения, сделан обзор развития коррупционных проявлений в жизни людей в разные исторические эпохи, указано, какое отношение господствовало в коррупции на том или ином историческом этапе, выдвинута мысль о действенном противодействии коррупции в современных условиях, которое полностью зависит от системного подхода к искоренению коррупции.

Автором раскрывается теоретическое видение появления и развития коррупции в течение всей истории человечества на основе исследований ученых-историков, философов древности и т. п.

В статье обращается внимание, что важность искоренения коррупции обуславливалась еще во времена Древней Греции и Древнего Рима, однако, к сожалению, за свою историю люди так и не смогли прислушаться к этим советам древности, вплоть до конца ХХ века, из-за чего на данный момент есть необходи-

мость в постоянном поиске новых форм противодействия коррупционным проявлениям, чтобы избавиться от этого явления.

Как итог определено, что коррупция появилась в то время, когда в человечестве впервые были заложены управленческие отношения и, за все время существования человечества, коррупция была характерна любым народам, государствам и цивилизациям. В ходе исторического развития коррупция из явления, которое отождествляли со взяточничеством, превратилась в другое явление – многогранную преступность системного характера с углублением по всему миру.

Ключевые слова: коррупция, история, историческая справка, древние времена, Средневековье, народы древности, цивилизации.

Summary

Odno'ko I. V. The genesis of the appearance and development of corruption in the historical period. – Article.

The article is devoted to the genesis of the appearance and development of corruption in the historical period.

It is established the sources of corruption, proved that corruption did not appear simultaneously with the appearance of mankind, but a little bit later, when the first managerial relations were formed among mankind, made an overview of the development of corruption in people's

lives in different historical eras, indicated the attitude that prevailed in corruption at one or another historical stage, put forward the idea of an effective countering corruption in modern conditions, which completely depends on a systematic approach to eradication of corruption.

The author reveals a theoretical vision of the appearance and development of corruption throughout the history of mankind on the basis of the historians', ancient philosophers', etc. researches.

In the article the attention is drawn to the fact that the importance of eradicating corruption was determined in the times of Ancient Greece and Rome, however, unfortunately, in their history, people could not listen to these antiquity advice until the end of the 20th century, due to which now there is a need to a constant searching for new forms of counteracting corruption in order to get rid of this phenomenon.

To conclude, it is determined that corruption appeared at a time when managerial relations were first laid in humanity and, for the entire duration of human existence, corruption was characteristic of any nations, states and civilizations. During historical development, corruption has turned from a phenomenon that was identified with bribery into another phenomenon — multifaceted systemic crime with deepening throughout the world.

Key words: corruption, history, historical background, ancient times, the Middle Ages, ancient nations, civilization.

УДК 342.25

М. В. Охендовський
аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин

ВИБОРЧЕ ПРАВО ЯК ОБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. В умовах широкої політичної та правової глобалізації, виходячи з стратегічної важливості виборчих відносин для стабільного існування національної державності і міжнародного правового порядку, виборче право держави та його нормативна регламентація стають об'єктом міжнародно-правового регулювання шляхом розробки та прийняття міжнародних виборчих стандартів, тобто норм міжнародного права, що містяться в міжнародних угодах, які приймаються державами в рамках міжнародних міжурядових організацій (далі: ММУО) та міжнародною спільнотою в рамках міжнародних неурядових організацій (далі: МНУО).

Квінтесенцією існування демократичної державності в сучасному світі виступає складна система взаємовідносин між державою і особистістю. Найбільш яскравий прояв такі взаємини знаходять в політичній сфері, яка регламентує і регулює відносини, що складаються в сфері становлення та функціонування публічної влади та участі в них громадянина.

Відтак метою статті є визначення міжнародно-правового регулювання виборчим правом та його особливостей.

Результати дослідження. Вибори є центральним інститутом за допомогою якого електоральний корпус, здійснюючи суверенну політичну волю народу, формує владні структури держави, надаючи їм легалізацію та легітимацію [1].

Слід зазначити, що представники конституційно-правової доктрини по різному формулюють дефініцію виборів, роблячи рефлексію на відповідних їх ознаках. Так, автори вітчизняного видання – Популярної юридичної енциклопедії, визначають вибори як передбачену Конституцією і законами України форму безпосереднього народовладдя, що являє собою волевиявлення народу з метою формування органів державної влади або органів місцевого самоврядування шляхом голосування [2]. Тут має місце рефлексія на: а) виборах як формі безпосереднього народовладдя, хоча по відношенню до виборів органів місцевого самоврядування, на нашу думку, використання терміну «безпосереднє народовладдя» є сумнівним; б) виборах як формі демократії; в) нормативну основу виборів; в) на функціонально-процесуальний (операційний) фактор – вибори здійснюються шляхом голосування.

У формулювання виборів, що наводить П.П. Шляхтун, фактично пропонується використовувати системний підхід, бо він визначає вибори таким чином – це: 1) процедура безпосереднього обрання або висування певних осіб шляхом голосування для виконання державних чи громадських функцій; 2) волевиявлення народу з метою формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування [3]. Вважаємо, що такий підхід базується на видовій характеристиці виборів та не тільки дає змогу розрізнити їх у суб'єктному аспекті, але й наголошує на їх суттєвому демократичному потенціалі.

Найбільш оптимальною видається характеристика виборів, що пропонується вітчизняним академіком права О.Ф. Скакун, яка вважає, що вибори (англ. election) – це форма безпосередньої участі громадян в управлінні державою, що знаходить свій вираз у формуванні вищих представницьких органів, органів місцевого самоврядування, їх персонального складу за допомогою голосування [4]. Ця дефініція, насамперед, визначає онтологічну ознаку виборів – участь саме громадян в управлінні державою; функціональну ознаку виборів – вони здійснюються за допомогою голосування; об'єктну ознаку виборів – формування вищих представницьких органів, органів місцевого самоврядування, їх персонального складу; суб'єктну ознаку виборів – в них приймають участь лише громадяни держави.

У формулюванні виборів, що дає відомий український конституціоналіст В.Ф. Погорілко, основний акцент робиться на їх демократичному наповненні. Цей дослідник вважає, що вибори – це: 1) форма безпосередньої демократії, народного волевиявлення, яка передбачає формування складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування; 2) спосіб формування складу: а) колегіальних та інших структур відповідних представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування; б) колегіальних та інших органів політичних партій і інших об'єднань громадян на їх з'їздах, конференціях, зборах; в) колегіальних та інших органів управління підприємств, установ, організацій [5].

Таким чином, демократичні вибори складають найважливіший інститут сучасних політичних

суспільств, що функціонують в межах відповідної державності.

По суті, у системному контексті, це означає, що вибори це не тільки і не стільки формальний правовий інститут, але також і політична громадянська цінність. Інакше кажучи, у виборчому процесі, що напряду є пов'язаним з регулярним та періодичним оновленням кадрового складу публічної влади, одночасно виявляють і проявляють себе і нормативні, та інституційні, і соціокультурні підстави та умови становлення та розвитку системи політичної демократії, що є альтернативою як системи політичної бюрократії, так і системи політичної олігархії [6].

Але зазначене вище доктринальне положення можна і треба доповнити й міжнародно-правовою складовою – демократичні вибори є свідомою наявності і функціонування демократичної державності, яка на міжнародному рівні свідчить, що держава виконує свої міжнародно-правові зобов'язання, що взяті нею в межах Статуту Організації Об'єднаних Націй [7] та широкого кола міжнародних договорів відносно захисту та гарантування прав людини і громадянина.

Демократичні вибори реалізуються за допомогою виборчого права. Слід мати на увазі, що цей термін є складним – його слід розуміти в широкому (об'єктивному) та вузькому (суб'єктивному) сенсі.

В широкому (об'єктивному) значенні виборче право – система правових норм, що регулюють порядок формування виборчих органів державної влади та місцевого самоврядування, виборчу систему [8]. Тобто, під виборчим правом в об'єктивному сенсі слід розуміти виборче законодавство – сукупність нормативно-правових актів (джерел права), що містять в собі правові норми профільного характеру. Норми виборчого права містяться в конституціях, законах про вибори, відповідних нормативних актах глави держави, уряду, центральної виборчої комісії, рішеннях конституційного суду з питань виборчого законодавства, в міжнародних договорах держави, що належним чином введені в національне законодавство тощо.

У вузькому (суб'єктивному) сенсі виборче право означає право громадянина обирати (активне виборче право – *Авт.*) і обиратися (пасивне виборче право – *Авт.*) до органів державної влади і органів місцевого самоврядування, брати участь у референдумах [9]. Таким чином, суб'єктивне виборче право виступає як найважливіше політичне право громадянина.

Звідсіля можна зробити висновок, що основним блоком в регламентації та регулюванні виборчого права в об'єктивному сенсі виступає національне законодавство. Однак в результаті діяльності широкого кола чинників, що носять об'єктивний характер та виступають в якості сут-

тєвих тенденцій світового та регіонального розвитку, в процесі регламентації та регулювання виборчого права, причому як в об'єктивному, так й в суб'єктивному сенсах, починає відігравати міжнародне право, тобто норми міжнародного публічного права.

Це відбувається завдяки міжнародним чинникам, що були вказані вище та які детермінують захист прав і свобод людини на міжнародному рівні (див. чинники з п'ятого по чотирнадцятий – *Авт.*).

Однак наведені чинники, поява, домінування та реалізація яких детерміновано глобалізацією, все ж знаходяться в генетичному взаємозв'язку з національним конституційним правом держав-членів міжнародного співтовариства, бо саме їх конституційне право містить в собі відповідні механізми, що дають змогу нормам міжнародного права органічно «увійти» в національну правову систему держави та трансформуватися в норми національного права. Основні підвалини нормативного та організаційного характеру в цій профільній сфері містить конституція конкретної держави.

До них, по-перше, відноситься те, що вибори в органи державної влади й органи місцевого самоврядування (управління), будучи одним із найважливіших інститутів національного конституційного права, виступають як найважливіше і сутнісне політичне і правове дійство, тому вони й закріплюються в тексті самої конституції в якості конституційно-правового інституту.

Саме з цього моменту починає формуватися глобальна управлінська тенденція, відповідно до якої починає об'єктивно відбуватися пошук міжнародним співтовариством і державами-членами цього співтовариства дієвих критеріїв ординарного і стабільного існування і функціонування правової демократичної державності в контексті періодичного і регулярного оновлення кадрового складу публічної влади шляхом виборів.

На практиці це проходить шляхом внутрішньодержавної та міждержавної діяльності суб'єктів конституційного права держав та суб'єктів міжнародного публічного права, що є спрямованою на зміцнення соціально-політичних, юридичних і міжнародно-правових концептів, субстратів, основ, принципів і рішень, що приймаються в рамках такої державності, розширення соціальної і гуманітарної бази представницької демократії, забезпечення реальної і свідомої політичної участі в цьому процесі на основі масового громадянського залучення та реалізації зобов'язань держав, узятих ними на міжнародній арені [10].

По-друге, саме в конституції конкретної держави відбувається у юридичній формі закріплення прав і свобод особи, а отже, і обов'язків держави з їх забезпечення і захисту – тобто конституційне закріплення прав і свобод людини і громадянина є вищою формою такої легалізації.

Слід зазначити, що в конституціях більшості держав світу закріплені основи правового становища особи, що складають її конституційно-правовий статус. При цьому, наприклад, Конституція України 1996 р. закріпила, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні вищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [11]. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччини 1949 р. містить такі положення кумулятивного характеру: «Людська гідність є недоторканною. Поважати і захищати її – обов'язок всієї державної влади. Тому німецький народ в силу цього визнає недоторканні і невідчужувані права людини як основу всякого людського співтовариства, миру і справедливості у світі. Нижченаведені основні права є обов'язковими для законодавчої, виконавчої та судової влади як безпосередньо чинне право» (ст. 1) [12].

По-третє, конституції держав містять основні засади їх міжнародного виміру – тобто закріплюють основні нормативні та організаційні засади взаємодії національного конституційного та міжнародного права. Так, у Конституції України також визначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є «частиною національного законодавства України» (ч. 1 ст. 9). В Основному Законі ФРН закріплюється положення, згідно якого «загальні норми міжнародного права є складовою частиною права Федерації. Вони мають перевагу перед законами і безпосередньо породжують права та обов'язки для жителів федеральної території» (ст. 25). Разом з тим, Конституція Італійської Республіки містить положення, що має високий рівень узагальнення та може підлягати розширеному тлумаченню – «Правопорядок Італії узгоджується з загальнознавими нормами міжнародного права» (ч. 1 ст.10) [13].

Слід відмітити, що така практика є характерною для сучасних демократичних правових держав. Однак наявність відповідних положень про норми або принципи міжнародного права в конституціях держав, навіть визнання пріоритету норм міжнародного права перед нормами національного права, ще не означає їхньої прямої і загальної дії на території держави. Це детерміновано:

а) відповідними семантико-етимологічними настановами розбудови національної правової системи та національного законодавства – юридичні конструкції, поняття і терміни, використані в нормах міжнародного права, зовсім не завжди дозволяють застосовувати їх безпосередньо в національній юридичній практиці;

б) особливостями національного конституційно-правового регулювання, що, насамперед, будується на принципі державного суверенітету, точніше на одному з його елементів – територіальному верховенстві. Тому визнання вищої юридичної сили норм міжнародного права означає, що ці норми використовуються безпосередньо лише у випадках виникнення колізій з нормами внутрідержавного права, а також коли виявляються прогалини в національному законодавстві. У решті випадків норми міжнародного права, як і положення Конституції, реалізуються за допомогою інших норм законодавства держави відповідно до традицій і особливостей національної правової системи.

По-четверте, при взаємодії національного конституційного права держав з міжнародним правом виникає відповідна дихотомія, однією з сторін якої виступає й саме міжнародне право, норми якого мають відповідну специфіку. Така специфіка, на думку М.О. Баймуратова і Б.Я. Кофмана є особливою, вона: а) визначає ідентифікаційну характеристику норм сучасного міжнародного публічного права; б) є багатогранною, багатоаспектною і виявляється в різних іпостасях [14]. Виходячи з їх теоретико-правової та прагматичної важливості, розглянемо такі положення більш детально:

а) зазначені автори вказують, що такі норми вельми часто містять достатньо розпливчаті, загальні, але одночасно генеральні норми і принципи поведінки держав у тій або іншій сфері й не завжди мають можливість встановлювати загальнообов'язкові правила конкретних дій. Таким чином, можна зазначити відповідний стан не обов'язковості міжнародних норм в наслідок їх «розмитості», що викликаний специфікою їх викладення і закріплення в міжнародних документах. Крім того, на думку російського дослідника В.Д. Зорькіна, міжнародно-правова база, що існує, має девіації й у змістовному навантаженні, вона «є недовизначеною і залишає простір для довільних інтерпретацій» [15] (фактор відсутності конкретики змісту міжнародної норми – *Авт.*);

б) вказані автори відмічають, що у сфері міжнародного права виявляється деяка обережність з боку міжнародного співтовариства та його інституцій у закріпленні в прямій постановці деяких прав людини, у тому числі й у такій важливій сфері, як політична, де задіяні реальні механізми оновлення державної влади. Вони наголошують, що сьогодні цей факт визнається більшістю представників міжнародно-правової доктрини. Це детермінується, перш за все, істотними труднощами з їх гарантування в повному обсязі з боку держав, що може перетворити їх на практиці, по суті, на формальну декларацію. На жаль ця позиція має під собою підстави, але, на нашу думку, вони носять об'єктивний характер, бо напряму залежать від рівня розвитку

держав та їх реальної можливості виконувати міжнародні зобов'язання. Крім того, тут, безумовно, грає свою роль й принцип державного суверенітету, що гальмує можливості для чіткого і однозначного визначення поведінки держави (фактор високого рівня декларативності міжнародної норми – *Авт.*);

в) автори вказують на необхідність врахування функціонально-інституційного характеру генезису і становлення – створення, появи, конституювання і подальшої легалізації таких норм, рефлектуючи увагу на обставинах прийняття міжнародно-правових актів, що приймаються, як правило, двома способами (способом акламації /без проведення голосування і за допомогою схвалення тексту договору оплесками. – *Авт.*; на основі консенсусу /на основі загальної згоди учасників без проведення формального голосування, якщо проти нього не виступає жоден з учасників даного форуму. – *Авт.*). Ці способи забезпечують максимально можливе в конкретних умовах урахування позицій і інтересів всіх сторін, хоча це часто, на жаль, призводить до необхідності використання навмисно обтічних, достатньо загальних формулювань і оцінок. На нашу думку, тут також домінує принцип суверенітету держав, що об'єктивно «заважає» формулюванню однозначних правил поведінки, що містяться в нормі, та змушує віддавати їх тлумачення на особистий розсуд держав (фактор високого рівня узагальненості міжнародних норм – *Авт.*);

г) акцентується увага на виникненні якісно нової характеристики міжнародно-правових норм, відповідно до якої вони мають право «вторгатися» з дозволу держав-членів світового співтовариства в їхній національний правопорядок. *Автори* зазначають, що ця специфіка багатьох міжнародно-правових актів має високий позитивний потенціал, бо дозволяє детальніше трактувати, але разом з тим і «відредагувати», «розширити» саме ці навмисно обтічні, достатньо загальні формулювання й оцінки, що в них містяться. Дійсно, ця особливість процесуального механізму дії норм міжнародного права представляє відповідний «люфт» для вирішення вказаних вище проблем, що дає можливість на практиці їх достатньо ефективно подолати і вирішити за допомогою ухвалення конкретизованих і деталізованих нормативно-правових норм на національному рівні в процесі імплементації норм міжнародного права в національне законодавство (фактор можливості тлумачення змісту міжнародної норми в національному правопорядку – *Авт.*);

д) вказані автори зазначають, що необхідно враховувати і зворотну сторону цього процесу, що має і підтверджуюче важливе аксіологічне значення, і гносеологічний потенціал норм міжнародного права в контексті вдосконалення національного законодавства і правопорядку, –

наближення їх до міжнародних нормативів і правопорядку. Адже саме високий ступінь узагальнення, характерний для більшості міжнародних норм і стандартів, забезпечує їх загальне визнання й універсальність, дозволяє їм служити як еталон для внутрідержавної (національної) правової регламентації відповідних прав. Тут слід не тільки погодитись з цією позицією, але й всіляко її підтримувати, бо саме згідно з нею міжнародне право виступає в якості взірця для розвитку права національного, що дає загальні нормативні орієнтири для розвитку та вдосконалення останнього, виходячи з актуальних задач розвитку міжнародного співтовариства держав (фактор «підтягування» національного правопорядку до правопорядку міжнародного – *Авт.*);

ж) позиція *авторів* щодо того, що міжнародно-правове визнання існування в особи категорії невідчужуваних, природних прав і свобод, формалізоване за допомогою ухвалення міжнародних норм, що містяться в міжнародних актах, привело до формування і чіткого визначення незнижуваного на національному рівні їх мінімуму – має великий продуктивний потенціал, бо фактично обґрунтовує виникнення та інституціоналізацію міжнародних правових стандартів прав людини. Слід зазначити, що цей термін визнаний світовим співтовариством і достатньо широко вживається у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі [16] (фактор виникнення міжнародних нормативів, що знаходять свій вираз і закріплення через норму міжнародного права – *Авт.*);

з) висновок про те, що наявність зазначених стандартів і у сфері виборів, тобто наявність міжнародно-правових норм профільного характеру в даній важливій сфері суто державно-правових відносин, категоричним чином трансформує їхню сферу, – також несе в собі велике методологічне навантаження – він демонструє процеси якісно нової взаємодії національного конституційного та міжнародного публічного права – їх «взаємне перетікання» одне в одного. Дійсно, раніше правовий інститут виборів, що регламентував і регулював здійснення періодичного та регулярного оновлення влади, завжди перебував у виключній компетенції конкретної держави, формувався, регламентувався, гарантувався, реалізовувався і контролювався тільки її профільними інституціями на її території (фактор інтернаціоналізації найважливіших об'єктів конституційно-правового регулювання держави – *Авт.*).

Висновки. Таким чином, до вище наведеної позиції слід додати вплив на норми міжнародного права правової глобалізації, що визиває до життя різні, в тому числі й нові форми взаємодії держав. Для усвідомлення сутності правової глобалізації варто розуміти, що вже нині поверх установлених державних кордонів відбувається дуже складний

і всеосяжний процес людської взаємодії (фактор глобального колабораціонізму. – *Авт.*), що визначає існування сукупності різнорівневих та поліоб'єктних політичних, економічних, культурних і суспільних зв'язків (фактор поліоб'єктності глобальної взаємодії. – *Авт.*), пріоритетність яких стосовно місцевих, регіональних, національних обмежень (фактор пріоритетності глобальної взаємодії перед взаємодією національною. – *Авт.*), очевидно, забезпечує умови для створення нової транснаціональної цивілізації (фактор інституціоналізації якісно нової цивілізації. – *Авт.*). Саме до досягнень такої цивілізації належать міжнародні виборчі стандарти, що виступають її нормативним провісником.

Література

1. Конституционное право. Энциклопедический словарь / Ответ. ред. и рук. автор. коллект. – д.ю.н., проф. С.А. Авакьян. – М.: Из-во НОРМА, 2000. – С. 108.
2. Популярна юридична енциклопедія/ Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В.В. Головаченко... В.С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 51.
3. Шляхтун П.П. Конституційне право: Словник термінів / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – С. 47.
4. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О. Ф., Бондаренко Д. А. / Под общ. ред. профессора Скакун О.Ф. – Х.: Эспада, 2007. – С. 38.
5. Погорілко В.Ф. Вибори / В. Ф. Погорілко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. Енцкл.», 1998. – Т. 1: А – Г. – С. 356.
6. Веденеев Ю.А. Выборы, международные избирательные стандарты и гражданская правовая культура. Рецензия/ Ю. А. Веденеев// Международные избирательные стандарты. Сборник документов. Выпуск 2. – Москва, 2009. URL: <http://www.zoom.cikrf.ru/about/library/recenzii/vedeneev.html>
7. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року. – ООН, 2010. – 16 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право: Словник термінів/ П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – С. 52.
9. Там само.
10. Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти та їх імплементація в законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук / Б. Я. Кофман; наук. кер. Ю. О. Волошин; Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь, 2012. – С. 15.
11. Конституція України 1996 року// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

12. Основной Закон Федеративной Республики Германия 1949 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=155>

13. Конституция Итальянской Республики 1947 года. [URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=148>.

14. Баймуратов М.А. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины / М.А. Баймуратов, Б. Я. Кофман; под науч. ред. д.ю.н., проф. Ю.А. Волошина. – Сумы: Университет. книга, 2012. – С. 17-20.

15. Зорькин В. Кризис международного права: современный контекст / В. Зорькин // Российская газета. – 2014. – 19 июня.

16. Требков А. А. Знать международные стандарты прав человека / А. А. Требков // Гос. и право. – 1993. – № 10. – С. 142-145.

Анотація

Охендовський М. В. Виборче право як об'єкт національного та міжнародного правового регулювання. – Стаття.

У статті надано загальну характеристику виборчому праву як об'єкту національного та міжнародного правового регулювання та ступінь імплементації міжнародно-правових стандартів демократичних виборів.

Ключові слова: виборче право, виборче законодавство, міжнародні виборчі стандарти, правова природа міжнародних виборчих стандартів.

Аннотация

Охендовский М. В. Избирательное право как объект национального и международного правового регулирования. – Статья.

В статье дана общая характеристика избирательному праву как объекту национального и международного правового регулирования и степень имплементации международно-правовых стандартов демократических выборов.

Ключевые слова: избирательное право, избирательное законодательство, международные избирательные стандарты, правовое природа международных избирательных стандартов.

Summary

Okhendovsky M. V. Suffrage law as an object of national and international legal regulation. – Article.

The article provides a general description of suffrage as an object of national and international legal regulation and the degree of implementation of international legal standards for democratic elections.

Key words: suffrage, electoral legislation, international election standards, legal nature of international election standards.

УДК 342.95-056.24

*В. А. Пастушенко**здобувач Науково-дослідного інституту публічного права*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Тема нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу відіграє досить вагому роль для кожного суб'єкта публічної адміністрації. Сфера діяльності місцевих державних адміністрацій не є виключенням з цього правила, тому також регулюється адміністративними нормами права.

Оскільки місцеві державні адміністрації відповідають перед державою та суспільством за виконання норм Конституції України та інших законодавчих актів – це прямо впливає на якість життя та забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян нашої держави. Ці чинники є чи не одними з найважливіших для становлення сучасної, молодшої, правової держави.

Україна має 24 області на території яких розмістилася численна кількість місцевих державних адміністрацій, що регулюються як нормативно-правовими актами загальнодержавного рівня так і локальними нормативно-правовими актами, що стосуються конкретної територіальної одиниці.

Нормативно-правові акти у цій сфері мають важливе значення для людей, що проживають на конкретній території, оскільки це безпосередньо стосується їхніх інтересів. Крім того, до компетенції місцевих державних адміністрацій входить значна кількість завдань, які вони мають вирішувати щодня, тому норми права також прямо впливають на їх успішне вирішення.

Враховуючи вищезазначені фактори, ми вважаємо, що вони підтверджують актуальність теми нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні.

Важливим підґрунтям для розгляду теми нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні стали праці таких українських і зарубіжних учених, як Є. Ахромкіна, В. Авер'янова, Г. Атаманчука, В. Афанасьєва, В. Бакуменка, О. Бандурки, І. Бачила, Ю. Битяка, Л. Воронової, А. Дегтяра, Т. Закупель, І. Ібрагімової, Ю. Козлова, А. Коренєва, М. Лесечка, О. Литвиненко, Я. Малика, В. Олуйка, Н. Нижник, І. Розпутенка, Г. Ситника, О. Сушинського, В. Тергички, В. Троня, А. Урсула, А. Чемериса, С. Чукут, В. Цветкова, Л. Юзькова та ін.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, діючого законодавства розкриття теми нормативно-правового регулю-

вання адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні.

Виклад основних положень. Згідно з тлумачним словником української мови, норма – це звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан і т. ін. Норма права, тлумачиться, як загальнообов'язкове правило поведінки людей, встановлене, санкціоноване і забезпечуване державою [1].

Дослідженням нормативно-правових актів різних галузей права займалася численна кількість вчених. Думки деяких вчених-адміністративістів розглянемо і ми. М. Куракін правове регулювання розуміє в широкому й вузькому значенні. Приблизно першого наряду переконані в тому, що правове регулювання – це всі або різноманітні форми впливу держави на свідому поведінку осіб за допомогою широкого спектру чинників: норм права, актів застосування права, юридичних договорів, правовідносин, забезпечення реалізації норм права, у тому числі примусовою силою державного апарату, законність і правопорядок тощо. Вони вважають, що правове регулювання засноване на складній взаємодії правової свідомості, принципів права, правових норм, актів їх тлумачення й застосування, юридичних фактів, правових відносин, суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, актів реалізації юридичних норм, правової культури, законності тощо. Прихильники протилежної думки вважають, що правове регулювання – лише один із способів упорядкування суспільних відносин, який зводиться до нормативного встановлення стандартів, меж належної й можливої поведінки. Зокрема зазначається, що правове регулювання не можна ототожнювати зі всіма формами й засобами, що використовуються державою для упорядкування суспільних відносин. При широкому трактуванні цього процесу відсутня цілісність його розуміння, адже неможливо чітко визначити всю сукупність шляхів і форм впливу права на відносини й поведінку людей. На думку автора, нормативно-правове регулювання – це визначення меж самореалізації суб'єктів права, закріплення в правовій нормі та свідомості громадян можливості діяти відповідно до норм права [2].

П. Рабінович правове регулювання розуміє, як здійснення державною владою за допомогою всіх засобів владного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення й розвитку [3].

Таким чином, нормативно-правове регулювання – це упорядкування суспільних відносин в тій чи іншій галузі за допомогою імперативного впливу та санкцій що встановлюють ці норми.

Далі ми розглянемо конкретні правові норми, що безпосередньо регулюють сферу діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні.

Звернемося до головного закону нашої держави – Конституції України. В Статті 118 зазначено, що Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України. Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України, або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня. Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації [4].

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; 4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; 6) взаємодію з органами місцевого самоврядуван-

ня; 7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень (Стаття 119) [4].

Таким чином, головний закон держави регламентує статус голів місцевих державних адміністрацій та головні аспекти їхньої компетенції.

Другим не менш важливим, після конституції є Закон України «Про місцеві державні адміністрації» в якому містяться такі положення: Місцеві державні адміністрації та їх місце в системі органів виконавчої влади. Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України (стаття 1) [5].

На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону забезпечують нормативно-правове регулювання власних і делегованих повноважень, голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники структурних підрозділів – накази. Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для виконання на відповідній території всіма органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та громадянами. Акти місцевих державних адміністрацій, які відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (стаття 6) [5].

Правовий статус місцевих державних адміністрацій встановлюється Конституцією України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації» та іншими законами України. Місцеві державні адміністрації у своїй діяльності керуються Конституцією України та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади вищого рівня, а районні державні адміністрації в Автономній Республіці Крим – також рішеннями та постановами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим, прийнятими у межах їх повноважень (стаття 7) [5].

Відповідно до вищезазначеного, головним законом, що регулює адміністративно-правовий статус місцевих державних адміністрацій в Україні є Закон України «Про місцеві державні адміністрації».

Правові відносини у сфері діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні також регулюють такі нормативно-правові акти: Закон України «Про державну службу»; Указ Президента України від 05. 11. 1996 року №1035 «Про заходи щодо підвищення ефективності роботи і відповідальності територіальних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та забезпечення їх взаємодії з Радою міністрів Автономної Республіки Крим та місцевими державними адміністраціями»; Постанова Кабінету Міністрів України від 11. 12. 1999 року №2263 «Про затвердження Типового регламенту місцевої державної адміністрації»; Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2005 року №179 «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій»; Постанова Кабінету Міністрів України від 09.03.1999 року №339 «Про затвердження Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади»; Регламент районної державної адміністрації, затверджений розпорядженням голови районної державної адміністрації від 02.07.2018 року №392; Положення про апарат районної державної адміністрації та його структурні підрозділи, затверджене розпорядженням голови районної державної адміністрації від 02.02.2018 р. № 71 [6].

Відповідно до вищепроаналізованої інформації основним законом нашої держави, який регулює адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні є Закон України «Про місцеві державні адміністрації» в якому систематизовано та закріплено основні норми організаційно-правових засад їхньої діяльності. Ми вважаємо, що цей закон цілком правильно сформовано та систематизовано.

Ознаки нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні: регулює відносини у сфері діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні; дані норми забезпечуються та охороняються державою; мають загальнообов'язковий імперативний характер – закріплені на законодавчому рівні держави; обов'язковими для виконання.

Нормативно-правове регулювання у сфері діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні призначене для врегулювання суспіль-

но-важливих державно-владних повноважень посадових осіб вказаного органу, забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку конкретної територіальної громади та реалізації державної політики в зазначеній сфері з дотриманням прав, свобод та законних інтересів громадян на відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

Отже, з урахуванням теорії адміністративного права, думок вчених, поняття та ознак нормативно-правових актів, які регламентують тему адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні, можна дійти **висновку**, що під цим поняттям розуміється сукупність нормативно-правових актів, що були прийняті уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості у визначеній формі та за встановленою процедурою, для забезпечення виконання завдань делегованих їй вищими органами державної влади в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Література

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 5. Київ: *Наук. Думка*. 1974. 846 с.
2. Куракін М. Поняття і зміст нормативно-правового регулювання як юридичного явища. *Держава та регіони. Сер. : Право*. 2013. № 3. С. 10-15. 2020. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2013_3_4
3. Рабінович П. Основи загальної теорії держави і права. Київ. *Атіка*. 1995. 176 с.
4. Конституція України. Верховна Рада України. Закон від 28.06.1996 № 254к.96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72.
5. Про місцеві державні адміністрації. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 20-21, ст. 190 *Голос України* від 12.05.1999.
6. Білозерська районна державна адміністрація. Офіційний веб-сайт. 2020. URL: <http://bilozerka-rda.gov.ua/organizatsiyni-dani/osnovni-zavdannya-ta-normativno-pravovi-zasadi/normativno-pravovi-zasadi-diyalnosti/>.

Анотація

Пастушенко В. А. Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні. – Стаття.

В статті визначено, що під поняттям нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні розуміється сукупність нормативно-правових актів, що були прийняті уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості у визначеній формі та за встановленою процедурою, для забезпечення виконання завдань делегованих їй вищими органами державної влади в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, Верховна рада України, місцева державна адміністрація, нормативно-правовий акт, обов'язки, органи публічної адміністрації, поняття, права.

Summary

***Pastushenko V. A. Normative and legal regulation of the administrative and legal status of the international state administrations in Ukraine.* – Article.**

The article determines that the concept of legal regulation of the administrative-legal status of local state administrations in Ukraine refers to the totality of legal acts adopted by authorized entities of normative creation

in a certain form and according to the established procedure, to ensure that the tasks delegated to it by higher authorities state power within the relevant administrative-territorial unit.

Key words: administrative and legal status, Verkhovna Rada of Ukraine, local state administration, normative legal act, duties, public administration bodies, concept, rights.

УДК 342.951:351.82

А. А. Приходько
кандидат юридичних наук,
адвокат

МІЖНАРОДНА РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ СТАНДАРТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Не вимагає доказу тезис про те, що корупція є негативним феноменом, що масово пронизує усі сфери як громадського, так і державного секторів не просто у двох, а значної кількості держав у всьому світі.

Сучасне існування аналізованого явища є історично обумовленим та цілком закономірним. Тисячоліттями корупційні дії або заохочувались, або ж заборонялись. Зрозуміло, що це здійснювалось у різний спосіб, різними уповноваженими суб'єктами та із застосуванням того інструментарію, який відповідав тодішнім потребам. Однак, слід розуміти, що корупція – це, в першу чергу, свідомий вибір кожного, незалежно активного чи пасивного характеру.

Наразі існує ціла низка фундаторних міжнародних актів – спеціалізованих та побічних, які стосуються окремих аспектів міжнародно-правового регулювання боротьби з корупцією у світі. Ініціаторами їх прийняття (союзного визнання проблеми та однакового, скооперованого їй протистояння групою держав світу) виступають органи ООН, ЄС, СНД, ОЕСР – тобто глобальні та регіональні міжнародні організації, а також міжнародні організації утворені за їх егідою.

Відповідно, в межах даної роботи здійснимо спробу проаналізувати міжнародні стандарти протидії корупції в ретроспективному аспекті.

Розпочнемо з того, що на міжнародній арені активне засудження всіх видів корупції, включаючи хабарництво, почалось із другої половини ХХ століття. Одним із перших документів в цій сфері є ухвалена 15 грудня 1975 року Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3514(XXX) «Заходи проти корупції, яка практикується транснаціональними й іншими корпораціями, їх посередниками та іншими причетними до цього сторонами» [1]. Зазначений документ закликає уряди всіх країн вжити на національному рівні всіх необхідних заходів щодо запобігання та протидії корупції, які вони вважатимуть доцільними, включаючи законодавчі [2, с. 20-21]. Така необхідність була обумовлена переходом до нового міжнародного економічного порядку, де діяльність транснаціональних корпорацій перебувала під пильним наглядом [1].

Даним документом пропонувалось запровадження на національному рівні системи моніторингу за діяльністю корпорацій, а також збір, обробка та міждержавний обмін інформацією щодо стану корупції в країнах. Аналітичним центром

такої інформації визначався Центр ООН з транснаціональних корпорацій [1].

24 травня 1989 року Економічна і Соціальна рада ООН запропонувала восьмому Конгресу ООН з профілактики злочинності і поведінки з правопорушниками і його підготовчим нарадам вивчити шляхи і засоби сприяння дотриманню Керівних принципів ефективного здійснення Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку. Пропонувалось застосування положень даного акту до всіх посадових осіб з підтримання правопорядку, незалежно від їх відомчої належності з обов'язковою розробкою спеціалізованих національних кодексів [3], які вміщуватимуть норми необхідної поведінки таких осіб.

При чому Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб як міжнародний документ ООН, був прийнятий 23 липня 1996 року й задекларував дуже важливе правило – державна посада, це посада, наділена довірою, яка передбачає зобов'язання діяти в інтересах держави. Такі особи повинні бути уважні, справедливі і неупереджені при виконанні своїх функцій і, зокрема, у своїх відносинах з громадськістю. Вони ніколи не надають будь-яку неправомірну перевагу будь-якій групі осіб або окремій особі, не допускають дискримінації щодо будь-якої групи осіб або окремої особи або не зловживають іншим чином наданими їм повноваженнями та владою [4].

У 1990 році, Восьмий Конгрес ООН в резолюції «Корупція у сфері державного управління» [5] відзначив, що проблеми корупції в діяльності державної адміністрації мають всезагальний характер і їх пагубний вплив відчувається у всьому світі. Міжнародна спільнота схвильована транснаціональною корупцією і пропонує додати в національне законодавство кримінальну відповідальність за підкуп закордоном [6, с. 9].

В той же час ухвалено «Практичні заходи боротьби з корупцією», де корупцію визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявились у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності» [7, с. 50; 8].

В главі I «Кримінальне законодавство» відзначалось, що термін «корупція» має швидше загальний характер і не є точним правовим терміном. «Найбільш явним проявом корупції є одержання хабара тією або іншою особою». Проявами коруп-

ції можуть бути й інші діяння, які не охоплюються поняттям хабарництва. Виходячи з подальшого змісту практичних заходів боротьби з корупцією, можна зробити висновок, що корупційними діями можуть визнаватись також «крадіжки, розкрадання та присвоєння державної власності з метою приватного використання», «зловживання посадовим становищем з метою неправомірного одержання окремих переваг, тобто будь-яке заплановане, передбачуване, необхідне або успішне отримання пільг у результаті необґрунтованого використання офіційного статусу та конфлікт інтересів – протиріччя між службовими обов'язками та особистими інтересами» [8; 9, с. 28].

В документі окремо визначались найбільш важливі завдання для подолання корупції. Відповідно до нього уряди повинні: проаналізувати адекватність свого кримінального законодавства, включаючи процесуальні норми, з тим щоб реагувати на всі види корупції; розробити адміністративні та регулятивні механізми попередження корупції; встановити процедури виявлення, розслідування та засудження корумпованих посадових осіб; розробити правові положення для конфіскації коштів та майна, набутих у результаті корупції; вжити відповідних заходів до підприємств, причетних до корупції [2, с. 21; 5; 10].

До речі, інший документ ООН (Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією) тлумачить поняття корупції як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях» [7, с. 50].

Окремо зазначимо, що Комітетом міністрів Ради Європи у листопаді 1996 року була ухвалена Програма дій проти корупції [11], а 16 грудня цього ж року Генеральною Асамблеєю була урочисто проголошена Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях.

Даний міжнародний документ з метою сприяння економічному і соціальному розвитку, охороні навколишнього середовища, сприяння укріпленню соціальної відповідальності приватних та державних корпорацій, а також боротьби з корупцією і хабарництвом та їх недопущення в усіх країнах [12] вміщує необхідні умови для їх досягнення. Таких умов передбачено 12, зокрема, необхідним вважалось наприклад:

1) забезпечувати ефективне застосування чинних законів та сприяти прийняттю законів з цією метою там, де їх не існує;

2) визнати давання хабарів іноземним державним посадовим особам кримінальним злочином, об'єктивною стороною якого є такі дії як:

а) пропозиція, обіцянка або передача будь-яких виплат, подарунків або інших благ, прямо або побічно, будь-якою приватною або державною корпорацією, в тому числі транснаціональною

корпорацією, окремою особою якої-небудь держави будь-якій державній посадовій особі або обраному представникові іншої країни як неправомірної винагороди за виконання або утримання від виконання цієї посадовою особою або представником своїх обов'язків у зв'язку з тією чи іншою міжнародною комерційною операцією;

б) вимога, прийняття або отримання, прямо або опосередковано, будь-якою посадовою особою або обраним представником будь-якої держави виплат, подарунків або інших благ у будь-якої приватної або державної корпорації, в тому числі транснаціональної корпорації, або окремої особи з іншої країни як неправомірної винагороди за виконання або утримання від виконання цієї посадовою особою або представником своїх обов'язків у зв'язку з тією чи іншою міжнародною комерційною операцією;

3) розробити або застосовувати стандарти і методи обліку не допущення корупції, хабарництва і пов'язаних з ними протиправних дій та вести боротьбу з ними [12], та інші.

У межах даного акту була здійснена спроба розмежування таких термінів як «корупція», «хабарництво», «неправомірна вигода», «незаконне збагачення». Однак більшою точністю відрізняється від попереднього документа Американська конвенція проти корупції, прийнята на третій пленарній сесії 29 березня 1996 року [13]. Зокрема, статтею 6 цієї Конвенції визначено, що актами корупції є:

а) спроба отримання або отримання, прямо чи опосередковано, урядовим чиновником або особою, які здійснюють публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи чи організації в обмін на будь-яку дію або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

б) пропозиція або надання, прямо або опосередковано, урядовому чиновникові або особі, які здійснюють публічні функції, предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи чи організації, в обмін на будь-яку дію або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

в) будь-яка дія або бездіяльність при виконанні своїх обов'язків урядовим чиновником або особою, які здійснюють публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або іншої сторони;

г) шахрайське використання або приховування майна, отриманого внаслідок вчинення одного з актів, на який було посилення у даній статті;

д) участь як основний виконавець, співучасник, підмовник, посібник або співучасник після скоєння, або у будь-який інший спосіб, у скоєнні або замаху на скоєння, також у посібництві або

зговорі з метою скоєння одного з актів, на який було посилання у цій статті [9, с. 29-30; 14].

У свою чергу, Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21.07.1997р. вказує на те, що корупція є одним із трьох основних засобів (два інші – насильство і залякування), які дають можливість ватажкам організованої злочинності отримувати прибуток, контролювати території, зовнішні та внутрішні ринки, продовжувати свою злочинну діяльність і проникати в легальну економіку [7, с. 50].

За матеріалами Багатогалузевої групи з проблем корупції, проект даної Конвенції під корупцією передбачав таку поведінку як давання або отримання хабарів, у яку втягнені особи, наділені повноваженнями в державному чи приватному секторах, і яка порушує обов'язки, що випливають з їх статусу державного службовця, приватного працівника чи незалежного агента (...), і спрямована на отримання будь-яких незаконних вигод для себе або для інших осіб [9, с. 32; 15].

Надалі, у листопаді 1997 року та у травні 1998 року прийняті резолюції, які обумовили укладення часткової та розширеної угоди про створення «Групи держав проти корупції (ГРЕКО)», що спрямовуватиме свою діяльність на розширення можливостей її членів у галузі боротьби із корупцією шляхом здійснення контролю за виконанням ними своїх зобов'язань у цій галузі [11].

5 травня 1998 року прийнято Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) метою діяльності якої є удосконалити компетентність її членів в боротьбі з корупцією для вжиття заходів через динамічний процес спільного оцінювання методів проведення та однакового впливу згідно з їхніми зобов'язаннями в цій сфері. Для цього Група спостерігає за дотриманням Керівних принципів боротьби з корупцією, які прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 6 листопада 1997 року та за впровадженням міжнародних законодавчих документів, прийнятих відповідно до Програми дій боротьби з корупцією [16].

Зазначаючи про двадцять принципів боротьби з корупцією необхідно уточнити, що Комітетом міністрів Ради Європи в 101-й сесії наголошено, що боротьба проти корупції повинна бути мультидисциплінарною та з кооперованою.

Відповідною Резолюцією № R(97) 24 визначено 20 основних засад, як така діяльність повинна реалізовувати на національному рівні, зокрема необхідно: 1) проводити ефективні заходи для запобігання корупції та, в зв'язку з цим, піднімати суспільне розуміння і просування етичної поведінки; 2) гарантувати визнання національної та міжнародної корупції кримінально каранним діянням; 3) гарантувати, що ті, хто відповідає за запобігання, розслідування, судове переслідування і судові рішення по випадки корупції, є незалежними й

автономними; 4) забезпечувати відповідні заходи для конфіскації і позбавлення доходів в результаті випадків корупції; 5) забезпечувати відповідні заходи, щоб запобігти тиску на юристів, які займаються викриванням корупції [17], та інші.

GRECO здійснює моніторинг всіх своїх держав-членів на рівній основі за допомогою процесів взаємної оцінки та тиску з боку інших держав-членів. Всі держави без винятку беруть участь в процедурі оцінювання та виконання. Процес моніторингу Групи складається із: 1) горизонтального оцінювання (всі держави оцінюються під час раундів оцінки), що завершується наданням рекомендацій щодо необхідних законодавчих, інституційних та практичних реформ; 2) процедури виконання, метою якої є надання оцінки заходам, яких держави вживають для імплементації рекомендацій [7, с. 53].

Розглянемо також Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією [18] та Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією [19], які були прийняті Радою Європи у 1999 році.

У зв'язку з тим, що Програма дій проти корупції спонукає до скоординованого визнання злочинів, пов'язаних із корупцією, злочинними, посилення співробітництва у галузі переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні таких злочинів, а також створення ефективного механізму для подальших дій на рівних засадах постала необхідність у якнайскорішому укладенні кримінальної конвенції [18].

У Главі II передбачено заходи, яких необхідно вжити на національному рівні, зокрема це встановлення кримінальної відповідальності за: 1) дачу хабара національним державним посадовим особам чи його одержання зазначеними особами або членом будь-якого національного представницького органу, який здійснює законодавчі або виконавчі повноваження; 2) хабарництво посадовою особою будь-якої іншої держави чи членом будь-якого представницького органу, який виконує законодавчі або виконавчі функції у будь-якій іншій державі; 3) дача хабара у приватному секторі, тобто особі, що обіймає керівні посади у приватних підприємствах або працює на них у будь-якій якості та навпаки – відповідальність за його одержання зазначеними особами; 4) зловживання впливом, відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією, виписування чи використання рахунку або будь-якого іншого облікового документа чи запису, що містить недостовірну чи неповну інформацію, незаконне оформлення запису про сплату [18], тощо.

При чому, окремо визначається співучасть, імунітет, юрисдикція та необхідність запровадження відповідальності юридичних осіб за зазначені злочини. А контроль за виконанням цієї Конвенції Сторонами здійснює Група держав проти корупції [18].

Зазначаючи про Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією необхідно уточнити, що необхідність її прийняття була обумовлена тим, що цивільно-правові засоби отримання компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок корупційних дій не мали свого прямого закріплення в міжнародних документах. Для цілей цієї Конвенції «корупція» означає прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи. Документ містить ряд рекомендацій, необхідних для вжиття на національному рівні задля правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій. Як і в попередньо аналізованому документі контроль за виконанням цієї Конвенції Сторонами здійснює Група держав проти корупції [19].

Зважаючи на все вищенаведене, першим глобальним документом в досліджуваній сфері багато науковців вважає Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р., яка спрямована на сприяння вжиттю й посиленню заходів на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею [20], оскільки вона заклала основи універсальної системи боротьби з корупцією. Вважається, що ця Конвенція має значний міжнародний вплив, оскільки її підтримують як міжнародні організації та спеціалізовані установи системи ООН такі, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, так і уряди більшості держав світу [21]. В основу Конвенції органічно покладено дві ключові засади: заходи щодо запобігання корупції та боротьба із цим явищем [22]. Аналізована Конвенція встановлює зобов'язання щодо визнання кримінальними злочинами окремі діяння, вжиття превентивних заходів у державному і приватному секторах, налагодження міжнародного співробітництва у розслідуванні та правозастосуванні, вжиття заходів технічної підтримки, а також містить положення про повернення активів [23, с. 90-91]. На сьогодні цей документ являє собою так званий базис для приведення національного законодавства кожної держави-учасниці у відповідність з загальновизнаними методами та заходами щодо попередження та протидії корупції [24].

Водночас в ЄС важливим кроком у протидії корупції стало видання Європейською Комісією Комюніке від 28.05.2003 про комплексну політику Європейського Союзу щодо протидії корупції. У ньому було визначено основні засади боротьби з корупцією в ЄС, окреслено принципи вдосконалення протидії корупції в нових країнах-членах, країнах-кандидатах третіх країнах. Окрім цього, Рада Європейського Союзу видала Рамкове рі-

шення «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі» № 568 від 22.07.2003, у якому визначила поняття «активної» та «пасивної» корупції, встановила санкції за вчинення такого роду злочинів [2, с. 22-23].

Ще однією платформою співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції є Організація економічного та соціального розвитку (ОЕСР) і, зокрема, її Антикорупційна мережа для Східної Європи та Центральної Азії. У рамках роботи ОЕСР у 2003 році представниками урядових делегацій Вірменії, Азербайджану, Грузії, Російської Федерації, Таджикистану та України схвалено Стамбульський план дій по боротьбі з корупцією Антикорупційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії ОЕСР. Основними принципами Стамбульського плану дій є розвиток ефективної і прозорої системи державної служби, посилення боротьби з хабарництвом та забезпечення чесності в бізнесі, підтримка активної участі громадськості у реформах [2, с. 23].

Наостанок зазначимо й про такий міжнародний документ як Модельний закон «Основи законодавства про антикорупційну політику» прийнятий на двадцять другому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД постановою № 22-15 від 15 листопада 2003 року. У розумінні даного акту, корупція – це підкуп (отримання або давання хабара), будь-яке незаконне використання особою свого публічного статусу, поєднане з отриманням вигоди (майна, послуг або пільг і / або переваг, в тому числі немайнового характеру) як для себе, так і для своїх близьких всупереч законним інтересам суспільства і держави, або незаконне надання такої вигоди зазначеній особі [25].

Зрозумілим є те, що перераховані акти – це тільки частина загального масиву міжнародної нормативно-правової бази у сфері протидії та запобігання корупції. Окрім зазначених вагоме значення мають й Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16.05.2005, Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН під назвою Бангалорські принципи поведінки суддів від 27 липня 2006 р. № 2006/23, Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р., Резолюція № 1943 (2013) Парламентської асамблеї Ради Європи «Корупція як загроза верховенству права», та багато інших.

Отже, усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновок, згідно якого на міжнародній арені активне засудження всіх видів корупції, включаючи хабарництво, почалось із

другої половини ХХ століття і на початку зародження міжнародно-правових механізмів протидії корупції, її існування визнавалась виключно в сфері транснаціонального бізнесу, і з плином часу в світі починаються обговорення корупції й в державному управлінні.

У глобальному сенсі корупція як транснаціональне соціально-правове явище – це по-перше, різновид поведінки осіб, що мають особливий статус (зокрема у сфері прийняття окремих рішень, що мають правові наслідки), у якій інтереси такої особи займають привілейоване становище над суспільними чи державними; по-друге – це спаплюжена ідеологія суспільства, яка дозволяє всупереч нормам закону вчиняти, допускати вчинення чи заохочувати неетичну та протиправну поведінку уповноважених осіб.

В узагальненому значенні, це всеохоплююче явище, до складу якого входять прояви будь-якого зловживання особливим статусом з однієї сторони, а з іншої – спонукання та активні дії до їх втілення іншими зацікавленими особами. Тобто це двосторонній взаємозв'язок, симбіоз потреб і вигод. Найвищим корупційним проявом є хабарництво, яке у будь-якому разі має бути кримінально карним на ряду із зловживання впливом, відмиванням доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією та фінансових махінацій.

Література

1. Меры против коррупции, практикуемой транснациональными и другими корпорациями, их посредниками и другими причастными к этому сторонами: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 15 декабря 1975 року 3514 (XXX). *UNDOCS*. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/3514%28XXX%29>
2. Клімова С. М., Ковальова Т. В. Організаційно-правове забезпечення сучасної антикорупційної політики: навчальний посібник. Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Х., 2015. 252 с.
3. Руководящие принципы для эффективного осуществления Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка 1989/61. *АО «Кодекс»*. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901744941>.
4. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб: Міжнародний документ від 23.07.1996. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788
5. Коррупция в сфере государственного управления: Резолюция А/CONF.144/28/Rev.1. *VIII Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями* (г. Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г.) URL: [ACONF144_28_Rev_1_E.pdf](https://www.unodc.org/conf/144/28/Rev1_E.pdf).
6. Вановская О.В. Психология коррупционного поведения государственных служащих 2-е изд.: монография. М. Издательство Юрайт, 2018. 251с.
7. Задорожній О.В. Міжнародно-правові стандарти боротьби з корупцією. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 49–55.
8. Практичні заходи боротьби з корупцією, підготовлені Економічною та Соціальною Радами Секретаріату ООН. *Матеріали восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження із правопорушниками*. Гавана, Куба. 27 серпня – 7 вересня 1990. ООН, Нью-Йорк, 1991.
9. Рогульський С.С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 187 с.
10. Попередження злочинності та кримінальне правосуддя у контексті розвитку: реалізації та перспективи міжнародного співробітництва: Резолюція від 07.09.1990. *Верховна рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_785.
11. Дейнека В. Ф., Кармаліта М. В., Розум О. М., Шавло І. А., Шкуренко Н. Г. Теоретико-правові засади протидії корупції. Ірпінськ: НДІ фінансового права, 2014. 39 с.
12. Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р.: *Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію*. К.: Школяр, 1999. С. 83–87.
13. Американська конвенція проти корупції, прийнята на третій пленарній сесії 29 березня 1996 року. *Матеріали міжнародного семінару "Антикорупційні розслідування та стратегія попередження корупції"*. Київ, 15-16 травня 2002 року. С. 71.
14. Стаття 6 Американської конвенції проти корупції, прийнятої на третій пленарній сесії 29 березня 1996 року. *Матеріали міжнародного семінару "Антикорупційні розслідування та стратегія попередження корупції"*. Київ, 15-16 травня 2002 року. С. 71.
15. Проект Рамкової конвенції по боротьбі з корупцією. Матеріали Багатогалузевої групи з проблем корупції. Рада Європи. Страсбург, 15 травня 1997 р.
16. Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO): Міжнародний документ від 05.05.1998. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_144.
17. Резолюція Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією»: Міжнародний документ від 06.11.1997 № R(97)24. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_845
18. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: Міжнародний документ від 27 січня 1999 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101.
19. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: Міжнародний документ. від 04 листопада 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
20. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Міжнародний документ від 31 жовтня 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
21. United Nations Convention against Corruption. *UNODC*. URL: <http://www.unodc.org/>.
22. Зінчук О. Конвенція ООН проти корупції: правовий базис запобігання та протидії корупції в Україні. *Міністерство юстиції України*. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/21048>.
23. Петрашко С. Я. Конвенція ООН проти корупції: універсалізація стандартів у сфері протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*; в 2-х частинах. Ужгород: Ліра, 2011. Вип. 15. Ч. 2. С. 90–94.
24. Сінчук О. Конвенція ООН проти корупції: правовий базис запобігання та протидії корупції

в Україні. *Міністерство юстиції України*. URL: <http://old.minjust.gov.ua/21048>.

25. Основи законодавства про антикорупційну політику: Модельний закон, прийнятий на двадцять другому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД постановою № 22-15 від 15 листопада 2003 року. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_944/ed20031115.

Анотація

Приходько А. А. Міжнародна ретроспектива розвитку стандартів протидії корупції. – Стаття.

У статті проаналізовано міжнародні стандарти протидії корупції в ретроспективному аспекті. Стверджується, що наразі існує ціла низка фундаторних міжнародних актів – спеціалізованих та побічних, які стосуються окремих аспектів міжнародно-правового регулювання боротьби з корупцією в світі. Ініціаторами їх прийняття (союзного визнання проблеми та однакового, скооперованого їй протистояння групою держав світу) виступають органи ООН, ЄС, СНД, ОЕСР – тобто глобальні та регіональні міжнародні організації, а також міжнародні організації утворені за їх егідою. На міжнародній арені активне засудження всіх видів корупції, включаючи хабарництво, почалось із другої половини ХХ століття і на початку зародження міжнародно-правових механізмів протидії корупції, її існування визнавалась виключно в сфері транснаціонального бізнесу, і з плином часу в світі починаються обговорення корупції й в державному управлінні. Вважається, що це всеохоплююче явище, до складу якого входять прояви будь-якого зловживання особливим статусом з однієї сторони, а з іншої – спонукання та активні дії до їх втілення іншими зацікавленими особами.

Ключові слова: антикорупційні механізми, боротьба з корупцією, ЄС, корупція, міжнародні стандарти, ОЕСР, ООН, ретроспектива, СНД, транснаціональні проблеми.

Аннотация

Приходько А. А. Международная ретроспектива развития антикоррупционных стандартов. – Статья.

В статье анализируются международные антикоррупционные стандарты в ретроспективном аспекте. Утверждается, что сейчас существует ряд основополагающих международных актов – специализированных и косвенных, которые затрагивают определен-

ные аспекты международно-правового регулирования борьбы с коррупцией в мире. Инициаторами их принятия являются органы ООН, ЕС, СНГ, ОЭСР – то есть глобальные и региональные международные организации, а также международные организации, образованные под их эгидой. На международной арене активное осуждение всех видов коррупции, включая взяточничество, началось во второй половине ХХ века, а в начале появления международно-правовых механизмов противодействия коррупции его существование было признано исключительно в сфере транснациональной бизнеса, а со временем – в сфере государственного управления. Считается, что это комплексное явление, включающее в себя проявление любого злоупотребления особым статусом с одной стороны, а с другой – стимулирование и активные действия по их реализации со стороны других заинтересованных сторон.

Ключевые слова: антикоррупционные механизмы, СНГ, коррупция, ЕС, борьба с коррупцией, международные стандарты, ОЭСР, ретроспектива, транснациональные проблемы, ООН.

Summary

Prikhodko A. A. International retrospective of the development of anti-corruption standards. – Article.

The article analyzes the international anti-corruption standards in a retrospective aspect. It is argued that now there are a number of fundamental international acts – specialized and tangential, which affect certain aspects of the international legal regulation of the fight against corruption in the world. The initiators of their adoption are the bodies of the UN, EU, CIS, OECD – that is, global and regional international organizations, as well as international organizations formed by their auspices. In the international arena, active condemnation of all types of corruption, including bribery, began in the second half of the twentieth century and at the beginning of the emergence of international legal mechanisms for combating corruption, its existence was recognized exclusively in the field of transnational business, and over time, – in the field of state management. It is believed that this is a comprehensive phenomenon, which includes the manifestation of any abuse of a special status on the one hand, and on the other, the incentive and active actions for their implementation, by other interested parties.

Key words: anti-corruption mechanisms, CIS, corruption, EU, fight against corruption, international standards, OECD, retrospective, transnational problems, UN.

УДК 342.97

О. М. Рябець

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КОМПАНІЙ: АСПЕКТИ КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНОГО СКЛАДНИКА

Вступ. Юридична компанія може розглядатись у двох площинах, по-перше, як комерційне/та або соціальне об'єднання професіоналів, по-друге, як об'єкт публічного впливу. Вони є великими та малими, бутиковими або повного циклу, мають різну організаційно-правову форму. Об'єднуючим фактором щодо них є реалізовувана діяльність, яка може бути об'єктом адміністративно-правових відносин у разі її публічного адміністрування, зокрема: у процесі легалізації таких осіб, в тому числі отримання дозвільних документів, державної реєстрації та подальшого оподаткування прибутків; під час регулювання ринку надання юридичних послуг в Україні та державного стратегічного планування розвитку вітчизняної економіки.

Для правильності розуміння зазначеного цілком логічним буде пошук відповіді на запитання, що таке публічне адміністрування загалом та яка його категорійно-понятійна складова в досліджуваному аспекті.

Огляд останніх досліджень. Питання теоретичного осмислення публічного адміністрування в останні роки у колі наукових досліджень активувались. Все більше вчених прагнуть віднайти відповідь на запитання, що це за правовий феномен та яка його сутнісна сторона. Зокрема, зазначене стосується таких науковців як О. Амосов, В. Білогур, Є. Болотіна, В. Гапотій, Г. Желеф, С. Ковальчук, А. Козирін, К. Кролевецький, О. Кузьменко, І. Кулишер, В. Лісничий, Н. Михальчишин, І. Мінаєва, І. Рибчич, Ю. Сагайдак, Т. Семенчук, Ю. Шаров, та інші. Однак, до заявленої нами проблематики їх наукові пошуки звернені не були, а стосувались інших, більш загальних теоретично-значущих аспектів.

Виклад основних положень. Об'єктивна необхідність врегульовувати суспільні відносини у сфері торгівлі виникла давно. На початковому етапі їх становлення на теренах України воно було звичаєвим, поширення набула так звана «німа» торгівля, сутність якої полягала в тому, що продавець та покупець не вступали в безпосередній контакт між собою [1, с. 44]. На законодавчому рівні питання щодо здійснення торговельної діяльності вирішувалися фрагментарно, а в цілому торговельна діяльність регулювалася загальноприйнятими торговими звичаями. Однак навіть на етапі зародження правової регламентації господарсько-торговельної діяльності вже простежується увага законодавця до публічно-правового регулювання торговельних відносин [2, с. 50].

З плином часу, історично у розвинутих країнах сформувалось два основних підходи щодо правового регулювання діяльності суб'єктів торгівлі, які трансформувалися в подальшому у різні правові системи. У таких країнах, як Франція, Італія, Іспанія, Німеччина існує дуалістична система приватного права, в якій торгове право склалось як відокремлена галузь права із власними джерелами правового регулювання. В країнах англосаксонського типу, Великобританії, США – майнові та немайнові відносини регулюються окремими правовими нормами [3].

Ринок юридичних послуг, як повноцінний диференційований ринок сформувався з моменту становлення демократії в Україні та на початку розвитку економічних відносин, що супроводжувалось розвитком нормативно-правової бази [4, с. 237].

Додамо, що виникнення уявлень про те, якою повинна бути юридична діяльність, сягає часів Давнього Рима і пов'язана з іменами таких класиків юриспруденції, як Гай, Ульпіан, Модестин, Павло, Папініан. Вони бачили зміст юридичної діяльності в трьох її складових: керувати юридичними діями сторін; складати формули документів; давати поради, консультації [5, с. 13]. Сучасний етап розвитку людства характеризується появою нових видів юридичних послуг, а саме: державна реєстрація підприємств, укладення господарських та інших договорів, супровід справ в судах, зокрема господарських та адміністративних тощо [4, с. 237].

Відповідно, необхідність професійного юридичного захисту та супроводу індивідуальних справ сягають із сивої давнини та відносяться до «вічних питань», актуальність яких у будь-яку епоху знаходиться на вершині вторинних потреб людини.

З розумінням того, що держава зобов'язана піклуватись про своїх громадян, – належне забезпечення їх права на звернення до суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги є пріоритетом державної політики.

У той же час, як держава має зазначене реалізувати? Встановивши єдині сталі правила, порушення яких карається законом. Зрештою, для цього й існує публічна влада країни – державна організація політичного життя, що здійснюється за допомогою спеціального ієрархічно та територіально організованого апарату, легітимного використання примусу та права видавати нормативні акти, обов'язкові для всього населення. Крім прямого примусу або заради його використання, дер-

жава в реалізації публічної влади спирається на матеріальні та моральні імпульси, які досить помітно впливають на ефективність реалізації владних повноважень [6, с. 19].

З поміж зазначеного, публічна влада характеризується тим, що вона супроводжує всі соціальні процеси в суспільстві, здійснює управління справами суспільства, реалізує свої завдання і мету – служіння Українському народові як єдиному джерелу влади, сприяє формуванню правової, демократичної держави; публічна влада є вторинною (похідною) категорією від суверенітету народу як джерела будь-якої форми владного утворення і інтереси народу повинні знаходити реальне втілення в діяльності всіх суб'єктів публічної влади [7]. Це буфер між суспільством і державою у вирішенні конфліктних питань, які за допомогою форм її здійснення можуть перевести конфлікт у мирний правовий діалог. Проте, задля уникнення синонімічного ряду, такого як суспільна–публічна–державна, варто юридично оформити поняття публічної влади та врахувати сукупність сутнісних ознак та форм, як це зроблено в Конституції Республіки Польща, в якій поняття публічна влада (публічні влади), органи публічної влади визначаються у ст. ст. 7, 15, 16, 25, 51, 65, 68, 69, 70, 80, які стосуються децентралізації публічної влади, учасників здійснення такої влади та її обов'язків [8, с. 50-51].

Відповідно, носії публічної влади, власне й є тими відповідальними особами, які забезпечують реалізацію основоположних функцій демократичної, соціально-орієнтованої держави. Однак, реалізація таких дій повинна мати певну форму, і на наш погляд, такою формою є публічне адміністрування.

У класичній адміністративно-правовій науці використовується термін «адміністрування», під яким розуміється провидіння, організування, виконання, розпоряджання та контролювання [9, с. 11]. У межах публічного адміністрування змінюються пріоритети цілей та завдань, постійно удосконалюється технічна система, домінантна роль покладається на досягнення цілі. Причини, умови та результат угруповань проявляється в системі координаційного механізму контролю, узагальненні ресурсів посадових позицій та організаційних одиниць, встановленні узагальнених показників результативності діяльності та у відповідному взаємному узгодженні, що дозволяє здійснювати цей процес відповідно до визначених принципів [10, с. 23].

Фактично, публічне адміністрування постає як підсистема соціальної системи, складова суспільства, чие функціонування та розвиток перебувають під впливом всіх інших сфер суспільної життєдіяльності [11, с. 406].

Глосарій Програми розвитку ООН наводить термін «публічне адміністрування» в двох тісно

пов'язаних значеннях: 1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується за рахунок державного бюджету і відповідає за управління і координацію роботи виконавчої гілки влади та її взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; 2) управління та реалізація різних урядових заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов та рішень уряду та управління, що пов'язане з наданням публічних послуг [12; 13, с. 48]. За нашим баченням, це одностороннє визначення зазначеного процесу, основна складова якого – реалізація функцій виконавчої влади.

Здогичних міркувань є також думка, що публічне адміністрування – це залучення всіх зацікавлених громадян до управління справами міста, села, до управління своєю країною. Це реалізація права народу на управління великою державою, в даному випадку на управління Україною [14; 15, с. 29].

Семенчук Т. пропонує публічне адміністрування розглядати як механізм, який з одного боку забезпечує надання суспільству послуг щодо законодавства, з іншого боку – реалізацію обраного типу політики, яку втілюють державні службовці, яким було делеговано повноваження під час волевиявлення народу на виборах, як в межах країни, так і закордоном, у всіх напрямках її прояву [16, с. 389]. Це ще більш звужене трактування, аніж наведено вище, яке зводиться виключно до надання уповноваженими суб'єктами адміністративних послуг.

За переконаннями В. Білогур публічне адміністрування є усією системою адміністративних інститутів з відповідною ієрархією влади та скоординованими груповими діями із державотворчих питань у визначеній сфері [17]. Тобто зазначений вчений є представником так званої широкої наукової думки щодо означеного питання.

Представником такого ж напрямку є відомий французький політолог Ф. Грегорі, який стверджує, що публічне адміністрування – це «особлива соціальна функція, спрямована на впорядкування розвитку в інтересах усього суспільства, де державний чиновник виступає спеціальним агентом влади» [13, с. 48; 18].

Цікавою є думка професора О. Кузьменко, яка публічне адміністрування розглядає як діяльність публічної адміністрації щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму [10, с. 23]. З однієї сторони – це найкраще узагальнене трактування, а із іншої – звужене, адже у розумінні вченої публічну адміністрацію складають органи виконавчої влади.

Додатково відзначимо, що деякі автори фактично ототожнюють поняття «публічне адміністрування» і «публічне управління». Ю. Шаров

пише: «...враховуючи, що термін «менеджмент» відображує як масштаб управління (окрема організація), так і його нову якість, у даному випадку адекватним буде перекладати термін (public management) у контексті «публічне адміністрування (управління) нової якості» [13, с. 48; 19, с. 15]. На нашу думку, це не зовсім доречно, адже за останні роки праць вчених, присвячених тематиці саме їх розмежуванню дуже багато, що свідчить про актуалізацію їх диференціації.

Відповідно, наукова думка має декілька поглядів на категорійно-понятійну сторону досліджуваного явища. З однієї сторони, як зазначено вище, у вузькому значенні публічне адміністрування пов'язане з виконавчою гілкою влади та розглядається як професійна діяльність державних службовців; з іншої – публічне адміністрування розглядається у широкому сенсі як процес, що пов'язаний з функціонуванням всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової [20, с. 12]. Відповідно, обраний вектор наукової течії суттєво впливає на розуміння сутності зазначеного процесу в досліджуваній сфері.

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновок, згідно якого публічне адміністрування діяльності юридичних компаній в Україні – це процес реалізації публічної влади, що здійснюється уповноваженими органами, посадовими та службовими особами, а також прирівняними до них суб'єктами, передбачає зовнішню організаційний вплив на юридичну бізнес-індустрію; діяльність адвокатів, яка не орієнтована на отримання прибутку з метою надання можливості громадянам України якнайкраще користуватись закріпленим Конституцією правом правового професійного захисту з однієї сторони; з іншої – забезпечити постачальникам ринку юридичних послуг умови належного його розвитку, оптимізації та конкурентоспроможності, в тому числі на світовій (міжнародній) арені.

Література

- Кулишер И. М. История русской торговли и промышленности; сост. А. В. Куряев. Челябинск: Социум, 2003. 557 с.
- Кролевецкий К. И. История развития правового регулирования в сфере оптовой торговли. *Право та інновації*. 2017. № 4. С. 49-54.
- Сагайдак Ю.В. Историко-правові аспекти регулювання торгівельних відносин в Україні. *Business Law Electronic Resource*. 2018. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/istoryko-pravovi-aspekty-reguluvannya-torgivelnih-vidnosyn-v-ukraini>.
- Михальчишин Н. Л. Сутність прояву конкуренції на ринку юридичних послуг. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 1. С. 237-244.
- Гапотій В.Д. Юридична деонтологія: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. 146 с.
- Лісничий В.В. Концептуальні засади політичних наук: теорія та історія. метод. та дидактичні матеріали до модуля 1. Х. : УАДУ ХФ, 2001. 36 с.
- Мінаєва І. М. Складові поняття «публічна влада». *Державне будівництво*. 2008. № 1.
- Ковальчук С. Проблема визначення поняття публічної влади в теорії держави і права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2017. № 884. С. 47–51.
- Козырин А.М. Административное право зарубежных стран. М.: «СПАРК», 1996. 229 с.
- Кузьменко О. В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування». *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2009. № 3. С. 20-24.
- Рибчич І. Є. Публічне адміністрування процесу реалізації особистості у спорті: соціально-філософський аспект. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 405-412.
- Глосарій Програми розвитку ООН. UNPAN. URL: <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/tabid/928/language>.
- Желеф Г. Б. Публічне адміністрування холдингових компаній: проблеми теорії й практики. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 47-52.
- Трансформация государства и эволюция публичного администрирования в условиях глобализации. *Xreferat*. URL: <http://xreferat.com/72/1431-2-transformaciya-gosudarstva-ievolyuciya-publichnogo-administrirovaniya-v-usloviyahglobalizacii.html>.
- Болотіна Є. В. Публічне адміністрування і менталітет українців. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2. С. 27-31.
- Семенчук Т. Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 385-390.
- Білогур В. Є. Світоглядні орієнтації студентів: тенденції змін у трансформаційному суспільстві : монографія. Дніпропетровськ : Пороги, 2011. 311 с.
- Gregory F. British police system – with special reference to public order problems. *Police and public order in Europe*. London, 1985.
- Шаров Ю.П. Менеджмент в публічному управлінні: від теоретичних моделей до практики діяльності. *Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст*: матер. наук.-практ. конф.; За заг. ред. С.М. Серьогіна. Дніпропетровськ, 2009. С. 14-16.
- Амосов О. Ю. Публічне адміністрування: методологічний контекст. *Публічне управління XXI століття: від соціального діалогу до суспільного консенсусу* : зб. тез до XIV Міжнар. наук. конгресу. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2014. С. 12–13.

Анотація

Рябець О. М. Публічне адміністрування діяльності юридичних компаній: аспекти категорійно-понятійно-го складника. – Стаття.

Стаття присвячена формулюванню визначення поняття публічного адміністрування діяльності юридичних компаній в Україні. Стверджується, що юридична компанія може розглядатись у двох площинах, по-перше, як комерційне/та або соціальне об'єднання професіоналів, по-друге, як об'єкт публічного впливу. Вони є великими та малими, butikovими або повного циклу, мають різну організаційно-правову форму. Об'єднуючим фактором щодо них є реалізовувана діяльність.

Виявлено, що об'єктивна необхідність врегулювати суспільні відносини у сфері реалізації їх діяльності виникла давно, оскільки актуалізація професійно-го юридичного захисту та супроводу індивідуальних

справ сягає із сивої давнини та відноситься до розряду «вічних питань»; у будь-яку епоху ця діяльність знаходиться на вершині вторинних потреб людини. Відповідно, з розумінням того, що держава зобов'язана піклуватись про своїх громадян, – належне забезпечення їх права на звернення до суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги є пріоритетом державної політики.

Визначено, що питання теоретичного осмислення публічного адміністрування в останні роки у колі наукових досліджень активізувались. Все більше вчених прагнуть віднайти відповідь на запитання, що це за правовий феномен та яка його сутнісна сторона. Проаналізовано сучасні концепції категорійно-понятійної складової публічного адміністрування, на основі чого сформовано визначення терміну «публічне адміністрування діяльності юридичних компаній в Україні» під яким розуміється процес реалізації публічної влади, що здійснюється уповноваженими органами, посадовими та службовими особами, а також прирівняними до них суб'єктами, передбачає зовнішню організаційний вплив на юридичну бізнес-індустрію та діяльність адвокатів, яка не орієнтована на отримання прибутку з метою надання можливості громадянам України якнайкраще користуватись закріпленням Конституцією правом правового професійного захисту з однієї сторони; з іншої – забезпечити постачальникам ринку юридичних послуг умови належного його розвитку, оптимізації та конкурентоспроможності, в тому числі на світовій (міжнародній) арені.

Ключові слова: публічне адміністрування, сфера надання юридичних послуг, юридична компанія, юридична послуга, юридична фірма.

Аннотація

Рябец А. Н. Публічне адміністрування діяльності юридических компаній: аспекти категорійно-понятійної складової. – Стаття.

Стаття посвячена формулюванню визначення поняття публічного адміністрування діяльності юридических компаній в Україні. Утверджується, що юридическа компанія може розглядатись в двох площинах, во-первых, как коммерческое / и или социальное объединение профессионалов, во-вторых, как объект общественного воздействия. Они являются большими и малыми, бутиков или полного цикла, имеют различную организационно-правовую форму. Объединяющим фактором по ним является реализуемая деятельность.

Виявлено, що об'єктивна необхідність урегулювати общественные отношения в сфере реализации их деятельности возникла давно, поскольку актуализация профессионального юридической защиты и сопровождения индивидуальных дел достигает с древности и относится к разряду «вечных вопросов»; в любую эпоху эта деятельность находится на вершине вторичных потребностей человека. Соответственно, с пониманием того, что государство обязано заботиться о своих гражданах, – надлежащее обеспечение их права на обращение к субъектам хозяйствования, которые предоставляют юридические услуги является приоритетом государственной политики.

Определено, что вопросы теоретического осмысления публічного адміністрування в последние годы в кругу научных исследований активизировались. Все больше ученых стремятся найти ответ на вопрос, что это за правовой феномен и какова его сущностная

сторона. Проанализированы современные концепции категорійно-понятійної складової публічного адміністрування, на основе чего сформирован определение термина «публічне адміністрування діяльності юридических компаній в Україні» под которым понимается процесс реализации публічної власти, осуществляется уполномоченными органами, должностными и служебными лицами, а также приравненными к ним субъектов объектами, предполагает внешне организационное воздействие на юридическое бизнес-индустрию и деятельность адвокатов, которая не ориентирована на получение прибыли с целью предоставления возможности гражданам Украины лучше пользоваться закрепленным Конституцией правом правового профессиональной защиты с одной стороны; с другой – обеспечить поставщикам рынка юридических услуг условия надлежащего его развития, оптимизации и конкурентоспособности, в том числе на мировой (международной) арене.

Ключевые слова: публічне адміністрування, сфера предоставления юридических услуг, юридическая компания, юридическая услуга, юридическая фирма.

Summary

Ryabets O. M. Public administration of legal companies activities: aspects of category-conceptual component. – Article.

The article devoted to formulating definition concept of public administration law firms in Ukraine. It is argued that a law firm can be considered in two ways, first as a commercial / and or social association of professionals, and second, as an object of public influence. They are large and small, boutique or full cycle; have different legal form. The unifying factor is the activity being implemented.

It is revealed that the objective necessity to regulate public relations in the sphere of realization their activity has arisen a long time ago, since actualization of professional legal protection and support individual cases dates back to ancient times and belongs to category of "eternal issues"; at any age, this activity is at the top of human secondary needs. Accordingly, with the understanding that the state is obliged to care for its citizens, the proper protection of their right to apply to legal entities providing legal services is a priority of public policy.

It is determined that the issues of theoretical understanding of public administration in recent years have intensified in the field of scientific research. More and more scientists are seeking to find out what this legal phenomenon is and what its essential aspect is. The modern concepts of categorical-conceptual component of public administration were analyzed, on the basis of which recognition formed term "public administration of the activity of law firms in Ukraine". It is a process of realization of public authority, carried out by authorized bodies, officials, as well as by their subjects, implies externally organizational influence on the legal business industry and activity of lawyers, which is not oriented to profit for the purpose of giving opportunity to the citizens of Ukraine make best use of the one-party right to legal protection of the profession; on the other – to provide legal service providers with the conditions for its proper development, optimization and competitiveness, including in the world (international) arena.

Key words: law company, law firm, law service, legal services, public administration.

УДК 342.924(477)

С. П. Ткачук
аспірант Хмельницького університету
управління та права

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Постановка проблеми. У сучасних умовах сьогоднішня основна діяльність органів державної влади України має бути спрямована, перш за все, на забезпечення гармонізації світових стандартів у всіх галузях життєдіяльності суспільства для того, щоб найшвидше стати повноправним членом Європейського співтовариства.

У цьому аспекті не є виключенням система публічних закупівель, оскільки саме завдяки її ефективному використанню забезпечується можливість як здійснювати на належному рівні витрачання коштів державного бюджету, так й суттєво скоротити їх витрати, а також протидіяти їх нецільовому використанню.

Європейський вектор розвитку України передбачає, серед іншого, й інтеграцію ринку публічних закупівель України до світового ринку публічних закупівель, зокрема, Європейського союзу (далі – ЄС). Ринки таких закупівель вбачаються доволі цікавими для бізнес-сфери в усьому світі. Проте, низка обмежень чинного вітчизняного законодавства у цій сфері іноді перешкоджають участі європейського та світового бізнесу в публічних закупівлях України. У свою чергу, у представників національного бізнесу, як правило, також не завжди є відповідні можливості для прямої участі в публічних закупівлях країн-членів ЄС та інших країн. Тому, вдосконалення правового регулювання публічних закупівель в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду є визначальним елементом на шляху створення сучасної європейської сфери публічних закупівель в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що інститут публічних (державних) закупівель був предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: А. М. Бровдій, І. В. Влялько, К. Ю. Водоласкова, Н. В. Головка, А. М. Довбенко, М. Ю. Довгань, Н. Г. Дроздова, В. В. Зубар, О. В. Іншина, К. Є. Крищенко, В. К. Малолітнева, В. П. Міняйло, В. М. Новаковець, Ю. О. Оврамець, А. О. Олефір, М. В. Остапюк, Я. В. Петруненко, Ю. І. Пивовар, Г. І. Пінькас, Н. П. Селіванова, А. О. Сошников, О. Ф. Толпиго, О. Г. Турченко, К. І. Фамієва, А. В. Черней, О. Л. Юдіцький тощо. Незважаючи на високий інтерес науковців до вказаної проблематики, у науковому просторі бракує системних досліджень з питань аналізу досвіду зарубіжних країн щодо правового регулювання публічних закупівель.

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до проблематики запозичення та впровадження зарубіжного досвіду у сфері правового регулювання публічних закупівель, варто зазначити, що за кордонами України сьогодні накопичений великий, різноманітний і різноаспектний досвід у цій сфері, який можливо успішно використовувати в Україні з врахуванням відповідних національних умов як політичних, так й соціальних, культурних, а також економічних. Зупинимось на огляді особливостей правового регулювання публічних закупівель у Великобританії, Італії, Франції та Німеччині.

Необхідно наголосити, що доволі велика кількість країн світу має розвинені системи публічних закупівель, організаційно-інституційна система яких розвивалася у залежності від сформованих у них законодавчої та бюджетної систем. З огляду на це, варто погодитися з тим, що якщо в США існує система законодавчих актів, які безпосередньо визначають порядок здійснення урядових закупівель, то, наприклад, в Англії і Японії основні положення щодо публічних закупівель містяться у бюджетному законодавстві, а нормативний матеріал представлений різного роду постановами і директивами кабінету міністрів або відомств, у віданні яких перебуває регулювання таких закупівель (наприклад, Міністерства фінансів). У зарубіжній практиці всі нормативні акти часто визначаються як «законодавство», без поділу на власне закони і документи, прийняті виконавчою владою на основі повноважень, встановлених законом [1, с. 149].

Варто підкреслити, що значний досвід в організації публічних закупівель має Великобританія, де відсутня єдина система законодавства (так, одна система застосовується в Англії та Уельсі, інша – у Північній Ірландії, третя – у Шотландії). Не дивлячись на те, що зазначені системи багато в чому схожі одна на одну, однак у положеннях законодавства та повноваженнях судової системи все ж таки існують певні відмінності.

Слід констатувати, що нормативно-правову базу здійснення публічних закупівель у Великобританії складають установчі договори про ЄС та розроблені на їх виконання директиви ЄС щодо закупівель, які були імплементовані у внутрішнє законодавство шляхом прийняття відповідних

структурних законодавчих актів (акти уряду, що погоджені Палатою представників і Палатою лордів парламенту Великої Британії) [2].

Директиви ЄС у сфері публічних закупівель застосовуються у Великобританії через акти делегованого законодавства, що мають назву «регламенти» (правила). Мова йде, зокрема, про Регламент щодо державних контрактів і Регламент щодо комунальних контрактів (*Public Contracts Regulations* та *Utilities Contracts Regulations*). Окремий, але дуже схожий звід правил було прийнято також у Шотландії. Нові правила замінили нормативи, що діяли до цього, і ввели в дію нові директиви про закупівлі [3, с. 154].

Взагалі, сучасна система закупівель у Великобританії склалася до 1984 р., коли були прийняті «Рекомендації з конкурсних закупівель». У 1990 р. при Казначействі (Міністерство фінансів) була створена «Центральна організація по Закупівлі» як основний методичний та контролюючий орган. Існує також відділ стратегії закупівель в уряді. У кожному міністерстві є департамент контрактної роботи для задоволення загальних потреб інших департаментів і територіальних підрозділів. Для забезпечення своїх специфічних потреб департаменти здійснюють закупівлі самостійно. Для поточних витрат виділяються електронні корпоративні кредитні картки на обмежені суми [1, с. 153].

Казначейство делегує право розпорядження коштами галузевим міністерствам (департаментам), при цьому чиновник Казначейства, який курує цей департамент, погоджує відповідні витрати. Закупівлі здійснюються окремими Департаментами самостійно у межах їх компетенції. Представник Казначейства, що працює у кожному департаменті (інспектор фінансів), забезпечує відповідність витрат бюджетним асигнуванням, кожен контракт повинен отримати його схвалення. Парламент Великобританії приймає Акт про закупівлі на кожний фінансовий рік. Казначейство, яке в складі проекту бюджету представляє до Парламенту проект закупівель, підтверджує витрати і здійснює «розумне» керівництво ними на базі принципу «*value for money*» – «адекватна цінність за сплачені гроші» [1, с. 153].

У Великобританії відсутні спеціальні адміністративні органи правосуддя, до повноважень яких входило б введення в дію правил у сфері публічних закупівель. Водночас, норми впроваджують суди, які розглядають звернення заявника чи особи, яка має інтерес у відповідному проекті. Норми встановлюють обмежені зобов'язання органів-замовників понад встановлені директивами ЄС у сфері закупівель. Однак, детальне законодавство щодо укладання контрактів, вартість яких нижча від порогових величин, відсутнє; уряд ух-

валює керівні принципи у сфері закупівель для державних органів-замовників з метою досягнення оптимального співвідношення ціна/якість шляхом конкуренції [3, с. 156].

Британська система закупівель є децентралізованою, тобто розпорядники громадських коштів здійснюють закупівлю самостійно. До громадських коштів належать кошти державного бюджету Великої Британії, бюджетів Англії, Шотландії, Уельсу, Північної Ірландії, місцевих бюджетів різних рівнів, систем пенсійного та соціального захисту і страхування [4, с. 148].

У Великобританії відсутній єдиний офіційний бюлетень закупівель. Натомість у разі закупівель, вартість яких перевищує пороги законодавства ЄС, оголошення обов'язково публікується в ОВ ЄС, який виходить щодня і має також електронний варіант – *Tender Electronically Daily*. Крім того, оголошення за бажанням замовника можуть безкоштовно публікуватися в спеціалізованому недержавному виданні «Урядові пропозиції». Окремі розпорядники коштів публікують свої оголошення про закупівлю також у власних виданнях: бюлетенях Міністерства оборони, Телекомунікаційного агентства, Ради Великого Лондона тощо [4, с. 148].

Уповноваженим органом державної влади з питань закупівель є Офіс урядових комерційних справ (OGC). За статусом це – орган державної виконавчої влади, підпорядкований Казначейству (Міністерство фінансів і економіки) і відповідальний за комерціалізацію управління громадським сектором країни, у тому числі за реалізацію політики уряду у сфері закупівель та управління державною нерухомістю [2].

У законодавстві Великої Британії не існує чітких вимог щодо незалежності і неупередженості органів-замовників. Не існує також чітких інструкцій щодо дії в разі виникнення конфлікту інтересів у сфері бізнес-відносин або сімейних зв'язків. У контексті закупівлі органами місцевого самоврядування є деякі законодавчі положення, що регулюють конфлікт інтересів. Наприклад, Акт місцевих органів влади (*The Local Authorities Order*) – Типовий кодекс поведінки встановлює правила поведінки для членів місцевих органів влади [3, с. 159].

У Регламентах відсутні також норми щодо попередньої участі заявника (учасника торгів) у підготовці тендерної процедури. Загальні принципи недискримінації, прозорості та рівного ставлення застосовуються з метою дотримання єдиних правил гри для всіх учасників. Попередня участь не означає виключення можливості подальшої участі в проекті, за винятком випадків, коли така участь перешкоджатиме конкуренції. Так, слід зазначити, що у Великобританії застосування процедури оскарження не поширене.

Найбільшою мірою ринок публічних закупівель закритий в Італії (кодекс Альба), де тільки 1% вартості контрактів дістається іноземним постачальникам. Кодекс Альба захищає інтереси вітчизняних постачальників, у ньому подано реєстр постачальників державних органів. Деякі закупівлі забороняється робити в яких-небудь інших постачальників, крім тих, які внесені до цього реєстру. Іноземна компанія, що спеціалізується, наприклад, у сфері водних ресурсів, практично не може отримати концесію або будівельний контракт, якщо вона не внесена до «білого» списку будівельників. Тому кращим способом проникнення на державний ринок є створення філії або купівля частки місцевої компанії. Із цієї причини багато іноземних компаній вимушено укладати альянси з місцевими фірмами [5].

Взагалі, необхідно наголосити, що не в усіх країнах, як в Італії, відбувається відкрита дискримінація іноземних виробників. Так, наприклад, у Нідерландах, обмеження участі іноземних виробників при закупівлях мають «м'який», завуальований характер. Тут перед іноземними компаніями встановлені бар'єри у вигляді технічних правил і норм. При цьому на торги видаються товари, специфікації яких відповідають властивостям уже вироблюваного в цій країні виробу. Такими методами тиску уряд усуває потенційних іноземних претендентів на державні замовлення, що робить неможливою конкуренцію [6, с. 42-43].

Варто погодитися з тим, що у Франції склалася відмінна від інших система організації публічних закупівель, що пояснюється специфікою системи державних фінансів цієї країни. Історично всі державні витрати контролювалися на всіх етапах (ухвалення рішення, розрахунок кошторису витрат, аналіз відповідності планованих витрат можливостям бюджету, візування витратних документів, контроль оплати контрактів) спеціально делегованими у відомства чиновниками Мінфіну. З 30-х рр. XX ст. у Франції існує Національне агентство торгів, але його роль як регулятора закупівель окремих міністерств усе більш скорочується. Взагалі для Франції характерне створення спеціальних комісій, які вибірково перевіряють правильність укладення контрактів. Кожне відомство і кожен орган влади формують власний підрозділ по закупівлях з функціями укладання контрактів та контролю за їх виконанням. Здійснюється політика попереднього повідомлення зацікавлених постачальників про майбутні закупівлі для потреб органів управління. Державні організації Франції двічі в рік публікують списки (номенклатуру) продукції, яка виставляється на торги в майбутньому півріччі. Таким чином, постачальники мають можливість зарезервувати виробничі потужності під державне замовлення [7, с. 54-55].

Слід зазначити, що більша частина питань, пов'язаних із публічними закупівлями у Франції, регулюється Кодексом про публічні закупівлі (*Code des marchés publics*, CMP), а для тих органів-замовників, які виключені зі сфери дії CMP, діє Ордонанс 2005-649. Це законодавство доповнюється низкою указів і міністерських розпоряджень. Зокрема, французькі закони та кодекси, які імплементують директиви ЄС про засоби правового захисту (згаданий вище Ордонанс, Кодекс про адміністративні суди (*Code de justice administrative*) і Цивільний процесуальний кодекс (*Code de procédure civile*)), встановлюють спеціальні процедури, де час має суттєве значення (*référé précontractuel*) [8].

Вищезазначене законодавство включає положення директив ЄС про публічні закупівлі і встановлює правила, що застосовуються до: укладання контрактів, вартість яких нижча за порогові значення, що містяться у відповідних директивах ЄС (наприклад, публікація вимог щодо контракту); виконання контракту про державні закупівлі. Прийнятий урядом Ордонанс від 6 червня 2005 року уточнює статус організацій, виключених зі сфери регулювання CMP. Це уточнення стосується, серед іншого, *sociétés d'économie mixte* (напівдержавних підприємств, наприклад – компаній, контрольованих державними або місцевими органами влади), *SA d'HLM (sociétés anonymes d'habitations à loyer modéré*, тобто компаній, які здійснюють будівництво дешевого житла). CMP та Ордонанс визначають конкретні правила розрахунку порогових значень вартості контрактів [3, с. 165-166].

Вся система центральної адміністрації Франції з 2005 року використовує нову систему управління бюджетом – Органічний закон про фінанси (LOLF), який регулює управління фінансами відповідно до попередньо встановлених цілей. Виражені в цифровому значенні результати кожної з них щороку стають об'єктом контролю з боку парламенту Франції, і в разі потреби до них вносяться виправлення. Ця тактика, що є близькою до тактики приватних підприємств, прийшла на зміну традиційному бюджетові і повторюється з року в рік без реального контролю з боку парламенту та розподілу бюджетних коштів по різних міністерствах. Технологічний супровід закупівель (державних або приватних) останніми роками також зазнав змін, наприклад – здійснення держзамовлення за допомогою мережі Інтернет. У цьому державні закупівлі зближуються з комерційними методами приватного сектору. Слід зазначити, що обсяг приватних закупівель у мережі Інтернет, для якого характерне експонентне зростання, різко змінює організацію підприємств, і немає причин для того, аби держзакупівлі залишалися осторонь від цієї зміни [9].

Останніми роками у Франції був прийнятий новий пакет законодавчих актів та урядових заходів з метою заохочення використання PPP. Нові форми PPP, а також найбільш традиційні форми, такі як концесії, не підпадають під сферу дії СМР, проте регулюються іншими закупівельними процедурами. Закупівельні процедури при укладенні концесійного контракту встановлено законом № 93-122 стосовно запобігання хабарництву, гарантування прозорості економіки і державних процедур. Закупівельні процедури щодо укладання контракту про PPP викладені в Ордонансі №2004-559 і пов'язані з договором про співробітництво та іншими нормативними актами, які регулюють сферу укладання контрактів у спеціальних секторах PPP (лікарні, в'язниці тощо). Згідно з французьким законодавством, контракт на надання послуг концесії не є державними закупівлями і тому не потребує виконання процедур, викладених у СМР. Натомість це потребує спеціальної процедури проведення торгів, передбаченої в законі №93-122 (вимоги щодо оголошення та проведення конкурсу) [3, с. 166-167].

Необхідно підкреслити, що у Франції один за одним змінилися три кодекси державних закупівель (у 2001, 2004 та 2006 рр.). Такі зміни надали можливість досягти поетапно відповідності європейським директивам, а також дали змогу державним організаціям, що здійснюють закупівлі, нові можливості для впровадження нових процедур – таких як рамкові угоди й договори про партнерство між державним і приватним секторами; прогноз перспективного розвитку, що набуває дедалі більшого значення. Вказані новації змушують державні закупівельні структури включати в технічні вимоги нові поняття. Орган-замовник має також підкорятися рішенням судових органів (адміністративні суди і Державна рада), що також можуть спричинити зміни в характері ведення процедур.

Німецький закон про публічні закупівлі імплементує Директиву 2004/17/ЄС та Директиву 2004/18/ЄС до існуючої багатошарової структури правових норм. Ці норми встановлюються законом про обмеження конкуренції (*Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen*, ARC), постановою про державні закупівлі (*Vergabeverordnung*, PPR) та договірними правилами стосовно стимулювання укладання контрактів на виконання державних робіт, послуг або контрактів на виконання професійних послуг (VOB/A, VOL/A та VOF) [10, с. 809].

Усі інші контракти регулюються федеральними та муніципальними законами про бюджет, що не надають індивідуальних прав замовникам. Закон про бюджет може надавати індивідуальні права лише разом із конституційними правами – такими, що застосовуються до всіх учасників. Це залишає заявникам декілька способів оскарження винесеного рішення стосовно контр-

актів, вартість яких не досягає порогових величин. У такому разі загальноприйнятним рішенням є прохання про відшкодування збитків. На додачу до норм закупівель ЄС, законодавство Німеччини у сфері закупівель має положення стосовно укладання контрактів, вартість яких нижча від порогових величин. Німецький закон про державні закупівлі також імплементує GPA більш деталізовано – наприклад, щодо принципу нейтралітету виробника та продукту, кроків з оцінки процедур тощо [3, с. 143-144].

У внутрішньому законодавстві Німеччини відображені такі фундаментальні принципи проведення процедур закупівель: принцип однакового ставлення, закріплений у пар. 97 (2) ARC, пар. 2 №2 VOB/A, секції 2 VOL/A; принцип прозорості – у пар. 97 (1) ARC та пар. 30 VOB/A, VOL/A; принцип конкуренції – у пар. 97 (1) ARC та пар. 2 №1 VOB/A, VOL/A. Нейтральність та неупередженість органу-замовника є обов'язковою та гарантується різними правовими положеннями (пар. 97 (2) ARC, пар. 4 (5) і 16 PPR, пар. 2 № 2 VOB/A, пар. 2 № 2 і 6 № 3 VOL 3/A, пар. 4 (2) та 6 (2) VOF) [11].

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що за кордонами України сьогодні накопичений великий, різноманітний і різноаспектний досвід у цій сфері, який можливо успішно використовувати в Україні з врахуванням відповідних національних умов як політичних, так й соціальних, культурних, а також економічних. Низка країн ЄС має розвинені системи публічних закупівель, організаційно-інституційна система яких розвивалася у залежності від сформованих у них законодавчої та бюджетної систем.

Здійснений аналіз правового регулювання публічних закупівель у зарубіжних країнах дає підстави стверджувати, що для вдосконалення вітчизняного законодавства у досліджуваній сфері можна використати відповідний позитивний досвід, наприклад: зміну підходів до визначення критеріїв оцінки тендерних пропозицій; розширення переліку кваліфікаційних критеріїв, які вимагаються замовником від учасника процедури закупівлі; перегляд переліку окремих сфер господарювання; запровадження нових інструментів в електронній системі закупівель тощо.

Література

1. Петруненко Я. В. Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. 2013. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія». 215 с.
2. Шатковський О. П. Система державних закупівель Великобританії. Вісник державних закупівель. 2002. № 20.
3. Влялько І. В. Правове регулювання державних закупівель в ЄС : дис. ... канд. юрид. наук. 2009. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 219 с.

4. Смиричинський В. В. Логістичний менеджмент державних закупівель. Тернопіль: Карт-Бланш, 2004. 390 с.

5. Паппас Спірос. Політика ЄС у сфері державних закупівель: навч. посіб. К. : ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. 126 с. (Програма Tacis Європейського Союзу в Україні).

6. Крищенко К. Є. Фінансове забезпечення розвитку системи державних закупівель в Україні : дис. ... канд. економ. наук. 2013. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т. 212 с.

7. Зубар В. В. Формування механізму управління системою державних закупівель в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр-ня. 2010. Харків : Нац. акад. держ. упр-ня при Президенті Укр. 222 с.

8. Laloum T. France: Getting the Deal Through – public procurement. Laloum Thierry and Deslandres Juliette. Freshfields Bruckhaus Deringer. 2007. P. 69–74.

9. Бонвиль Ю. Развитие системы и практики государственных закупок во Франции. Проект реформа государственных закупок II Делегации ЕС в РФ. URL: <http://www.public-procurement-reforma-goszakupok.ru/index.asp?f=Documents&l=2>.

10. Öffentliches Auftragsrecht. Lenz C. EU- und EG-Vertrag / Carl Lenz, Klaus-Dieter Borchardt. Linde Verlag. 2006. S. 783–810.

11. Ute J. Vergaberecht. Vergabe – und Vertragssordnung für Bauleistungen Teil A und B, Verdingungsordnung für Leistungen Teil A und B, Verdingungsordnung für freiberufliche Leistungen / U. Jasper, F. Marx. Deutscher Taschenbuch Verlag. 2007. Auflage 10. 466 s.

Анотація

Ткачук С. П. Зарубіжний досвід правового регулювання публічних закупівель. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу досвіду зарубіжних країн щодо правового регулювання публічних закупівель. Наголошено, що за кордонами України сьогодні накопичений великий, різноманітний і різноаспектний досвід у цій сфері, який можливо успішно використовувати в Україні з врахуванням відповідних національних умов як політичних, так й соціальних, куль-

турних, а також економічних. Акцентовано, що низка країн ЄС має розвинені системи публічних закупівель, організаційно-інституційна система яких розвивалася у залежності від сформованих у них законодавчої та бюджетної систем.

Ключові слова: закупівлі, публічні закупівлі, за-мовлення, правове регулювання, зарубіжний досвід.

Аннотация

Ткачук С. П. Зарубежный опыт правового регулирования публичных закупок. – Статья.

Статья посвящена анализу опыта зарубежных стран по правовому регулированию общественных закупок. Отмечено, что за пределами Украины сегодня накоплен большой, разнообразный и разноаспектный опыт в этой сфере, который может успешно использовать в Украине с учетом соответствующих национальных условий как политических, так и социальных, культурных, а также экономических. Акцентируется, что ряд стран ЕС развитые системы публичных закупок, организационно-институциональная система которых развивалась в зависимости от сложившихся в них законодательной и бюджетной систем.

Ключевые слова: закупки, публичные закупки, заказ, правовое регулирование, зарубежный опыт.

Summary

Tkachuk S. P. Foreign experience in the legal regulation of public procurement. – Article.

The article is devoted to the analysis of the experience of foreign countries in the legal regulation of public procurement. It is emphasized that today Ukraine has accumulated a large, diverse and diverse experience in this field, which can be successfully used in Ukraine, taking into account the relevant national conditions, both political and social, cultural and economic. It is emphasized that a number of EU countries have developed public procurement systems, the organizational and institutional system of which has developed depending on the existing legislative and budgetary systems.

Key words: procurement, public procurement, procurement, legal regulation, foreign experience.

Л. Є. Хижня
здобувач

кафедри адміністративного та господарського права
ДВНЗ «Запорізький національний університет»

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Постановка проблеми. Проблема адміністративної відповідальності юридичних осіб є відносно новою і не є характерною для розвитку правової науки. Існування такої проблеми обумовлюється наявністю ряду питань, до яких, передусім, належить «радянська» правової спадщини, що містить в собі заборона існування приватної власності, відсутність механізмів функціонування юридичних осіб приватного права, а відтак і відсутності необхідності законодавчого врегулювання їх відповідальності за заподіяння шкоди. Інститут юридичної відповідальності в цілому, і зокрема, – адміністративної відповідальності формується з дотриманням концепції застосування заходів державного примусу до *винних* осіб (курс. – авт.), при цьому категорія «вина» розуміється як «психічне ставлення особи» до вчиненого діяння [1, с. 394–395]. При цьому очевидним є розуміння, що юридична особа ненаділена психікою, а отже, застосування категорії «вини» у розумінні «психічного ставлення» до юридичних осіб є неможливим. Таким чином, запровадження інституту адміністративної відповідальності пов'язується із проблемою переосмислення категорії вини як характеризуючої ознаки суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення.

До проблем, яка вимагає наукового розгляду та практичного коригування, вважаємо пошук єдиного підходу до розуміння доцільності та можливості притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення порушень законодавства у сфері захисту довкілля юридичними особами. При цьому чинним законодавством України встановлюються механізми застосування спеціальної системи стягнень майнового характеру до юридичних осіб, які за своєю сутністю є заходами адміністративної відповідальності [2, с. 314].

Стан наукової розробки проблеми характеризується тим, що, незважаючи на наявність численних фундаментальних досліджень формування і розвитку законодавства з питань захисту довкілля, зокрема В. І. Андрейцева, А. П. Гетьмана, Р. С. Кіріна, В. В. Костицького, В. А. Зуєва, П. М. Рабіновича, Ю. С. Шемшученка та ін., які стосуються еколого-правових проблем, питання адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у відповідній сфері довкілля залишаються розробленими недостатньо.

Серед публікацій, що необхідно виділити, результати яких сприяють пошуку напрямів вирішення проблеми застосування заходів адміністративної відповідальності в цілому, і зокрема, встановлення дієвого механізму адміністративної відповідальності юридичної особи, необхідно виділити праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, Л. Р. Білої-Тіунової, М. Ю. Віхляєва, В. М. Гаращука, Є. А. Гетьмана, І. П. Голосніченка, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, Л. П. Коваленко, Н. В. Коваленко, І. Б. Коліушка, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Константого, Є. В. Курінного, М. В. Лошицького, Д. М. Лук'янця, П. С. Лютикова, Р. С. Мельника, О. І. Миколенка, О. М. Музичука, Н. Р. Нижник та ін. Проте з врахуванням надзвичайно низького рівня правової ефективності застосування заходів адміністративної відповідальності у сфері охорони довкілля набуває особливої актуальності набуває визначення його особливостей та напрямів удосконалення правового регулювання її механізму відносно результатів діяльності юридичних осіб.

Метою дослідження є встановлення сутності та напрямів реалізації механізмів реалізації механізмів адміністративної відповідальності юридичних осіб в цілому, і зокрема, і сфері захисту довкілля.

Виклад основного матеріалу. Попри відсутність у Кодексі України про адміністративні правопорушення [3] механізмів застосування механізмів адміністративної відповідальності до юридичних осіб в цілому, і зокрема, у сфері захисту довкілля, необхідно визначити ряд законодавчих актів встановлюються механізми застосування адміністративних санкцій до юридичних осіб. Такими законодавчими актами України є Закони України: «Про ветеринарну медицину» [4], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [5], «Про виключну (морську) економічну зону» [6] та іншими. Безумовно, таким законодавчим актом є Господарський кодекс України, де визначаються адміністративно-господарські санкції (глава 27) [7]. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу України встановлено, що застосування адміністративно-господарських санкцій є одним із визначених чинним законодавством способів захисту порушених прав

та інтересів. Статтею 49 Господарського кодексу України визначено, що підприємці несуть відповідальність за заподіяння шкоди довкіллю. У випадку ж порушення такої законодавчої вимоги до винних осіб може бути застосовано майнову та іншу встановлену законом відповідальність [7]. Подібною є положення ч. 2 ст. 104 Закону України: «Про ветеринарну медицину» [4], де визначено, що сплата штрафів за порушення вимог використання об'єктів тваринного світу не звільняє юридичних та фізичних осіб від усунення у порядку, встановленому законодавством, допущених порушень і відшкодування завданої ними шкоди. У Законі України «Про виключну (морську) економічну зону» передбачено ряд правопорушень, вчинення яких є підставою для застосування до юридичних осіб заходів відповідальності за незаконну промислову діяльність (ст. 22), порушення правил безпечної експлуатації споруд (ст. 23), незаконну експлуатацію природних ресурсів (ст. 24), незаконне ведення морських наукових досліджень (ст. 25), забруднення морського середовища (ст. 26) [6].

Ю.О. Легеза, долідажуючи проблему інститут адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів, обґрунтовує, що наявність у системі адміністративно-господарських санкцій таких ознак, як майновий характер обмежень, а також віднесення до її складових таких санкцій, як штраф, конфіскація засобів і знарядь, конфіскація незаконно добутих природних ресурсів, є аргументацією її віднесення до адміністративної чи кримінальної відповідальності юридичних осіб в цілому, і зокрема, у сфері захисту довкілля [8, с. 140-147]. Підхід, запропонований Ю. О. Легезою корелюється з підходом І. О. Віхровою, запропонованим підкреслює, що аргументацією недоцільності «підміни» правових інститутів – коли замість законодавчого визнання адміністративної (чи кримінальної, у разі підвищеного ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння) відповідальності «штучно» запроваджується інститут адміністративно-господарських санкцій, якому притаманні такі риси: 1) підставою їх застосування є вчинення порушення правил здійснення господарської діяльності у сфері захисту довкілля, що не пов'язано з порушенням умов господарсько-правового договору; 2) на відміну від господарських санкцій, що виникають внаслідок порушень умов господарсько-правового договору, адміністративно-господарські санкції застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування, а не іншими органами чи стороною в зобов'язанні; 3) встановлюються адміністративно-господарські санкції виключно законами, а не підзаконними актами чи договором, якими визначаються види цих, порядок та підстави їх застосування [9, с. 152].

Виділяється позиція І. Я. Куян, яка зазначає, у випадку вчинення правопорушень у сфері використання природних ресурсів накладаються не лише стягнення, передбачені у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення, але й ряд заходів адміністративного примусу, змістом яких є обмеження чи позбавлення особи спеціального права – права використання природних ресурсів чи об'єктів, права ведення екологічно значущої діяльності, в тому числі обмеження дії чи анулювання дозволів та ліцензій. Застосування таких стягнень встановлюється найчастіше нормами підзаконних нормативно-правових актів, і є за своєю сутністю заходами припинення правопорушень. Порівняння ознак адміністративних санкцій, які спрямовані на позбавлення осіб (фізичних і юридичних) спеціальних прав, зокрема зупинення дії, анулювання дозволів, ліцензій, зупинення, припинення діяльності, дало підстави для ствердження відсутності суттєвої рівниці у змісті таких санкції [10, с. 8].

На практиці відбувається поєднання заходів адміністративної відповідальності із заходами, пов'язаними із здійсненням господарської діяльності суб'єктами правопорушень в цілому, і зокрема, у сфері захисту довкілля. Зокрема, у справі № 826/6868/14 Харківським окружним адміністративним судом за позовом Державної екологічної інспекції України прийнято рішення про накладення штрафу на фізичну особу – підприємця за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 78 КУпАП, у розмірі 136 грн., а також рішення про зупинення його діяльності з переробки соняшникової олії через порушення вимог охорони навколишнього природного середовища [11].

Повертаючись до проблеми встановлення сутності вини як ознаки суб'єктивної сторони адміністративних правопорушень у сфері захисту довкілля. Ю. О. Легеза здійснюючи характеристику суб'єктивної сторони адміністративних правопорушень у сфері захисту довкілля робить висновок, що застосування заходів адміністративної відповідальності як за наявності вини (у більшості випадків), так і без вини суб'єктів правопорушень. Антагоністичною є позиція М. М. Бринчука, який визначає вину особи як складову характеристики адміністративної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень як психічне ставлення правопорушника до своєї протиправної поведінки, яка може виявлятися в дії чи бездіяльності. Вина, у свою чергу, може бути у формі умислу (прямого чи опосередкованого) чи необережності (самонадійності чи недбалості). Вину М. М. Бринчук визначає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення у сфері захисту довкілля [12].

Аргументація Ю.О. Легези щодо доцільності запровадження механізмів заходів відповідальності без вини у випадку заподіяння шкоди до-

вкіллю, що відбувається внаслідок функціонування джерела підвищеної небезпеки. Відповідно до чинного законодавства України під об'єктом підвищеної небезпеки необхідно розуміти об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру (ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки») [13].

Відповідно до статті 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» особи, які володіють джерелом підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що ця шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ або навмисних дій потерпілих [14].

На підтримку такого підходу варто навести позицію Д. М. Лук'янця, що досліджуючи категорію адміністративної відповідальності юридичних осіб і застосування до них категорії вини, визначає, що : 1) юридичні особи не можуть мати власних психічних характеристик; 2) реалізація правосуб'єктності юридичних осіб здійснюється виключно через її уповноважені органи управління (одноособові чи колегіальні); 3) притаманність юридичним особам внутрішньої організаційної структури; 4) встановлена специфічна система правової та економічної оцінки діяльності юридичних осіб [15, с. 190].

В цілому погоджуючись з необхідністю встановлення механізмів адміністративної відповідальності без вини, необхідно зазначити, що вина як характеристика суб'єктивної сторони складу адміністративної відповідальності може бути застосовано виключно в аспекті оцінки правомірності діяльності фізичних осіб, а відтак не може бути визнана обов'язковою ознакою такої категорії.

Висновок. Таким чином, запровадження інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб за вчинення правопорушень у сфері захисту довкілля передбачає перегляду розуміння категорії вини як її складового елементу та встановлення унікальної системи стягнень, до яких, зокрема, необхідно віднести вилучення прибутку (доходу); накладення адміністративно-гос-

подарського штрафу; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; заборона реклами продукції, що виробляється юридичною особою-забруднювачем довкілля.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т.1: А-Г. 672 с.
2. Костицький В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права* / КНУ ім. Тараса Шевченка. 2010. Число 5. Правова відповідальність. С. 312–322.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
4. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.
5. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.
6. Про виключну (морську) економічну зону : Закон України від 16.05.1995 р. № 162-95/ВР [Електронний ресурс]. *Законодавство України : офіц. сайт*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80>
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
8. Легеза Ю.О. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері використання природних ресурсів. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С.140–147.
9. Віхрова І. О. Адміністративно-господарські санкції як заходи господарсько-правової відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 151–155.
10. Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2001. 20 с.
11. Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 25.07.2016 р. № 820/3470/16 [Електронний ресурс]. *Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59192135>
12. Бринчук М. М. Экологическое право : учебник. 4-е изд. Москва : Эксмо, 2010.
13. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.
14. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1991.
15. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності : концептуальні засади та проблеми правореалізації : дис. ... д.ю.н. / 12.00.07. К., 2007. 410 с.

Анотація

Хижня Л. Є. Адміністративна відповідальність юридичних осіб за вчинення правопорушень у сфері охорони довкілля. – Стаття.

Акцентовано, що визначення сутності адміністративної відповідальності у сфері охорони довкілля вимагає застосування дедуктивного методу наукового пізнання, що дозволяє слідувати від розуміння загальної категорії до спеціальних її складових. Наголошено, що розуміння сутності адміністративної відповідальності у сфері захисту довкілля має головною проблемою бланкетний характер відповідних норм адміністративного законодавства як регулятора відповідних суспільних відносин. Визначено, що підставами адміністративної відповідальності у сфері захисту довкілля є вчинення порушення норм адміністративно-деліктного законодавства України. Адміністративні правопорушення у сфері захисту довкілля класифіковано за об'єктом, суб'єктом, способом вчинення. В ході здійсненої класифікації адміністративних правопорушень у сфері захисту довкілля аргументовано доцільність застосування заходів адміністративної відповідальності до юридичних осіб. Адміністративну відповідальність у сфері захисту довкілля визначено як сукупність адміністративних процедур, що передбачають своїм результатом застосування до особи (фізичної чи юридичної), внаслідок діяльності якої заподіяно шкідливий вплив на довкілля адміністративних санкцій. Визначено необхідність встановлення механізмів адміністративної відповідальності без вини. Зазначено, що вина як характеристика суб'єктивної сторони складу адміністративної відповідальності може бути застосовано виключно в аспекті оцінки правомірності діяльності фізичних осіб, а відтак не може бути визнана обов'язковою ознакою такої категорії. Зроблено висновок, що запровадження інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб за вчинення правопорушень у сфері захисту довкілля передбачає перегляду розуміння категорії вини як її складового елементу та встановлення унікальної системи стягнень, до яких, зокрема, необхідно віднести вилучення прибутку (доходу); накладення адміністративно-господарського штрафу; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; заборона реклами продукції, що виробляється юридичною особою-збріднювачем довкілля.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, довкілля, об'єкт, природні ресурси, суб'єкти, фізичні особи, юридичні особи.

Аннотация

Хижня Л. Е. Административная ответственность юридических лиц за совершение правонарушений в сфере охраны окружающей среды. – Статья.

Акцентируется, что определение сущности административной ответственности в области охраны окружающей среды требует применения дедуктивного метода научного познания, позволяющий следовать от понимания общей категории до специальных ее составляющих. отмечено, что понимание сущности административной ответственности в сфере защиты окружающей среды имеет главной проблемой бланкетный характер соответствующих норм административного законодательства как регулятора соответствующих общественных отношений. определено, что основаниями административной ответственности в сфере защиты окружающей среды является совершение нарушения норм административно-деликтного законодательства Украины. административные пра-

вонарушения в области защиты окружающей среды классифицированы по объекту, субъектом, способом совершения. в ходе проведенной классификации административных правонарушений в сфере защиты окружающей среды аргументированно целесообразность применения мер административной ответственности к юридическим лицам. административной ответственности в сфере защиты окружающей среды определен как совокупность административных процедур, предусматривающих своим результатом применения к лицу (физическому или юридическому), в результате деятельности которой причинен вредное воздействие на окружающую среду административных санкций. определена необходимость установления механизмов административной ответственности без вины. отмечено, что вина как характеристика субъективной стороны состава административной ответственности может быть применено только в аспекте оценки правомерности деятельности физических лиц, а потому не может быть признана обязательным признаком такой категории. сделан вывод, что введение института административной ответственности юридических лиц за совершение правонарушений в сфере защиты окружающей среды предусматривает просмотра понимания категории вины как ее составного элемента и установка уникальной системы взысканий, к которым, в частности, необходимо отнести извлечение прибыли (дохода); наложение административно-хозяйственного штрафа; ограничение или приостановление деятельности субъекта хозяйствования; запрет рекламы производимой продукции юридическим лицом-загрязнителем окружающей среды.

Ключевые слова: административное правонарушение, окружающей среды, объект, природные ресурсы, субъекты, физические лица, юридические лица.

Summary

Khyzhnia L. Ye. Administrative responsibility of legal persons for offenses environmental. – Article.

It is emphasized that the definition of the essence of administrative responsibility in the field of environmental protection requires the use of a deductive method of scientific knowledge, which allows one to follow from understanding the general category to its special components. It is noted that understanding the essence of administrative responsibility in the field of environmental protection has the main problem the blanket nature of the relevant norms of administrative law as a regulator of relevant public relations. It is determined that the basis of administrative responsibility in the field of environmental protection is a violation of the administrative-tort legislation of Ukraine. Administrative offenses in the field of environmental protection are classified by object, subject, method of commission. In the course of the classification of administrative offenses in the field of environmental protection, the feasibility of applying administrative responsibility measures to legal entities was reasoned. Administrative responsibility in the field of environmental protection is defined as the totality of administrative procedures that provide as a result of application to a person (physical or legal), as a result of which harmful administrative effects on the environment are caused. The necessity of establishing mechanisms of administrative responsibility without fault is determined. It is noted that guilt as a characteristic of the subjective side of the composition of administrative responsibility can be applied only in terms of assessing the legitimacy of the activities of individuals, and therefore cannot be recognized as an obligatory attribute of this category.

It is concluded that the introduction of the institution of administrative responsibility of legal entities for committing offenses in the field of environmental protection involves viewing an understanding of the category of guilt as its component and setting up a unique system of penalties, which, in particular, include profit (income); im-

sition of an administrative fine; restriction or suspension of the business entity; a ban on advertising products by a legal entity polluting the environment.

Key words: administrative offense, environment, object, natural resources, subjects, individuals, legal entities.

342.9+349.6

*М. А. Шепель**здобувач**кафедри адміністративного та господарського права
ДВНЗ «Запорізький національний університет»*

СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Постановка проблеми. Відповідно до статті 50 Конституції України встановлено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Забезпечення належного захисту визначеного чинним законодавством суб'єктивного публічного чи приватного права є складовою механізму його захисту юрисдикційними та неюрисдикційними способами впливу. Ефективність правового регулювання у сфері використання природних ресурсів залежить від впровадження належних, ефективних і головне оперативних способів забезпечення прав людини на безпечне довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Тематиці визначення змісту та особливостей захисту прав людини, його способів та особливостей реалізації захисту права на безпечне довкілля присвячено велику кількість наукових праць. Такими представниками юридичної науки є: В. І. Андрейцев, Д. О. Бочаров, В. М. Бевзенко, О. Р. Дашковська, М. Ю. Задніпряна, Ю. О. Легеза, В. В. Лемак, Д. В. Лук'янов, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, Т. О. Коломoeць, Р. С. Мельник, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, І. В. Яковюк та ін. Однак досить суттєва розвиненість тематики принципів у науковій літературі не означає, що зазначена тема вичерпала себе. Нині актуальність оптимізації способів захисту прав на безпечне довкілля у встановленні ефективних процедур його реалізації.

Метою проведення даного наукового дослідження є з'ясування сутності категорії адміністративного спору у сфері захисту права на безпечне довкілля, встановлення його сутності та ознак, способів розгляду та вирішення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні спори виникають у сфері захисту права людини на безпечне довкілля, що, по-перше, пов'язується із заподіянням шкоди підприємствами-забруднювачами, тобто порушенням режиму спеціального природокористування шляхом перевищення встановлених лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря, скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, псування ґрунтів тощо; по-друге, пов'язується із використанням природних ресурсів без відповідного дозволу (ліцензії); по-третє, недотримання рекомендаційних виснов-

ків контрольно-наглядових органів публічного управління у сфері захисту довкілля. Виникаючі правові спори можуть бути умовно класифіковані залежно від інтересу, який його учасниками обстоюється, на приватно-правові та публічно-правові спори.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України встановлюється, що під публічно-правовим спором необхідно розуміти спір, у якому:

– хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій;

– хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг;

– хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи.

Триваюча нині судова реформа, спрямована на оновлення судів в Україні, вимагає часу, а відтак і пошуку альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів, визначення підстав і умов їх застосування. Тому окрім існуючих юрисдикційних способів (пов'язаних із діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів публічного управління), виділяються і неюрисдикційні способи, не пов'язані з участю судових органів.

Публічно-правові спори у сфері захисту права людини на безпечне довкілля можуть бути вирішені: у судовому порядку (у порядку адміністративного судочинства); у адміністративному порядку; у медіаційному порядку.

Адміністративний порядок оскарження управлінських рішень у сфері захисту права людини на безпечне довкілля є альтернативою судовому розгляду. Адміністративний порядок розгляду та вирішення публічно-правових спорів за думкою більшості представників адміністративної науки відноситься до найбільш оперативного способу врегулювання правових розбіжностей. Так, І. П. Голосніченко, Л. М. Черненко, розглядаю-

чи проблеми реалізації та забезпечення захисту прав учасників адміністративних правовідносин, наголошують, що застосування права на адміністративне оскарження є способом, здатним реалізувати у максимально короткі строки процедури захисту порушеного права. Крім того, вчені підкреслюють економічність такого способу захисту порушеного права [1].

Правове регулювання реалізації права на захист у адміністративному порядку здійснюється відповідно до положень Закону України «Про звернення громадян», де передбачається такі форми його реалізації. Зокрема, відповідно до статті 3 Закону України «Про звернення громадян» визначено такі форми, як :

1) пропозиції (зауваження) – звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства;

2) заява (клопотання) – звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Клопотання – письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо;

3) скарга – звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [2].

Визначені норми є нормами загальної дії. Спеціального порядку реалізації права на захист у сфері охорони довкілля чинним законодавством України не встановлюється, однак при цьому необхідно наголосити на визначеній на рівні міжнародного співробітництва надзвичайної актуальності сприяння урядів охороні екологічних прав громадян.

Зокрема, мова йде про реалізацію положень Орхуської конвенції – Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, відкритої для приєднання для держав і регіональних організацій економічної інтеграції з 22 грудня 1998 року [3].

Окрім норми чинного законодавства визначають особливості розгляду та вирішення пу-

блічно-правових спорів у сфері захисту довкілля. Зокрема, відповідно до статей 158-159 Земельного кодексу України встановлено, що суб'єктами розгляду спорів з використання, володіння, розпорядження земельними ресурсами є суд, органи місцевого самоврядування та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин – Державна служба картографії, геодезії та земельного кадастру України [4]. Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей [4].

Так само визначається лише коло суб'єктів вирішення спорів у сфері використання лісових ресурсів. У статті 103 Лісового кодексу України встановлено, що виключно судами вирішуються «спори з питань володіння, користування і розпорядження лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб» [5]. Тоді як відповідно до статті 109 Водного кодексу України прямо не визначено виключної юрисдикції суду у вирішенні спорів, що виникають у сфері використання водних ресурсів [6].

Відповідно до статті 64 Кодексу України про надра встановлюються особливості розгляду спорів у сфері використання ділянок надр, в тому числі з питань отримання спеціальних дозволів на видобування корисних копалин [7].

Висновки. Оптимізації процедури розгляду та вирішень поданих звернень громадян у сфері захисту прав на безпечне довкілля сприятиме активізація процесів впровадження Концепції електронного урядування [8]. Зокрема, відповідно до зазначеної Концепції передбачається можливість подання звернення у вигляді скарги, пропозиції чи заяви в електронній формі.

Таким чином, головною проблемою такого роду звернень громадян є відсутність чітко визначеної процедури реагування на такі звернення, які звернення підлягають офіційній реєстрації, які строки їх звернення, і взагалі чи є необхідним розглядати кожне таке звернення і реагувати на нього з боку уряду. Постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2012 № 21 не визначено строки реагування на звернення громадян, подані через контактний центр [9]. Окрім того адміністративний порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності у сфері захисту довкілля має безсумнівні переваги порівняно з судовою формою порушеного інтересу. До таких переваг, як правило, відносять доступний розмір розгляду скарги (відповідно до статті 23 Закону України «Про звернення громадян» такий розгляд здійснюється безоплатно, тоді як з запровадженням змін до Кодексу адміністративного судочинства України впроваджуються

підвищені розміри стягнень за судовий розгляд адміністративної справи); відносно оперативний строк розгляду скарги порівняно з судовим, що складає максимально в окремих випадках 45 календарних днів (стаття 20 Закону «Про звернення громадян»)[10, с. 22].

Отже, необхідно зазначити, що процеси реалізації права на захист у сфері охорони довкілля вимагають систематизаційних змін, зокрема, уніфікації адміністративних процедур розгляду звернень громадян.

Література

1. Голосніченко І. П. Правовий інститут адміністративного оскарження в регулюванні діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKPI_soc_2012_2_25.pdf

2. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 року *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

3. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_015.

4. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

5. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.

6. Водний кодекс України : Закон України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

7. Кодекс України про надра : Закон України від 27 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.

8. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2402.

9. Про затвердження Положення про Національну систему опрацювання звернень до органів виконавчої влади та Типового положення про контактний центр Автономної Республіки Крим, області, м. Києва і Севастополя : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2012 № 21 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*, 2012. № 5. Ст. 171.

10. Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади / Практичний посібник. Дрогобич : Коло, 2009. 112 с.

Анотація

Шепель М. А. Способи вирішення адміністративних спорів у сфері захисту права людини на безпечне довкілля. – Стаття.

У статті автором піднімаються питання визначення юрисдикції адміністративного суду з вирішення спорів щодо використання природних ресурсів в Україні. Визначено, що розгляд публічно-правових спорів у сфері використання природних ресурсів допускається

в судовому та досудовому порядках. До досудовим способом вирішення публічно-правових спорів у сфері використання природних ресурсів віднесено адміністративний порядок розгляду таких скарг. Наголошено на необхідності забезпечення запобігання корупційних ризиків при вирішенні публічно-правового спору в сфері використання охорони навколишнього природного середовища, запропоновані шляхи вирішення проблеми забезпечення прозорості і неупередженості прийняття управлінських рішень. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-процедурного законодавства в сфері розгляду спорів з питань використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Визначено особливості розгляду і вирішення адміністративних спорів у сфері захисту екологічних прав громадян. Автором визначені юрисдикційну і Неюрисдикційна способи захисту порушених прав громадян на безпечне довкілля. Охарактеризовані процедури розгляду і вирішення спорів у сфері захисту навколишнього природного середовища в адміністративному порядку. Зроблено акцент на необхідності активізації реформацийних процесів впровадження електронних форм подачі звернень громадян у зв'язку із захистом прав на безпечне довкілля.

Ключові слова: адміністративний спір, адміністративний порядок, звернення громадян, медіація, публічно-правовий спір, природні ресурси, юрисдикція.

Аннотация

Шепель М. А. Способы решения административных споров в сфере защиты права человека на безопасную окружающую среду. – Статья.

В статье автором поднимаются вопросы определения юрисдикции административного суда по разрешению споров по использованию природных ресурсов в Украине. Определено, что рассмотрение публично-правовых споров в сфере использования природных ресурсов допускается в судебном и досудебном порядках. К досудебным способам решения публично-правовых споров в сфере использования природных ресурсов отнесены административный порядок рассмотрения таких жалоб. Подчеркнута необходимость обеспечения предотвращения коррупционных рисков при решении публично-правового спора в сфере использования охраны окружающей природной среды, предложены пути решения проблемы обеспечения прозрачности и беспристрастности принятия управленческих решений. Обоснована необходимость дальнейшего совершенствования административно-процедурного законодательства в сфере рассмотрения споров по вопросам использования природных ресурсов и обеспечения экологической безопасности. Определены особенности рассмотрения и решения административных споров в сфере защиты экологических прав граждан. Автором определены юрисдикционные и неюрисдикционные способы защиты нарушенных прав граждан на безопасную окружающую среду. Охарактеризованы процедуры рассмотрения и решения споров в сфере защиты окружающей природной среды в административном порядке. Сделан акцент на необходимости активизации реформационных процессов внедрения электронных форм подачи обращений граждан в связи с защитой прав на безопасную окружающую среду.

Ключевые слова: административный спор, административный порядок, обращение граждан, медиация, публично-правовой спор, природные ресурсы, юрисдикция.

Summary

Shepel M. A. Ways to address administrative disputes in the field of protecting human rights to a safe environment. – Article.

In the article, the author raises questions of determining the jurisdiction of an administrative court to resolve disputes on the use of natural resources in Ukraine. It was determined that the consideration of public law disputes in the field of the use of natural resources is allowed in the judicial and pre-trial order. The pre-trial methods of resolving public law disputes in the use of natural resources include the administrative procedure for dealing with such complaints. The necessity of ensuring the prevention of corruption risks in resolving a public law dispute in the field of the use of environmental protection was emphasized, ways to solve the problem of ensuring transparency and impartiality of managerial decisions were proposed.

The necessity of further improving the administrative and procedural legislation in the field of the settlement of disputes regarding the use of natural resources and ensuring environmental safety is substantiated. Features of consideration and resolution of administrative disputes in the field of protection of environmental rights of citizens are determined. The author defines jurisdictional and non-jurisdictional ways of protecting the violated rights of citizens to a safe environment. Administrative procedures for the consideration and resolution of disputes in the field of environmental protection are described. Emphasis is placed on the need to intensify the reform processes of introducing electronic forms of filing citizens' appeals in connection with the protection of rights to a safe environment.

Key words: administrative administrative law, administrative law, mass of people, media, public law, natural resources, jurisdiction.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.7

А. С. Вербієць

*здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ БУРШТИНУ – КРОК ВПЕРЕД, ДВА НАЗАД

Актуальність теми. В остання декілька років питання незаконного видобутку та реалізації бурштину із регіональної проблеми українського полісся, яке розташоване на території Волинської, Рівненської та Житомирської областей переросло в загальнодержавну правову, соціально та економічну проблему, що привертає до уваги все українське суспільство та яке вимагає шляхи її вирішення. Сутність зазначеної проблеми полягає у тому що питання незаконного видобутку та реалізації бурштину на даний час вийшло із під контролю місцевої влади та правоохоронців завдання яких є запобігання та протидія незаконному видобутку та реалізації бурштину-сирцю.

Стан наукової розробки. Питання правового урегулювання видобутку бурштину-сирцю досліджено такими вченими як В. Баранова, А. Вдовиченко, В. Галунько, Р. Граб, О. Гулак, П. Єрмаков, О. Сурілова, О. Ремезова тощо.

Виклад основного матеріалу. Законодавче забезпечення, тобто регулювання суспільних відносин має вирішальне значення для забезпечення прозорості та порядку функціонування державних органів, взаємовідносин між громадянами та державою. Нормативне забезпечення створює основи та підґрунтя будь-якої без виключань діяльності. Сьогодні вже не один рік в українському суспільстві йде мова про легалізацію видобутку бурштину-сирцю, про те мова про зазначене питання не виходить за межі розробки законопроекту. Вказана нормативна не визначеність не тільки шкодить для розвитку добувної галузі пов'язаної із видобуванням та реалізацією бурштину-сирцю, а й призводить до породження справжнього хаосу на територіях де здійснюється його незаконний видобуток. На даний час вже очевидно, що без нормативного забезпечення добувної діяльності бурштину-сирцю, не можливо розв'язати гордієвий вузол невизначеності бурштинової проблеми в Україні. Лише за допомогою створення законодавчого поля у сфері взаємовідносин пов'язаних із видобування та реалізацією бурштину-сирцю, можливо вирішити ряд загальновідомих проблем:

забезпечити місцеве населення постійною легальною роботою, суттєво збільшити наповнення державного бюджету, зупини існуюче беззаконня, що відбувається у північних районах українського суспільства, стабілізувати та в деякій мірі покращити екологічну ситуацію в місцях де здійснюється незаконне видобування бурштину-сирцю, створити сприятливий інвестиційний клімат надрокористування в сфері видобування бурштину-сирцю, сприяти розвитку сіл, міст та містечок по поблизу яких здійснюється видобування бурштину-сирцю.

Крім того варто зауважити, що питання нормативно-правового забезпечення видобування бурштину-сирцю була приділена не одна наукова думка, що обґрунтовувалась науковцями оперуючи тими чи іншими суб'єктивними підставами.

Як зазначає В. Галунько, настав момент, коли всі розумні учасники протиправного ланцюга видобутку бурштину не хочуть жити в страху – жити по-старому. Старателі хочуть легалізації їхньої діяльності й гарантії відповідних прав. Чиновники – гідних зарплат. У протиправному механізмі нелегального видобування бурштину всі учасники є одночасно особами, які вчиняють протиправні діяння, і постраждалими. Необхідна реформа системи видобутку бурштину [1, с. 77].

О.О. Сурілова зазначає, що на жаль, усі намагання ввести видобуток бурштину в правове русло досі були безуспішними. Убачається, що причиною цього є хибні підходи до вирішення проблеми, намагання вирішити її за допомогою створення правових механізмів регулювання видобутку бурштину у відриві від механізмів забезпечення сталого розвитку бурштиноносного регіону України [2, с. 120].

А. Вдовиченко, П. Єрмакова, О. Ремезової, наголошують на тому, що суттєвих законодавчих проблем із налагодження легального видобутку і переробки бурштину в Україні немає. Є проблема влади на всіх рівнях — від депутата сільської ради до найвищих посадових осіб і депутатів ВР, які із суто шкурних інтересів наполегливо перешкод-

жають легалізації одного із найприбутковіших для держави видів діяльності [3].

На думку О.В. Гулака та Р.А. Гриба питання організаційно-правового упорядкування видобутку бурштину в Україні наразі є просто «кричущими», оскільки здійснюється переважно поза правовим руслом, приносячи страшної наруги екології. Втім проблемні питання стосуються як і відсутності відповідного закону чи то його тривалою процедурою прийняття, так і складністю організації та контролю за видобутком бурштину в межах існуючого законодавства насамперед через його недоліки та все ще масивну бюрократію та корупцію, особливо на регіональному рівні [4, с. 186].

Про те необхідно наголосити, що попри наукову обґрунтованість законодавче забезпечення видобування бурштину-сирцю все ще стоїть на місці, але задля справедливості варто вказати, що спроби легалізації цієї діяльності були.

Перші кроки нормо впорядкування бурштинової діяльності було закладено у 1992 році президентом України, який видав розпорядження «Про охорону і використання Клесівського родовища бурштину у Рівненській області», яким зобов'язував Кабінет міністрів вжити заходів з організації належної охорони і видобутку бурштину виключно державними підприємствами. Розпорядження чинне дотепер, але державну монополію на видобуток бурштину було скасовано 18 жовтня 2005 р. змінами до Закону «Про підприємництво» [5, с. 11].

Після цього довгий час питанню законодавчого забезпечення видобування бурштину-сирцю, не приділялось належної уваги доки 29.12.2009 до Верховної Ради України не надійшов законопроект № 5497 «Про бурштин», який 09.09.2010 року був прийнятий Верховною Радою України. Зазначений законопроект унормовувалась бурштиноводобувна діяльність, визначались основні цілі та завдання закону, порядок отримання дозволів та їх призупинення, повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр у галузі видобутку бурштину-сирцю та поводження з ним на родовищах та проявах, які не мають промислового значення та повноваження інших суб'єктів правовідносин у сфері видобування бурштину.

Крім того Закон України «Про бурштин» визначав основні правові, економічні, організаційні та екологічні засади діяльності та регулює відносини, пов'язані з особливостями користування надрами для видобутку бурштину-сирцю, а також реалізацією, зберіганням, перевезенням та обробкою бурштину-сирцю на території України, з метою недопущення несанкціонованого видобутку бурштину-сирцю, забезпечення вимог охорони довкілля, розвитку галузі обробки бурштину-сирцю, підвищення зайнятості населення [6].

Проте, за результатами розгляду проекту закону «Про бурштин» Президентом України на його думку було відмічено, що в ньому не визначено механізм системного розв'язання існуючих проблем у названій сфері. Законом пропонується врегулювати лише окремі проблемні питання, але й у цьому випадку запропоновані підходи не є прийнятними через неузгодженість із нормами Конституції України, а також Кодексу України про надра, Земельного кодексу України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», інших законодавчих актів, які є основоположними у відповідній сфері правового регулювання. Запровадження такого неузгодженого регулювання створить конкуренцію норм законодавчих актів, що на практиці призведе до неоднакового застосування закону до різних суб'єктів господарювання, а отже, і до порушення їх прав. За таких обставин Закон України «Про бурштин» не може бути підписано [7].

В подальшому зазначений проект закону, який унормував суспільні відносини у сфері видобування бурштину-сирцю з пропозиціями Президента України було скеровано до Верховної Ради України, якою останній було відхилено. Вказана нормативна невизначеність не тільки стала наріжним каменем в зазначеній сфері, а й привела до загострення ситуації, яку ми споглядаємо сьогодні, суть якої зводиться до однієї простої аксіоми чим більше очікується прийняття закону, як було визначено легалізацію бурштину, тим менше буде придатних місць для його належного та продуктивного добування.

На цей час у Верховній Раді України зареєстрований законопроект «Про видобування та реалізацію бурштину» № 1351-1, про те його прийняття в найближчому майбутньому годі уявити та перспектива прийняття туманна, це пов'язано як із певними недоліками законопроекту так і з відсутністю єдиної думки щодо розв'язання бурштином проблеми. Така невизначеність у прийнятті вкрай необхідного закону завдає непоправної шкоди довкіллю, призводить до втрат державному бюджету та потурає криміналізації ситуації у сфері надрокористування.

Література

1. Галуцько В.В., Правовий стан і напрями законодавчого вдосконалення видобутку бурштину в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 1. С. 75-81.
2. Сурілова О.О. Правове регулювання видобутку бурштину. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2018. Том XXII. С. 120-129.
3. Вдовиченко А., Єрмаков П., Ремезова О. Закон про бурштин. Грабіжники заплачуть і заплатять... податки з награваного? URL: https://dt.ua/energy_market/zakon-pro-burshtin-grabizhniki-zaplachut-i-zaplatyat-podatki-z-nagrabovanogo_.html.

4. Гулак О. В., Граб Р. А. Проблемні питання організаційно-правового упорядкування видобутку бурштину в Україні: виклики сьогодення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право.* 2015. Вип. 218. С. 183-188.

5. Баранова В. О. Актуальні проблеми законотворчості у сфері легалізації видобутку бурштину. *Проблеми легалізації видобутку бурштину місцевими жителями* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11 вересня 2015 р.) / Ред. кол. В. В. Галунько, І. В. Гиренко, О. Ю. Дрозд, С. О. Короед та ін. К. : «МП Леся», 2015. С. 11-16.

6. Закону «Про бурштин» (проект) від 09.09.2010 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF48P00G.html.

7. Пропозиції до Закону України «Про бурштин». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/BF48P000.html.

Анотація

Вербісць А. С. Легалізація бурштину – крок вперед, два назад. – Стаття.

У статті визначена законодавча необхідність правового унормування забезпечення видобування бурштину-сирцю на території України, розгляну особливості формування законодавчого забезпечення цієї діяльності. Проаналізовано законодавчі ініціативи щодо врегулювання видобутку бурштину-сирцю на території України. Також проведено аналіз наукових поглядів щодо проблематики відсутності законодавчого врегулювання видобутку бурштину-сирцю на території України.

Ключові слова: бурштин-сирець, видобування, надрокористування, законодавче забезпечення, довкілля.

Аннотация

Вербиец А. С. Легализация янтаря – шаг вперед, два назад. – Статья.

В статье определена законодательная необходимость правового нормирования обеспечения добычи янтаря-сырца на территории Украины, рассмотрены особенности формирования законодательного обеспечения этой деятельности. Проанализированы законодательные инициативы по урегулированию добычи янтаря-сырца на территории Украины. Также проведен анализ научных взглядов по проблематике отсутствия законодательного урегулирования добычи янтаря-сырца на территории Украины.

Ключевые слова: янтарь-сырец, добычи, недропользования, законодательное обеспечение, окружающей среды.

Summary

Verbiets A. S. Legalization of amber – a step forward, two back. – Article.

The article identifies the legislative need for legal regulation of raw amber mining in Ukraine, considers the peculiarities of the formation of legislative support for this activity. Legislative initiatives to regulate raw amber mining in Ukraine are analyzed. An analysis of scientific views on the issue of the lack of legislative regulation of raw amber mining in Ukraine was also conducted.

Key words: raw amber, extraction, subsoil use, legislative support, environment.

УДК 343.14

Д. М. Кратко
здобувач ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

ОЦІНКА ДОКАЗІВ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ВИСНОВКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВИЙ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Оцінка доказів за своїм змістом не може і не повинна розглядатися окремо від інших елементів процесу доказування, що дозволяє позиціонувати її як логічне продовження перевірки доказів і визначати як розумову діяльність особи, що веде провадження у кримінальній справі. У доктрині доказового права відсутня єдність думок щодо винятковості гносеологічної природи оцінного етапу кримінального процесуального доказування. Якщо переважна більшість вчених процесуалістів не заперечують того факту, що оцінка як вид розумової діяльності підпорядкована загальним закономірностям формальної логіки, то наявність у неї правового компонента визнається далеко не всіма фахівцями. Наприклад, С.В. Курильов вказує, що «як розумовий процес оцінка доказів не може регулюватися законом ні за змістом, ні за формою, і підпорядкування судової оцінки (мислення) законам логіки існувало б навіть у тому випадку, якби це не було встановлено правовими нормами» [1, с. 37]. Аксіологічну природу оцінного етапу доказування підтримує і Г.М. Резнік, за твердженням якого в якості цілей мисленнєвої логічної діяльності виступають встановлення допустимості, належності, достовірності та достатності доказів для визнання доведеними фактів у справі, що встановлюються [2, с. 77]. Вважається, що наведені судження не вільні від критики з двох причин. По-перше, вони характеризують оцінку доказів винятково як логічну операцію, яка здійснюється у свідомості суб'єкта доказування та не знаходить жодного зовнішнього вираження. При такому підході названий етап доказування втрачає зв'язок з іншими його елементами і не має жодної юридичної сили, що не відповідає спільній меті доказування. По-друге, за межами подібних міркувань залишається інша, особливо значуща сторона оцінки доказів - вчинення уповноваженою особою процесуальних дій, через які розумова діяльність знаходить зовнішнє відображення. До таких можуть бути віднесені, наприклад, повідомлення особі про підозру, складання підсумкового документа, яким завершується стадія досудового розслідування (обвинувального акта, відповідної постанови), підтримання державного обвинувачення у судовому розгляді, здійснення захисту, постановлення вироку. Саме вчинення передбачених законом процесуальних дій та прийняття рішень, як проміжних, так і підсум-

кових, вказують на взаємозв'язок оцінки доказів і обґрунтування висновків у кримінальному провадженні, через які «розумова діяльність об'єктивується і стає надбанням інших учасників процесу» [3, с. 49]. Таким чином, оцінка доказів являє собою діалектичну єдність гносеологічної і кримінальної процесуальної діяльності.

Відсутність уніфікованого підходу до питання про зміст розглянутого етапу доказування зумовлює той факт, що в спеціальній літературі немає однастайності у тлумаченні відповідної дефініції. Прихильники відсутності у даного етапу доказування правового компонента визначають оцінку доказів як розумову діяльність, логічну операцію, що виражається в оціночних судженнях [4, с. 84]. Їх опоненти кажуть про неї як про правову, регламентовану законом діяльність, вкладаючи у відповідне поняття кілька смислових значень – «підсумковий вирішальний висновок» [5, с. 14] і «процес формування цих висновків» [6, с. 463]. Як уже було зазначено, ми погоджуємося з «компромісною позицією», суть якої полягає в єдності мисленнєвого і процесуально-правового компонентів оцінки доказів. У зв'язку з чим в її змісті виділяють внутрішню і зовнішню сторони [7, с. 13]. Перша полягає в тому, що в процесі оціночної діяльності учасники кримінального процесу проводять логічні операції з аналізу таких властивостей доказів як належність і допустимість. Зовнішня сторона оцінки доказів виражається в тому, що названі логічні операції проводяться у межах кримінальних процесуальних відносин, відповідно, оцінці підлягають лише ті фактичні дані, які отримані в установленому законом порядку. Крім того, як уже було зазначено, результати оцінки підлягають об'єктивному відображенню в процесуальних документах. У зв'язку з цим, вважаємо, що обґрунтування висновків у кримінальній справі може детермінуватися як невід'ємна частина оцінки доказів, що характеризує її зовнішню сторону, яка передує прийняттю певного процесуального рішення.

Все вищевикладене дозволяє стверджувати, що оцінка доказів являє собою розумову діяльність суб'єктів доказування, спрямовану на встановлення належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, яка здійснюється у встановленій кримінальним процесуальним законом формі з подальшим викладенням її результатів у відповідних кримінальних процесуальних актах.

Якщо гносеологічна сторона оцінки доказів підпорядковується загальними законами теорії пізнання, то правова її сторона знаходить формальне вираження в нормах Кримінального процесуального кодексу України. В основі правового регулювання всього процесу доказування лежить поняття оцінки доказів, закріплене у ст. 94 КПК України. З точки зору аналізу кримінальної процесуальної складової етапу оцінки доказів, є доцільним розглянути зміст даного поняття більш докладно.

Суб'єктами оцінки доказів законодавець вважає суд, слідчого суддю, прокурора, слідчого. Подібний підхід, на наш погляд, обумовлений тим, що обґрунтування висновків у кримінальному провадженні, а також прийняття процесуальних рішень входять до кола повноважень зазначених осіб. Проте навіть з цих позицій наведений перелік є не повним, оскільки в ньому відсутні керівник слідчого підрозділу і начальник оперативного підрозділу, які наділені правом, давати вказівки, що визначають хід розслідування, здійснюючи при цьому оцінку доказів, наявних у кримінальному провадженні.

Можливість оцінки доказів іншими суб'єктами доказування, які відстоюють в кримінальному процесі свій особистий або представляють інтерес іншої особи, законодавцем не передбачена. У спеціальній літературі подібний підхід піддається критиці [8, с. 108], яка аргументується загальними положеннями теорії доказів, які передбачають участь у доказуванні всіх суб'єктів, чий процесуальний статус передбачає право тим чи іншим способом представляти докази. На користь зазначеної позиції можна навести такі аргументи.

По-перше, змагальна форма сучасного кримінального процесу передбачає рівність сторін перед законом і судом (ст. 22 КПК України), що стосовно до доказування конкретизується шляхом надання підозрюваному, обвинуваченому, захиснику, а також потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві та їх представникам можливості брати участь в збиранні доказів або об'єктів, які згодом можуть бути визнані доказами (ст. 93 КПК України).

По-друге, відсутність у них законної можливості оцінювати докази виглядає не логічно в зв'язку з реалізацією зазначеними особами інших прав (наприклад, заявляти клопотання, оскаржити дії та рішення особи, що веде провадження у кримінальній справі, брати участь в судовому засіданні тощо), де неминуче здійснюється оцінка доказів, з метою аргументації своєї позиції. Так, заявляючи клопотання про допит свідків, провадження експертизи, надаючи слідчому або суду предмети і документи, підозрюваний і потерпілий виходять з оцінки вивчених ними доказів, як недостатніх для ухвалення законного і обґрунтованого рішення. Або ж, приносячи скарги з приводу порушень

процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій, вони тим самим ставлять під сумнів допустимість доказів, отриманих в їх результаті [9, с. 82].

По-третє, відсутність у числі суб'єктів оцінки доказів потерпілого, який самостійно підтримує обвинувачення в судовому засіданні (у разі, коли прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення) шляхом: представлення доказів і участі у їх дослідженні; викладу суду своєї думки по суті обвинувачення, а також з інших питань, що виникають у процесі судового розгляду; реалізації права висловлювати суду пропозиції про застосування Кримінального Закону та призначенні обвинуваченому покарання тощо виглядає очевидними законодавчими прогалинами.

Ми поділяємо точку зору В.М. Бикова про необхідність суттєвого розширення законодавчого переліку суб'єктів оцінки доказів [10, с. 66-69], і пропонуємо викласти частину 1 статті 94 КПК України в такій редакції: «Учасники кримінального процесу оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на сукупності наявних у кримінальному провадженні доказів, керуючись при цьому виключно законом».

Основою оцінки доказів в теорії доказового права визнається внутрішнє переконання, яке розглядається в двох аспектах: як метод оцінки доказів і як її результат. При цьому слід зазначити, що подібний підхід поділяється не всіма вченими процесуалістами, частина з яких тлумачать його виключно як результат оціночної діяльності [11, с. 266]. Ми вважаємо, що внутрішнє переконання є, перш за все, методом оцінки доказів, який має універсальний характер, так як чітко регламентований законом у статусі принципового становища і є єдиним для всіх стадій кримінального процесу. Формування внутрішнього переконання здійснюється на основі приписів закону, зокрема про предмет доказування (ст. 91 КПК України), засобах доказування (ст. 84 КПК України), а також правилах оцінки доказів (ст. 94 КПК України). Прояв внутрішнього переконання всупереч зазначеним нормам і приписами, тягне за собою постановлення незаконного вироку. Цілком очевидно, що ігнорування об'єктивної складової методу внутрішнього переконання робить процес пізнання обставин кримінального провадження ірраціональним, а його подальший рух - незаконним і необґрунтованим. Разом із тим важливу роль у формуванні внутрішнього переконання відіграє і суб'єктивна складова, оскільки суб'єкт, що пізнає - це особистість зі своєю життєвою позицією, соціальною активністю, ставленням до права і законності. З урахуванням даної складової, законодавець наказує суб'єкту доказування оцінювати докази, керуючись законом.

Як уже було зазначено, внутрішнє переконання є не лише методом, але і результатом оцінки доказів. Із цих позицій воно не має можливості універсальності, оскільки залежить від того, на якій стадії кримінального процесу здійснюється відповідна діяльність. Це такий стан свідомості суб'єкта доказування, коли він вважає зібрані докази достатніми для прийняття того чи іншого процесуального рішення, впевнений у правильності свого висновку і, готовий до практичних дій у відповідності з отриманими знаннями. Впевненість у достовірності встановлення обставин провадження характерна не для всіх стадій кримінального процесу. Зокрема для початку досудового розслідування достатньо обґрунтоване припущення про наявність в діянні, про вчинення якого надійшла заява (повідомлення), ознак кримінального правопорушення. У той же час про попередню і остаточну оцінку можна говорити стосовно доказування на різних етапах провадження в межах однієї стадії процесу. Так, оперативний працівник, слідчий дають остаточну оцінку лише у підсумку досудового розслідування. У процесі досудового провадження, за відсутності всієї сукупності доказів, необхідних для складання обвинувального акту (відповідної постанови) зазначені посадові особи вдаються лише до попередньої оцінки доказів, яка зазвичай відображає ймовірне знання.

Ще однією складовою поняття оцінки доказів є положення ч. 2 ст. 94 КПК України, відповідно до якої юридична сила доказів вважається рівною. Жоден доказ не має наперед встановленої сили. Чинністю цього положення, законодавець формулює лише загальні правила оцінки доказів, в той час як значення кожного з них визначається суб'єктом доказування самостійно за своїм внутрішнім переконанням.

Література

1. Курильов С.В. Доказування і його місце в процесі судового пізнання. *Праці Іркутського державного університету ім. О.О. Жданова*. Іркутськ: Кн. Вид-во, 1955. Т. 13. С. 37-67.
2. Резнік Г.М. Внутрішнє переконання при оцінці доказів. М. Юридична література, 1977. 118 с.
3. Маслова М.В. сутність Кримінально-процесуального доказування в умовах змагального судочинства. *Сучасне право*. 2015. № 6. С. 48-50.
4. Костенко Р.В. Проблеми правових наслідків порушення правил допустимості доказів в кримінальному процесі. *Сучасне право*. 2014. № 8. С. 83-89.
5. Громов Н.А., Зайцева С.А. Оцінка доказів у кримінальному процесі. М. Пріор, 2002. 128 с.
6. Теорія доказів в Радянському кримінальному процесі. Відп. ред. Н.В. Жогін. М. Юридична література, 1973. 736 с.

7. Бозров В.М., Костовська Н.В. Оцінка доказів у кримінальному судочинстві. *Світовий суддя*. 2012. № 9. С. 9-18.

8. Орлов Ю.К. Проблеми теорії доказів у кримінальному процесі. М. Юрист, 2009. 175 с.

9. Шефер С.А. Докази і доказування у кримінальних справах: проблеми теорії і правового регулювання. М. Норма, 2008. 175 с.

10. Бигов В.М. Свобода оцінки доказів за Кримінально-процесуальним Кодексом України. *Право і політика*. 2004. № 9. С. 66-69.

11. Теорія доказів в Радянському кримінальному процесі. Відп. ред. Г.М. Міньковський, А.Р. Ратінов, В.Г. Танасевич, О.О. Ейсман 2-е вид., випр. і дод. М. Юридична література, 1973. 736 с.

Анотація

Кратко Д. М. Оцінка доказів та обґрунтування висновків у кримінальному провадженні: правовий та гносеологічний аспект. – Стаття.

У цій статті, на основі вивчення великого обсягу бібліографії, автор аналізує оцінку доказів, як один з етапів процесу доказування в межах провадження по кримінальній справі. Проведене дослідження дозволяє йому запропонувати авторське визначення оцінки доказів і зробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного Кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: доказ, процес доказування, суб'єкт доказування, оцінка доказів, кримінальний процес, доказове право.

Аннотация

Кратко Д. М. Оценка доказательств и обоснования выводов в уголовном производстве: правовой и гносеологический аспект. – Статья.

В этой статье на основе изучения большого объема библиографии автор анализирует оценку доказательств как один из этапов процесса доказывания в рамках производства по уголовному делу. Проведенное исследование позволяет ему предложить авторское определение оценки доказательств и сделать конкретные предложения по совершенствованию действующего Уголовного процессуального законодательства.

Ключевые слова: доказательство, процесс доказывания, субъект доказывания, оценка доказательств, уголовный процесс, доказательственное право.

Summary

Briefly D. M. Assessment of evidence and substantiation of conclusions in criminal proceedings: legal and epistemological aspect. – Article.

In this article, based on the study of an extensive bibliography, the author analyzes the assessment of evidence as one of the stages of the evidentiary process in criminal proceedings. The study allows him to propose an author's definition of the evaluation of evidence and make concrete proposals to improve the current criminal procedure legislation.

Key words: proof, process of proof, subject of proof, evaluation of evidence, criminal process, evidentiary law.

УДК 343.9.02

О. М. Марейченко
здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА БАНДИТИЗМУ

Постановка проблеми. У сучасних реаліях забезпечення громадської безпеки в Україні є одним із пріоритетних напрямків роботи правоохоронних органів, оскільки в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації та інших негативних викликів, що на сьогодні постають перед вітчизняним суспільством, досить складно підтримувати належний рівень її забезпечення. Однак, така робота повинна проводитись за допомогою різних інструментів. Одним із таких інструментів є вдосконалення кримінально-правової регламентації відповідальності за злочини проти громадської безпеки, зокрема, і за бандитизм. Це обумовлено тим, що посягання озброєних злочинних угруповань на життя, здоров'я і власність окремих громадян, а також на майно юридичних осіб створюють атмосферу напруженості та формують у громадян уявлення про відсутність захисту з боку правоохоронних органів і тим самим сприяють дестабілізації суспільства. Внаслідок чого громадськість і держава у цілому буде більш вразливим для впливу різних негативних факторів.

Стан дослідження. На рівні кандидатських дисертацій кримінально-правові дослідження бандитизму в Україні здійснювали: І.В. Іваненко: «Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження» (Одеса, 2003); І.І. Радіонов: «Кримінальна відповідальність за бандитизм» (Харків, 2004), М.М. Чорний: «Бандитизм за кримінальним правом України» (Київ, 2005), В.В. Бедриківський: «Кримінологічна характеристика та заходи запобігання бандитизму» (Київ, 2010); Ю.Г. Гаврилов «Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації» (Запоріжжя, 2017).

Безперечно, що наукові здобутки вищезазваних вчених містять багато положень, що є корисними для практичного застосування, однак, незважаючи на це, деякі питання регламентації кримінальної відповідальності за бандитизм не знайшли однозначного вирішення. Так, на нашу думку, існує коло проблем, розв'язанню яких слід приділити увагу, а саме встановленні ознак суб'єктивної сторони бандитизму, що і є **метою цієї статті**.

Виклад основного тексту. З аналізу диспозиції ст. 257 КК України випливає, що для бандитизму у всіх трьох формах його вчинення обов'язковою складовою суб'єктивної сторони виступає вина. Для такої ж форми вчинення розгляданого злочину, як організація банди, обов'язковою ознакою

виступає також і мета – напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Про важливість встановлення вини у кожному злочині, зокрема і бандитизмі, свідчить положення, закріплене у ст.62 Конституції України, відповідно до якого «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [1].

Законодавче визначення вини закріплено у ст.23 КК України: «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності» [2]. Оскільки бандитизм відноситься до злочинів, що вчиняються у співучасті, то він є умисним злочином, що впливає з диспозиції ст.26 КК України. Таким чином, слід з'ясувати з яким видом умислу може бути вчинено розглядааний злочин: прямим, непрямим або можливо обидва види.

Бандитизм є злочином з формальним складом, оскільки його суспільно-небезпечні наслідки перебувають поза межами складу злочину. З огляду на це ми підтримуємо думку, що оскільки різниця у виді умислу полягає у ставленні суб'єкта злочину до наслідків, то, зважаючи на таке законодавче формулювання, злочин з формальним складом може бути вчинений лише з прямим умислом, тому що належить до числа злочинів, «прямоумисний» характер яких впливає з їх опису у законі [3, с. 47]. Диспозиція ч.2 та ч.3 ст.23 КК України підтверджує цю тезу. Отже бандитизм відноситься до злочинів, що можуть бути вчинені лише з прямим умислом.

Однак, з урахуванням того, що між формами вчинення бандитизму є суттєва різниця у сутності діянь та суб'єктному складі, доцільним вбачається проаналізувати зміст прямого умислу для кожної форми вчинення цього злочину окремо.

Для початку зазначимо, що такий аналіз ми будемо здійснювати за допомогою загальноприйнятого у вітчизняному кримінальному праві виділення у складі прямого умислу інтелектуальних та вольових ознак.

Як зазначає Р.В. Вереша «у межах розгляду питання про ознаки умислу при вчиненні злочинів із формальним складом виникає проблема визначення виду вини у злочинах з усіченим складом, до яких відноситься і бандитизм. ... Ці злочини

мають надзвичайно високий ступінь суспільної небезпечності, але з кваліфікацією вказаних діянь згідно зі ст. 24 КК України на практиці можуть виникнути проблеми, оскільки ознаки умисної форми вини для злочинів з усіченим складом (як для різновиду злочинів із формальним складом не визначені) [4, с. 214-215].

Тому при розгляді даного питання ми підтримуємо позицію В.А. Ломако, що інтелектуальна ознака умислу в злочинах з формальним складом включає лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, ставлення ж до наслідків тут не виникає та й не може виникнути. А вольова ознака у злочинах з прямим умислом обмежується бажанням вчинення конкретної дії чи бездіяльності [5, с. 174].

Тлумачення змісту інтелектуальної ознаки не вирізняється однотайністю серед вчених. Так, на думку В.О. Навроцького, усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння повинно означати, що:

«- особа розуміє, якою є оцінка його діяння з позицій держави і суспільства;

- це розуміння має місце не внаслідок чітких сторонніх роз'яснень, умовлянь, переконань, а через інтелектуальну діяльність самої особи, є її самоусвідомленням;

- особа на момент вчинення злочину вважає, що її діяння становить суспільну небезпечність – є загрозливим для держави і суспільства, суперечить їх корінним інтересам, які підлягають кримінально-правовій охороні» [6, с. 277].

З цього випливає, що особа, яка вчиняє умисний злочин обов'язково повинна усвідомлювати кримінальну протиправність свого діяння. Цю позицію обґрунтовували ще у часи Російської імперії, зокрема такі відомі вчені, як О.Ф. Кістяківський [7, с. 408] та М.С. Таганцев [8, с. 13]. А серед вітчизняних її підтримують, зокрема, такі вчені, як П.А. Воробей [9, с. 11], О.О. Дудоров [10, с. 113] та В.О. Навроцький [6, с. 279].

Прихильники іншої позиції вважають, що «обізнаність стосовно кримінальної відповідальності не є обов'язковою передумовою усвідомлення суспільно небезпечного характеру посягання» [6, с. 277]. До них належать, зокрема, такі радянські та вітчизняні вчені як: Р.В. Вереша [4, с. 220], П.С. Дагель [11, с. 14], Ю.А. Демидов [12, с. 216-217], П.С. Матишевський [13, с. 172], А.О. Пінаєв [14, с. 115].

На нашу думку, слід підтримати позицію саме цих науковців, оскільки у ч.2 ст.68 Конституції України прямо зазначено, що: «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [1]. А про достовірність та дійсність певного розуміння особою положень законодавства можна буде говорити лише у тому разі, якщо це буде свідчити сам злочинець. Проте, згідно з ч.1 ст.63 Конститу-

ції України, будь-яка особа, що є учасником кримінального судочинства, має право відмовитися давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Крім того, підозрюваний та обвинувачений не несе кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України). Тобто сприйняття першої позиції дозволить винним особам виправдовуватись, що вони нібито не усвідомлювали протиправності діяння.

З цього випливає, що знання положень кримінального закону кожною фізичною осудною особою презюмується, оскільки прийняття протилежної позиції призведе до того, що правоохоронним органам необхідно буде доводити той факт, що злочинці ознайомлені хоча б у загальних рисах з положеннями КК України, що виглядає досить складним завданням.

Як правильно зазначає Р.В. Вереша: «Усвідомлення протиправності діяння може включатись у ознаку усвідомлення при умислі, але обов'язковою вона не є (за винятком випадків, прямо передбачених у нормах КК України)» [4, с. 220]. Однак з диспозиції ст. 257 КК України такої обов'язкової умови не випливає, тому особа, яка вчиняє бандитизм не зобов'язана усвідомлювати його протиправність.

Отже, для з'ясування інтелектуального моменту прямого умислу у формальних злочинах, зокрема і у бандитизмі, необхідно звертати увагу на розуміння суб'єктом злочину фактичної сторони вчинюваного ним діяння, своєї ролі у вчинюваному злочині, а також всіх обставин, що характеризують об'єктивні ознаки цього суспільно небезпечного діяння.

Тому ми згодні з І.І. Радіоновим, що інтелектуальний момент умислу при бандитизмі, перш за все, характеризується усвідомленням особою того факту, що вона є організатором або іншим учасником банди або, не перебуваючи в складі банди, вчиняє напад спільно з бандою. У будь-якому разі обов'язковим є усвідомлення наявності банди, яке може бути здійснено через усвідомлення ознак, які її характеризують [15, с. 141].

До таких ознак, як ми з'ясували при розгляді поняття банди, слід відносити стійкість, організованість, спільність діяльності учасників банди, озброєність, наявність у її складі декількох суб'єктів злочину та мету – вчинення нападу (-ів) на фізичних або юридичних осіб.

На думку І.І. Радіонова «усвідомлення стійкості як ознаки банди включає усвідомлення її кількісної та якісної ознак. Усвідомлення кількісної ознаки стійкості означає розуміння тієї обставини, що учасники банди зорганізувалися для вчинення двох або більше злочинів, до складу яких слід віднести як безпосередньо вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи

на окремих громадян, так і злочини, які вчинюються з метою забезпечення банди або вчинення окремого нападу зброєю, іншими знаряддями чи засобами вчинення злочину тощо. Усвідомлення якісної ознаки стійкості характеризується усвідомленням наявності організаційної єдності учасників банди, розподілу функцій між ними, а також усвідомлення наявності єдиного плану злочинної діяльності банди, відомого всім учасникам банди» [16, с. 14]. Однак, таке розуміння вченого призводить до змішування з усвідомленням такої ознаки банди, як організованість. Тому в даному випадку слід спиратись на саме поняття стійкості, що проявляється, зокрема, «у відносній постійності та стабільності складу банди, у наявності між її членами достатньо міцного та довгого взаємозв'язку» [17, с. 45].

Тому усвідомлення стійкості означає, що особа розуміє, що вона є членом злочинного угруповання, яке здатне забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть його дезорганізувати, як із внутрішньої сторони, так і зі зовнішньої. Організатор банди повинен усвідомлювати, що він створює таку стабільну злочинну групу, яка буде здатна ефективно протистояти дестабілізуючим факторам. А особа, яка бере участь у нападі, вчинюваному бандою повинна усвідомлювати, що вона вчиняє напад разом із такою стійкою злочинною групою, що має стабільний, відносно незмінний склад.

Стосовно змісту усвідомлення зорганізованості банди, то слід виходити з того її розуміння, що ми з'ясували раніше. Це означає, що учасник банди повинен усвідомлювати той факт, що банда є упорядкованою, тобто добре налагодженою групою осіб, всю діяльність якої спрямовано на вчинення нападів на фізичних або юридичних осіб. При цьому усвідомлення налагодженості означає, що така особа розуміє, що між діями членів банди всі дії узгоджені, існує певний розподіл ролей, всі члени банди здатні виконувати різні завдання, що стоять перед групою, залежно від можливостей кожного учасника. Організатор банди повинен усвідомлювати, що він створює добре налагоджене злочинне угруповання, всю діяльність якого буде спрямовано на вчинення нападів на фізичних або юридичних осіб. Особа ж, яка бере участь у нападі, вчинюваному бандою повинна усвідомлювати, що вона вчиняє напад разом із добре налагодженим злочинним угрупованням, у якому всі дії учасників узгоджені між собою.

Усвідомлення спільності діяльності учасників банди, на думку І.І. Радіонова, полягає у тому, що «особа, яка організувала банду, або бере участь у банді чи у нападі, вчинюваному бандою, усвідомлює, що створення банди та (або) участь ній, є діяльністю суспільно небезпечною, оскільки

створює умови для вчинення у подальшому нападів на підприємства, установи, організації або на окремих громадян, тобто являє собою посягання на громадську безпеку. Такі особи розуміють як суспільну небезпечність власної поведінки, так і суспільну небезпечність банди в цілому як єдиного цілісного механізму заподіяння шкоди шляхом нападів на підприємства, установи, організації або на окремих громадян» [16, с. 13-14]. Слід відмітити, що вчений не розтлумачив особливості усвідомлення спільності іншими учасниками банди, крім організатора. Крім того, усвідомлення суспільної небезпечності діяння не є основним при усвідомленні спільності, оскільки і при вчиненні крадіжки одноособово будь-яка особа не може не усвідомлювати суспільну небезпечність свого діяння.

Також І.І. Радіонов вважає, що таке усвідомлення «складається з наступних елементів: 1) кожен з учасників банди докладає відповідних зусиль, вносячи свій внесок у створення та (або) злочинну діяльність банди, що ставить перед собою мету досягнення певних цілей через вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 2) дії кожного з учасників спрямовані на досягнення спільного, єдиного та неподільного результату – через вчинення нападів на підприємства, установи та організації чи на окремих осіб досягти мети діяльності банди; 3) дії кожного з учасників банди перебувають у необхідному причинному зв'язку з фактом існування банди та зі злочинами, які ця банда вчинює» [15, с. 142]. Однак у даному випадку вчений не конкретизує суб'єктивну сторону діяння, а перелічує об'єктивні ознаки.

На нашу думку, усвідомлення спільності діяння можна розкрити крізь призму трьох форм його вчинення.

Таким чином при організації банди організатор усвідомлює, що він приймає участь у її організації з метою нападу на фізичних чи юридичних осіб, а також той факт, що всі інші учасники також своїми діями приймають таку участь та усвідомлюють кінцеву мету такої діяльності. При цьому він передбачає, що у разі такої узгодженої діяльності всіх учасників банду буде організовано і вона почне своє існування, та буде спроможна вчиняти відповідні напади.

При участі у банді кожен із учасників банди усвідомлює, що він приймає участь у забезпеченні її існування з метою нападу на фізичних чи юридичних осіб, або у самому факті нападу, а також той факт, що всі інші учасники також своїми діями приймають таку участь та усвідомлюють кінцеву мету діяльності або участь у нападах. Також кожен учасник банди обов'язково повинен передбачати, що у разі такої узгодженої діяльності всіх її учасників, банда буде існувати і матиме змогу вчиняти відповідні напади.

А при участі у нападі, вчинюваному бандою, особа, яка не є членом банди усвідомлює, що вона приймає участь у нападі, що вчиняється бандою та передбачає, що у разі її дій, узгоджених з діями інших учасників банди, напад буде здійснено.

Щодо усвідомлення озброєності, то вона, на думку І.І. Радіонова «матиме місце за умови усвідомлення учасниками банди або особами, що беруть участь у вчинюваному бандою нападі, можливості застосування зброї як під час нападів, так і за інших обставин, пов'язаних з існуванням та діяльністю банди» [16, с. 14]. Також, у разі якщо, зброя виявиться лише у одного з нападників і ніхто з інших членів банди про це не знав, і про це не було відповідної завчасної домовленості, то складу злочину «бандитизм» в таких діях відповідно до чинного законодавства бути не може через відсутність ознаки озброєності [18, с. 33]. Крім того, на нашу думку, кожен організатор або учасник банди повинен також обов'язково усвідомлювати, що у нього або хоча б у одного з членів банди є у наявності така, що придатна для використання за цільовим призначенням, зброя: холодна або вогнепальна, або бойові припаси, вибухові речовини чи вибухові пристрої. Також ці особи повинні передбачати можливість не тільки застосування, але й використання зброї під час запланованого нападу. А особа, яка бере участь у вчинюваному бандою нападі повинна усвідомлювати, що у злочинній групі, разом з якою вона вчиняє напад хоча б у одного з її членів є така зброя та передбачати, що цю зброю може бути застосовано чи використано під час запланованого нападу.

Для усвідомлення наявності у складі банди декількох суб'єктів злочину, на думку І.І. Радіонова, «мінімальним є наявність взаємної освіченості хоча б між двома суб'єктами цього злочину за умови, що учасник банди або особа, яка вчиняє злочин спільно з бандою усвідомлюють наявність в банді не менш, ніж трьох учасників, які є особами фізичними, осудними та досягли 14-річного віку [15, с. 142]. На нашу думку, для організатора банди та її учасника мінімальною кількістю взаємної обізнаності про інших членів банди має бути особисте розуміння, що її членами є ще два учасники. Тоді як для особи, яка не є членом банди, але бере участь у нападі, вчинюваному такою бандою, достатньо наявності взаємної ознайомленості і з одним із членів банди. Але одночасно така особа повинна усвідомлювати, що у складі злочинної групи, у нападі разом з якою вона бере участь, є як мінімум три особи, наділені ознаками суб'єкта цього злочину.

Усвідомлення мети – вчинення нападу (-ів) на фізичних або юридичних осіб слід розуміти за допомогою поняття нападу, що вчиняється бандою. В такому разі учасник банди повинен усвідомлювати, що у складі банди він буде брати участь у рап-

товому протиправному насильницькому посяганні на фізичних чи юридичних осіб або належне їм майно. При цьому учасник банди повинен передбачати, що такий напад може поєднуватись із загрозою заповідання, а так само безпосереднім заповіданням смерті або фізичної чи психічної шкоди будь-якого ступеня тяжкості потерпілим фізичним особам. Те ж саме повинна усвідомлювати і особа, яка не є членом банди, однак планує взяти участь у нападі, що буде вчиняти банди. А організатор банди також повинен усвідомлювати, що він створює банду саме для вчинення таких нападів.

Аналізуючи вольовий момент прямого умислу при бандитизмі слід врахувати думку Р.В. Верещі, що умисна форма вини – це психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним злочину, за якого інтелектуальний момент виражається у свідомому ставленні до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – у цілеспрямованості злочинної діяльності [4, с. 212].

У злочинах з формальним складом, а тим більше з усіченим, до яких відноситься і бандитизм, як правильно зазначає В.А. Ломако: вольова ознака умислу повинна визначатися психічним ставленням суб'єкта до суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, тому вона виявляється не тільки в усвідомленні об'єктивно існуючої суспільної небезпечності діяння, а й у бажанні вчинити таке діяння [5, с. 174].

Тобто вольовий момент прямого умислу при бандитизмі полягає у цілеспрямованій діяльності учасників банди на вчинення нападів. Організатор банди бажає створити таке злочинне угруповання, щоб воно було спроможне вчинити такі напади. А особа, яка бере участь у вчинюваному бандою нападі бажає приймати участь у такому нападі та досягти його результату, що був заздалегідь запланований учасниками банди.

Також суб'єктивна сторона бандитизму має таку обов'язкову ознаку як мета діяльності банди взагалі і кожного з її членів, зокрема, – здійснення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб [18, с. 33]. Мета дозволяє відмежувати організацію озброєної банди від інших, схожих за ознаками злочинів, а також з'ясування мети дає можливість правильно кваліфікувати вчинене [19, с. 57].

Вітчизняні науковці під метою злочину в основному розуміють певне уявлення про бажаний результат, заради досягнення якого особа вчиняє суспільно небезпечне діяння [5, с. 190].

На думку І.І. Радіонова, при бандитизмі мета має усвідомлюватися особами, які створюють банду, беруть участь у її діяльності або у вчинюваному нею нападі. Разом із тим, ця мета є лише проміжною, оскільки через її досягнення учасники банди або інші особи, які беруть участь у нападі спільно з бандою, прагнуть досягнути інших

цілей [15, с. 148]. Як з цього приводу зазначає Ю.Г. Гаврилов, що «у конкретних випадках напади, чинені бандою, можуть відбуватися з метою скоєння вбивств, заподіяння шкоди здоров'ю осіб, зґвалтування, захоплення заручників, викрадення людей, заволодіння майном громадян і організацій, знищення або пошкодження майна, підпорядкування впливу банд певних територій або осіб тощо [20, с. 141]. Однак, такі цілі можна визначити лише після встановлення об'єкту нападу банди, і це у свою чергу дозволить додатково кваліфікувати такий напад за статтями Особливої частини КК України, що передбачають відповідальність за відповідні діяння: ст. ст.115, 147, 152, 187 та ін. Проте саме для бандитизму, як складу злочину, у всіх його формах вчинення, напади на фізичних або юридичних осіб є головною метою.

При чому, як правильно зазначає Р.Л. Чорний: «Своєрідною підставою об'єднання осіб у стійку, озброєну групу для спільної реалізації цієї мети виступають внутрішні спонукання кожного з співучасників, тобто мотиви, з яких організатор створює банду, а інші суб'єкти вступають до неї або беруть участь у запланованих нападах» [21, с. 156]. Слід зазначити, що мотив, як ознака суб'єктивної сторони злочину не є конструктивною ознакою бандитизму.

Мотив вчинення злочину можна визначити як внутрішнє спонукання, яке штовхнуло особу на вчинення злочину [5, с. 301]. Такі мотиви можуть бути як суспільно негативні (низькі) (користь, ревності, помста, заздрість) або суспільно нейтральні (образа у зв'язку з діями потерпілого, сором), так і суспільно позитивні (бажання допомогти потерпілому, співчуття, бажання виконати службовий наказ чи доручення) [22, с. 265-274; 23, с. 29].

Щодо співвідношення мотиву і мети злочину ми підтримуємо позицію А.О. Пінаєва, що досить часто мотив і мета злочину частково або повністю співпадають, оскільки мотив обумовлює діяння особи, спрямовані на задоволення певної потреби, а мета виражає кінцеву спрямованість цього діяння [14 с. 156].

Тобто мотиви організаторів та учасників банди можуть бути дуже різними. Наприклад, Ю.В. Солопанов, Г.Г. Криволапов та інші зазначають, що бандитизм може вчинюватись і з хуліганських мотивів [24, с. 258]. А В.І. Шакун та С.С. Яценко виділяють також серед мотивів бандитизму помсту [25, с. 282].

Однак, не будучи обов'язковою ознакою вчинення розгляданого злочину цілком правильним буде визнати, що мотиви вчинення бандитизму можуть впливати лише на питання призначення розміру покарання.

Наприклад, як зазначає Р.Л. Чорний, «виходячи із змісту ч. 2 ст. 66 Кримінального кодексу України такий мотив, як острах перед можливою

помстою зі сторони членів банди у разі відмови особи від взяття участі в нападі, може визнаватись таким, що пом'якшує покарання, відтак вчинення, скажімо, бандою нападу на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату відповідно до п. 3 ч.1 ст. 67 КК виступає обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність» [21, с. 157].

Висновки. Узагальнення судової практики стосовно бандитизму свідчить про те, що у понад 90% випадків учасники банд керувались корисливими мотивами, тобто бажанням незаконно збагатитися, покращивши таким чином своє матеріальне становище злочинним шляхом.

Тобто поряд з головною метою бандитизму, що полягає у вчиненні нападів на фізичних або юридичних осіб, можна визначити також кінцеву мету створення та існування банд – незаконна нажива або збагачення у разі якщо злочин було вчинено з корисливих мотивів. Однак у кожному конкретному випадку слід визначити мотивацію та кінцеву мету кожного з організаторів та учасників банди, оскільки така кінцева мета, також як і мотив кожного з учасників банди, може суттєво вплинути на розмір призначеного судом покарання, враховуючи положення ст.66 та ст.67 КК України. У правильному визначенні мети і мотивації має, зокрема, допомогти спрямованість вчиненого бандою нападу та фактично вчинене при цьому діяння.

Отже, для бандитизму у всіх трьох формах його вчинення обов'язковою складовою суб'єктивної сторони виступає вина у формі прямого умислу. Для такої ж форми вчинення розгляданого злочину, як організація банди, обов'язковою ознакою виступає також і мета – напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-ВР>.
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 31.
3. Злобин Г.А. Никифоров Б.С. Умысел и его формы. М.: Юрид. лит., 1972. 264 с.
4. Вереща Р.В. Проблемы субъективной стороны состава злочину: дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.08. К., 2017. 583 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право 2015. 528 с.
6. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
7. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая. 3-е изд., печ. без перемены со 2-го. Киев: Ф. А. Иогансон, 1891. 892 с.

8. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть Общая. Кн. 1: Учение о преступлении. Санкт-Петербург: Типогр. Стасюлевича, 1874–1880. Вып. 2. 1878. 324 с.

9. Воробей П.А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України. К., 1999. 32 с..

10. Дудоров О.О. Про інтелектуальну ознаку умислу податкового злочинця. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. Вип. 1 (121). С. 110-115.

11. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: 715 «Уголовное право и уголовный процесс». Ленинград, 1969. 34 с.

12. Демидов Ю. А. Сознание общественной опасности деяния как признак умышленного преступления. Труды ВЮЗИ. 1967. Т. 8: Статьи аспирантов ВЮЗИ. С. 215–224.

13. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 1999. 512 с.

14. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая: «О преступлении». Х.: Юридический Харьков, 2001. 289 с.

15. Радіонов І.І. Кримінальна відповідальність за бандитизм: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 210 с.

16. Радіонов І.І. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 18 с.

17. Гаврилов Ю.Г. Стійкість як ознака банди. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 78. С. 41–48.

18. Іваненко І.В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2003. 232 с.

19. Викторов Б.А. Цель и мотив в тяжких преступлениях. М.: Госюриздат, 1963. 82 с.

20. Гаврилов Ю.Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 221 с.

21. Чорний Р.Л. Бандитизм за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 236 с.

22. Дагель П.С. Классификация мотивов преступления и ее криминологическое значение // Некоторые вопросы социологии и права (Материалы науч.-теор. конф.). Иркутск, 1967. С. 265-274.

23. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. Монографія. К.: Атіка, 2002. 144 с.

24. Советское уголовное право: Общая и особенная части / Солопанов Ю.В., Криволапов Г.Г., Худяков Е.А., Васильев И.М. М.: Юридическая литература, 1981. 463 с.

25. Шақун В.І., Яценко С.С. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. К.: Правові джерела, 1998. 1088 с.

Анотація

Марейченко О. М. Суб'єктивна сторона бандитизму. – Стаття.

У статті встановлено, що для бандитизму у всіх трьох формах його вчинення обов'язковою складовою суб'єктивної сторони виступає вина у формі прямого умислу. Для такої ж форми вчинення розгляданого злочину, як організація банди, обов'язковою ознакою виступає також і мета – напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Ключові слова: злочин, покарання, громадська безпека, бандитизм, підстави криміналізації, інтереси суспільства.

Аннотация

Марейченко А. М. Субъективная сторона бандитизма. – Статья.

В статье установлено, что для бандитизма во всех трех формах его совершения обязательной составляющей субъективной стороны выступает вина в форме прямого умысла. Для такой же формы совершения рассматриваемого преступления, как организация банды, обязательным признаком выступает также и цель – нападение на предприятия, учреждения, организации либо на отдельных лиц.

Ключевые слова: преступление, наказание, общественная безопасность, бандитизм, основания криминализации, интересы общества.

Summary

Mareichenko O. M. The subjective side of banditry. – Article.

The article found that for all three forms of banditry, committing guilt in the form of direct intent is a mandatory component of the subjective side. For the same form of crime as a gang, the target is also to attack an enterprise, institution, organization or individual.

Key words: crime, punishment, public safety, banditry, grounds for criminalization, public interest.

УДК 343.35:328.185:316.422

О. Л. Макаренко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії і теорії держави та права,
заступник декана з міжнародної діяльності
юридичного факультету
Запорізького національного університету

АНТИКОРУПЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ ВПЛИВУ НАРОДУ НА ПАРЛАМЕНТ

Постановка проблеми. Парламент перетворює соціальні правила в правові норми. Його правові акти (законодавчі акти та інші) стають основою для правотворчої роботи всіх інших органів публічної влади. Важливими в його діяльності залишаються також представницька, легітимізаційна, ідеологічна, фінансово-бюджетна, контрольна та інші функції. Виконання цих функцій визначає соціальну роль парламенту, його коефіцієнт детермінації соціального розвитку на основі перманентного і повсюдного забезпечення загальнолюдських цінностей. У конституційно-правовій аксіосфері та політичних практиках історично усталеною стала верховність влади парламенту, уповноважених народом парламентарів у визначенні обсягу конституційних прав громадян та обсягів публічних повноважень уряду [1, с. 314] та судів. Відповідно у кореляційному зв'язку такий розвиток перебуває з ефективною роботою парламенту – якісним, професійним, узгодженим виконанням покладених на парламент повноважень, заснованих на захисті інтересів усіх соціальних груп [2, с. 105], відповідно до сучасних умов і тенденцій цивілізаційного розвитку, як на глобальному, так і на глокальному рівнях. Хоча йому об'єктивно протистоїть масштабна корупція й нестача доброчесності, як серед членів парламенту, так й серед екстернальних (від лат. *externus* – зовнішній; англ. *externality*) осіб та груп впливу на них. Водночас найкращим бар'єром для корупції є добре працюючий парламент, який забезпечує прозорість і звітність. Національний парламент, інститут громадських представників, служить основою демократичного суспільства. Уособлюючи вищу політичну владу в країні і контролюючи інстанцію, парламент бореться з корупцією за допомогою чіткого і справедливого законодавства, включаючи ефективний державний контроль. Перед національними парламентами стоїть першочергове завдання модернізувати і спростувати правила й адміністративні процедури, виражені у законах, і перевіряти відповідність між різними нормативними документами з метою усунення мотивів для корупції. Вони покликані розробляти й ухвалювати законодавство для відповідних санкцій проти тих, хто залучений в корупцію, і

вдосконалити механізм контролю [3, с. 15]. Однак наразі в Україні парламент поряд з судами, правоохоронними органами та іншими структурами публічної адміністрації залишається найкорумпованішою сферою [4, с. 167]; реальна корупція в нашій країні починається з парламенту («люди платять до 5 млн доларів, щоб стати народним депутатом для чого? Щоб отримувати 15-20 тисяч гривень зарплати? Ні! Для політичної корупції і призначення чиновників» [5]); поширене хабарництво, в результаті якого некомпетентні (некваліфіковані) громадяни з волі парламенту і/або регіональних представницьких органів влади з легкістю обіймають високі посади в державі [6, с. 167]. На цьому часто наголошується під час публічних виступів та у науковій літературі.

Мета статті – розкрити антикорупційну спрямованість трансформації публічно-правових інститутів впливу народу на парламент.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретична актуальність роботи виявляється у підвищеній увазі вчених до вищевказаної проблематики. Предметом дослідження С. К. Бостана, С. Д. Тихомирова, А. І. Погорелової, М. І. Козюбри, Т. О. Коломовець, О. Д. Тихомирова, В. М. Шаповала та багатьох інших вітчизняних вчених стали питання форми держави; принципів, тенденцій розвитку, напрямів вдосконалення, конституційної реформи; Н. В. Кудерської – парламентської демократії; та ін. Вчені зі США, Португальської Республіки та інших Західних країн, а саме: П. Кеннеді, М. Раш, Дж. С. Розас, М. Ріль, Ж. М. де Агуар і Сільва, М. Уїлер-Бут присвятили свої праці загальнотеоретичним й методологічним питанням права, у т. ч. ролі парламенту у його творенні і застосуванні, К. Блідук, Д. Олівер, Г. Дрюрі – автономії й підзвітності парламенту, відповідальності членів парламенту, юридичних консультацій для парламенту, процедурам парламентського контролю із забезпечення прав людини; Дж. Блондель, Р. Кац, Р. Сіннотт, П. Свенссон, Б. Весселс – загальній теорії правових відносин між населенням та Європейським парламентом, національними парламентами та європейською інтеграцією; П. Ліч, А. Дональд – взаємозв'язку діяльності парламенту та прав лю-

дини: на прикладі України, Румунії, Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії (далі – Великобританія), Королівства Нідерландів, Федеративної Республіки Німеччині (далі – ФРН); А. Кнапп, Ю. Мені – виборам, партійній системі, політичній динаміці регіоналізації та іншим питання публічної влади у Великобританії, Французькій Республіці, Італійській Республіці, ФРН, Королівстві Іспанії, ЄС; та ін. Науковці з РФ та інших країн також дослідили питання функцій, моделей та інших питань теорії парламентаризму (В. М. Ліпужіна, В. В. Маклаков, А. О. Мішин, І. М. Рязанцев, О. Л. Сисолятіна, В. Є. Чіркін); загальнотеоретичне дослідження інституту парламентаризму в системі взаємовідносин держави і суспільства (В. В. Крамський); поняття «ефективність» та його критерії в діяльності парламенту; кваліфікаційні вимоги до депутатів (О. С. Литвинова, А. Д. Сальніков); парламент Швеції (М. О. Могунова); парламентаризм Ізраїлю (В. П. Воробйов, І. О. Чайко); політичні процеси законотворення (К. М. Шульман) та ін.

Основний зміст роботи. Багато робіт про різні аспекти парламентаризму, роботи парламенту, демократії, механізму та апарату публічної влади змістовно описові, де формулюються поняття, перераховуються різні думки, факти, створюються діаграми, таблиці, статистичні та інші дані. Водночас когнітивна цінність таких робіт обмежена, вона не сягає рівнів пропозиції дієвих варіантів вирішення наявних проблем та визначення тенденцій розвитку досліджуваних феноменів, зокрема з протидії корупції, що надалі ефективно виявляють себе як на етапах антикорупційного нормопроекування, так й у практиках правозастосування цих норм. Наприклад, у Греції з 2013 р. до основних напрямків Національного стратегічного плану дій по боротьбі з корупцією було внесено заходи з ухвалення кодексу поведінки для членів парламенту і збільшення складу контрольно-ревізійної комісії, яка здійснює перевірку фактів подачі декларацій про майно і доходи, а також проведення кампаній з підвищення інформованості громадськості в області боротьби з корупцією та вжиття заходів щодо підвищення транспарентності та посилення підзвітності органів державної влади. У Румунії антикорупційне реформування парламенту, який ретельно стежить за забезпеченням прозорості та підзвітності діяльності державних структур, передбачало прийняття Кодексу поведінки для парламентаріїв і внесення змін і доповнень до Закону «Про статус депутатів і сенаторів», що спрямовані на створення парламентської дисципліни, прозорості роботи, декларування власності, елімінацію конфлікту інтересів, розширення знань, необхідних для ефективного здійснення депутатських повноважень. Ця робота проводилася двома коміте-

тами парламенту з правових питань і Об'єднаним комітетом по статусу депутатів і сенаторів з урахуванням зауважень парламенту ЄС та інших європейських інститутів, за участі представників громадянського суспільства Румунії [3, с. 9-10]. Водночас обидві країни займають відповідно 67 і 61 місце в індексі сприйняття корупції 2018 р.

Відкликання депутатів, вплив на них через масові виступи громадян та інші форми контролю над членами парламенту складають зміст юридично прийнятних способів стимулювання доброчесності у парламенті, його належної роботи в інтересах суспільства. Юридично розроблений механізм протидії корумпованості та зумовленої нею депутатської неефективності – це пряме народовладдя. При цьому практична значущість референдуму не абсолютна, оскільки традиційними проблемами на референдумах стають: а) некомпетентність громадян в питаннях, з приводу яких вони висловлюють свою волю і думку; б) легка маніпульованість свідомістю пересічних громадян з питань референдуму; в) висока вартість його організації і проведення, в силу не пристосованості у багатьох сучасних країн технічних можливостей нейтралізації цього фактору за рахунок використання ресурсів інтернету і спеціального програмного забезпечення, наприклад, електронна пошта, соціальні мережі у всесвітній павутині Інтернету («СМС» Computer Mediated Communication Systems) одні з найважливіших технологій спілкування [7, с. 125] сучасного суспільства. Утім, як влучно підкреслив Ш. Монтеск'є, що при всіх перевагах теоретичної конструкції, відповідно до якої влада належить народу, її практичне втілення як в великих, так і в малих державах пов'язане з непереборними труднощами, тому «необхідно, щоб народ робив за допомогою своїх представників все, чого він не може робити сам» [8, с. 292-293].

Окрім референдуму конструктивний діалог громадян (їх груп) з парламентом, рівно як й з іншим органом публічної влади, спрямований на прийняття неупереджених, доброчесних й раціонально/духовно зважених рішень для управління країною, відбувається через конституційний краудсорсинг (crowdsourcing constitutional). Це спосіб прийняття публічно-владних рішень за допомогою механізмів, закріплених у конституції та інших законах за посередництва Інтернету та інших інформаційних систем (у тому числі інтерактивних) для вирішення проблем прав людини, структури державного механізму та виконання державою своїх функцій, що використовується громадянами та державою. Серед позитивних рис конституційного краудсорсингу виокремлюємо здатність масово поєднувати громадян, отримувати правові позиції та інші їхні думки, вираз відношення до підходів і змістовного наповнення варіантів вирішення соціальних проблем.

Він уможливорює збереження й поширення величезної кількості інформації, елімінує проблему обмеженого спектру впливу громадян, їхньої неохопленості під час всенародного волевиявлення. Головним чином, завдяки цій спроможності ця конституційна система містить відносно відкриті для громадян ресурси за показниками змістовного наповнення, розповсюдження інформації та контролю змісту з боку держави, і ця особливість долає проблеми як дистанціювання громадян від політичної арени, так й обмеження їхньої вільної участі і свободи дій у політичному житті власної країни. Перевагами цього інституту впливу народу на парламент вважаємо наступні риси: 1) оперативність – передача/ публікування та прийняття повідомлень від громадян відбувається своєчасно й без затримки, яка могла б нівелювати актуальність та ефективність реагування населення на події й впливу на них. На відміну від традиційних інститутів прямої демократії (референдумів та виборів органів публічної влади), невід’ємним атрибутом яких стає розтягненість у часі, а, відповідно й вразливість, як з боку внутрішніх, так й серед зовнішніх ворогів, які, для прикладу, потребують часу для впровадження інструментів інформаційної, телекомунікаційної та інших видів гібридної війни, цифровий конституційний краудсорсинг таких проблем навіть потенційно не має, оскільки його процедури виключно стиснені у часі й швидко дають публічній владі народний мандат для ухвалення важливих для суспільних інтересів рішень; 2) інструментарій (інформаційні інтерактивні та інші системи комунікації тощо) краудсорсингу дозволяє зробити публічну політику більш доступною для громадян, розширити їхні знання та знаходити істину або принаймні краще розуміння соціальних питань, що, в свою чергу, дозволяє конструктивно критично обговорювати їх, робити раціональний вибір й визначати важливість громадянського впливу на рішення парламенту, його законодавчу, зовнішньополітичну та інші види діяльності. Надання інформації є демократичною метою само по собі, і формати, доступні через комп’ютери, можуть бути більш привабливими для втягнення більшої кількості громадян до вірного вирішення проблем нації, перетворення публічної політики на доступний громадянам формування у них націєутворюючих життєздатних правових установок і переконань як результату виключно свідомої діяльності культурної еліти, яка, розглядаючи себе виразником духовних інтересів усіх прошарків населення, на основі переробки історично сформованих елементів етнокультури формує такі ідеали, цінності та стандарти, які, з одного боку, через упізнаваність сприятимуть культурній гомогенізації національної спільноти, а з іншого – відповідатимуть основним стандартам соціокультурного розвитку

(національної культури) [9, с. 133-134]; 3) конституційно унормований інститут краудсорсингу на загальнодержавному чи місцевих рівнях – це спосіб легітимного впливу через електронні обчислювальні пристрої (персональний комп’ютер, стільниковий сенсорний телефон чи інший засіб, що має відповідне програмне забезпечення) на парламент, що зручний для громадян, більшість яких об’єктивно від природи індиферентна і/або вкрай нерозбірлива до політичної соціальної активності у класичних формах демократії – виборів, мітингів, зборів та ін.; 4) інтерактивність – здатність населення впливати на парламентаріїв адресно й доцільно, підбираючи дії, слова, інтонації і формулювання, для того щоб одержати потрібну реакцію, відповідь, рішення (communicators), а також передавати свою творчу енергію для творення публічної політики, її структурно-поступального, змістовного та ідеологічного наповнення, наступництва у поколіннях, у т. ч. тих, які, будучи частиною нації, виїхали за межі рідної країни з економічних, політичних чи інших причин. Онлайн дискусії дозволяють оперативно верифікувати рішення парламенту на предмет їхньої вірності і/або актуальності для громадян, у т. ч. через отримання конструктивної, виразно й достатньо детально обґрунтованої критики; 5) рівноправність – розширення можливостей для більшої кількості громадян, ніж усталені форми демократичної участі у формуванні та політиці парламенту, адже ціна часу й інших ресурсів на участь в ухваленні законів й інших публічно-владних рішень мінімальна [7, с. 130-132]. Отже, потенціал конституційно унормованого інституту впливу громадян на рішення й добросовісність парламенту через інструменти краудсорсингу великий, здатний надати конструктивної динаміки соціальному розвитку, будучи елементом його відкритості та елімінації корупції, зокрема у публічно-правовій системі нації.

Поряд з референдумом та інноваційними варіантами волевиявлення народу, процедура виборів членів парламенту є ключовим фактором забезпечення його подальшої успішної роботи. В умовах демократичної атмосфери, звичайно, кожен компонент демосу – громадянин – повинен бути членом «демократії» й політичної спільноти [10, с. 507]. Теоретично виборці можуть вибрати найздібніших до соціального розвитку представників нації серед юристів, підприємців, менеджерів, істориків, математиків і представників інших професій. Добросовісність й компетентність (наукові знання, досвід, психологічна готовність та ін.) депутатів повинні стати за підсумками виборів і роботи парламенту умовою для перманентного пошуку, формулювання і прийняття рішень з розвитку суспільства. На практиці ця модель реалізовується далеко не повністю. Факти з життя

різних націй доводять марність спроб населення вибрати депутатів, здатних забезпечити прогрес, елементувати або істотно знизити негативні наслідки соціальних криз, наприклад: а) тероризму в таких високорозвинених країнах як США (наприклад, 11.09.2001), Франція (наприклад, 13.12.2015), Іспанія (11.03.2004), Великобританія (07.07.2005), Україна (з лютого 2014 р. – дотепер в Криму, окремих районах Сходу країни); б) голоду - в окремих країнах Африки, Азії, Карибського басейну; в) світових фінансових криз 1998, 2007-2008 років; г) розвитку терористичних організацій - «ДНР», «ЛНР», «ІдІл», «Аль-Каїда», «Боко хорів» і т.п. Своєчасної й достатньої (за обсягом ресурсів, змістом тощо) протидії цим кризам з боку парламенту не відбулось. Причина цього у безконтрольності з боку населення як формування з числа максимально добросовісних й компетентних, так й роботи парламенту. Вочевидь вибори недостатній інструмент для взаємодії населення і парламенту в умовах побудови суспільства, яке відкрите для перманентного розвитку. Щонайменш інститут парламентських виборів повинен ґрунтовно підживлюватись роботою розгалуженої системи конституційного краудсорсингу й можливістю відкликання громадянами мандату довіри у тих парламентарів, які діють на шкоду загальнолюдським цінностям і розвитку нації, мають низьку ефективність конструктивної участі у парламентській роботі або взагалі спорадично працюють у парламенті. Таке відкликання юридично доцільно зафіксувати на рівні конституції, наприклад, для тих парламентарів, хто займається професійною діяльністю менше, ніж 60% робочого часу; а кожного року відкликати мандат у 10% народних депутатів, чия участь у роботі парламенту виявилася найнижчою, а на їхнє місце обирати нових, таким чином здійснюючи щорічну ротацію й додаючи парламентській роботі більшої якості, конструктивної енергії та ефективності, у підсумку.

Вдосконалення законодавства про вибори парламентарів, рівно як і депутатів місцевих рад, що спрямоване на повсюдне утвердження у парламенті добросовісності й компетентності передбачає врахування наступної політико-правової закономірності. Відсутність формально-юридичних вимог про високий рівень інтелектуальних, емоційно-чуттєвих, вольових і духовних якостей кандидатів у члени парламенту зумовлює на етапі їхнього висунення в рамках процедур виборів велику пропозицію бажаних пересічного або взагалі низького рівня розвитку, що має, відповідно, наслідки у вигляді корупції та домінування інших низьких мотивів під час роботи у парламенті, що жодним чином не забезпечує соціальний прогрес. Хоча встановлення таких вимог об'єктивно обумовлене високими соціальним

призначенням та місією парламентарів; безпрецедентною складністю завдань, які потребують вирішення внаслідок належного виконання ним їхніх трудових обов'язки; рівнем відповідальності. За п'ятибальною шкалою, в якій «0» балів означає елементарний рівень, а «5» балів - максимально високий, надскладний рівень когнітивних та конструктивно-пасіонарних здібностей людини. Всі критерії для парламентарів відповідають п'ятому балу, яким маркуємо рівень психологічного розвитку не стільки аналізу й оцінки, що в тій чи іншій мірі продуктивні, скільки царину творення, де актуальні генеративні та образні здібності, сплетіння вірогідностей й прагматизму [11, с. 873] складають духовну суть законодавчої роботи. У підсумку юридичної фіксації та дотримання вимог до людських і професійних якостей кандидатів у парламентарі матимемо спочатку істотне зниження можливостей для обрання бездарних людей, а потім й ефективну (якісну і своєчасну) роботу парламенту.

За наявності у законах критеріїв відбору кандидатів у парламентарі за ознаками порядності й професійності до виборчих списків потрапляють громадяни, обрання до парламенту яких будь-якою віковою категорією громадян – від наймолодшого до найстаршого – вже відображатиме їхню справжню волю, довіру, переконання у гідності кандидата, убезпечуючи їхній вибір і мандат довіри від властивих тим чи іншим віковій групі, соціальному прошарку виборців інфантильних, наївних, спрощень та психологічних маніпуляцій, дилетантизму тощо. Наприклад, всі країни регулюють нижню межу вікового цензу. Більшість країн в конституційно-правових нормах закріплює право голосу на виборах в парламент з 18 річного віку, хоча існують випадки обґрунтування надання права голосу на парламентських виборах громадянам віком 16 років [12]. Стверджують, що у такому віці людина здатна зробити всьляко осмислений і зважений вибір. Звісно, це твердження вірне за умови, що виборці мають розвиток не нижче рівня розвитку кандидатів в депутати і/або всіх тих осіб, хто переконує виборців проголосувати за таких кандидатів (політичних технологів і т. п.). У будь-якому випадку нижній віковий ценз у 18 років перетворюється на фікцію, якщо не діє концептуально вищеокреслена та іншого змісту норми права, система яких виключає як обман з боку кандидатів у депутати (партій) на етапі виборчого процесу, так і корупційне чи іншого типу ухилення від виконання волі громадян, після їхнього обрання в парламент. Одночасно верхній рівень вікового цензу для втрати або обмеження права голосу на парламентських виборах не встановлено, хоча старість особи, її вікова фізіологічна вразливість [13] найбільш вагомі фактори, що зумовлюють соціально кон-

формістську поведінку виборця під час голосування [14, с. 109]. Цей чинник негативно впливає на темп та якість обробки інформації, звільнення від стереотипів невдач і обманів (можливо численних і/або значущих для них) минулого, волю до реалізації масштабних і/або композиційно складних проектів соціального розвитку, сміливість й віру у таку можливість взагалі, що пропонуються кандидатами у парламент. Сприйняття навколишньої дійсності більшістю виборців похилого віку, не узгоджується з відповідними показниками сприйняття кандидатів в депутати, їхніх агітаторів, які легко пригнічують залишки зазначених громадян, що може мати наслідком надання ними свого голосу далеко не найздібнішому й порядному кандидату у депутати парламенту. При цьому визначити чіткі підстави обмежень верхнього вікового цензу для виборців складно, рівно як запобігти зловживанням і порушенням виборчих прав та життєвих інтересів громадян, які опиняються за межами тих, хто має право голосу. Наприклад, згідно з Конституціями Федеративної Республіки Бразилії (1988 р.; ст. 14), внесення до виборчих списків і голосування є факультативним для громадян старше 70 років; Республіки Еквадор (2008 р.; ст. 62) – голосування є факультативним для громадян старше 65 років.

Політико-правова практика підтверджує, що формування вибору більшістю людей похилого віку вимагає спеціальних додаткових правил, диференційованого підходу комунікації (без ускладненої модерної термінології, засмічення англіцизмами тощо) з ними, щоб потім вони вкотре не розчарувалися, відчуваючи себе обманутими і покинутими, коли в черговий раз їхні інтереси, цінності не враховані і повага до них серед інших членів суспільства не зростає. Власне мова про такі цінності в програмах соціального розвитку кандидатів в депутати (політичних партій) навіть не йде, тому що вони виключно абстрактні. Наприклад, програми кандидатів в депутати не містять детально вичерпних способів виплати для гідного проживання пенсіонерів коштів чи інших реальних алгоритмів їхнього правового й соціального захисту – пенсії в розмірі, який забезпечить повноцінне харчування, відпочинок тощо; якісного медичного обслуговування і ліків; комфортних житлових умов, одягу; а також поваги з боку всіх інших, особистої недоторканності та інших видів безпеки. На жаль, виборці часто роблять висновки щодо політичних уподобань кандидатів, спостерігаючи тільки за їх членством у політичній партії, трактуючи це як достатню підставу для надання йому мандату на представництво їхніх інтересів у парламенті, ігноруючи водночас зміст думок таких кандидатів, артикульованих як до, так й під час передвиборчої агітації [15, с.132].

Висновки. Референдум, конституційно-правовий краудсорсинг, вибори – основні правові інститути впливу на добросовісність та актуальну для публічних інтересів змістовність рішень парламенту, ефект яких, звісно, підсилюється як діяльністю засобів масової інформації, які інформують громадян про проблеми в роботі парламентарів, так й внаслідок мітингів, зборів, масових виступів громадян, різноманітних форм їхнього вігілантизму. Закони, що стосуються таких інститутів, потребують належних експертиз на предмет логіки, правової функціональності (утвердження верховенства права), філологічної витриманості (якості, лаконічності, чіткості/формалізованості норм, зрозумілості, однозначності) та добросовісності, зокрема, вибори до парламенту повинні забезпечувати обрання найздібніших представників нації за критеріями порядності й професійності, максимально враховуючи специфічні риси усіх категорій виборців; інститути референдуму й конституційного краудсорсингу – ухвалення належних рішень діючим парламентом, що враховують найкращі думки населення й забезпечують динамічний соціальний прогрес.

Метою пильності громадян стає забезпечення якісного правового поля, що створюється зусиллями парламенту в результаті законотворчої діяльності, обрання членів уряду, підзаконні акти яких деталізують концептуально заданий у законах алгоритм дій для всіх суб'єктів права. Предметно важливим для публічних інтересів напрямом впливу громадян на парламент через зазначені інститути стає також контроль за справедливим та рівним розподілом накопичених суспільством фінансових ресурсів у публічних бюджетах, як під час планування розподілу коштів, видатків на різні цілі, так впродовж їхнього використання, забезпечення кукібності останнього. Ці інститути покликані виключити такий характерний для парламенту вид недобросовісності як політична корупція – диспропорції публічного фінансування на користь політично лояльних парламентаріїв та інших суб'єктів; лобювання приватних інтересів всупереч інтересам суспільства чи окремих територіальних громад; тощо. При цьому максимально конструктивна ефективність взаємодії парламенту з населенням обумовлена композицією використання класичних форм (виборів, референдуму, мітингів тощо) з інноваційними конституційно-правовими формами (краудсорсинг та його варіації), застосування яких у реальному житті вимагає правових механізмів підвищення рівня правової культури у пересічних громадян, формуванню у них більш зважених і конкретних очікувань від добросовісної роботи парламенту, уявлень про відповідальність за розвиток країни всіх гілок влади і власної участі в ньому.

У будь-якому випадку в законодавстві повинна знайти відображення система тих інститутів, які виключатимуть корупційні деструкції і допоможуть забезпечити баланс між сприйняттям форми і змісту, як парламенту, так і інших органів публічної влади. Вирішення цієї проблеми позитивно вплине на соціальну активність громадян, допоможе їм коригувати свої очікування і дії, а в підсумку підвищить довіру до публічної влади, відкриє можливості для її конструктивного спілкування з народом. Подальшим напрямком досліджень стануть внутрішні правила ефективної роботи парламенту.

Література

1. Ip E. C. The High Court of the People: Popular Constitutionalism in Hong Kong under Chinese Sovereignty. *Law & Policy*. 2014. Vol. 36. # 3. P. 314–338.
2. Литвинова О. С. Понятие «эффективность» и его критерии в парламентской деятельности. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2013. № 5. Ч. 2. С. 101–107.
3. Роль парламентов государств-членов ЧЭС в укреплении правовой основы противодействия коррупции: доклад GA46/LC46/REP/15/r на 46-му Пленарному Засіданні Генеральної Асамблеї ПАЧЕС. 26.11.2015. URL: <http://www.pabsec.org/depo/documents/reports-and-recommendations/ru-rep-lybo2529so.pdf>.
4. Саїнчин О. С. Аспекти протидії корупції в Україні та деяких країнах Європи. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. 31.03.2017 р. Харків: ХНУВС, 2017. С.167-169.
5. Екс-депутат Насіров: Уся корупція в країні починається з парламенту. 21.03.2019. URL: https://zik.ua/news/2019/03/21/eksdeputat_nasirov_usya_koruptsiya_v_kraini_pochynaietsya_z_parlamentu_1534453.
6. Шкурпат О. В. Антикорупційна політика у сфері земельних відносин: історико-теоретичний аналіз: дис. ... канд. наук з держ. управ.: спец. 25.00.01. К., 2018. 240 с.
7. Akdeniz Y., Walker C., Wall D. The internet, Law and society. Harlow: Longman, 2000. 388 p.
8. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения / общ. ред., вступ. статья М. П. Баскина. М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. 799 с.
9. Абдрахманова О. В. Націєтворчі та культуротворчі чинники української культури кін. XIX – поч. XX ст. в контексті модерного історико-філософського дискурсу: дис. ... канд. наук з держ. управ.: спец. 09.00.05. К., 2018. 210 с.
10. Lobeira P. C. J. EU Citizenship and Political Identity: The Demos and Telos Problems. *European Law Journal*. 2012. Vol. 18. # 4. P. 504–517.
11. Franklin K. Sim city: Teaching "Thinking Like a Lawyer" in Simulation-Based Clinical Courses. *New York law school law review*. 2009. Vol. 53. P. 861-875.
12. Wagner M., Johann D., Kritzinger S. Voting at 16: Turnout and the quality of vote choice. *Electoral Studies*. 2012. Vol. 31. P. 372–383.
13. Барська В. Дві людини померли на виборчих дільницях. 25.10.2015. URL: <http://www.slk.kh.ua/www.slk.kh.ua/news/politika/dvi-lyudini-pomerli-na-viborchikh-dilnitsyakh-.html>
14. Goerres A. Why are Older People More Likely to Vote? The Impact of Ageing on Electoral Turnout in Europe. *The British Journal of Politics & International Relations*. 2007. Vol. 9. P. 90–121.
15. Laver M. Legislatures and Parliaments in Comparative Context / Chapter 7 in *The oxford handbook of political economy*, edited by B. R. Weingast, D. A. Wittman. Oxford : Oxford University Press, 2006. P. 121–140 (1094).

Анотація

Макаренков О. Л. Антикорупційна спрямованість трансформації публічно-правових інститутів впливу народу на парламент. – Стаття.

У статті досліджено антикорупційні трансформації публічно-правових інститутів впливу народу на парламент. Визначено, що референдум, конституційно-правовий краудсорсинг і вибори являють собою основні правові інститути впливу на доброчесність та актуальну для публічних інтересів змістовність рішень парламенту, ефект яких, звісно, підсилюється як діяльністю засобів масової інформації, які інформують громадян про проблеми в роботі парламентарів, так й внаслідок мітингів, зборів, масових виступів громадян, різноманітних форм їхнього вігілантизму. Метою пильності громадян стає забезпечення якісного правового поля, що створюється зусиллями парламенту в результаті законотворчої діяльності, обрання членів уряду. Предметно важливим для публічних інтересів напрямом впливу громадян на парламент через зазначені інститути стає також контроль за справедливим та рівним розподілом ресурсів у публічних бюджетах, їхнього планування розподілу, забезпечення кулібності використання. Підсумовано, що закони, що стосуються досліджених інститутів, потребують належних експертиз на предмет логіки, правової функціональності, філологічної витриманості та доброчесності, зокрема, вибори до парламенту повинні забезпечувати обрання найздібніших представників нації за критеріями порядності й професійності, максимально враховуючи специфічні риси усіх категорій виборців; інститути референдуму й краудсорсингу покликані сприяти ухваленню належних рішень діючим парламентом, що забезпечують динамічний соціальний прогрес.

Ключові слова: вибори, доброчесність, законодавство, компетентність, конституційний краудсорсинг, парламент, публічні інтереси, референдум.

Аннотация

Макаренков А. Л. Антикоррупционная направленность трансформации публично-правовых институтов влияния народа на парламент. – Статья.

В статье исследованы антикоррупционные трансформации публично-правовых институтов влияния народа на парламент. Определено, что референдум, конституционно-правовой краудсорсинг и выборы представляют собой основные правовые институты влияния на добродетельность и актуальную для публичных интересов содержательность решений парламента, эффект которых, конечно, усиливается как деятельностью средств массовой информации, которые информируют граждан о проблемах в работе парламентариев, так и в результате митингов, собраний, массовых выступлений граждан, различных форм вигілантизма. Целью бдительности граждан становится обеспечение качественного правового поля, создаваемого усилиями парламента в результате законотворческой деятельности, избрания членов правительства. Предметно важным для публичных интересов направ-

лением влияния граждан на парламент через указанные институты становится также контроль за справедливым и равным распределением финансовых ресурсов в публичных бюджетах, при планировании их распределения, рачительности использования. Подытожено, что законы, касающиеся исследованных институтов, потребует надлежащих экспертиз на предмет логики, правовой функциональности, филологической выдержанности и добродетели, в частности, выборы в парламент должны обеспечивать избрание способных представителей нации по критериям порядочности и профессионализма, максимально учитывая специфические черты всех категорий избирателей; институты референдума и конституционного краудсорсинга призваны способствовать принятию надлежащих решений действующим парламентом, обеспечивая динамический социальный прогресс.

Ключевые слова: выборы, добродетель, законодательство, компетентность, конституционный краудсорсинг, парламент, публичные интересы, референдум.

Summary

Makarenkov O. L. Anti-corruption orientation of public-law institutions transformation of the people influence on the parliament. – Article.

The article reveals the anti-corruption transformations of public-law institutions of the people influence on the parliament. Referendum, constitutional legal crowdsourcing, elections are the main legal institutions influencing the integrity of parliament. They are intended to facilitate the adoption by parliament of relevant public interests and substantive decisions. The effect of these institutions, of course, is exacerbated by the activities of the media, which inform citizens about problems in the work of parliamentarians. It is also facilitated by rallies, meetings, mass speeches by citizens, various forms of vigilantism. Laws regarding such institutions require proper expertise in the fields of logic, legal functionality, philological endurance and integrity. Parliamentary elections should ensure that the most capable representatives of the nation are elected on the basis of honesty and professionalism. It is also important to take into account the specific features of all categories of voters. The institutions of referendum and constitutional crowdsourcing

are designed to guarantee the adoption of appropriate decisions by the incumbent parliament, taking into account the best opinions of the population and ensuring dynamic social progress.

The purpose of vigilance of citizens is to ensure a high-quality legal framework created by the efforts of parliament as a result of legislative activity and the election of members of government whose by-laws detail the conceptually defined algorithm of action for all subjects of law. The direction of influence of citizens on the parliament through these institutions is also of major importance for public interests, as well as control over the equitable and equal distribution of financial resources accumulated by society in public budgets. This is important both when planning the allocation of funds, spending on different purposes, and during their use, ensuring that the latter is coherent. Such institutions are intended to exclude the kind of dishonesty inherent in parliament, namely: political corruption, imbalances of public funding in favor of politically loyal parliamentarians and other actors; lobbying of private interests against the interests of society or individual territorial communities; etc. At the same time, the most constructive effectiveness of parliamentary interaction with the population is conditioned by the composition of the use of classical forms (elections, referendum etc.) with innovative constitutional legal forms (crowdsourcing and its variations). Their application in real life requires legal mechanisms to increase the level of legal culture among ordinary citizens, to form in them more balanced and concrete expectations of the virtuous work of parliament, ideas about responsibility for the development of the country of all branches of government and their own participation in it. It is summarized that in any case the legislation should reflect the system of those institutions that will eliminate corruption and help to balance the perception of form and content of both parliament and other public authorities. Solving this problem will positively affect the social activity of citizens, help them to adjust their expectations and actions, and ultimately increase the trust in public authorities, open opportunities for its constructive communication with the people.

Key words: elections, integrity, legislation, jurisdiction, constitutional crowdsourcing, parliament, public interest, referendum.

УДК 343.211

В. М. Савицька*аспірантка кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***ЗАВІДОМІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Постановка проблеми. Тривалий час в теорії кримінального права не приділяли належної уваги злочинам, основним елементом яких є категорія завідомості, навіть не зважаючи на те, що проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини існували у судовій практиці. Проте останнім часом ця ситуація у кримінально-правовій науці зазнала змін. Провідні науковці України стали приділяти увагу вивченню злочинів проти правосуддя, включати відповідну тематику до планів наукової активності.

Стан дослідження. У зв'язку з активізацією наукових пошуків в даному напрямі протягом останніх років спостерігається поява таких дисертаційних праць, як: «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» (М. В. Сийпlock, 2009 рік); «Примушування давати показання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (В. В. Кончаковська, 2010 рік); «Кримінально-правова характеристика примушування давати показання» (О. О. Вакулик, 2011 рік); «Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, які вчиняються службовими особами органів дізнання та досудового слідства» (А. В. Воронцов, 2011 рік); «Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання» (М. В. Шепітько, 2011 рік.); «Кримінально-правова охорона порядку одержання доказів у кримінальному провадженні» (М. І. Мельніченко, 2016 рік); «Кримінально-правова оцінка порушень, допущених у ході експертної діяльності» (В.В. Рубцов, 2016 рік); «Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них» (Н. Ю. Алексєєва, 2017 рік); «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину» (Р.В. Вереша, 2017 рік); «Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів» (В. М. Нікітенко, 2018 рік).

Без сумніву, роботи цих науковців мають значну наукову і практичну цінність. У них розглянуто окремі теоретичні та прикладні питання кримінальної відповідальності за вказані злочини.

Отже, з одного боку, немає підстав вважати, що сучасні українські дослідники оминають вивчення проблем кримінально-правового регулювання сфери кримінальної відповідальності за злочини, ознакою яких є завідомість. З іншого ж необхідно зауважити: в наведених працях проблематика аналізу ознак завідомості в складах

відповідних злочинів вивчалася лише фрагментарно. Доцільно зауважити, що вітчизняна наука потребує окремого наукового дослідження, яке було б спеціально присвячене вивченню наукової юридичної літератури, законодавчих положень та правозастосовної практики щодо діянь, ознакою яких є завідомість. Тому ця дослідницька праця, спрямована на заповнення прогалини у науковому вивченні завідомості як ознаки складів злочинів, що і є метою цієї статті.

Виклад основного тексту. Словники української мови тлумачать цей термін так: «наперед; заздалегідь, свідомо, завідомо; знаючи наперед» [25, с. 48]. Можна стверджувати, що зміст терміна «завідомий» чітко визначає усвідомленість людиною характеру майбутніх подій. Людині як суспільній істоті притаманні психічна активність, свідомість, самосвідомість, розум, мислення, пізнання, мова тощо. Людина відображає об'єктивну дійсність не лише на рівні психічної активності – у тілесних рухах, жестах, у процесах сприйняття, уваги, уяви, мислення тощо, але і на рівні свідомості. Свідомість – вища форма відображення дійсності, сукупність психічних процесів, з допомогою яких це відбувається. Свідомість – це властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що тривають у ньому, своїх дій, у попередньому накресленні їх і передбачення наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю [1, с. 189].

У теорії кримінального права завідомо невинною особою визнають: особу, притягнуту як обвинуваченого, яка або взагалі не вчиняла злочин, або вчинила не той злочин, у вчиненні якого її звинувачують (Бокоч І. М.) [2, с. 77-81]. Схоже визначення запропонував М.А. Кауфман. Він вважає, що завідомо невинною має визнаватися особа: 1) якщо події злочину взагалі не було; 2) якщо в діянні відсутні ознаки складу злочину, 3) якщо потерпілому інкримінується злочин, вчинений іншою особою [3, с. 66]. На думку П.В. Тепляшина, наявність ознаки «невинності» особи необхідно констатувати у випадках, коли особа притягнута до кримінальної відповідальності: незважаючи на те, що вона не досягла віку, з якого така відповідальність настає або за діяння, яке не містить складу злочину; або за очевидної непричетності до вчинення відповідного злочину, або за інший зло-

чин, а не за той, який вона вчинила, або на підставі доказів, отриманих незаконним шляхом [4, с. 66].

Л.П. Лозовицький вважає, що завідомо невинною необхідно вважати особу: якій пред'явлено обвинувачення у діянні, яке не містить ознак складу злочину; притягнуту до кримінальної відповідальності за злочинне діяння, якого не було в дійсності; притягнуту за вчинення завідомо більш тяжкого злочину, ніж того, який нею було вчинений [5, с. 6].

Р.В. Вереша у своїй дисертації «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину» зазначив, що якщо у нормі Особливої частини КК України не передбачено форму вини і немає жодного з термінів, які б її визначали, тоді відповідний злочин може бути вчинений як умисно, так і з необережності [6, с. 55–56]. При цьому інколи мають місце певні ускладнення при встановленні суб'єктивної сторони складу злочину, наприклад, якщо йдеться про складну вину, тобто поєднання в межах вчинення одного злочину умислу та необережності. Необхідно наголосити, що не визначення законодавцем складоутворюючих елементів злочину з ознаками, які їх виокремлюють, може призводити до кваліфікаційних помилок [7, с. 165–166]. Часто законодавець з метою конкретизації вини використовує термін «завідомо» («завідоме»). Завідомість як ознака складу злочину передбачена у 30 статтях Особливої частини КК України: у 26 нормах завідомість є ознакою основного складу (ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 159¹, ч. 1 ст. 198, ч. 1 ст. 205¹, ч. 1 ст. 220¹, ч. 1 ст. 220², ч. 1 ст. 222, ч. 1 ст. 223¹, ч. 1 ст. 223², ч. 1 ст. 259, ч. 1 ст. 287, ч. 1 ст. 321¹, ч. 1 ст. 325, ч. 1 ст. 351, ч. 1 ст. 351¹, ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 366¹, ч. 1 ст. 371, ч. 1 ст. 372, ч. 1 ст. 375, ч. 1 ст. 383, ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 386, ч. 1 ст. 431), у 7 нормах (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 136, ч. 3 ст. 158, ч. 3 ст. 220¹, ч. 4 ст. 321¹, ч. 2, 4 ст. 358, ч. 2 ст. 371) – ознакою кваліфікованого і особливо кваліфікованого складу злочину.

При цьому О.В. Стрілець зазначає, що «аналіз правозастосовної практики показав, що при кваліфікації злочинів встановленню ознак завідомості не приділяється належної уваги» [8, с. 96]. Часто в юридичній літературі та судовій практиці завідомість розуміється як достеменно обізнаність, переконаність [8, с. 53]. У цей термін вкладається зміст повного усвідомлення факту певного порушення закону (наприклад, завідомо неправдиве показання або завідомо неправдиве повідомлення про злочин). Для встановлення того, який вплив має завідомість на форму вини і якою є роль цієї ознаки у визначенні суб'єктивної сторони складу злочину, потрібно чітко встановити, яких об'єктивних ознак вона стосується, тобто які фактичні обставини мають бути достеменно відомими суб'єкту для наявності певного злочину,

передбаченого Особливою частиною КК України. Таких обставин є досить багато. Завідомість може стосуватися фактичного характеру дій винуватої особи (наприклад, неправдивість розповсюджуваних відомостей), правового значення вчинюваних дій (наприклад, неправосудність вироку, неправомірність дій), настання можливих наслідків, ознак характеристики потерпілої від злочину особи (наприклад, неповнолітній вік, вагітність), властивостей предмета злочину (наприклад, розголошення відомостей, які є завідомо заборонені для цього) тощо. Враховуючи зазначене, завідомість належить до характерних ознак саме інтелектуального ставлення суб'єкта до цих обставин [9, с. 6–7]. Питання про форму вини у злочинах, вчинених з ознаками завідомості, вирішується в кримінально-правовій науці неоднозначно.

Так, наприклад, А.С. Горелік вважає, що завідомість виключає злочинну самовпевненість та недбалість (тобто необережну форму вини) і є можливою лише за умисної форми вини [10, с. 131–132].

Необхідно зазначити, що хоча у переважній більшості випадків завідомість свідчить саме про умисну форму вини, можливі й такі ситуації, коли завідомість виступає ознакою злочину, вчиненого з необережності. Так, психічне ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних діянь може полягати у злочинній самовпевненості (наприклад, ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого – ч. 1 ст. 139 КК України). Також завідомість може бути ознакою злочину, вчиненого за наявності злочинної недбалості. Наприклад, при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 133 КК України, суб'єкт знає про наявність у себе венеричної хвороби, але може легковажно не передбачати можливості зараження такою хворобою іншої людини. Саме тому завідомість необхідно розглядати не як самостійно існуючу ознаку суб'єктивної сторони, не пов'язуючи її з іншими елементами складу злочину, а лише у зв'язку з ними і обов'язково як ознаку умислу чи необережності при визначенні форм та видів вини.

Кримінальне уложення 1903 р. об'єднало в одну главу злочини проти шлюбного союзу і злочини проти дітей – гл. 19 «Про злочинні діяння проти прав сімейності». Тут слід виділити, по-перше, діяння, спрямовані проти шлюбу, по-друге, злочинні порушення дітьми своїх обов'язків щодо батьків і, нарешті, зловживання батьківською владою (ст. ст. 1549-1600; ст. ст. 143-144; ст. 418-426). Найбільш небезпечними злочинами визначено: жорстоке поводження батьків з дітьми, умисне розбещення моральності дітей, примушування їх до вступу в шлюб, підкинути дитини, залишення

малолітнього без нагляду, якщо внаслідок цього їм скоєно злочин [10].

Кримінальний кодекс УСРС 1922 року в частині «Государственные преступления. О контрреволюционных преступлениях» зазначено наступне «Контрреволюционным признается также и такое действие, которое, не будучи непосредственно направлено на достижение выше указанных целей, тем не менее заведомо для совершенного действия содержит в себе покушение на основные политические или хозяйственные завоевания пролетарской революции». Тобто ми бачимо, що поняття завідомість було і кримінальному законодавстві УСРС.

Значимо, що КК УСРС 1922 року містив спеціальну норму (ст. 181), яка встановлювала відповідальність за купівлю завідомо краденого. Покарання за цей злочин було меншим порівняно з покаранням, якого зазнавали учасники крадіжки майна. Кримінальне законодавство УСРС 1922 року закріплювало відповідальність за недонесення про достовірно відомі подальші та вчинені злочини [8].

Кримінальний кодекс УСРС 1927 р. відтворив традиційну для кримінального законодавства норму про кримінальну відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, що знаходиться у небезпечному для життя стані, і позбавленої можливості вжити заходів самозбереження через малолітство, старість, хворобу чи взагалі унаслідок своєї безпорадності (ст. 156). [6] Така відповідальність можлива була у випадках, якщо особа, яка залишила без допомоги потерпілого, зобов'язана була піклуватися про залишеного і мала можливість надати допомогу. Однією з умов кримінальної відповідальності за ст. 156 КК УСРС 1927 р. було те, що обов'язок піклуватися про потерпілого «... повинен вже існувати в момент залишення без допомоги; а тому відмова від обіцяного догляду, наприклад, за хворим чи дитиною, якщо особа фактично не приступила до виконання своєї обіцянки, не може розглядатися як залишення без допомоги». При цьому важливо доповнити, що відповідальність за ст. 156 КК УСРС 1927 р. наставала за наявності завідомо для винного залишення без допомоги, це значало, що винному повинно бути відомо, що людина знаходиться в небезпечному для життя стані, і вона позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження. Відповідно до ст. 156 КК УСРС 1927 р., звичайно, кваліфікувалося підкидання дітей, у тому числі і на території дитячих будинків, залишення важко хворих дітей без усякого догляду, залишення без усякої підтримки дітьми старих батьків і т. п. У тих же випадках, коли підкинута чи залишена у небезпечному стані дитина гинула, винні в цьому притягувалися до відповідальності як за вбив-

ство, тобто за ст. 136 КК УСРС 1927 р. На жаль, радянське кримінальне законодавство, починаючи з 1949 р., коли редакція ст. 136 КК УСРС 1927 р. піддалася істотній зміні, не містило посилання на безпорадний стан як на кваліфікуючу ознаку вбивства. Логіку вітчизняного законодавця, що виключив цю кваліфікуючу ознаку зі складу вбивства, пояснити важко. І, зокрема, тому, що стосовно інших складів злочину, наприклад, зґвалтування і залишення в небезпеці, що значно відрізняються за ступенем суспільної небезпеки від вбивства, тим більше кваліфікованого, безпорадність залишилася щоправда у ролі одного з обов'язкових ознак складу злочину [6].

Більш узагальнене визначення поняття «завідомо невинна особа» пропонує А.С. Горелік. Він вважає, що особа вважається невинною, якщо відсутні фактичні або юридичні підстави притягнення її до відповідальності. До фактичних підстав він відносить подію злочину і доведеність вчинення його цією особою, або юридичних – наявність у скоєному складу злочину [10, с. 40].

В.О. Навроцький виокремлює об'єктивні та суб'єктивні ознаки завідомо невинної особи. За об'єктивною ознакою завідомо невинним є «... громадянин, котрий взагалі не вчиняв будь-якого злочину, або ж не вчиняв злочину, який йому інкримінується, або не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з наявністю інших обставин, що виключають провадження в кримінальній справі...», а за суб'єктивною – «Завідомість» означає, що факт невинності особи, наявності обставин, які виключають провадження у справі, точно, достеменно відомий особі, котра вчиняє аналізований злочин [11, с. 77].

Висновки. Отже, нами вивчено стан теоретичної розробки питань завідомості за кримінальним правом України, зокрема проаналізовано праці вітчизняних науковців у рамках задекларованої теми. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо заявленого питання – суперечливими чи різноаспектними. Відтак проаналізовано низку досі невисвітлених питань, а щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Здійснено огляд історії вітчизняного кримінального права щодо злочинів, в яких використовується поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства. Історичний екскурс засвідчив, що поняття завідомість що було використано у Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року серед злочинних діянь суддів цього Суду, спрямованих проти правосуддя, називає знищення доказів, їх фальсифікацію чи перешкоджання їх збиранню; вимагання або одержання хабара посадовою особою.

Література

1. Панов М., Анісімов Г. Обман як ознака складу злочину і його кримінально-правове значення. *Юрид. Україна*. 2014. № 5. С. 72–79.
2. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. Киев, 1983. 311 с.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право. Особенная часть: курс лекций: в 2-х томах :Т. 2. Москва: Юрид. лит., 2004. 832 с.
4. Тепляшин В.П. Преступления против правосудия: учеб. пособие. Красноярск: Сиб. юрид. ин-т МВД России, 2004. 160 с.
5. Лозовицкая Г.П. Уголовная ответственность за преступления против правосудия: монография. М.: Всерос. НИИ МВД России, 2007. 168 с.
6. Вереша Р.В. Проблемы субъективной стороны складу злочину: дис. докт. юрид. наук спец.: 12.00.08. Київ, 2017. 661 с.
7. Гуменюк Ю.И. Содержание понятия заведомо незаконного задержания человека. *Научный вестник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія право*. 2015. № 3. С. 215–219.
8. Стрилец О.В. Принцип вины и проблемы его реализации в уголовном праве: дис. канд.... юрид. наук: 12.00.08. Волгоград, 2006. 203 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина: [Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.]; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ.: Харків.: Юрінком Інтер; Право, 2001. 416 с.
10. Горелик А.С., Лобанов Л.В. Преступления против правосудия: учеб.-практ. пособие. М.: Юрид. центр Пресс, 2005. 491 с.
11. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ.: Т-во «Знання», 2000. 771 с.

Анотація

Савицька В. М. Завідомість у кримінальному праві України як об'єкт наукового дослідження. – Стаття.

У статті доведено, що сучасні українські дослідники не оминають вивчення проблем кримінально-правового регулювання сфери кримінальної відповідальності за злочини, ознакою яких є завідомість. У працях проблематика аналізу ознак завідомості в складах відповідних злочинів вивчалася лише фрагментарно. Вітчизняна наука потребує окремого наукового дослідження, яке було б спеціально присвячене вивченню наукової юридичної літератури, законодавчих положень та правозастосовної практики щодо діянь, ознакою яких є завідомість.

Встановлено, що тривалий час в теорії кримінального права не приділяли належної уваги злочинам, основним елементом яких є категорія завідомості, навіть не зважаючи на те, що проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини існували у судовій практиці. Проте останнім часом ця ситуація у кримінально-правовій науці зазнала змін. Провідні науковці України стали приділяти увагу вивченню злочинів проти правосуддя, включати відповідну тематику до планів наукової активності.

Вивчено стан теоретичної розробки питань завідомості за кримінальним правом України, зокрема проаналізовано праці вітчизняних науковців у рамках задекларованої теми. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо заявленого питання – суперечливими чи різноаспектними.

Відтак проаналізовано низку досі невисвітлених питань, а щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Здійснено огляд історії вітчизняного кримінального права щодо злочинів, в яких використовується поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства. Історичний екскурс засвідчив, що поняття завідомість що було використано у Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року серед злочинних діянь суддів цього Суду, спрямованих проти правосуддя, називає знищення доказів, їх фальсифікацію чи перешкоджання їх збиранню; вимагання або одержання хабара посадовою особою.

Ключові слова: свідомість, завідомість, злочин, покарання, кримінальне право, суб'єктивна сторона складу злочину.

Анотація

Савицькая В. Н. Заведомость в уголовном праве Украины как объект научного исследования. – Статья.

В статье доказано, что современные украинские исследователи не обходят изучения проблем уголовно-правового регулирования сферы уголовной ответственности за преступления, признаком которых является заведомость. В работах проблематика анализа признаков По сведениям на складах соответствующих преступлений изучалась лишь фрагментарно. Отечественная наука требует отдельного научного исследования, которое было бы специально посвящено изучению научной юридической литературы, законодательных положений и правоприменительной практики в отношении деяний, признаком которых является заведомость.

Установлено, что длительное время в теории уголовного права не уделяли должного внимания преступлениям, основным элементом которых является категория По сведениям, даже несмотря на то, что проблемы привлечения к уголовной ответственности за эти преступления существовали в судебной практике. Однако в последнее время эта ситуация в уголовно-правовой науке изменилась. Ведущие ученые Украины стали уделять внимание изучению преступлений против правосудия, включают соответствующую тематику с планами научной активности.

Изучено состояние теоретической разработки вопросов по сведениям по уголовному праву Украины, в частности проанализированы труды отечественных ученых в рамках задекларированной темы. Констатировано, что отдельные аспекты вообще неисследованными, а позиции авторов по заявленному вопросу – противоречивыми или разноаспектными. Поэтому проанализированы ряд до сих пор неосвещенных вопросов, а по решению спорных – приведены дополнительные аргументы.

Осуществлен обзор истории отечественного уголовного права о преступлениях, в которых используется понятие По сведениям в памятниках отечественного уголовного законодательства. Исторический экскурс показал, что понятие заведомость, которое было использовано в Римском статуте Международного уголовного суда 1998 года, среди преступных деяний судей этого суда, направленных против правосудия, называет уничтожение доказательств, их фальсификацию или препятствование их сбору; требование или получение взятки должностным лицом.

Ключевые слова: сознание, заведомость, преступление, наказание, уголовное право, субъективная сторона состава преступления.

Summary

Savitska V. M. Awareness in the criminal law of Ukraine as an object of scientific research. – Article.

It is proved in the article that modern Ukrainian researchers do not go beyond studying the problems of criminal regulation of the sphere of criminal responsibility for crimes, which are a sign of awareness. In the works the problems of the analysis of the signs of awareness in the compositions of the respective crimes were studied only fragmentarily. Domestic science requires a separate scientific study that would be specifically dedicated to the study of legal literature, legislation and law enforcement practices for acts of which awareness is a sign.

It has been established that for a long time in criminal law theory they did not pay due attention to crimes, the main element of which is the category of awareness, even though the problems of prosecution for these crimes existed in court practice. However, this situation has recently changed in criminal science. Leading Ukrainian scientists began to pay attention to the study of crimes

against justice, to include relevant topics in the plans of scientific activity.

The state of theoretical elaboration of issues of awareness under the criminal law of Ukraine is studied, in particular the works of domestic scientists within the declared theme are analyzed. It has been stated that some aspects are generally unexplored, and the authors' positions on the stated issue are contradictory or diverse. As a result, a number of unanswered questions have been analyzed and further arguments are made to resolve the issues at stake.

The history of domestic criminal law on crimes using the notion of awareness in the monuments of domestic criminal law is reviewed. A historical excursion testified that the notion that the use of the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court in the criminal offenses of judges of this Court refers to the destruction of evidence, the falsification or obstruction of its collection; soliciting or receiving a bribe by an official.

Key words: consciousness, awareness, crime, punishment, criminal law, subjective side of crime.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13.01(477)

В. А. Александрова
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВА ПРИРОДА АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Актуальність теми дослідження. Конституція України закріпила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Відповідно Основний Закон держави визначив обов'язок держави та органів державної влади обов'язок щодо забезпечення реалізації, дотримання та захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина, невиконання державою свого позитивного обов'язку тягне за собою відповідальність згідно із законом. У свою чергу, зазначене Конституцією України положення щодо дотримання і захисту прав людини знаходить своє продовження у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де зазначено, що ніхто не може бути обмежений чи позбавлений права свободи та особистої недоторканності, крім випадків, що передбачені законом та у чіткій відповідності до процедури, встановленої законом [2]. Відповідно особа може бути обмежена у своїх правах не інакше як на підставі рішення судді у порядку та на підставах, що визначені законом.

Загальновідомо, що обмеження прав та свобод осіб здійснюється, у т. ч. і в рамках кримінального судочинства задля досягнення завдань кримінального провадження. А відтак, визначення правової природи того чи іншого правового інституту дозволить найповніше розкрити сутність кожної процесуальної чи слідчої дії з метою недопущення дискримінації осіб та дотримання принципів кримінального процесу з урахуванням європейських стандартів. Останні активно впроваджуються у вітчизняну практику застосування кримінального процесуального закону після початку реформування системи кримінального судочинства та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що є значним здобутком на шляху до створення правової

держави з дотриманням принципу верховенства права та законності. В даному контексті слушно зазначає А. Л. Даль, який вказує, що у цілому чинний порядок здійснення кримінального провадження значно відрізняється від сталих підходів проведення кримінального судочинства. Важливим питанням, яке суттєво впливає на захист прав, свобод і законних інтересів особи, є належне виконання завдань кримінального провадження, що в передбачених законом випадках супроводжується необхідністю застосування системи заходів забезпечення кримінального провадження [3, с. 38].

Тобто, наразі з метою ефективної реалізації завдань кримінального судочинства та в умовах приведення кримінального процесуального законодавства України у відповідність із міжнародними нормами нагальним є визначення правової природи інститутів у кримінальному процесі, в т. ч. й інституту арешту майна.

Метою даної статті є дослідити правову природу інституту арешту майна у кримінальному процесі України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення правової природи арешту майна у кримінальному процесі України, досліджували: С. А. Альперт, Ю. П. Аленін, С. Є. Абламський, В. В. Вапнярчук, В. І. Галаган, І. В. Глов'юк, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, О. Б. Комарницька, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Д. Б. Сергєєва, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, А. Р. Туманянц, В. М. Трофименко, М. С. Строгович, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, С. С. Чернявський, О. В. Швидкова, В. Ю. Шепітько, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. О. Юхно, Ю. П. Янович, О. Г. Яновська та інші провідні вчені-процесуалісти.

Виклад основного матеріалу. З теорії кримінального процесу відомо, що заходи забезпечення кримінального провадження – це врегульовані кримінальним процесуальним законом специфічні способи і засоби обмеження прав, свобод і законних інтересів особи, що застосовуються:

1) уповноваженими законом державними органами і посадовими особами в межах своєї компетенції тільки в період кримінального провадження;

2) в разі, якщо авторитету закону та переконання в необхідності виконання приписів норм права є недостатньо;

3) при наявності умов, підстав і в порядку, що встановлені кримінальним процесуальним законом;

4) для припинення або попередження порушень закону з боку учасників кримінального процесу, зазначених у законі, крім їх волі і бажання;

5) з метою забезпечення дієвості кримінального провадження;

6) всупереч волі та бажанню учасників кримінального провадження [4, с. 76].

При цьому варто наголосити, що у відповідності до Конституції України громадяни України мають ряд невідчужуваних прав та основоположних свобод, які не підлягають обмеженню в кримінальному судочинстві за жодних обставин. Відповідно до Конституції України до кола таких прав та основоположних свобод належать наступні:

1) ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29);

2) не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (ст. 30);

3) ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. (ст. 32); 4) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61);

5) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ст. 62) і деякі інші [1].

Систему заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до КПК України становлять:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (глава 11 КПК України);

2) накладання грошового стягнення (глава 12 КПК України);

3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (глава 13 КПК);

4) відсторонення від посади (глава 14 КПК України);

4¹) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

5) тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України);

6) тимчасове вилучення майна (глава 16 КПК України);

7) арешт майна (глава 17 КПК України);

8) затримання особи (глава 18 КПК України);

9) запобіжні заходи (глава 18 КПК України) [5].

Починаючи із 2012 року Верховною Радою України прийнято ряд законопроектів положення яких регулюють ряд питань, що пов'язані з реалізацією інституту арешту майна. Варто наголосити, що ще жодна глава КПК України не зазнавала таких суттєвих змін, як глава 17 КПК, що регламентує процедуру застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження.

Після здобуття Україною незалежності провадження в кримінальних справах на території України здійснювалось за правилами КПК 1960 року [6]. Порядок накладення арешту на майно визначала ст. 126 КПК 1960 року, у відповідності з якою забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна проводилося виключно шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходилося, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт.

КПК 1960 року передбачав, що майно, на яке накладено арешт, описується відповідно із законом та може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам [7, с. 232].

До прийняття чинного КПК України передбачалося, що особи, яким передано майно, попереджаються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження. А також, що не підлягають описові предмети першої потреби, перелік яких було визначено в додатку до Кримінального кодексу, що використовуються особою, у якої проводиться опис, і членами її родини.

Зазначалося, що арешт майна та передача його за зберігання оформлювалося протоколом, який підписувався особою, яка проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додавався підписаний вказаними особами опис переданого майна, яке передавалось на відповідальне зберігання. У необхідних випадках з метою встановлення вартості описаного майна міг запрошуватися спеціаліст, який також підписував протокол та відповідно опис майна до нього з його оцінкою [8, с. 12].

Багато хто з науковців дотримувався думки, що під час проведення досудового розслідування рішення про накладення арешту на майно, цінності обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, має прийматися виключно судом. Так, М. Л. Долгополов стверджував, що доцільно передбачити у ст. 126 КПК положення, що накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого, яке знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, проводиться за вмотивованою

постановою суду [9, с. 38]. Дослідник відзначав, що законодавча регламентація застосування цього заходу кримінально-процесуального примусу є недосконалою та такою, що не забезпечує в повній мірі потреби органів досудового слідства. Необхідно реформувати даний інститут та передбачити в нормах КПК одержання судового дозволу для проведення обшуку разом із накладенням арешту на майно на підставі єдиної постанови [10, с. 286].

Також серед науковців активно точилися дискусії щодо того, що саме судовій процедурі притаманні гарантії, які найбільше забезпечують дотримання прав людини [11, с. 23]. Зокрема, І. А. Коваленко звертав увагу на те, що за кримінально-процесуальним законодавством деяких країн арешт на майно накладається за судовим рішенням (ст. 205 КПК Республіки Молдова). Частиною ч. 1 ст. 126 чинного КПК також слід доповнити положенням, що за постановою судді провадиться накладення арешту на майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії [12, с. 305]. У свою чергу, М. А. Маркуш вважала за необхідне віднести до компетенції суду вирішення питання про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії (незалежно від виду майна) [13, с. 92].

Дослідник С. Г. Герасименко обґрунтував недоцільність застосування слідчим самостійно такого заходу кримінально-процесуального примусу, як накладення арешту на майно [14, с. 6]. Так, аналізуючи вимоги КПК 1960 року та досвід окремих зарубіжних країн (зокрема КПК Вірменії, Республіки Білорусь, Естонії, Казахстану, Молдови та інших), науковець дійшов висновку, що по рівню конституційної захищеності не відповідає застосування слідчим самостійно такого заходу кримінально процесуального примусу, як накладення арешту на майно. Цей захід повинен застосовуватись за вмотивованою постановою судді [14, с. 9].

Автор О. В. Верхогляд-Герасименко наводила аргументи про доцільність віднесення прийняття рішення про арешт майна до виключної компетенції суду. Пропонувалось «нормативно закріпити єдиний порядок ініціювання перед судом розгляду питання про арешт майна» [15, с. 10]. В подальшому В. І. Чорнобук пропонував віднести до рішень судді в порядку попереджувального судового контролю рішення про накладення арешту на майно, включаючи кошти фізичних та юридичних осіб, які знаходяться на рахунках або на зберіганні в банках і в кредитних установах [16, с. 152].

Окремі науковці погоджувались з законодавчою регламентацією, що арешт на майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, накладається за постановою слідчого. Однак

вважали, що слід встановити подальший судовий контроль за прийняттям ним цього рішення. Так, Д. П. Кисленко писав, що доцільно доповнити ст. 126 КПК нормою про оскарження до суду постанови органу дізнання, слідчого про накладення арешту на майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність за його дії [17, с. 33].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що арешт майна є заходом примусового характеру, який хоча і обмежує право власності особи забезпечує дієвість реалізації засад кримінального провадження та надає можливість відшкодувати завдану кримінальним правопорушенням шкоду.

Висновки. Таким чином, аналіз етапів формування інституту арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження дає підстави стверджувати, що вказаний інститут дедалі частіше піддавався змінам та численним доповнень внаслідок ряду факторів, серед яких: імплементація міжнародного законодавства; урахування практики Європейського суду з прав людини; неузгодженість окремих положень застосування інституту арешт майна у практичній слідчій та судовій практиці. У зв'язку з чим для інституту арешту майна як захід забезпечення необхідно визначити власний понятійно-категоріальний апарат. В цілому зміни до КПК дозволять, по-перше, чітко розмежувати підстави для скасування та оскарження арешту майна, а по-друге, внесуть чіткість у саму процедуру розгляду відповідних скарг та клопотань. Крім того, зміни в КПК ніяким чином не вплинуть на обсяг прав сторони захисту та власників майна при реалізації процедури повернення арештованого майна.

Література

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнят. і ратиф. 17.07.1997 № 475/97-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. А. Л. Даль Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 233 с.
4. Кримінальний процес : підручник / Бойко О. П., Гаркуша А. Г., Захарко А. В., Литвинов В. В., Рогальська В. В., Сербін М. М., Солдатенко О. А., Федченко В. М., Черняк Н. П. / кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О. Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 337 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР: Закон УРСР від 28 грудня 1960р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 2. 15 с.

7. Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2018. 584 с.

8. Ігнатенко В. В. Розшук та забезпечення конфіскації майна в механізмі співробітництва держав у боротьбі зі злочинами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2010. 20 с.

9. Долгополов М. Л. Особливості накладення арешту на майно у справах, пов'язаних із використанням радіочастотного ресурсу. Проблеми застосування заходів кримінально-процесуального примусу під час досудового провадження: матеріали круглого столу (Дніпропетровськ, 22 листоп. 2011 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 36–40.

10. Долгополов М.Л. Особливості накладення арешту на майно при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним використанням радіочастотного ресурсу // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 квітн. 2012 р. / М.Й. Курочка, О.І. Левченков, В.І. Галаган та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О.Дідоренко, 2012. С. 280–286.

11. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... дотр. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 38 с.

12. Коваленко І.А. Окремі питання забезпечення цивільного позову у кримінальному процесі / І.А. Коваленко // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 квітн. 2012 р. / М.Й. Курочка, О.І. Левченков, В.І. Галаган та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О.Дідоренко, 2012. С. 302–306.

13. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: монографія. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 208 с.

14. Герасименко С. Г. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавство та зарубіжний досвід: автореф. дис. ... канд. юри. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 20 с.

15. Верхогляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

16. Чорнобук В. І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу: монографія. Харків : Право, 2008. 184 с.

17. Кисленко Д. П. Судовий контроль під час розслідування злочинів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 239 с.

Анотація

Александрова В. А. Правова природа арешту майна у кримінальному процесі України. – Стаття.

У статті досліджено правову природу розвитку арешту майна у кримінальному процесі України. Наголошено, що визначення правової природи того чи іншого правового інституту дозволить найповніше розкрити сутність кожної процесуальної чи слідчої дії з метою недопущення дискримінації осіб та дотримання принципів кримінального процесу з урахуванням європейських стандартів. Останні активно впроваджують-

ся у вітчизняну практику застосування кримінального процесуального закону після початку реформування системи кримінального судочинства та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: інститут арешту майна, заходи забезпечення кримінального провадження, кримінальне провадження, кримінальний процес України.

Аннотация

Александрова В. А. Правовая природа ареста имущества в уголовном процессе Украины. – Статья.

В статье исследованы правовую природу развития ареста имущества в уголовном процессе Украины. Отмечено, что определение правовой природы того или иного правового института позволит наиболее полно раскрыть сущность каждой процессуальной или следственного действия с целью недопущения дискриминации лиц и соблюдение принципов уголовного процесса с учетом европейских стандартов. Последние активно внедряются в отечественную практику применения уголовного процессуального закона после начала реформирования системы уголовного судопроизводства и принятия нового Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: институт ареста имущества, меры обеспечения уголовного производства, уголовное производство, уголовный процесс Украины.

Summary

Alexandrova V. A. Legal nature of the arrest of property in the criminal process of Ukraine. – Article.

The article investigates the legal nature of the development of property seizure in the criminal process of Ukraine. It is emphasized that the definition of the legal nature of a particular legal institute will allow to reveal the essence of each procedural or investigative action in order to prevent discrimination against persons and to observe the principles of criminal procedure in accordance with European standards. The latter are being actively implemented in the domestic practice of applying the criminal procedural law after the reform of the criminal justice system and the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine.

It is determined that measures for ensuring criminal proceedings are specific ways and means of limiting the rights, freedoms and legitimate interests of a person, which are regulated by the criminal procedural law: 2) if the authority of the law and the conviction of the need to comply with the provisions of law are not enough; 3) in the presence of conditions, grounds and in the order established by the criminal procedural law; 4) for the termination or prevention of violations of the law by the participants of criminal proceedings specified in the law, in addition to their will and desire; 5) to ensure the effectiveness of criminal proceedings; 6) contrary to the will and will of the participants in criminal proceedings.

It is established that the seizure of property is a measure of coercive nature, which, although limiting the property right of a person, ensures the effectiveness of the implementation of the principles of criminal proceedings and provides an opportunity to recover damages caused by a criminal offense.

It was concluded that the institute was more and more subject to changes and numerous additions due to a number of factors, including: implementation of international legislation; taking into account the case law of the European Court of Human Rights; the inconsistency of certain provisions of the application of the Institute of property seizure in practical investigative and judicial practice.

In connection with what for the Institute of property seizure as a security measure it is necessary to define your own conceptual and categorical apparatus. On the whole, amendments to the criminal procedural law will allow, first, to clearly delineate the grounds for the cancellation and appeal of the seizure of property, and secondly, they will clarify the procedure for dealing with the respective

complaints and petitions. In addition, changes to the criminal procedural law will in no way affect the scope of the rights of the defense party and property owners in the process of returning the seized property.

Key words: institution of property seizure, measures to ensure criminal proceedings, criminal proceedings, criminal procedure of Ukraine.

М. М. Коцур
адвокат,
об'єднання адвокатів
м. Київ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННИЙ ОБІГ НАРКОТИКІВ У ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ЧАСИ НЕП

Актуальність теми дослідження пов'язана з двома причинами. По-перше, наркоманія та наркозлочинність представляють собою серйозну загрозу життю, здоров'ю громадян та ведуть до деградації суспільства. На сьогодні в Україні дане явище набуло загрозливих масштабів, що стимулює загальне зростання злочинності, корупції, насильства. Наприклад, в Одеській області за даними МВС, у 2018 р. перебувало у впровадженні 1370 кримінальних справ, а у 2019 р. їх обсяг збільшився на 20%, що свідчить про наявність тенденції стосовно зростання кількості злочинів у цій сфері. По-друге, одним із шляхів вирішення даної проблеми є використання досвіду, накопиченого в попередній історичний період, за допомогою якого можна розробити дієві сценарії в боротьбі з цим соціально-небезпечним явищем. З цієї точки зору, інтерес до кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи НЕП є не випадковим. Причиною такого підходу є та обставина, що саме в ці часи були закладені основи кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків та прийняті організаційні заходи боротьби з цим явищем.

Виходячи з цього, питання динаміки процесу становлення кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів, які використовувалися в перші роки радянської влади та НЕП не були предметом комплексного дослідження, а тому підлягають детальній систематизації та дослідженню.

Аналіз публікацій показує наявність значного обсягу робіт, присвячених різним аспектам боротьби з цим негативним явищем, які доцільно розділити на дві групи. До першої з них відносяться праці лікарів, фахівців з питань охорони здоров'я, до числа яких належать: А.С. Шоломович, А. Рапопорт, М.В. Зандер, Р. Голанд та ін. До другої – дослідження юристів, які займалися історією боротьби з наркоманією: М.М. Гернет, П.І. Люблінський, Б.В. Калачова, А.В. Торопигіна, С.Є. Панін, П.А. Васильєв, І.Є. Милової, Н.О. Артеменко, Т.Л. Петрище, та ін. Незважаючи на наявність цих розробок, історія даної проблеми розглядалася побіжно, у зв'язку з дослідженням більш загальних питань, тому дане питання потребує своєї подальшої розробки.

Метою роботи є дослідження історії розвитку боротьби з наркоманією і динаміка кримінальної відповідальності за такі злочини у перші роки радянської влади та часи НЕП.

Викладення матеріалів дослідження треба розпочати з розгляду ситуації, яка склалася з незаконним обігом наркотичних засобів у дореволюційній Росії. Як вказує Н.О. Артеменко, на початку ХХ ст. в країні з'явилися перші морфіністи, ефіромани, курці гашишу та опіуму, але на той історичний момент серйозність даної проблеми суспільством не усвідомлювалося у повному обсязі [1, с. 94]. Ця обставина призвела до того, що наркотики стали супутнім елементом культури, повсякденного життя та показником належності до «богемної» частини суспільства. Одночасно з цим необхідно зауважити, що у багатьох регіонах тодішньої радянської Росії вживання наркотичних речовин було традиційною культурою, побутом та засобом боротьби з хворобами. Одною з перших спроб боротьби з розповсюдженням наркотиків було Розпорядження губернатора Туркестанського краю «Про наркотичні і деякі інші отруйні речовини, що вживаються населенням Ферганської області», стосовно проведення досліджень у цій сфері, які було доручено С. Муравіцькому. За результатами цієї розробки, вченим виявлено та описано види наркотиків, способи їх вирощування, ступінь використання, кількість посадок таких речовин, ціни на наркотики. Науковець поділив осіб, що вживають наркотичні речовини на дві групи: випадкові та звичні та описав випадки вживання наркотиків дітьми у віці від 7 до 13 років, а також данні стосовно жіночої наркозалежності. В результаті проведеного дослідження С. Муравіцький дійшов висновку стосовно неможливості протидії наркоманії, т.я. для більшості жителів Туркестанського краю і Ферганської області – мусульман, ці речовини виступали в ролі заміниці алкоголю, які включалися в звичаєве життя місцевого населення.

Важливим фактором, що сприяв розповсюдженню наркоманії, стала Перша Світова Війна та революційні події 1917 – 1921 рр., коли люди за допомогою таких засобів намагалися вийти з депресивного стану і використовували їх, як засіб боротьби з психічними та фізичними хворобами. З іншої сторони, у зв'язку з відсутністю контролю

за обігом наркотиків, морфій, кокаїн продавалися без будь-яких обмежень в аптеках, а також рекламувалися, як засіб лікування від астми, бронхіту, а також в педіатрії. Посиленню цього процесу сприяв прийнятий царським урядом закон 1915 р. стосовно введення заборон на продаж алкоголю, що призвело до підвищення попиту на морфій, кокаїн та опій. У дореволюційний період основним напрямком контрабандного ввезення наркотиків стала окуповані німцями Прибалтика, Фінляндія та прифронтова смуга. Враховуючи загрозові масштаби цього явища, Тимчасовий Уряд вдавсь до поліцейських репресій, наприклад, у травні 1917 р. поліцією було викрито злочинне угруповання, яке займалося торгівлею кокаїном, на чолі з А. Вольманом, котрий мав зв'язок з Німеччиною, звідки отримував товар через Швецію і продавав його в Петрограді та Москві. Цього торговця було затримано поліцією, після чого було проведено значна кількість обшуків, які показали жахливу картину розповсюдження наркотиків у цих містах. В цілому, в дореволюційний період не проводилася системна боротьба з цим явищем, були відсутні нормативно-правові акти, які встановлювали відповідальність за такі дії, а дії поліції носили епізодичний характер.

Розгляд розвитку кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків у радянський період дозволяє повести періодизацію: а) етап боротьби зі спекуляцією, до якої входили наркотичні засоби; б) початок боротьби з незаконним обігом наркотиків, шляхом введення кримінальної відповідальності за такі злочини. Так, після Жовтневого перевороту почався процес боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин на підставі припису СНК Радянської Росії «Про боротьбу зі спекуляцією кокаїну» від 31 червня 1918 року (табл. 1).

Метою даного нормативно-правового акту була боротьба з особами, які отримували надприбутки зі спекуляції наркотичними речовинами, тому в тексті документа вказувалося, що «баснословные деньги торговцев кокаином являются самым отвратительным из всех видов спекуляций». Розгляд тексту документа показує, що в ньому зазначалася небезпека використання наркотиків і пропонувалося Всеросійській Надзвичайній Комісії (ВНК), Управлінню міської міліції, Карному розшуку, Комісаріатам Юстиції, Охорони здоров'я і Внутрішніх Справ підготувати спеціальну постанову, яка «жорстоко» карає спекулянтів, які займаються їх розповсюдженням.

Ситуація, яка склалася в тодішній Радянській Росії значно ускладнювалася тим, що на той історичний момент були накопичені значні обсяги наркотичних засобів, які планувалося використовувати як першу допомогу під час бойових дій, також в наявності були таблетки, ампули, шприци. Ця обставина сприяла процесу крадіжок їх зі складів, тому наркотики, придбані царським урядом за золото, у значних обсягах стали з'являтися у вуличних торговців, а згодом і розповсюджувалися серед населення і навіть серед дітей.

З цієї причини для запобігання розповсюдження наркотичних речовин, 8 квітня 1918 року було прийнято Декрет РНК «Про передачу запасів опію» (табл. 1), згідно якого всі наявні наркотичні речовини треба було передати на зберігання органам радянської влади. Практична боротьба з наркотиками ґрунтувалася на Постанові РНК «Про червоний терор», згідно якої, особи, що займалися спекуляцією, повинні були негайно заарештовуватися, утримуватися у концентраційних таборах, а їх подальшу долю повинен був вирішити Воєнно-Революційний Трибунал (ВРТ). Діяльність цього органу регламентувалася

Таблиця 1

Нормативно-правові акти, в яких регламентувалась кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів

№ п/з	Назва акту	Орган державної влади	Дата прийняття
1.	Декрет «Про боротьбу зі спекуляцією»	РНК Радянської Росії	28.02.1918 р.
2.	Препис «Про боротьбу зі спекуляцією кокаїну»	РНК Радянської Росії	1918 р.
3.	Постанова «Про червоний терор»	РНК Радянської Росії	05.09.1918 р.
4.	Декрет «Про підсудність революційних трибуналів»	ВЦВК Радянської Росії	06.10.1918 р.
5.	Декрет «Про передачу запасів опію»	РНК Радянської Росії	08.04.1918 р.
6.	Декрет «Проміри регулювання торгівлі наркотичними засобами»	ВЦВК і СНК РРФСР	06.11.1924 р.
7.	Про доповнення Кримінального Кодексу РСФСР ст. 140д	ВЦК РРФСР	22.12.1924 р.
8.	Кримінальний Кодекс УСРР ст.134	ВУЦВК	1927 р.
9.	Адміністративний Кодекс УСРР	ВУЦВК	1927 р.
10.	Постанова «Про заходи торгівлі наркотичними речовинами»	ВЦК і РНК РСР	03.05.1928 р.
11.	Постанова «Про заборону посівів опійного маку та індійської коноплі»	ВЦК і РНК РСР	27.10.1934 р.

Постановою Касаційного відділу Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) від 6 жовтня 1918 року «Про підсудність революційних трибуналів». Згідно п.8 даного нормативно-правового акту, всі справи стосовно спекуляції передавалися у відання ВРТ, незалежно від того, були вони відмінені у касаційному порядку, чи ні. Як вказує М. Ковальов, у більшості випадків, особи, затримані за спекуляцію, могли бути розстріляні на місці, на підставі Постанови РНК від 28 лютого 1918 року «Про боротьбу зі спекуляцією» [7, с. 4]. В деяких випадках ВРТ приймало рішення стосовно конфіскації всього майна злочинця та накладення на них штрафу розміром до 1 млн. карбованців. В своїй праці науковець наводить дані відділу ВНК по боротьбі зі спекуляцією, співробітники якого внаслідок обшуків заарештували декілька осіб, що займалися спекуляцією кокаїном та мали значні обсяги цієї речовини: Фриндлер (1300 гр.); Браунс (2000 гр.); Родкевич (1500 гр.); Журинський (0,8 тонн опіуму).

Як вказує С.Є. Панін, торгівля та використання наркотичних засобів набула масштабів стихійного лиха [8, с. 131]. При цьому вживанням наркотичних засобів займалися як «революційні» матроси, так і радянські можновладці. За даними вченого Управляючий справами Петроградської Ради Б.Г. Каплун, родич Голови Петербурзької Надзвичайної Комісії М.С. Урицького, запрошував до себе поетів, митців, художників для вживання наркотичних засобів, які раніше були конфісковані більшовиками.

Як вказує П.А. Васильєв, в роки громадянської війни боротьба з наркоманізмом в Петрограді велася з постійним використанням жорстких репресивних заходів, а в протоколах затримання наркотики вказувалися в графі – торгівля недозволеними речами [3, с. 12]. Боротьба з наркоманією активно проводилася за даними Н.О. Щабельнікової на Далекому Сході, де на складах ОГПУ у 1920 р. зберігалось 14 тонн опіуму, близько 1 тонни героїну, конфіскованих у різних приватних осіб і фірм [4, с. 76].

Важливим засобом протидії незаконному обігу наркотиків став журнал «Питання наркології», в якому публікувалися праці відомих радянських науковців, як А.С. Шоломович, Р.Я. Голант, В.Н. Зандера, в яких викладалися форми психічного стану людей під впливом наркотиків, методи лікування наркоманів, дані по їх соціальному складу, кількість злочинів, скоєних ними і аналіз їх видів.

З точки зору П.А. Васильєва, інтерес викликає та обставина, що питаннями боротьби з наркоманією особисто займався тодішній народний комісар охорони здоров'я М.О. Семашко, який підготовував низьку праць, в яких розглядав це

явище, як наслідок царського режиму, не пов'язуючи його з соціальними умовами життя населення [6, с. 60]. Значний внесок в організацію процесу контролю за наркоманами вніс М.М. Гернет, який відстоював позицію стосовно соціальної причини даного негативного явища [2, с. 41]. Згідно пропозицій цього видатного юриста у великих містах Радянського Союзу – Москві, Ленінграді, Харкові, Києві та Одесі були створені Кабінети по вивченню злочинності, які збирали статистичні дані, стосовно випадів вживання наркотиків, шляхом анкетування таких осіб та виявлення прошарків населення найбільш схильних до використання таких небезпечних речовин.

Тісний зв'язок наркотизації населення із соціально-побутовими умовами досліджував А.С. Шоломович, яким було показано, що наркоманія призводить до зростання рівня злочинності у регіонах, де соціально-побутові умови є несприятливими [5, с. 47]. В свою чергу Н.К. Топорков, розрізняє «наркотистів» – осіб, які приохотилися до вживання наркотичних засобів у силу соціальних умов, і «наркоманів» – осіб із патологічною конституцією. Зв'язок наркотизму і злочинності відзначали в своїх працях М.М. Гернет, П.І. Люблінський та М.Т. Білоусова. При цьому дослідники фіксували меншу частоту тяжких злочинів, які вчинялися наркоманами у порівнянні з іншими категоріями злочинців. Тому на думку Н.І. Введенського, А.М. Рапопорта вживання наркотиків частіше йшло за злочином, а не передувало йому.

II. Становлення кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків проходило шляхом використання тодішнім керівництвом СРСР двох векторів боротьби з цим явищем: а) наукові дослідження направленні на вивчення проблеми наркоманії; б) введення та поступове посилення кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних речовин.

Завданням першого з цих напрямків була розробка науково-обгрунтованих засобів лікування наркоманів та підготовка заходів протидії незаконного обороту наркотиків. Інтерес викликає робота А.М. Рапопорта, в якій вчений навів результати обстеження 400 наркоманів, які вживали кокаїн та доводив наявність зв'язку між наркоманією та рівнем злочинності. В цілому, згідно досліджень А.С. Шоломовича, одним з кардинальних засобів лікування наркоманів є поступове відвикання хворого від цих засобів, яке проводиться під наглядом лікарів [5, с. 45]. Важливим заходом протидії наркотичній залежності стало відкриття у 1925 р. при Московському психоневрологічному інституті першого в Радянському Союзі Наркологічного Диспансеру. Як вказує С.Є. Панін, до цієї установи у 1925 р. звернулося 2024 хворих, а у 1928 р. – 16836, що доводить масовий характер

цього лиха у той історичний період. При цьому, з числа наркоманів 25% склали жінки, 20% – мали психічні розлади і майже 38% – почали використовувати наркотики у віці з 15 до 20 років.

Наукові дослідження з проблеми наркоманії були систематизовані на науковій конференції, яка проводилася 8-9 грудня 1923 р. у Москві та стала першим заходом, проведеним у цій сфері. З точки зору М.М. Гернета, інтерес викликали: доклад проф. Д.М. Щербачова о використанні опіуму та кокаїну; лікаря Н.І. Введенського про вплив наркоманії та злочинність; лікаря В.М. Радіонова стосовно зв'язку наркоманії з психічними хворобами; лікаря І.Д. Страшун про організації боротьби з наркоманією [2, с. 43]. За результатами конференції, як вказує М.М. Гернет, були намічені ряд заходів, спрямованих на протидію цьому явищу: створення кабінетів зі збору даних про наркоманів, статистичний облік дорослих та дітей, які вживають наркотики, збір даних про місця поширення і торгівлі цими засобами.

У період після закінчення громадянської війни у Радянському Союзі проводилася перша кодифікація законодавства, в рамках якої у 1922 р. був прийнятий Кримінальний Кодекс УСРР. У кодифікованому акті були відсутні статті, що передбачали відповідальність за незаконний оборот наркотиків. З огляду на різке збільшення використання цих небезпечних речовин до Кримінального Кодексу у 1926 р. були внесені зміни до ст. 140, згідно з якими виготовлення, зберігання і збут наркотиків карався позбавленням волі до 3 років, а також були внесені норми, що передбачали примусове лікування наркоманів. Прийняття даного доповнення пов'язано зі значним розповсюдженням наркотичних засобів. Так за даними Н.О. Артьоменко, при пограбуванні в лікарні в м. Мозир у 1922 р. бандити під загрозою розстрілу вимагали від медичного персоналу не тільки грошей, але й кокаїн та морфій [1, с. 97]. З іншої сторони у 20-х роках минулого століття, згідно зібраних у той період статистичних даних на злочини, скоєні наркоманами припадало 50 – 80% дрібних крадіжок, грабежів, випадків бандитизму.

Норми по боротьбі з незаконним обігом наркотиків увійшли до Адміністративного кодексу УСРР 1928 р., в якому ст. 515 забороняла приватним торговцям торгувати наркотичними речовинами, до числа яких відносились кокаїн, опій, морфій, героїн та їм подібні препарати. Недоліком документу була відсутність мір покарання за такі правопорушення, що давало змогу працівникам міліції здійснювати адміністративні заходи реагування на свій власний розсуд. На додаток до цього ст. 518 регламентувала необхідність контролювати та пильно охороняти такі препарати в спеціальних місцях.

Іншим напрямком боротьби з незаконним обігом наркотиків стало прийняття Декрету ВЦВК та СНК Радянської Росії від 06.11.1924 р. «Про міри регулювання торгівлі наркотичними засобами» (табл. 1). Як вказує Н.О. Артьоменко, причинами прийняття цього документу став той факт, що у цей історичний період в аптеках було виявлено велику кількість підроблених рецептів на покупку наркотичних речовин [1, с. 102]. Згідно даного декрету відділи охорони здоров'я зобов'язувались забезпечувати лікарів спеціальними талонними книжками для виписки наркотичних засобів, а продаж наркотиків по інших рецептам, або за дорученням лікарів, або медичних установ заборонявся.

У цей історичний період в СРСР на торгівлю наркотичними речовинами була встановлена державна монополія, а її елементом була регламентація порядку зберігання, обліку та відпуску таких речовин. У 1924 р. було створено державне підприємство зі збору та переробки опію, а в 1926 р. на опій була введена державна монополія. Декретом РНК Радянської Росії від 27.08.1926 р. усі питання, пов'язані з торгівлею та вирощуванням наркотичних засобів були передані акціонерному товариству «Акоспо». Згідно цього документу всі селяни повинні були здавати свій урожай коноплі та інших наркотичних речовин державі, згідно з укладеними договорами.

Постановою ВУЦК був введений в дію Кримінальний Кодекс УСРР 1927 р. До змісту кодифікованого акту увійшла ст. 134, диспозиція якої передбачала за виготовлення і зберігання з метою збуту, а також збуту без дозволу кокаїну, опію, морфію та інших одурманюючих речовин відповідальність у вигляді позбавлення свободи або примусові роботи на строк до 1 року, з конфіскацією частини майна або без такої. У той історичний період комуністична влада почала активно проводити боротьбу з приватними підприємцями, тому до змісту ст. 134 увійшла Ч. 2, яка передбачала, що саме за такі діяння, скоєні у вигляді промислу, а також утримання притонів, в яких виробляється збут або споживання наркотичних речовин, карається позбавленням волі з суворою ізоляцією на термін до 3 років з конфіскацією всього майна. Таким чином, необхідно зазначити значне посилення санкцій у порівнянні з попереднім історичним періодом, а також встановлення суворих мір покарання, таких як суворі ізоляція, конфіскація майна у порівнянні з КК 1922 р.

Важливим організаційним заходом боротьби з наркозлочинністю стало рішення СНК СРСР від 9.04.1922 р. стосовно того, що при Президії Держплану СРСР створювалася Комісія для організації боротьби з розповсюдженням наркотичних засобів, якою був розроблений комплекс заходів, організація первинних пунктів допомоги та контроль за такими особами.

Враховуючи наявність чисельних фактів продовження торгівлі наркотичними засобами у 03.05.1928 р. ВЦВК та РНК ССРСР було прийнято Постанову «Про заходи торгівлі наркотичними засобами», згідно якої було заборонений вільний обіг кокаїну, гашишу, морфію, героїну, діоніну, їх солей та понтапону (табл. 1). Згідно цього акту кількість наркотичних засобів для лікувальних цілей повинно була щорічно визначатися Наркоматом охорони здоров'я союзних республік. Перелік підприємств-виробників і порядок торгівлі наркотичними засобами встановлювалися законодавством союзних республік.

У той історичний період активно діяли міжнародні організації, які боролися з незаконним розповсюдженням наркотичних засобів та за їх ініціативою проводилися численні конференції, приймалися конвенції, направлені на боротьбу з цим лихом. До їх числа відносилось Женевська конвенція по опіуму, прийнята II Міжнародною конференцією по опіуму 19.02.1925 р., що затвердила список наркотиків, до числа яких відносилися: кокаїновий лист, кокаїн сирець, індійська конопля та встановила порядок, згідно якого наркотики можуть продаватися тільки для медичних потреб. Одночасно з цим Женевська конференція запровадила систему ліцензій та реєстрацій зовнішньо-торгівельних угод стосовно наркотиків, а держави-підписанти зобов'язувалися надавати статистичні дані по таким операціям. Радянський Союз підписав наступну Женевську конференцію від 13.07.1931 р., яка обмежила виробництво наркотичних засобів та дозволила їх виготовлення лише для медичних та наукових цілей. Наступним кроком у міжнародній боротьбі з наркозлочинністю стало підписання СРСР Женевської Конвенції 26.06.1936 р. «Про заборону незаконної торгівлі наркотичними речовинами» згідно якої допускалося видача злочинців іноземним державам, на території яких скоювалися злочини в цій сфері. Одночасно з цим в Радянському Союзі та УСРР існували райони з кліматичними умовами, які сприяли природному вирощуванню наркотичних засобів. Виходячи з цього 27.10.1934 р. була прийнята Постанова ВЦК і РНК РСР «Про заборону посівів опійного маку та індійської коноплі», яка передбачала застосування до порушників положень цього акту кримінальної відповідальності.

У кінці 20-х – початку 30-х рр. минулого століття у СРСР було встановлено тоталітарний режим з жорсткою командно-адміністративною системою управління, що призвело до зміни правової політики в сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. Цілком зрозуміло, що проблема наркоманії в СРСР залишилася, однак її оголосили «пережитком» капіталізму, який зникне з переходом до соціалістичного суспільства. Практичним результатом таких змін стало закриття

досліджень, пов'язаних з наркоманією, Кабінетів по боротьбі зі злочинністю заснованих М.М. Гернетом, громадських організація, які займалися цією проблемою. Починаючи з 30-х років боротьба з наркоманією пішла по шляху закриття спеціалізованих наркодиспансерів і створення замість них лікувально-трудова профілакторіїв, які перебували під пильним контролем НКВС.

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. В перші роки радянської влади боротьба з незаконним обігом наркотиків проводилася шляхом застосування кримінального законодавства, яке встановлювала відповідальність за спекуляцію, а мірами реагування слугувала передача справ до Воєнно-Революційних Трибуналів, які у більшості випадків застосовували вищу міру покарання.

2. Період НЕП характеризувався значним поширенням наркоманії, боротьба з якою проводилася шляхом внесення змін до КК УСРР 1922 р., який передбачав тюремне ув'язнення або застосування значних штрафів. З метою посилення кримінальної складової боротьби з цим явищем у КК УСРР 1927 р. увійшла ст. 134, яка передбачала жорстке покарання за такі дії у вигляді тюремного ув'язнення зі строгою ізоляцією та конфіскацією майна.

3. Важливим напрямком боротьби з наркоманією стали наукові дослідження, які проводилися вченими, лікарями, державними діячами, з метою виявлення соціальних причин наркозлочинності, а результатом такої роботи стало створення наркодиспансерів та Кабінетів по вивченню злочинності, що займалися збором статистичних даних стосовно наркозалежних громадян.

Література

1. Артеменко Н.А., Петрище Т.Л. Наркомания в 1920-е годы : медицинские правовые и социокультурные спектры проблемы // Вестник ВГМУ. – 2015. – Том 14, №6. – С. 93-103.
2. Гернет М.Н. Наркотизм, преступность и уголовный закон / М. Н. Гернет. – М. : Книгоиздательство «Право и жизнь», 1924. – № 3-4. – С. 39-44.
3. Васильев П.А. Наркотизм в Петрограде-Ленинграде в 1917–1929 гг.: социальная проблема и поиски ее решения : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02; Санкт-Петербург. ин-т истории РАН. – СПб., 2013. – 19 с.
4. Шабельникова Н.А. Деятельность милиции по противодействию наркопреступности на Дельнем Востоке России в 1920-е гг. // Актуальные вопросы борьбы с преступлениями – 2015. – № 2. – С. 74-77.
5. Шоломович А.С. Наркотизм как социально-патологическое явление и меры борьбы с ним среди рабочих // Вопросы наркологии. Сб. № 1. М. 1926. С. 45-50.
6. Васильев П.А. Эволюция представлений о наркотиках в российских медицинских текстах (1890–1930-е годы): От «ядов цивилизации» к «пережиткам капитализма» // Бюллетень Германского исторического института в Москве. Вып. 6. М., 2012. – С. 54-65.
7. Ковалев Н. Из истории борьбы с наркотиками в России. URL: http://narkotiki.ru/5_86102.htm (дата обращения: 22.12.2016).
8. Панин С.Е. Потребление наркотиков в Советской России (1917-1920 годы) // Вопросы истории. – 2003. – № 8. – С. 129-134.

Анотація

Коцур М. М. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи НЕП. – Стаття.

Стаття присвячена розвитку історії боротьби з незаконним обігом наркотиків та кримінальної відповідальності за такі злочини у перші роки радянської влади та часи НЕП. Досліджено зміст нормативно-правових актів, які приймалися у цей історичний період, запропоновано періодизації даного процесу та показано посилення кримінальної складової.

Ключові слова: наркоманія, кримінальна відповідальність, нормативно-правовий акт, соціальна проблема, спекуляція.

Аннотация

Коцур М. М. Уголовная ответственность за незаконный оборот наркотиков в первые годы советской власти и времена НЭП. – Статья.

Статья посвящена развитию истории борьбы с незаконным оборотом наркотиков и уголовной ответственности за такие преступления в первые годы совет-

ской власти и времена НЭП. Исследовано содержание нормативно-правовых актов, которые принимались в этой исторический период, предложено периодизации данного процесса и показано усиление уголовной составляющей.

Ключевые слова: наркомания, уголовная ответственность, нормативно-правовой акт, социальная проблема, спекуляция.

Summary

Kotsur M. M. Criminal responsibility for drug trafficking in the early years of Soviet rule and the NEP. – Article.

The article is devoted to the development of the history of the fight against drug trafficking and criminal liability for such crimes in the early years of Soviet power and the times of the NEP. The content of the normative legal acts adopted during this historical period is investigated, the periodization of this process is proposed, the criminal component is strengthened.

Key words: drug addiction, criminal responsibility, regulatory act, social problem, speculation.

УДК 343:123(477)

С. Г. Кримчук
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ»

Постановка проблеми. Запровадження до вітчизняного кримінального процесуального законодавства України інституту повідомлення особі про підозру слід визнати суттєвою гарантією виконання завдань кримінального провадження, встановлених ст. 2 КПК України. Окрім того, якнайкраще досягається реалізація таких його засад кримінального провадження як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК України), забезпечення права на захист (ст. 20 КПК України), змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК України), розумні строки (ст. 28 КПК України) тощо. До того ж, як слушно зазначили Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк, акт повідомлення особи про підозру має важливе значення, оскільки він служить одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а в наступному обґрунтована підозра дозволяє суду призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості вчиненого кримінального правопорушення [1, с. 161].

Водночас системний аналіз КПК України стосовно правової регламентації повідомлення про підозру свідчить про суперечливість законодавчих положень, які визначають сутність повідомлення про підозру. Насамперед, на наш погляд, першопричиною цього є те, що законодавцем на надано офіційного визначення терміну «повідомлення про підозру». Не містить його роз'яснення і в главі 22 КПК України, яка безпосередньо присвячена регламентації даного інституту. І лише в ст. 277 КПК України зазначено зміст письмового повідомлення про підозру; в ст. 276 КПК України встановлено вичерпний перелік випадків обов'язкового повідомлення про підозру та порядок здійснення такого повідомлення, а в статтях 278, 279, 481 КПК України встановлено процесуальні аспекти повідомлення особі про підозру.

Беручи до уваги викладене, **метою статті** є аналіз та узагальнення наукових підходів щодо сутності повідомлення про підозру, а також формування авторського бачення даного поняття.

Аналіз дослідження проблеми. Актуальність задекларованого питання підтверджується значною кількістю публікацій і думок науковців. Зокрема, спроби розкрити поняття повідомлення про підозру зроблені в наукових працях таких

учених-процесуалістів, як Ю. П. Аленін, А. В. Андрейчук, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, Л. М. Гуртієва, І. Г. Івасюк, О. В. Іващенко, О. В. Капліна, П. М. Каркач, Я. О. Ковальова, Н. Р. Костів, Л. М. Лобойко, А. М. Погорецький, І. В. Рогатюк, О. Ю. Татаров, А. Р. Туманянц, О. В. Фараон та інших. Проте й досі однозначної точки зору стосовно розуміння повідомлення про підозру не вироблено, що призводить до різного його тлумачення серед правників.

Виклад основного матеріалу. Правова природа повідомлення про підозру в кримінальному провадженні надзвичайно складна, унаслідок чого в доктрині кримінального процесу зазначене поняття розглядається в багатьох аспектах. Дослідження основних наукових підходів щодо дефініції «повідомлення про підозру» свідчить про те, що вона визначається як: 1) процесуальний інститут; 2) етап стадії досудового розслідування; 3) початок реалізації функції обвинувачення у кримінальному провадженні; 4) процесуальна дія; 5) процесуальний акт; 6) процесуальна процедура; 7) процесуальний документ; 8) акт правозастосування; 9) форма повідомлення; 10) думка, припущення слідчого, прокурора.

Отже, розглянемо більш детально кожний із вищезазначених аспектів.

На нашу думку, найбільш ґрунтовним видається розуміння повідомлення про підозру як процесуального інституту. В такому розумінні повідомлення про підозру досліджують А. Р. Туманянц, Н. Р. Костів, І. В. Рогатюк, М. Гузєпа, А. Палюх та інші.

Так, А. Р. Туманянц зазначає, що інститут підозри є сукупністю взаємопов'язаних правових норм, покликаних належним чином забезпечити залучення до участі у кримінальному провадженні підозрюваної особи з одночасним наданням їй можливості реалізовувати свої права й законні інтереси. Також, учена вважає, що пропонований законодавцем підхід до формулювання терміну «підозра» не розкриває його дійсної природи. По-перше, тому що підозра інтерпретується через примус, тоді як він не породжує її, а навпаки, вона тягне за собою застосування до особи заходів примусу. По-друге, затримання підозрюваного та застосування до нього запобіжного заходу зовсім не вичерпують ситуацій, за яких особа реально опиняється під підозрою правоохоронних органів [2, с. 169].

Н. Р. Костів вважає повідомлення про підозру самостійним кримінальним процесуальним інститутом, але надає дещо інше його визначення. Зокрема, на її переконання, повідомлення про підозру являє собою самостійний інститут кримінального процесуального права, норми якого визначають підстави і процесуальний порядок повідомлення особи про підозру (випадки, за яких обов'язково здійснюється повідомлення про підозру; зміст письмового повідомлення про підозру та порядок його вручення; порядок зміни повідомлення про підозру; особливості повідомлення про підозру окремих категорій осіб тощо) [3, с. 127].

Схоже визначення пропонують М. Гузела та А. Палюх. На їхню думку, повідомлення особі про підозру – це інститут кримінального процесуального права, який полягає у вчиненні процесуальних дій компетентним державним органом чи посадовою особою (прокурором або за його погодженням слідчим), що реалізуються у відповідному правозастосовному акті, що спричиняє притягнення особи до кримінальної відповідальності та набуття цією особою процесуального статусу (підозрюваного), а також створює передумови для подальшого руху кримінального провадження та виконання завдань кримінального судочинства [4, с. 253]. Але таке розуміння повідомлення про підозру видається не зовсім влучним і викликає наступні зауваження. По-перше, не правильно вказувати, що інститут права полягає у вчиненні процесуальних дій, оскільки у теорії держави та права загальновідомо, що це система пов'язаних між собою правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини. По-друге, незважаючи на те, що в п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України передбачено, що притягнення до кримінальної відповідальності є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення про підозру, вважаємо не доречно вказувати, що останнє спричиняє притягнення особи до кримінальної відповідальності. Пояснюється це тим, що підозра це лише первинне припущення слідчого, прокурора про вчинення особою кримінального правопорушення.

Інша група науковців наголошує, що повідомлення про підозру слід розглядати як етап досудового розслідування. Зокрема, Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій [5, с. 344], В. М. Юрчишин [6, с. 92] вважають, що повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення – це перший етап загальнопроцесуальної функції обвинувачення, що виконується прокурором. Також повідомлення про підозру в аспекті початкового моменту реалізації функції обвинувачення розглядається І. В. Рогатюком [7, с. 122] та І. Г. Івасюком [8, с. 77].

П. М. Каркач та Я. О. Ковальова висловлюють наукову позицію про те, що повідомлення про підозру є першою стадією кримінального провадження, змістом якої є діяльність прокурора та

інших учасників сторони обвинувачення, спрямована на встановлення особи, яка вчинила злочин, і збір доказів для твердження про те, що саме вона його вчинила [9, с. 396-397]. Ми не може погодитися з тим, що повідомлення про підозру є першою стадією кримінального провадження, адже відповідно до теорії кримінального процесу першої стадією є досудове розслідування.

Іншу наукову позицію щодо сутності повідомлення про підозру висловив Л. М. Лобойко. Зокрема, на його переконання, повідомлення про підозру є процесуальною дією (діяльністю), зміст якої полягає у складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його вручення особі. Повідомлення про підозру також є процесуальним документом, який означає новий етап стадії досудового розслідування – появу підозрюваного, можливість застосування до нього заходів забезпечення кримінального провадження, які пов'язані із суттєвим обмеженням його конституційних прав, початок притягнення до кримінальної відповідальності [10, с. 236]. Схоже за своєю сутністю визначення надає О. В. Капліна, яка вважає, що повідомлення про підозру – це ймовірне судження, припущення, попередній висновок про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення. Саме тому обвинувачення, відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України, є твердженням про вчинення певною особою діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність, висунуте у порядку, встановленому КПК України. Підозра не може бути твердженням, її сутність полягає в тому, що це тільки припущення, яке необхідно перевірити під час нового етапу досудового розслідування, який настає після повідомлення про підозру конкретної особи [11, с. 240].

З точки зору О. Ю. Татарова, повідомлення про підозру є процесуальним актом. Науковець наголошує, що повідомлення про підозру – це один із ключових актів на стадії досудового розслідування і процес доказування в кримінальному провадженні здійснюється саме для того, щоб процесуальними засобами підтвердити або спростувати винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення й забезпечити притягнення її до кримінальної відповідальності, яка розпочинається саме з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України) [12, с. 181].

Як процесуальну процедуру та процесуальний акт слідчого, прокурора повідомлення про підозру також розглядає І. В. Рогатюк. Разом з цим, він зазначає, що повідомлення про підозру є кримінальним процесуальним інститутом. На його переконання, повідомлення про підозру – це результат розумової діяльності слідчого, прокурора щодо оцінки наявних у матеріалах кримінального

провадження доказів, які з достатньою переконливістю вказують на ймовірність вчинення кримінального правопорушення певною особою, що виражається у процесуальному документі, який складається в письмовій формі відповідно до норм кримінального процесуального закону України і вручається особі, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, що зумовлює набуття цією особою процесуального статусу підозрюваного [7, с. 117, 122].

Повідомлення про підозру як процесуальне рішення досліджується такими вченими-процесуалістами, як Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, І. Г. Івасюк та ін. Наприклад, Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк зазначають, що повідомлення про підозру як процесуальний документ є процесуальним рішенням – юридичним актом початку та одночасно персоніфікації кримінального переслідування, оскільки у зв'язку із повідомленням про підозру з'являється такий суб'єкт кримінального провадження, як підозрюваний, з моменту повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення розпочинається притягнення особи до кримінальної відповідальності [1, с. 162]. Як бачимо, правники також наголошують на тому, що з моменту повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення розпочинається притягнення особи до кримінальної відповідальності. При цьому, ми має розуміти, що навіть після повідомлення про підозру кримінальне провадження може бути закритим або, відповідно до глави 38, 39 КПК України, змінено порядок здійснення досудового розслідування, у зв'язку з чим не можна все буде вести мову про притягнення особи до кримінальної відповідальності.

На думку Т. В. Лукашкіної, повідомлення про підозру також виступає правозастосовним актом, оскільки кримінальне провадження можна розглядати як складний правозастосовний процес, процес застосування норм матеріального та процесуального права [13, с. 32].

На наш погляд, найбільш «вузьке» значення повідомлення про підозру, яке на сьогодні існує в юридичній літературі, полягає в тому, що воно є процесуальним документом. Зокрема, А. В. Андрейчук розглядає повідомлення про підозру як письмовий документ, що складається слідчим, прокурором та підлягає врученню особі та відповідає поняттю процесуального документа, оскільки на підставі нього здійснюється повідомлення про підозру як процесуальний акт, направлений на вручення письмового повідомлення про підозру і зміну повідомлення про підозру [14, с. 265]. Також у своєму дослідженні О. В. Фараон робить висновок, що повідомлення про підозру можна розглядати як документ, у якому формулюється підозра, і як дію (процедуру) та як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаче-

ного законодавством України про кримінальну відповідальність, пред'явлене в порядку, передбаченому чинним КПК України [15, с. 22, 26].

Слід погоджуватися з науковою позицією про те, що визначення правової природи повідомлення про підозру тільки як процесуального рішення є неповним, оскільки воно також є кримінально-процесуальним актом, який включає процесуальне рішення та процесуальну дію [16, с. 187].

Досить неординарне тлумачення повідомлення про підозру надано О. В. Іващенко, який в своєму дослідженні взагалі розглядає його як форму повідомлення, а саме - складений прокурором, слідчим за погодженням з прокурором процесуальний документ, яким особа інформується про зміст підозри, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого вона підозрюється, та її права під час кримінального провадження [17, с. 99-100].

Заслуговує своєї уваги погляд А. М. Погорецького та В. О. Гринюка, які повідомлення про підозру розглядають в наступних контекстах: а) процесуальна діяльність, зміст якої полягає у складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до ст. ст. 276–279 КПК України; б) процесуальне рішення; в) процесуальна дія; г) етап стадії досудового провадження та форма повідомлення; д) етап досудового розслідування тощо [18, с. 63].

Висновок. Детальний аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України та існуючих наукових точок зору надає можливість сформулювати власне бачення щодо визначення досліджуваного терміну. На нашу думку, повідомлення про підозру слід розглядати: по-перше, у широкому та вузькому значеннях; по-друге, у матеріальному та процесуальному аспектах. Переконані, що саме таке взаємопов'язуюче і взаємодоповнює тлумачення охоплює всі його властивості, а також у більш повній мірі відображає його правову природу.

У широкому розумінні повідомлення про підозру – це інститут кримінального процесуального права, який включає в себе відносно самостійні правові норми, направлені на врегулювання правовідносин, які виникають між учасниками кримінального провадження у зв'язку зі здійсненням повідомлення про підозру, його зміною та полягає у вчиненні прокурором або слідчим за погодженням із прокурором процесуальних дій, що реалізуються у відповідному правозастосовному акті, за наявності якого особа набуває процесуального статусу підозрюваного, а також створює передумови для подальшого руху кримінального провадження та виконання завдань кримінального судочинства.

У вузькому розумінні повідомлення про підозру – це процесуальна дія, яка полягає у висуненні уповноваженою службовою особою (прокуро-

ром або слідчим за погодженням із прокурором) припущення на підставі наявних доказів у кримінальному провадженні щодо вчинення особою кримінального правопорушення, що складається в письмовій формі відповідно до кримінального процесуального законодавства, вручається особі з дотриманням визначеної процедури та зумовлює набуття нею процесуального статусу підозрюваного.

У матеріальному аспекті повідомлення про підозру – це процесуальний документ, складений уповноваженою особою відповідно до вимог КПК України, що має містити: зміст підозри; правову кваліфікації кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа (із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; стислий виклад обставин кримінального правопорушення; викладення прав підозрюваного.

У процесуальному аспекті повідомлення про підозру – це сукупність процесуальних дій, направлена на: а) пред'явлення особі, яка на переконання слідчого та/або прокурора ймовірно вчинила кримінальне правопорушення, письмового повідомлення про підозру; б) вручення письмового повідомлення про підозру та роз'яснення підозрюваному його прав; в) зміну повідомлення про підозру у випадках, передбачених ст. 279 КПК України.

Література

- Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 161-169.
- Туманянц А. Р. Інститут підозри у кримінальному процесі та його значення за новим КПК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 19 жовт. 2012 р. Харків, 2012. С. 168-172.*
- Костів Н.Р. Повідомлення про підозру як інститут кримінального процесуального права. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу: матеріали наукового семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2012 року) / Ред. кол.: Острогляд О.В. (голов. ред.) та ін. Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2012. С. 125-128.*
- Гузела М., Палюх А. Поняття повідомлення про підозру в кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць, 2017. № 876. С. 249-254.*
- Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.
- Юрчишин В. Обвинувальна діяльність прокурора у кримінальному судочинстві за новим КПК України. *Вісник прокуратури*. 2012. № 6. С. 89-97.
- Рогатюк І. В. Повідомлення про підозру: значення інституту та проблеми правозастосування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 115-124.
- Івасюк І. Г. Інститут «повідомлення про підозру» нового кримінального процесуального законодавства України. *Митна справа*. 2013. № 4 (88). Ч. 2. Кн. 2. С. 74-79.
- Каркач П. М., Ковальова Я. О. Критерії ефективності підтримання державного обвинувачення в суді. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Спеціальний випуск, 2012. № 4. С. 395-401.
- Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с
- Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238-242.
- Татаров О. Проблеми повідомлення про підозру та шляхи їх вирішення. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 179-186.
- Лукашкіна Т. В. Доказывание как этап правоприменительного процесса. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса)*. Одеса: Юридична література, 2013.
- Андрейчук А. В. Правова природа повідомлення про підозру. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 259-271.
- Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 247 с.
- Гуртієва Л. М. Поняття та правова природа повідомлення про підозру у кримінальному провадженні України. *Митна справа*. 2014. № 6 (96). частина 2 книга 1. С. 185-190.
- Іващенко О.В. Інформування учасників кримінального провадження: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2013. 232 с.
- Погорецький А. М., Гринюк В. О. Повідомлення судді про підозру: проблемні питання правового регулювання, теорії та практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 58-71.

Анотація

Кримчук С. Г. Наукові підходи до розуміння поняття «повідомлення про підозру». – Стаття.

Статтю присвячено визначенню розуміння повідомлення про підозру. Задля цього автором опрацьовано наукові точки зору вчених-процесуалістів із досліджуваного питання. За результатами узагальнення наукової літератури визначено, що наразі повідомлення про підозру розглядається в наступних значеннях: 1) процесуальний інститут; 2) етап стадії досудового розслідування; 3) початок реалізації функції обвинувачення у кримінальному провадженні; 4) процесуальна дія; 5) процесуальний акт; 6) процесуальна процедура; 7) процесуальний документ; 8) акт правозастосування; 9) форма повідомлення; 10) думка, припущення слідчого, прокурора. Наведені доктринальні позиції стосовно кожного із вказаних значень. Детальний аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України та існуючих наукових точок зору стосовно розуміння повідомлення про підозру надав автору можливість сформулювати власне бачення щодо визначення досліджуваного поняття. Як вважає автор, повідомлення про підозру слід розглядати: по-перше, у широкому та вузькому значеннях; по-друге, у матеріальному та процесуальному аспектах. З метою обґрунтування авторської точки зору розкрито кожне із цих значень. Автор переконаний, що саме

таке взаємопов'язуюче і взаємодоповнююче тлумачення охоплює всі властивості поняття повідомлення про підозру, а також у більш повній мірі відображає його правову природу.

Ключові слова: підозра, повідомлення, підозрюваний, повідомлення про підозру, процесуальне рішення, процесуальний документ.

Анотація

Крымчук С. Г. Научные подходы к пониманию понятия «сообщение о подозрении». – Стаття.

Стаття посвящена определению понимания уведомления о подозрении. Для этого автором обработаны научные точки зрения ученых-процессуалистов по изучаемому вопросу. По результатам обобщения научной литературы определено, что сейчас уведомление о подозрении рассматривается в следующих значениях: 1) процессуальный институт; 2) этап стадии досудебного расследования; 3) начало реализации функции обвинения в уголовном производстве; 4) процессуальное действие; 5) процессуальный акт; 6) процессуальная процедура; 7) процессуальный документ; 8) акт правоприменения; 9) форма уведомления; 10) мнение, предположение следователя, прокурора. Приведены доктринальные позиции по каждому из указанных значений. Детальный анализ положений действующего уголовного процессуального законодательства Украины и существующих научных точек зрения относительно понимания уведомления о подозрении предоставил автору возможность сформулировать собственное видение определения исследуемого понятия. Как считает автор, уведомление о подозрении следует рассматривать: во-первых, в широком и узком смыслах; во-вторых, в материальном и процессуальном аспектах. С целью обоснования авторской точки зрения раскрыто каждое из этих значений. Автор убежден, что именно такое взаимосвязанное и взаимодополняющее толкование охватывает все свойства понятия уве-

домления о подозрении, а также в более полной мере отражает его правовую природу.

Ключевые слова: подозрение, уведомление, подозреваемый, уведомление о подозрении, процессуальное решение, процессуальный документ.

Summary

Krymchuk S. G. Scientific approaches to understanding the concept of “report of suspicion”. – Article.

The article is devoted to determining the understanding of the notification of suspicion. For this, the author processed the scientific points of view of process scientists from the issue under study. Based on the results of the generalization of scientific literature, it was determined that now the notification of suspicion is considered in the following meanings: 1) a procedural institution; 2) stage of the stage of pre-trial investigation; 3) the beginning of the implementation of the function of prosecution in criminal proceedings; 4) procedural action; 5) the procedural act; 6) procedural procedure; 7) a procedural document; 8) act of law enforcement; 9) notification form; 10) opinion, suggestion of the investigator, prosecutor. Doctrinal positions are given for each of these values. A detailed analysis of the provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine and existing scientific points of view regarding the understanding of a notification of suspicion provided the author with the opportunity to formulate his own vision of the definition of the concept under study. According to the author, a notification of suspicion should be considered: first, in a broad and narrow sense; secondly, in the material and procedural aspects. For the purpose of substantiating the author's point of view, each of these meanings is disclosed. The author is convinced that it is precisely this interrelated and complementary interpretation that encompasses all the properties of the concept of notification of suspicion, and also more fully reflects its legal nature.

Key words: suspicion, notification, suspect, notification of suspicion, procedural decision, procedural document.

УДК 343.163

Г. А. Ніколайчук*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка***ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В ПРОЦЕСІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ**

У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (розділ 2), схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 було звернено увагу на «приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів». Значною мірою це вже зроблено у новому чинному Законі України «Про прокуратуру». Сформована нещодавно в Україні нова нормативна модель прокурорської діяльності спрямована на забезпечення охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, законності, що зумовлює зміст його кримінально-процесуальної діяльності.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів діяльності прокурора під час судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Головними причинами зміни прокурором обвинувачення у суді є: 1) поверхова чи непрофесійна діяльність слідчого; 2) фіксація доказів у ході досудового розслідування із порушенням норм кримінального процесуального закону, у зв'язку із чим вони визнаються судом недопустимими (ч.3 ст. 62 Конституції України, статті 86, 87 КПК України); 3) висунення обвинувачення у вчиненні більш тяжкого кримінального правопорушення порівняно із даними обвинувального акту; 4) висунення особі за окремими епізодами злочинної діяльності недоведеного обвинувачення; 5) залишення слідчим та прокурором без належної перевірки версій, висунутих обвинуваченим на свій захист; 6) неправильна або надмірна кваліфікація (так звана «кваліфікація із запасом») діянь обвинуваченого за відповідними нормами кримінального закону; 7) неправильне викладення змісту кваліфікуючих ознак злочину; 8) неправильне встановлення характеру і розміру матеріальної шкоди, завданої діянням обвинуваченого; зміну свідками, потерпілими, іншими учасниками процесу під час судового розгляду своїх показань стосовно обставин вчинення кримінального правопорушення; 9) одержання у суді нових, невідомих раніше доказів, якщо вони не потребують перевірки шляхом проведення досудового розслідування.

Під зміною обвинувачення можна розуміти, наприклад: 1) зміну кваліфікації злочинного діяння; 2) пом'якшення окремих формулювань; 3) виключення деяких епізодів багатоепізодного злочину; 4) зменшення обсягу обвинувачення у часі, просторі, розмірах, наслідках; 5) виклю-

чення кваліфікуючих ознак, обставин, що обтяжують відповідальність, судимостей тощо.

Можна виділити такі види зміни обвинувачення: 1) ті, що передбачають зміну обсягу обвинувачення *без зміни правової кваліфікації* вчиненого (наприклад, встановлення під час судового розгляду іншого часу вчинення кримінального правопорушення, аніж той, що був зазначений в обвинувальному акті тощо); 2) ті, що передбачають зміну обсягу обвинувачення, *що тягне за собою зміну кваліфікації* кримінального правопорушення (наприклад, встановлення того, що кримінальне правопорушення було вчинено через необережність, а не з прямим умислом тощо); 3) ті, що передбачають *зміну правової кваліфікації без змін в обсязі обвинувачення* (таке можливо, наприклад, у разі помилкового зазначення однієї частини статті Особливої частини КК України замість іншої тощо).

Крім того, науковці поділяють зміну публічного обвинувачення прокурором залежно від того, чи має вона місце у бік обтяження або у бік пом'якшення кримінальної відповідальності [1, С. 104].

Кримінальним процесуальним законодавством не визначено кількість можливих змін обвинувачення прокурором у суді. За таких умов та за наявності обґрунтованих підстав прокурор може змінювати обвинувачення навіть декілька разів. Зміна обвинувачення здійснюється прокурором шляхом складення нового обвинувального акту (у якому міститься формулювання зміненого обвинувачення).

Європейський суд з прав людини зазначає, що інформація про пред'явлене обвинувачення (включаючи правову оцінку даного діяння), повинна бути пред'явлена або до судового засідання (в обвинувальному акті) або, як мінімум, у ході судового розгляду іншими засобами (наприклад, шляхом офіційного доповнення чи зміни обвинувачення) [2]. У разі зміни кваліфікації у ході судового розгляду обвинуваченому повинна бути надана можливість здійснення його права на захист практичним і ефективним способом у належний строк [3]. КПК не дає відповіді на питання про те, яким повинен бути алгоритм дій суду у випадку, коли потерпілий не з'явився у судові засідання у випадках: 1) коли є інформація про отримання ним повістки; 2) коли таких відомостей нема. Тут треба діяти із урахуванням наступного: обвинувачення, що може бути підтримане потерпілим у разі

зміни обвинувачення прокурором, має ознаки субсидіарного. У субсидіарному ж обвинуваченні тільки повторне неприбуття у судові засідання потерпілого без поважних причин (чи без повідомлення про причини неприбуття) прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням.

Відповідно, при зміні обвинувачення (за аналогією) існує необхідність повторного повідомлення потерпілого, і у разі відсутності його волевиявлення розцінювати це як відсутність бажання підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Якщо у матеріалах справи нема підтвердження отримання потерпілим копії обвинувального акту, повістки про виклик (або ознайомлення з їх змістом в інший спосіб), суд з метою забезпечення інтересів потерпілого має вжити заходів до повідомлення його через засоби масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, а саме: 1) опублікувати повістку й повідомлення про те, що прокурор подав змінений обвинувальний акт; 2) роз'яснити право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Відповідно, у такому разі потерпілий вважається таким, що ознайомлений зі своїм правом підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. У разі ж відсутності його волевиявлення це слід розцінювати як відсутність бажання підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

Складним внаслідок нормативної новизни є повноваження прокурора про початок провадження щодо юридичної особи. Слід зазначити, що законодавець стосовно юридичної особи термін «обвинувачення не використовує». Однак варто підтримати висловлену в юридичній науці точку зору, відповідно до якої початок провадження щодо юридичної особи є здійсненням кримінального переслідування [4, С. 132] та визнати обвинувальний характер діяльності прокурора стосовно юридичної особи. Враховуючи процесуальну взаємозалежність між реагуванням держави на вчинення злочину фізичною особою (яка є уповноваженою особою юридичної особи) та початком провадження щодо юридичних осіб (що відображено у положеннях ч.8 ст. 214 КПК України, де йдеться про одночасність провадження щодо юридичної особи із відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру, та ч.3 ст. 284 цього ж Кодексу, де вказано на можливість закриття провадження щодо юридичної особи у разі закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи), можна зробити висновок, що трансформується обвинувачення стосовно фізичної особи. Воно стає ускладненим внаслідок: 1) інкримінування особі кримінально-правових дій від імені та в інтере-

сах (або від імені) юридичної особи; 2) можливості застосування додаткових заходів кримінально-правового характеру; 3) доказування підстав їх застосування. Таке обвинувачення не без підстав пропонують іменувати подвійним (внаслідок його здійснення одночасно і щодо фізичної, і щодо юридичної особи) [5, С. 87].

Визнавши зібрані докази достатніми для висунення додаткового обвинувачення та складання обвинувального акту (а також для початку провадження щодо юридичної особи), прокурор повинен повідомити обвинуваченого (його захисника та законного представника), потерпілого (його представника та законного представника), цивільного позивача (його представника та законного представника), цивільного відповідача (його представника), представника юридичної особи про відкриття сторонам матеріалів та надання доступу до них. При цьому порядок відкриття сторонам матеріалів, надання доступу до них та порядок ознайомлення відбувається із додержанням вимог, передбачених ст. 290 КПК України. Після того, як сторони ознайомляться із матеріалами, до яких їм було надано доступ, а також після відкриття ними одна одній додаткових матеріалів, отриманих до (або під час) судового розгляду, прокурор: 1) складає новий обвинувальний акт (у якому викладає додаткове обвинувачення поряд із першим); 2) передає його до суду. Копію обвинувального акта під розписку прокурор повинен надати обвинуваченому (його захиснику, законному представнику) та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Після підготовки до захисту проти додаткового обвинувачення у встановлений судом термін судове провадження починається із підготовчого судового засідання, де головуючий з'ясовує в учасників їхню думку стосовно можливості призначити судовий розгляд. Необхідність повторного дослідження доказів, які вже були досліджені судом до висунення додаткового обвинувачення, може бути здійснено тільки у разі визнання судом такої необхідності. Нове дослідження доказів, що уже досліджувалися судом по початку провадження щодо юридичної особи, може бути здійснене за клопотанням представника такої юридичної особи тільки у разі визнання такої необхідності судом. Отже: 1) одержавши під час судового розгляду інформацію про можливе вчинення обвинуваченим іншого кримінального правопорушення, щодо якого обвинувачення не висувалося та яке тісно пов'язане із первісним, і їх окремий розгляд неможливий (а так само встановлення наявності підстав для застосування кримінально-правових заходів до юридичної особи), прокурор вправі звернутися до суду із вмотивованим клопотанням про необхідність висунення додат-

кового обвинувачення в одному провадженні із первісним та/або про початок провадження щодо юридичної особи; 2) законом не передбачено можливість оскарження ухвали про відмову у задоволенні клопотання про порушення питання щодо висунення додаткового обвинувачення (чи про початок провадження щодо юридичної особи) під час судового розгляду; 3) прокурор (за винятком Генерального прокурора), який брав участь у судовому розгляді і за клопотанням якого було відкладене судове засідання, подає клопотання про висунення додаткового обвинувачення (чи початок провадження щодо юридичної особи під час судового розгляду) на вирішення прокурору вищого рівня; 4) визнавши зібрані докази достатніми для висунення додаткового обвинувачення та складання обвинувального акта (а також для початку провадження щодо юридичної особи), прокурор повинен повідомити осіб, інтересів яких це стосується, про відкриття сторонам матеріалів та надання доступу до них; 5) після підготовки до захисту проти додаткового обвинувачення у встановлений судом термін, судове провадження починається із підготовчого судового засідання; 6) необхідність повторного дослідження доказів, які вже були досліджені судом до висунення додаткового обвинувачення (по початку провадження щодо юридичної особи), здійснюється тільки у разі визнання судом такої необхідності. Відмова прокурора від підтримання публічного обвинувачення можлива лише за таких підстав: 1) коли не встановлено подію злочину; 2) коли у діянні обвинуваченого нема складу злочину; 3) коли не доведено участь обвинуваченого у вчиненні злочину. Тобто, відмова прокурора від підтримання публічного обвинувачення повинна відбуватися фактично у всіх ситуаціях, коли у ході судового розгляду будуть виявлені підстави для ухвалення виправдального вироку. Відмова від підтримання публічного обвинувачення означає: 1) заперечення обвинувачення у матеріально-правовому сенсі; 2) фактичне припинення обвинувачення у кримінально-процесуальному сенсі. З огляду на те, що обсяг діяльності, який становить зміст відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення, може бути різним, у юридичній літературі виділяють різновиди такої відмови: 1) повна; 2) часткова [6, с. 103]. Постає також питання про те, чи передбачає закон для прокурора можливість відмови від обвинувачення лише у рамках етапу дослідження доказів чи, як стверджують окремі дослідники, до початку судового слідства [7, с. 96]. Буквальний спосіб тлумачення положень ч.1 ст. 340 КПК дозволяє стверджувати, що переконання прокурора про невинуватість особи може настати лише «в результаті» судового розгляду, а не «під час» судового розгляду (коли йдеться, наприклад, про можливість зміни обви-

нування в суді – ч. 1 ст. 338 КПК) [8, с. 37]. Вказівка законодавця на результати судового розгляду виключає можливість прокурора відмовитися від публічного обвинувачення як одразу після відкриття судового засідання, так і до закінчення дослідження доказів, що будуть надані суду. Отож, виходячи із аналізу ч. 1 ст. 340 КПК України слід зробити висновок про те, що відмова прокурора від підтримання публічного обвинувачення (та поява субсидіарної форми обвинувачення) можливі лише за результатами судового розгляду (тобто після закінчення судового розгляду як етапу, в межах якого відбувається з'ясування обставин кримінального правопорушення і дослідження представлених доказів сторонами). До типових проблем, із якими стикається прокурор, який бере участь у судовому слідстві, належить *усунення суперечностей у доказах*. Докази у кримінальному провадженні повинні становити собою логічний зв'язок, ланки якого зв'язані між собою й повністю узгоджені, взаємно доповнюють та підтверджують один одного. Випадіння хоча б однієї із цих ланок із загального ряду не дозволяє достовірно підтвердити винуватість обвинуваченого (що є необхідним для винесення обвинувального вироку). У змагальному процесі нерідко виникають ситуації, за яких внаслідок активності сторони захисту докази, на яких ґрунтується обвинувачення, починають виглядати як такі, що суперечать матеріалам кримінального провадження. Поряд із детальним дослідженням кожного доказу окремо велике значення має перевірка суперечливих доказів (внутрішньо суперечливих або ж таких, що не узгоджуються з іншими фактичними даними). Для усунення суперечностей у показаннях обвинувачених, свідків, потерпілих можуть оголошуватися раніше дані ними показання. Для підтвердження достовірності показань (у тому числі усунення сумнівів щодо їх доброякісності, відповідності конструкції обвинувачення, спростування аргументів сторони захисту про їх суперечливість) на допитах широко використовуються схеми, графіки, креслення, фотографії, відеозаписи (та інші наочні матеріали). Такі ситуації обумовлені обставинами різного характеру: посилення протидії правосуддю з боку лідерів та активних учасників злочинних угруповань, професійних злочинців; розширенням можливості сторони захисту у кримінальних провадженнях. Найчастіше змінам піддаються показання обвинувачених, свідків, потерпілих. Проблемні ситуації даного класу тісно пов'язані із розглянутими раніше. Так, у результаті відмови від своїх показань «основного» свідка обвинувачення може виникнути ситуація неповноти доказової бази, представленої слідством, суперечності існуючих доказів (або і того, й іншого). Відповідно, тактичні прийоми, застосовувані прокурора-

ми у проблемних ситуаціях усіх трьох зазначених типів, багато у чому співпадають. Тобто працюючи із доказами, що змінилися в судовому розгляді, прокурори піддають їх деталізації, поглибленому аналізу, заявляють клопотання про оголошення показань, даних у ході досудового розслідування, за необхідності та можливості представляють нові фактичні дані. При цьому першочергового значення слід надати з'ясуванню причин та умов зміни показань. Деколи цьому можуть сприяти об'єктивні фактори, пов'язані, передусім, зі спливом часу. Адже від допиту на досудовому розслідуванні до допиту в ході судового слідства деколи проходить значний час. У складних багатоепізодних, групових справах це може бути багато місяців, а деколи – й років. З огляду лише на цю причину чимало інформації з пам'яті може зникнути, трансформуватися, видозмінитися під впливом подій та фактів, що трапилися після давання початкових (у ході досудового розслідування) показань. Взагалі ж, процес забування, зникнення з пам'яті якось деталей (навіть тих, що мають істотне значення для справи) є неминучим. Ситуація може ускладнюватися сильним емоційним фоном, що часто виникає при сприйнятті людьми події злочину (чи іншого суспільно небезпечного діяння). У подібних випадках явище ремінісценції (відновлення у пам'яті тимчасово забутої інформації) уже може й не статися. Окрім того, оскільки мова йде про докази, що мають вербальну форму, прокурор повинен вільно орієнтуватися у тонкощах міжособистісної взаємодії, вміти професійно аналізувати мотивацію, історію, механізм взаємовідносин даного свідка, потерпілого, обвинуваченого з іншими людьми, логіку впливу одних людей на інших, динаміку конфліктів, що виникають між ними. Нарешті, у розглядуваних ситуаціях дуже важливо вміти аналізувати та досліджувати не лише самі докази, що були піддані змінам, але й умови, обстановку їх отримання. Виступу прокурора повинна передувати детальна підготовка (яка зазвичай починається ще при вивченні матеріалів кримінального провадження). Досвідчений прокурор на цій стадії, прогностично оцінюючи ситуацію, починає вибудовувати систему аргументів та контраргументів, необхідних йому для використання не тільки у ході судового слідства, але й у дебатах. Деякі прокурори, вивчаючи матеріали кримінального провадження, уже готують тези, конспекти текстів обвинувальної промови. Оскільки мова йде про мистецтво промови у суді (тобто про справу суто творчу), дати якісь однозначні «рецепти» тут неможливо. Яким має бути варіант промови (її тези, конспект тощо) кожен прокурор повинен вирішувати самостійно, враховуючи при цьому обставини конкретної справи, а також виходячи із своїх здібностей, досвіду, знань. В юридичній літературі стверджують-

ся, що із урахуванням особливостей кримінального провадження та власних якостей (як-от, здатність до імпровізацій та експромтів, швидкості реакції), професійної підготовки, обсягу умінь, навиків, знань, прокурор може скористатися й таким варіантом підготовки промови, як складення плану подумки та виступ експромтом [9, с. 84]. Отже, із урахуванням вищезазначеного, можливі такі варіантами підготовки промов: 1) написання промови повністю; 2) складення письмового плану; 3) складення письмових нотаток; 4) підготовка тез виступу [10, с. 19]. Але у будь-якому випадку приготування до наступного виступу у дебатах повинні бути зроблені ще на етапі ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Цей процес стає більш інтенсивним у ході судового слідства (де обвинувачення та докази, що підтверджують його, проходять випробовування на міцність в умовах змагальності сторін). В обвинувальних промовах використовуються такі прийоми, як орієнтування на почуття, емоційну сферу суддів, усіх присутніх у залі судового засідання. Прийоми, розраховані на те, аби викликати почуття, найбільш доцільні у вступній частині промови, при суспільно-політичній оцінці вчиненого, особливо – при характеристиці особи обвинуваченого. Емоційно забарвленою може бути закінчення обвинувальної промови. Водночас, навряд чи можна розраховувати на значні результати при застосуванні прийомів емоційного впливу в ході аналізу та оцінки доказів, юридичної кваліфікації вчиненого. Взагалі прокурору, який виступає у суді, не слід забувати відомого виразу: «Емоції – ворог інформації». Можливо, у ньому міститься деяке перебільшення, але й, безсумнівно, міститься й значна доля істини. Емоції в обвинувальній промові не тільки допустимі, але деколи дуже важливі і ефективні. Однак недотримання міри при використанні прийомів емоційного впливу може обернутися хибною патетикою, пустою порожньою декламацією, що приводять до «ефекту бумеранга», до результатів, які прямо протилежні тим, яких прагнув судовий оратор. З приводу тривалості промови прокурора, звісно ж, не може бути ніяких готових «рецептів», що підходять на усі випадки життя. Широко відомим є випадок, коли видатний судовий оратор Ф.Н. Плевако, виступаючи у дебатах, обмежився лише однією фразою і добився успіху. Водночас є немало випадків, коли тривалість промови прокурорів-обвинувачів тривала й кілька годин. Певно, промова повинна тривати стільки, скільки потрібно для того, аби переконати суд прийняти позицію прокурора. Це для адвоката стислість є «мачухою гонорарів» (і то не завжди), а для прокурора – це «сестра таланту». Експресивна та логічна (раціональна) складові промови прокурора повинні бути збалансовані. Виразність, експресивність промови про-

курора повинні поєднуватися із певною часткою «офіціозу». У протилежному випадку прокурор може перетворитися на балакуна (що є несумісним із його статусом публічного обвинувача).

Висновки. Відмова прокурора від підтримання публічного обвинувачення – це різновид зміни правової позиції прокурора у суді першої інстанції, який передбачає заперечення прокурором обґрунтованості публічного обвинувачення та припинення прокурором обвинувальної діяльності, наслідками якого є закриття кримінального провадження судом або набуття ним статусу приватного залежно від правової позиції потерпілого.

Література

1. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) від 28.11. 1998 року.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) № 46221/99 від 12 травня 2005 р.
4. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 /Одеса, 2016. 602 с.
5. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації: дис. ... докт юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 453 с.
6. Грушевська М. І. Поняття та загальна характеристика відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту*. 2016. Випуск 3. Том.2. С. 100-103.
7. Гаркуша А. Г. Окремі аспекти процесуального керівництва прокурора під час досудового розслідування. *Прокуратура України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 травня 2016 р. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 84–85.
8. Підтримання прокурором державного обвинувачення / Л.Р. Грицаєнко та ін. ; за заг. ред. Г.П. Середи. Київ: Юридична думка, 2010. 656 с.
9. Семененко М. Э. Проблемы уголовного преследования, осуществляемого прокурором в суде: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Москва, 2001. 224 с.
10. Кириллова Н. П. Поддержание государственного обвинения в суде. СПб., 2003. 147 с.

Анотація

Николайчук Г. А. Проблемні аспекти діяльності прокурора в процесі судового розгляду. – Стаття.

У статті досліджено проблемні аспекти діяльності прокурора під час судового розгляду. Зокрема, наго-

лошується на обов'язковості приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів, які зазначені у Стратегії реформування судочинства, судочинства суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (розділ 2), схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. Зазначається, що сформована нещодавно в Україні нова нормативна модель прокурорської діяльності спрямована на забезпечення охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, законності, що зумовлює зміст кримінально-процесуальної діяльності прокурора. З'ясовуються головні причини зміни прокурором обвинувачення у суді та визначаються їх види. Автор доходить висновку, що відмова прокурора від підтримання публічного обвинувачення – це різновид зміни правової позиції прокурора у суді першої інстанції, який передбачає заперечення прокурором обґрунтованості публічного обвинувачення та припинення прокурором обвинувальної діяльності, наслідками якого є закриття кримінального провадження судом або набуття ним статусу приватного залежно від правової позиції потерпілого.

Ключові слова: проблемні аспекти діяльності прокурора, судовий розгляд, зміна прокурором обвинувачення у суді, правова позиція прокурора.

Аннотация

Николайчук Г. А. Проблемные аспекты деятельности прокурора в процессе судебного разбирательства. – Статья.

В статье исследованы проблемные аспекты деятельности прокурора в ходе судебного разбирательства. В частности, отмечается обязательность приведения полномочий и деятельности органов прокуратуры к европейским стандартам, указанным в Стратегии реформирования судочинства, судопроизводства и смежных правовых институтов на 2015–2020 годы (раздел 2), одобренной Указом Президента Украины от 20 мая 2015 № 276 / 2015. Отмечается, что сложившаяся недавно в Украине новая нормативная модель прокурорской деятельности, направленная на обеспечение охраны прав и законных интересов участников уголовного судопроизводства, законности, предопределяет содержание уголовно-процессуальной деятельности прокурора. Выясняются основные причины изменения прокурором обвинения в суде и определяются их виды. Автор приходит к выводу, что отказ прокурора от поддержания публичного обвинения – это разновидность изменения правовой позиции прокурора в суде первой инстанции, предполагает отрицание прокурором обоснованности публичного обвинения и прекращения прокурором обвинительной деятельности, последствиями которого является закрытие уголовного производства судом или приобретения им статуса частного в зависимости от правовой позиции потерпевшего.

Ключевые слова: проблемные аспекты деятельности прокурора, судебное разбирательство, изменение прокурором обвинения в суде, правовая позиция прокурора.

Summary

Nikolaychuk G. A. Problematic aspects of the prosecutor's activity in the process of trial. – Article.

The article examines the problematic aspects of the prosecutor's activities during the trial. In particular, it emphasizes the need to bring the powers and activities of the prosecutor's office to European standards, which are specified in the Strategy for Reform of the Judiciary, Judiciary and Related Legal Institutions for 2015–2020 (Chapter 2), approved by Presidential Decree of May 20, 2015 № 276 / 2015. It is noted that the newly formed in Ukraine new regulatory model of prosecutorial activity is aimed at ensuring the protection of the rights

and legitimate interests of participants in criminal proceedings, legality, which determines the content of its criminal procedure. The main reasons for the prosecutor's change of charges in court are clarified and their types are determined. The author concludes that the prosecutor's refusal to uphold the public prosecution is a kind of change in the prosecutor's legal position in the court of first instance, which involves the prosecutor denying the validity of the public prosecution and the prosecutor's termination of prosecution, which results in the court legal position of the victim.

Key words: problematic aspects of the prosecutor's activity, trial, change of charges by the prosecutor in court, legal position of the prosecutor.

УДК 343.985

О. О. Посашков
старший науковий співробітник лабораторії
судових будівельно-технічних досліджень
Харківського науково-дослідного інституту
судових експертиз імені засл. проф. М.С. Бокаріуса

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВТРУЧАНЬ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Постановка проблеми. Одним із напрямів розвитку криміналістичної методики є формування окремих криміналістичних методик відносно категорій, видів, підвидів злочинів і т. п. [1, с. 41–42]. При цьому побудова методики розслідування окремих видів злочинів, зокрема втручань в діяльність судового експерта, є складним процесом, оскільки перебуває в залежності від цілої низки факторів, які обумовлюють як її актуальність, обґрунтованість, так і практичну спрямованість, адаптованість до діяльності правоохоронних органів. Зокрема, як зазначає В. А. Журавель, діяльність з формування окремої криміналістичної методики повинна базуватися на потребах судово-слідчої практики, прогностичному баченні ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних проявів, міжнародному досвіді боротьби з ними [2, с. 42]. У зв'язку з цим формування методики розслідування втручань в діяльність судового експерта вбачається перспективним напрямком розвитку криміналістичної методики.

Аналіз останніх досліджень. Засади, напрямки та значення діяльності з побудови криміналістичної методики неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, В. Ф. Єрмолович, В. А. Журавель, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярова, А. Ф. Облаков, О. В. Пчеліна, А. В. Старушкевич, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, О. О. Хмиров, С. Н. Чурилов, В. І. Шиканов, А. В. Шмонін, М. П. Яблоков та інші. Однак, значна кількість питань і по сьогодні залишаються спірними, а то й невирішеними взагалі. Зокрема, відсутні комплексні дослідження стосовно побудови методики розслідування втручань в діяльність судового експерта. Тому метою представленого дослідження є встановлення перспектив формування методики розслідування втручань в діяльність судового експерта як одного з напрямків розвитку криміналістичної методики.

Виклад основного матеріалу. Діяльність з виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів є одним із важливих напрямків боротьби зі злочинністю в Україні. Тому держава покладає на відповідні органи, об'єднання громадян повноваження, спрямовані на забезпечення їх належ-

ного функціонування в цілому та кримінального провадження зокрема. Ось чому особлива увага приділяється розслідуванню саме злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинів проти журналістів. Це пов'язано з тим, що вказані кримінальні правопорушення є суспільно небезпечними протиправними діяннями, які посягають на авторитет України як суверенної держави; суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування органів влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, виконання ними своїх функцій щодо забезпечення прав і свобод громадян, громадського порядку; відносини в сфері державної правоохоронної діяльності із забезпечення правопорядку, боротьби із злочинністю та правопорушеннями [3]. Більше того, вчинення вказаних кримінальних правопорушень не просто перешкоджає нормальній діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а й спричиняє шкоду їх авторитету та престижу, перешкоджає представникам влади приймати рішення, необхідні для прискання правопорушень і затримання винуватих, а також спричиняє шкоду здоров'ю та гідності цих осіб або створює загрозу безпосереднього заподіяння такої шкоди [4, с. 26].

До того ж моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні показав, що злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян належать до тих суспільно небезпечних посягань, що займають одне з перших місць у загальній структурі злочинності (4,4%) та перебувають на четвертому місці після злочинів проти власності, проти життя та здоров'я особи і злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [5, с. 23; 6, с. 96]. При цьому, як вірно відзначає М. Довгаль, серед виокремленого роду кримінальних правопорушень найбільш небезпечними, безсумнівно, є ті, що посягають на осіб, які представляють цей авторитет [6, с. 97]. Щоб виявити всі факти вчинення вказаних протиправних діянь і притягти винних осіб до кримінальної відповідальності криміналістичною наукою розробляються відповідні окремі криміналістичні методики.

При цьому для побудови криміналістичних методик урахується криміналістична класифікація злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинів проти журналістів. Це пояснюється тим, що побудова криміналістичних методик різних категорій злочинів залежить не від випадкових чинників або хаотичного розвитку науки. Їх формування залежить, у першу чергу, від рівня узагальнення злочинів (роду, виду, підвиду, групи тощо), підходів до криміналістичної класифікації злочинних діянь [7, с. 96]. Тобто без логічно обґрунтованої класифікації злочинів вибудувати систему окремих криміналістичних методик неможливо [8, с. 337]. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень узагалі та злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинів проти журналістів зокрема здійснюється за подвійним критерієм – криміналістичним і кримінально-правовим. З приводу останнього, як відзначає Ю. Дзюба, поділ і виокремлення відповідних груп кримінально-правових норм усередині розділів Особливої частини Кримінального кодексу можливий виключно за єдиним науково обґрунтованим критерієм – видовим об'єктом. Зокрема, в розділі XV Кримінального кодексу України (далі – КК України) одним із таких об'єктів є відносини у сфері забезпечення встановленого порядку реалізації прав і дотримання обов'язків [9, с. 194]. За вказаним критерієм виокремлюються кримінальні правопорушення, що перешкоджають реалізації правоохоронної, судово-експертної діяльності. З криміналістичної точки зору важливу роль у виокремленні вказаних злочинів відіграють такі ознаки як сфера їх вчинення та особа потерпілого, які в свою чергу впливають на механізм їх учинення. За вказаними критеріями серед згаданого роду кримінальних правопорушень пропонується окремо виділяти втручання в діяльність працівників правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК України) [10].

Так як вагому роль у кримінальному провадженні відіграють обізнані особи, спеціальні знання яких використовуються під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, то забезпечення належних умов для надання ними повної й об'єктивної допомоги є одним із першочергових завдань правоохоронних органів. Зокрема, мова йде про забезпечення діяльності судового експерта, який залучається до кримінального провадження для проведення судової експертизи. У випадку порушень гарантій його незалежності, які виражаються у здійсненні на нього впливу у будь-якій формі з метою перешкодити здійсненню судово-експертної діяльності [10], правоохорон-

ні органи повинні забезпечити своєчасне, повне, всебічне й об'єктивне досудове розслідування таких правопорушень. Тому за змішаним (криміналістичним і кримінально-правовим) критерієм у структурі кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальних правопорушень проти журналістів, а саме з урахуванням сфери вчинення (судово-експертна діяльність) та особи потерпілого (судовий експерт), а також видового об'єкту посягання пропонується виокремлювати втручання в діяльність судового експерта. Відповідно криміналістична класифікація досліджуваної групи кримінальних правопорушень є підставою, основою для побудови методик розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Відтак, з урахуванням вищезазначеного вважається обґрунтованою та продиктованою практичними потребами правоохоронних органів необхідність побудови такої криміналістичної підвидової методики як методики розслідування втручання в діяльність судового експерта. Адже, як відомо, окремі методики розслідування злочинів є ключовими в роботі слідчого під час виявлення та розслідування злочинів, оскільки акумулюють та апробують на практиці всі досягнення наукових і прикладних досліджень [11, с. 28]. Особливо це твердження стосується мікрометодик, якою є методика розслідування втручання в діяльність судового експерта.

Разом із тим, варто відзначити, що під час побудови методики розслідування окремих видів злочинів, зокрема втручання в діяльність судового експерта, повинні бути враховані такі залежності, як: видові ознаки злочину; суб'єкт злочину; ретроспективну спрямованість характеру розслідування; ситуаційну зумовленість розслідування; рівень розвитку технічних і тактико-криміналістичних засобів [12, с. 417; 13, с. 74]. Тобто одним із критеріїв і водночас засадою побудови окремої криміналістичної методики є виокремлення типових ознак кримінального правопорушення шляхом формування відповідної криміналістичної характеристики. Як указує з цього приводу В.О. Малярова, основою для побудови окремих криміналістичних методик виступають типові для окремих груп, різновидів злочинів способи, сліди, злочинні зв'язки тощо. Вказані ознаки є елементами криміналістичної характеристики. При цьому вчена наголошує, що особливості злочинів окремих видів, наповнення криміналістичної характеристики є тим спільним, що властиве злочинам цих видів, має криміналістичне значення, відбиває прояв окремих закономірностей, повторюється у відповідних злочинах та слугує передумовою для розробки методик розслідування злочинів окремого виду. Ось чому, здійснюючи розробку методики розслідування певної групи

злочинів, варто мати об'єктивну інформацію, яка дозволить виділити їх специфічні властивості й ознаки. Узагальнення та аналіз злочинної діяльності й практики розслідування дозволяє отримати докладну характеристику суспільно небезпечних діянь окремого виду [14, с. 112].

Окремо слід відзначити твердження О.В. Пчеліної, згідно з яким під час формування методики розслідування злочинів акцент робиться на «конкретиці», що означає необхідність врахування особливостей механізму вчинення окремих видів (груп) злочинів під час розробки відповідної методики розслідування. Більше того, ці особливості повинні простежуватися впродовж усього процесу кримінального провадження у висунутих версіях, слідчих ситуаціях, тактичних завданнях розслідування, особливостях проведення окремих слідчих (розшукових), оперативних та організаційних заходів тощо [15, с. 218].

Більше того, вчена цілком слушно відмічає, що ефективність і оптимізація розслідування як пізнавальної діяльності та методу боротьби зі злочинністю напряму залежать від наявності та стану розробленості відповідних криміналістичних рекомендацій. Останні знаходять свій вираз безпосередньо в криміналістичних методиках розслідування злочинів. Відповідні методики повинні бути дієвими, тобто виконувати своє функціональне призначення по відношенню до провадження досудового розслідування. А це неможливо без з'ясування сутності та вимог до її структурних елементів. Серед таких елементів вчена виділяє криміналістичну характеристику злочинів. Ця категорія, на її думку, є вкрай спірною та неоднозначною в криміналістичній науці, що, звичайно, не може не позначитися на якості криміналістичних методик, а значить і на якості розслідування злочинів [16, с. 173]. Окрім того, криміналістична характеристика злочинів, будучи взаємопов'язаною сукупністю індивідуальних особливостей певної категорії злочинів, у слідчій практиці використовується як інструмент для висунення слідчих версій та формування обставин, які підлягають встановленню [17, с. 35], у зв'язку з чим відіграє важливу роль як у побудові окремої криміналістичної методики, так і в її реалізації. З наведеним повністю погоджуємося й вважаємо, що з метою забезпечення ефективності досудового розслідування втручань в діяльність судового експерта необхідно розробити криміналістичні рекомендації, які б базувалися на індивідуальних особливостях механізму вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Висновки. Отже, формування методики розслідування втручань в діяльність судового експерта є перспективним напрямом розвитку криміналістичної методики. З цієї метою потрібно визначити особливості механізму вчинення таких право-

порушень та з'ясувати їх вплив на формулювання відповідної криміналістичної характеристики; виокремити обставини, що підлягають з'ясуванню; виділити типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів, визначити відповідних їм комплекси заходів; виокремити особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування втручань в діяльність судового експерта.

Література

1. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик. Монографія. Х.: Харків юридичний, 2010. 320 с.
2. Журавель В.А. Напрями вдосконалення криміналістичних методик розслідування злочинів. *Криміналістика у протидії злочинності: тези доповідей наук.-практ. конф.* (Київ, 16 жовтня 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського нац. ун-ту внутрішніх справ. К.: «Хай-Тек Прес», 2009. С. 42–45.
3. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів державного самоврядування та об'єднань громадян (з практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції). *ІПС Ліга Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/TS001193> (дата звернення: 30.01.2020).
4. Сулайманов М.Х. Уголовно-правовая борьба с преступлениями, посягающими на деятельность представителей власти и общественности по охране общественного порядка: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ташкент, 1984. 204 с.
5. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): моногр. / [Є.М. Блажівський, І.М. Козьяков, О.О. Книженко, О.М. Литвак, О.Н. Ярмиш та ін.]. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 484 с.
6. Довгаль М. Поняття злочинів, що посягають на осіб, які представляють авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 96–108.
7. Колодіна А.С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 216 с.
8. Щур Б.В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2010. Випуск 2. С. 337–344.
9. Дзюба Ю. До питання про систему злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1 (56). С. 188–194.
10. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
11. Запотоцький А.П. Значення криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва для формування методики їх розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 25–35.
12. Криміналістика: підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та допов. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.
13. Шепітько М.В. Проблеми формування методико-криміналістичних засобів у структурі протидії

злочинам у сфері правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Випуск 18. С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.08>.

14. Малярова В.О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 111–114.

15. Пчеліна О.В. Принципи та завдання побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 217–220. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/60.pdf (дата звернення: 09.03.2020).

16. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.

17. Бернас П.В. Поняття «криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 34–38.

Анотація

Посашков О. О. Формування методики розслідування втручань у діяльність судового експерта як перспективний напрям розвитку криміналістичної методики. – Стаття.

У статті аргументована необхідність формування такої підвидової криміналістичної методики як методики розслідування втручань в діяльність судового експерта. Визначено перспективи формування методики розслідування втручань в діяльність судового експерта. Акцентовано увагу на необхідності під час побудови методики розслідування втручань в діяльність судового експерта враховувати індивідуальні особливості механізму вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: криміналістична методика, методика розслідування злочинів, втручання в діяльність судового експерта, криміналістична характеристика злочинів.

Аннотация

Посашков А. А. Формирование методики расследования вмешательств в деятельность судебного эксперта как перспективное направление развития криминалистической методики. – Статья.

В статье аргументированно необходимость формирования такой подвидовой криминалистической методики как методики расследования вмешательств в деятельность судебного эксперта. Определены перспективы формирования методики расследования вмешательств в деятельность судебного эксперта. Акцентируется внимание на необходимости при построении

методики расследования вмешательств в деятельность судебного эксперта учитывать индивидуальные особенности механизма совершения исследуемой категории уголовных преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая методика, методика расследования преступлений, вмешательство в деятельность судебного эксперта, криминалистическая характеристика преступлений.

Summary

Posashkov O. O. Formation of a methodology for investigating interventions in the activities of a court expert as a promising direction for the development of methods of investigation of crimes. – Article.

In this article, it has been justified the need to formulate such sub-criminalistic techniques as the methods of investigating interferences with the activities of a court expert. The prospects of forming a methodology for investigating interventions in the activities of a court expert have been determined. Attention has been paid to the necessity to take into account the individual peculiarities of the mechanism of commission of the investigated category of criminal offenses when constructing the methodology of investigating interventions in the activity of a court expert. It has been determined that the formation of a methodology for investigating interventions in the activities of a forensic expert is a promising direction for the development of forensic techniques. To this end, it is necessary to identify the peculiarities of the mechanism of committing such offenses and to determine their impact on the formulation of the relevant forensic characteristic; identify the circumstances to be determined; to identify the typical investigative situations of the initial and subsequent stages, to identify the appropriate sets of measures; to distinguish the peculiarities of the tactics of conducting individual investigative (investigative) actions during the investigation of interferences with the activities of a court expert. It has been emphasized that the forensic characterization of crimes is an integral element and one of the bases for constructing a separate forensic methodology. It has been stated that the necessity of constructing such forensic sub-methodology as the method of investigating interference with the activity of a court expert is justified and dictated by the practical needs of law enforcement agencies. As is well known, individual crime investigation techniques are crucial in investigating crime detection and investigation, as they accumulate and test in practice all the achievements of scientific and applied research. This is especially true of micromethods, which are methods of investigation of interventions in the activities of a forensic expert.

Key words: forensic methodology, methods of investigation of crimes, interventions in the activity of a court expert, criminalistics characteristic of crimes.

УДК 343.13

*А. В. Свінцицький
здобувач**Міжрегіональної Академії управління персоналом*

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вступ. Згідно ст. 3 Конституції України – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [4]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. На теперішній час все частіше доводиться стикатися з тим, що учасники кримінального процесу на досудових стадіях його провадження (свідки, потерпілі), просто не бажають повідомляти органам досудового розслідування відомі їм дані про вчинене або таке, що готується, кримінальне правопорушення (злочин). Тому постає актуальне питання із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, та, зокрема, на його досудовій стадії – досудовому розслідуванні, насамперед свідків і потерпілих.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення можливих перспектив реформування інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального провадження досліджували такі вчені: О. В. Бардацька, Л. В. Брусніцин, В. І. Галаган, О. О. Гриньків, П. В. Діхтієвський, Є. В. Жариков, О. О. Зайцев, О. В. Капліна, А. О. Ляш, І. А. Малуїн, А. М. Орлеан, Т. І. Панасюк, Т. В. Пацалова, О. Г. Шило, Б. В. Щур та ін.

Результати дослідження. Заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження становлять основи програми захисту свідків, водночас, не зважаючи на подібний їх перелік в законодавстві різних держав, слід говорити про суттєві відмінності в підході до їх застосування.

Серед заходів захисту в США застосовуються переселення на нове місце проживання свідка (його родини, близьких через яких може здійснюватися тиск) і забезпечення його іншими засобами захисту, якщо існує загроза його життю; видача свідку нових документів, що засвідчують особу; виплата грошей на життєво необхідні витрати (наприклад, переїзд); надання допомоги з працевлаштування тощо. Застосовуються також інші заходи для фізичного та соціального захисту, серед яких є заборона розголошення інформації

про свідка та його місце проживання. Порушення заборони вважається федеральним злочином. Заходи щодо захисту свідків і потерпілих, які передбачають серйозні зміни в житті підзахисної особи (повна заміна біографії, пластична операція), застосовуються переважно щодо тих осіб, яким потрібен захист і після судового розгляду, та лише в тих випадках, коли застосування інших засобів захисту є неефективним або недостатнім [5].

Головна особливість при застосуванні вказаних заходів є їх комплексний характер. Доктрина США робить ставку умовно на «якість» свідка та важливість його показань, про що ми говорили в попередньому розділі. Тому програма захисту свідків має обмежений характер, охоплює не більше 360 осіб на рік [6; 7]. Водночас, це компенсується дійсно якісним захистом: до свідка обов'язково застосовується зміна місця проживання, прізвища, видаються нові документи та фінансова допомога. З особою, яка бере участь в програмі, укладається відповідний договір (меморандум), який визначає зобов'язання як з боку держави, так і з боку свідка. Серед них: показання в обмін на захист, обов'язок дотримуватися вимог правоохоронних органів (не відвідувати публічні місця, не спілкуватися з визначеними особами) [5, с. 25].

Отже, відповідні заходи є первинним обов'язковим елементом процедури захисту свідків, а також вимагають неабиякої дисциплінованості самої особи. Проте, як зазначає заступник федерального атторнея по федеральному округу Колумбія Дж. Рамсей Джонсон: «програми захисту свідків (як федеральна, так і штату) не володіють достатньою гнучкістю та ставлять надто високі вимоги в плані самодисципліни по відношенню до свідків та членів сімей». Він наголошує на тому, що програма повинна містити більш гнучкі заходи, які, при цьому, не потребують значних витрат. Як приклад він наводить купівлю квитка на автобус для свідка, щоб він поїхав в інше місто та провів там деякий час у родичів, або ж – оплата перебування свідка в готелі протягом декількох днів, що дало б йому можливість подолати страх подалі від тих, хто йому погрожує [6; 2].

Слід додати, що захист свідків у США відбувається не тільки в прямій формі, заходи в рамках програми є набагато ширшими. Наприклад, у Нью-Йорку, діє спеціальна телефонна лінія зв'язку для жертв злочинів. Зателефонувавши, люди-

на, яка піддалася нападу злочинців, може з'ясувати, де відбувають покарання її кривдники, а також строки їхнього звільнення. Будь-який клієнт цієї телефонної служби сповіщення може зареєструвати спеціальний пароль, і тоді комп'ютерна система зв'яжеться з ним через 10 хвилин після звільнення ув'язненого. Якщо абонент не відповість, комп'ютер буде дзвонити йому щопівгодини протягом доби [5, с. 25].

Залежно від рівня небезпечності обставин, в яких опиняється особа, італійське законодавство надає різноманітні види захисту та допомоги [1, с. 141]. Відповідна спеціальна програма містить наступні їх різновиди: розміщення співрацюючої особи у безпечному місці; збройний супровід під час її пересування; щомісячну допомогу, що відповідає середньому прожитковому мінімуму, або попередньому рівню життя до включення у програму; державну медичну допомогу; за необхідності – надання нових документів, що засвідчують особу для членів усієї сім'ї. Таким чином, італійський підхід спирається на оцінку рівня небезпеки, що загрожує особі, в той час як доктрина США базується на «пріоритеті свідка», не диференціюючи заходи захисту залежно від характеру загроз.

Як можемо бачити, вказаний перелік заходів перекликається з тим, що містить вітчизняне законодавство (в ст. 7 ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»). Серед неозвучених заходів закон також містить такі як особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; закритий судовий розгляд. Даний перелік не є вичерпним, можуть бути застосовані інші заходи, що не суперечать законодавству. Проте, слід зауважити, що рішення про застосування таких заходів приймається в рамках КПК, а тому вони не повинні обмежувати права обвинуваченого на захист.

Можливим доповненням вбачається закріплення таких заходів як психологічна реабілітація та підтримка; компенсація особі (за рахунок держави чи засудженого) витрат на особисту охорону та охорону майна. Останній захід є аналогом до охорони шерифа, що надається в США [3]. Не кожному особу в США можливо включити до програми захисту свідків, тому для власної безпеки такі свідки оплачують особисту охорону. Зважаючи на більш вільний характер обігу зброї та наявності її у великій кількості громадян – для США такий договір є зручним. Для громадян України більш доцільним вважаємо закріпити відповідне право на

відшкодування витрат на особисту охорону, якщо особа бажає укласти договір з приватною охоронною організацією, а не правоохоронними органами. Таке відшкодування можна включити до переліку процесуальних витрат в КПК. Підставами для такого рішення може бути суттєва недовіра свідка кадровим підрозділам МВС, зокрема, у випадках свідчення проти колишніх/поточних працівників органів правопорядку, державних службовців, що обіймають високі посади, політичних діячів тощо.

Також варто зауважити, що згідно з українським законодавством застосування більшості радикальних заходів (заміна документів, зміна зовнішності та переселення в інше місце проживання) можливі лише за згоди свідка, з одночасним погодженням зі сторони компетентного органу та лише у виняткових обставинах. У США дане питання врегульовано відповідною угодою, що значно підвищує ефективність вказаних заходів.

Найбільш суттєва різниця у застосуванні заходів захисту в США та Україні полягає в тому, що вітчизняне законодавство не ставить за критерій важливість свідка для слідства, фактично, надаючи охорону будь-кому, хто звернеться з відповідною заявою. Таким чином, маємо систему, яка працює на кількість свідків, а не на їх якість. Це призводить до того, що найбільш популярним засобом залишається особиста охорона, яка не завжди є надійним чи належним заходом. Безумовно, цей засіб є відносно дешевим, проте навіть він не завжди реалізується. Іноді за свої «послуги» відповідні працівники спецпідрозділів ще й вимагають плату [2, с. 127]. Окрім того, в сучасних умовах, у великому місті, фізичних засобів захисту недостатньо, неможливо цілодобово та повсякчас охороняти особу. Прикладом слугує нещодавнє вбивство Дениса Вороненкова, який, як стверджували, був надважливим свідком і якого посилено охороняли представники спецслужб.

Слід зазначити, що в соціальних умовах та масштабах нашої країни переселення свідка не можна назвати надто ефективним заходом. Людину із великого міста доведеться переховувати подалі від обласних центрів, але, зважаючи на необхідність згоди цієї особи, навряд чи вона погодиться покинути комфортні умови проживання, роботу, соціальне життя та переїхати в невелике місто, їй простіше відмовитися від свідчень та поспішно покинути країну. Такий захід був би виправданий за умови, що «жертви» свідка будуть суттєво винагороджені: він отримає фінансове забезпечення, пільгові умови проживання тощо. Все це, очевидно, неможливе в рамках сучасного інституту захисту учасників кримінального судочинства, необхідними є комплексні зміни в системі заходів забезпечення, зокрема необхідним вбачається: укладати з особою, якій буде за-

стосовуватися заходи захисту договір (контракт), в якому будуть викладені умови перебування під захистом (не з'являтися у людних місцях; не спілкуватися з деякими особами; слідкування за житлом тощо); в разі порушення умов договору особа повинна притягатися до відповідальності (штраф, арешт тощо); розширення переліку засобів (заходів) забезпечення більш гнучкими методами роботи, як от допомога психолога, повідомлення про місцеперебування підозрюваного (обвинуваченого, засудженого, звільненого), соціальне забезпечення особи на час її переміщення/переховування. Загалом же наявний комплекс заходів є відносно достатнім, проте відсутність єдиної концепції (програми) робить їх неефективними.

Література

1. Азаров М. Ю. Досвід роботи Італії та Німеччини щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журн.* 2003. № 7. С. 139–145.
2. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія. URL: irbis.library.te.ua/cgi-bin/irbis64r_15/cgiirbis_64.exe?
3. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: навчальний посібник / [В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, В. М. Андрущук та ін.]. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2007. 194 с.
4. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 294к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 24.09.2018).
5. Ноздренко М. В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист. *Економіка, фінанси, право*. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJR_IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecfipr_2015_5_8.pdf.
6. United States of America, Department of Justice, Office of the Inspector General, Audit Division, United States Marshals Service: Administration of the Wit-

ness Protection Security Program : Executive Summary. URL: <https://oig.justice.gov/reports/USMS/a05usms/final.pdf>.

7. Witness Security Program. U.S. Marshals Service URL: <https://www.usmarshals.gov/witsec>.

Анотація

Свінцицький А. В. Перспективи реформування інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті розглядаються перспективи реформування інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Зокрема, автором аналізується досвід Сполучених штатів Америки з даного питання і визначаються можливі напрями впровадження позитивного досвіду в українське законодавство.

Ключові слова: кримінальне провадження, заходи безпеки, законодавство, реформування, свідок, потерпілий.

Аннотация

Свинцицкий А. В. Перспективы реформирования института обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном производстве. – Статья.

В статье рассматриваются перспективы реформирования института обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном производстве. В частности, автором анализируется опыт Соединенных Штатов Америки по данному вопросу и определяются возможные направления внедрения положительного опыта в украинское законодательство.

Ключевые слова: уголовное производство, меры безопасности, законодательство, реформирования, свидетель, потерпевший.

Summary

Svintsytsky A. V. Prospects for reforming the institution of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings. – Article.

The article considers the prospects of reforming the institution of ensuring the safety of persons involved in criminal proceeding. In particular, the author analyses the experience of the United States of America on this issue and identifies possible directions for introducing positive experience into Ukrainian legislation.

Key words: criminal proceeding, security measures, law, reform, witness, victim.

УДК 343.611

С. Г. Скок
здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

СИСТЕМА НОРМ ПРО УМИСНЕ ВБИВСТВО У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Вчинення однією особою двох і більше злочинів свідчить про більш високий ступінь суспільної небезпеки як самого суб'єкта, так і вчинених ним злочинних діянь. При вчиненні особою декількох злочинів, як правило, заподіюється більша моральна, фізична або матеріальна шкода суспільству і окремим громадянам. У множинній злочинній діяльності проявляється антигромадська спрямованість особи винного, його небажання дотримуватися встановлених у суспільстві законів.

Під множинністю злочинів прийнято розуміти вчинення особою двох або більше злочинів, незалежно від того, чи притягувалась особа за вчинення злочинів до кримінальної відповідальності чи ні.

Окрім цього, у чинному кримінальному законодавстві України правила кваліфікації злочинів взагалі, і кваліфікації множинності злочинів, зокрема, не передбачені. Однозначно, що такі правила існують, вони вироблені кримінально-правовою наукою і апробовані практикою. Проте, пропозиція про доцільність закріплення в КК самостійного розділу, в якому такі правила були б зафіксовані, яка висловлювалась неодноразово в юридичній літературі, так і залишилась не сприйнятою законодавцем.

Стан дослідження. Не отримала комплексного вирішення проблема кваліфікації множинності злочинів і в юридичній літературі. В Україні на монографічному рівні вона не досліджувалась. У той же час немає підстав стверджувати, що такі питання не досліджувались взагалі. Окремі аспекти цієї проблеми піднімалися українськими та зарубіжними вченими при розгляді декількох блоків кримінально-правових проблем. Зокрема, І.Б. Агаєв, Н.Б. Алієв, М.І. Бажанов, М.І. Блум, А.С. Горелік, В.К. Грищук, П.С. Дагель, І.О. Зінченко, Ю.О. Красіков, Г.Г. Криволапов, В.П. Малков, Д.М. Молчанов, Н.Д. Дурманов, А.С. Нікіфоров, Р.Б. Петухов, А.А. Піонтковський, Ф.Р. Рагімов, М.М. Становський, А.А. Стрижевська, Н.А. Стручков, Г.Т. Ткешеліадзе, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, Ю.Н. Юшков, А.М. Яковлев, Н.Ф. Яшина частково розглядали питання кваліфікації при дослідженні множинності злочинів у межах питань Загальної частини кримінального права.

Детальніше ці положення викладені у працях сучасних українських вчених, які досліджували питання кримінальної відповідальності за певні групи злочинів, а саме: О.В. Авраменко, П.П. Ан-

друшко, В.І. Борисов, О.О. Дудоров, В.М. Куц, С.Я. Лихова, А.А. Музика, О.С. Сотула В.В. Шаблістий та інші.

Сучасне кримінальне законодавство України не дає чітких, ясних правил кваліфікації множинних злочинів проти життя. Рекомендації, які містяться в Постановах Пленуму Верховного Суду, в правових позиціях ВСУ чи інших судів по окремим категоріям справ, лише частково допомагають у вирішенні цієї задачі. Немає однозначної позиції і в кримінально-правовій науці. Все це негативним чином відображається на стані злочинності, проявляючись у поступовому стабільному зростанні числа множинних злочинів, в тому числі і умисних вбивств.

Виклад основного тексту. Дослідження проблем пов'язаних із кваліфікацією множинності злочинів, елементом якої виступає умисне вбивство, в першу чергу передбачає визначення чіткого кола злочинів які будуть розглядатися. Так, з певної позиції перелік умисних вбивств у вітчизняному кримінальному законодавстві видається вичерпним і зазвичай включає в себе злочини передбачені ст.ст. 115-118 КК України, але наука кримінального права містить певний плюралізм поглядів щодо цього питання.

Так, Яремко Г.З. пропонуючи використовувати у кримінальному праві таку теоретико-правову категорію як асоціація норм розуміє під нею системи заборонних норм, елементами якої виступають функціонально пов'язані між собою генеральна (основна) та одна чи декілька варіантних щодо неї норм, або ж декілька варіантних норм, що цілісно забезпечують диференційовану охорону спільного безпосереднього (основного чи додаткового у складі складного) об'єкта від посягань, які характеризуються спільними визначальними ознаками, залежно від ступеня їх суспільної небезпеки [1].

Проектуючи це поняття на вбивство вона відповідно наводить і асоціацію норм про вбивство в КК України: ст. 112; ст. 115; ст. 116, ст. 117; ст. 118; ч. 3 ст. 258; ч.ч. 2, 3 ст. 265; ч. ч. 2, 3 ст. 2651; ст. 348; ст. ст. 379; 400; ч. 4 ст. 404; ч. 2 ст. 438; ч. 2 ст. 439; ст. 442; ст. 443. Поряд з цим відзначаючи, що окремі з таких норм виділені штучно, необґрунтовано, а тому повинні бути виключені: ст. 112; ч. 2 ст. 265 – в частині незаконного поводження з радіоактивними матеріалами, вчиненого з метою спричинення загибелі людей; ч. 3 ст. 265 – в частині дій, передбачених частиною другою цієї

статі, якщо вони спричинили загибель людей; ч. 2 ст. 2651 – щодо незаконного виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію, вчиненого з метою спричинення загибелі людей; ч. 3 ст. 2651 – щодо дій, передбачених частиною другою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей; ст. ст. 348; 379; 400; ч. 4 ст. 404; ч. 2 ст. 439 – в частині, якщо діяння спричинило загибель людей; ст. 442 – щодо геноциду у формі позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; ст. 443 [1].

Відзначимо, що запропонована Яремко Г.З. асоціація норм про вбивство є досить зручною для використання новацією у теорії кримінального права, оскільки вона направлена на систематизацію кримінально-правових норм, а отже на простіше розуміння їх багатоманітності, та головне, більш якісного вдосконалення і подальшого застосування у реальній дійсності. Однак, тут виникає закономірне питання щодо об'єму зазначеної асоціації. Тобто, чи дійсно вона включає в себе усі необхідні норми про вбивства, а можливо їх загальна кількість повинна бути меншою, ніж це запропоновано у представленій моделі.

Наприклад, Брич Л.П. вказує, що пропагуючи, введення в науковий обіг не вживаного раніше у кримінальному праві поняття «асоціація кримінально-правових норм», саме як асоціацію норм про вбивство Яремко Г.З. включила в це об'єднання кримінально-правових норм норми не про всі злочини, що мають наслідком смерть людини, а лише умисні, ті, де відповідні правовідносини є єдиним для них безпосереднім об'єктом, тобто лише тими відносинами, які даними злочинами завжди порушуються чи ставляться в небезпеку порушення [2, с. 558].

Тобто, йде мова про те які критерії використовуються, і яка загальна мета ставиться при утворенні (виокремленні) тих чи інших груп злочинів. Хоча, у певних випадках використовуються вже усталені теоретичні, а частіше законодавчі форми.

Так, у своїй праці присвяченій теорії розмежування злочинів Брич Л.П. використовує інший, ніж Яремко Г.З. підхід до об'єднання певної групи злочинів, вказуючи, що досліджує розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті людини, під кутом зору їх системності; виявлення закономірностей, що характеризують співвідношення всіх чи більшості таких складів злочинів; виявлення особливостей, властивих для співвідношення лише окремих таких складів злочинів [2, с. 561].

Відмежовуючи вбивство від інших подібних злочинів Бородін С.В., крім власне самого вбивства за яке передбачена пряма відповідальність

у кримінальному законодавстві, окремо від нього виокремлює також самогубство та нещасний випадок із смертельним наслідком. Крім того, він намагається співвіднести кримінально-правове поняття вбивства із поняттям вбивства як роду смерті і приходиться до висновку, що до останнього слід віднести всі випадки заподіяння смерті злочинними діями, тобто воно є більш широким [3, с. 367-372].

Використовуючи суто нормативну прив'язку, а саме враховуючи місця розташування норм про умисні вбивства у КК України Бережний С.Д. пропонує поділяти їх на ті, що передбачені у Розділі II Особливої частини КК України (ст. ст. 115–118); умисні вбивства, передбачені в інших розділах (ст. ст. 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ст. 443) [4, с. 23].

У своєму дослідженні проблем кримінальної відповідальності за вбивство через необережність Гороховська О.В. відмежовує також цей злочин від інших суміжних злочинів, суспільно небезпечним наслідком яких виступає смерть потерпілого. Так, на її думку до таких належать: умисне вбивство (ст. ст. 115-118 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), позбавлення життя внаслідок порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (ч. 2 ст. ст. 286 КК України), службова недбалість (ч. 2 ст. 367 КК України) [5, с. 106-121]. Тобто, відмежування здійснюється за такими критеріями як формалістично безпосереднього об'єкту злочину.

Слід відзначити, що деякі вчені розглядаючи у своїх роботах питання щодо посягання на життя особи взагалі не акцентували увагу на розмежуванні та співвідношенні між собою злочинів, суспільно небезпечним наслідком яких є смерть людини [6; 7].

Проте, як вірно відзначає Брич Л.П. позначення суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті людини у різних статтях Особливої частини КК України характеризується розмаїттям термінів: смерть (ч. 1 ст. 115), смерть пацієнта (ч. 1 ст. 141), «смерть потерпілого(ої)» (ч. 2 ст. 134; ч. 3 ст. 136 КК; ч. 2 ст. 286; ст. 287; ст. 288; ч. 3 ст. 314; ч. 2 ст. 414), «смерть неповнолітнього» (ч. 2 ст. 137), «смерть хворого» (ч. 2 ст. 139 КК), «смерть особи» (ч. 3 ст. 135; ч. 2 ст. 381), вбивство (ст. 116; 117; 118; 119; ст. 348; ст. 379; ст. 400; ч. 4 ст. 404; ч. 2 ст. 438; ст. 443), «самогубство» (ч. 1 ст. 120), «загибель людей» (ч. 3 ст. 110; ч. 3 ст. 161; ч. 2 ст. 194; ст. 196; ст. 236; ст. 237; ч. 2 ст. 238; ч. 3 ст. 239¹; ч. 2 ст. 240; ч. 2 ст. 241; ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243; ч. 2 ст. 245; ч. 5 ст. 260; ст. 264; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 2651; ч. 2 ст. 267; ч. 2 ст. 270; ч. 2 ст. 271; ч. 2 ст. 272; ч. 2 ст. 273; ч. 2 ст. 274; ч. 2 ст. 275; ч. 3 ст. 276; ч. 3 ст. 277; ч. 3 ст. 278; ч. 3 ст. 279; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 281;

ч. 3 ст. 282; ч. 2 ст. 283; ст. 291; ч. 3 ст. 292; ч. 2 ст. 294; ч. 2 ст. 326; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 351; ч. 2 ст. 378; ч. 2 ст. 399; ч. 2 ст. 412; ст. 439; ст. 446), «загибель кількох осіб» (ч. 3 ст. 286; ч. 2 ст. 415), «загибель потерпілого» (ч. 1 ст. 415 КК), «загибель людини» (ч. 3 ст. 258). Стосовно деяких складів злочинів смерть людини не названа прямо, а, як прийнято вважати, охоплюється такими категоріями суспільно небезпечних наслідків, як особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153), чи тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 147; ч. 2 ст. 364; ч. 2 ст. 365; ч. 2 ст. 366) [2, с. 562].

У всіх перерахованих злочинах наявна як умисна, так і необережна форма вини і у більшості випадків життя людини у них виступає додатковим безпосереднім об'єктом. Проте на наш погляд, вбивством усіх їх назвати не можна.

Вбивством згідно до ч. 1 ст. 115 КК України визнається умисне протиправне заповдіння смерті іншій людини, тобто всі випадки правомірного або необережного заповдіння смерті іншій людині повинні визнаватися чимось іншим, але точно не вбивством. Якби не одна законодавча суперечність, яка не дивлячись на те, що існує із 2001 року нормативно не усувається та надалі продовжує вносити сум'яття у розуміння цього поняття. Мова йде про ст. 119 КК України, яка буквально і у назві, і у змісті встановлює кримінальну відповідальність за вбивство через необережність. І як вірно зазначає Грищук В.К. якщо підставити наведене у ч. 1 ст. 115 КК України визначення в назву та диспозицію ч. 1 ст. 119 КК України, то отримаємо: «умисне протиправне заповдіння смерті іншій людині, вчинене через необережність» [8].

Перепелиця А.І. вказує, що до числа вбивств віднесено тільки умисний злочин проти життя. В ч. 1 ст. 115 КК України вбивство визначається як умисне протиправне заповдіння смерті іншій людині. Тому заповдіння смерті з необережності вбивством не є і утворює самостійний склад злочину (ст. 119 КК України). Разом з тим, неможна погодитися з використанням в назві цієї статті та при описі злочину передбаченого нею словосполучення «вбивство через необережність». Це суперечить вище вказаному визначенню поняття вбивства. Тому дане словосполучення слід замінити на слова «заповдіння смерті через необережність», як це зроблено, наприклад в КК РФ (ст. 109) [9, с. 9-10]. Погоджуються з такою позицією і Музика А.А. акцентуючи увагу на тому, що необхідно реконструювати ст. 119 КК України, оскільки вбивством має визнаватися лише умисне діяння) [10, с. 16].

Більш радикально до чинного формулювання ст. 119 КК України ставиться Короленко М.П., який вважає, що з метою перешкоджання уникнення законного покарання особами, які будуть використовувати недосконалість КК України, необхідно виключити із нього ст. 119 «Вбивство че-

рез необережність» як зайву і шкідливу для розвитку правової держави [11, с. 188].

Підтримуючи наукову позицію щодо неможливості нормативного співіснування чинного законодавчого поняття вбивства та чинної редакції ст. 119 КК України, а також необхідності подальшої зміни назви та змісту останньої на «Заповдіння смерті через необережність», все ж хочемо відзначити, що до відповідних змін необхідно визнавати існування таких двох видів вбивства, як умисне та необережне. А отже, враховуючи тему нашого дисертаційного дослідження ми будемо розглядати вбивства лише умисні. Однак, у даному контексті, як вже згадувалося вище, виникає питання, що розуміти саме під умисним вбивством з позиції кваліфікації його множинності та плюралізму наукових поглядів щодо видів умисних вбивств в кримінальному законодавстві України, оскільки ми не можемо погодитися із тим, що будь-яке протиправне умисне позбавлення життя іншої людини є умисним вбивством, яке у певних випадках може просто носити додаткові спеціальні ознаки.

Вбачається, що для виокремлення умисного вбивства у КК України та його видів, доцільно виходити із визначення основного безпосереднього об'єкту на який посягає цей злочин. Тут ми у певній частині притримуємося точки зору Глушкова В.О., який під вбивством розуміє протиправне позбавлення життя іншої особи, вчинене умисно або через необережність, коли безпосереднім основним об'єктом злочину є життя особи [12, с. 41-42]. Своє бачення щодо необережності вбивства ми виклали вище, основний же безпосередній об'єкт дійсно вважаємо ключовою ознакою у цьому питанні.

Як зазначається у праці Грищука В.К. та Маковецької Н.Є. життя людини є однаково цінним як у тому випадку, коли воно є основним безпосереднім об'єктом певного злочину, так і в тому випадку, коли воно є додатковим безпосереднім об'єктом певного злочину. Тому вони вважають цілком обґрунтованою тезу про те, що вбивство має місце у будь-якому випадку умисного протиправного, насильницького позбавлення життя іншої людини, яке є або єдиним безпосереднім об'єктом, або основним безпосереднім об'єктом, або додатковим безпосереднім об'єктом злочину. Водночас із законодавчого визначення поняття вбивства випливає, що злочин загалом не може визнаватися вбивством, якщо він може вчинюватися як шляхом умисного протиправного, насильницького заповдіння смерті іншій людині, так і шляхом будь-яких інших протиправних діянь, об'єктом яких є інші суспільні відносини [13, с. 39].

Виходячи із вище зазначеного, ми притримуємося позиції, що до умисних вбивств слід відносити лише ті склади умисних злочинів, у яких життя особи виступає виключно безпосереднім основним об'єктом. В усіх інших випадках слід

вести мову про інші класифікації, системи чи різного роду юридичні конфігурації в основу яких покладені інші критерії утворення.

Крім того, у визначенні поняття «вбивство умисне», яке дається Грищуком В.К. та Маковецькою Н.Є. у Великій українській юридичній енциклопедії, під ним розуміється злочин, передбачений чинним КК України (ст. 115, 116, 117, 118) [14, с. 35].

Також слід відзначити, що нагально постає потреба максимального спрощення розуміння співвідношення, а головне застосування при кримінально-правовій кваліфікації, великої кількості норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за заподіяння смерті людини.

Тут ми повністю поділяємо точку зору, яку з цього приводу висловлює Навроцький В.О., а саме на його думку, кардинальним вирішенням указаної проблеми є взагалі відмова законодавця від вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні смерті одній чи кільком особам в диспозиціях статей КК України, які передбачені іншими розділами Особливої частини КК (крім розділу «Злочини проти життя і здоров'я»). Тоді заподіяння смерті завжди буде кваліфікуватись за сукупністю з відповідними статтями розділу II Особливої частини КК України. Це не лише спростить застосування кримінального закону, а й буде запорукою оптимізації санкцій, дасть змогу показати дійсно виключний, надзвичайний характер злочинів, пов'язаних із посяганням на життя особи [15, с. 47].

Висновки. Отже, ми притримуємося позиції, що до умисних вбивств слід відносити лише ті склади умисних злочинів, у яких життя особи виступає виключно безпосереднім основним об'єктом. В усіх інших випадках слід вести мову про інші класифікації, системи чи різного роду юридичні конфігурації в основу яких покладені інші критерії утворення.

Саме тому у межах нашої роботи ми будемо досліджувати виключно злочини, передбачені статтями 115, 116, 117, 118 КК України, звичайно у множинності з іншими.

Література

1. Яремко Г.З. Асоціації норм про вбивство в кримінальному законі України: законодавча доцільність чи недолугість? *Часопис Академії адвокатури України*.

2012. № 3. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/290/311>.

2. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

3. Бородин С.В. Преступления против жизни. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 467 с.

4. Бережний С.Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2011. 236 с.

5. Гороховська О.В. Вбивство через необережність: проблем кримінальної відповідальності : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2007. 180 с.

6. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. Х., 2004. 19 с.

7. Гізімчук С. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху (ст. 2155 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 16 с.

8. Грищук В. К. Вбивство через необережність за Кримінальним кодексом України 2001 року. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2002. Вип.1. С. 147-153.

9. Перепелица А. И. Некоторые изменения в ответственности за посягательства на жизнь и здоровье личности по новому УК Украины. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матеріали наук-практ. конф. (22-23 квітня 2004 р.). Київ, Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 9-13.

10. Музика А. А. Вбивство: деякі міркування щодо кримінально-правових досліджень в Україні (2001–2003 рр.). *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матеріали наук. практ. конф. (22–23 квітня 2004 р.). Київ, Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 14-18.

11. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 203 с.

12. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения: монография. Киев : Вища школа, 1987. 200 с.

13. Грищук В. К., Маковецька Н. Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів : монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 368 с.

14. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право. Харків: Право, 2017. 1064 с.

15. Навроцький В. О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матеріали наук.-практ. конф. (22–23 квітня 2004 р.). Київ, Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 44-47.

Анотація

Скок С. Г. Система норм про умисне вбивство у Кримінальному кодексі України. – Стаття.

У статті доведено, що до умисних вбивств слід відносити лише ті склади умисних злочинів, у яких життя особи виступає виключно безпосереднім основним об'єктом. В усіх інших випадках слід вести мову про інші класифікації, системи чи різного роду юридичні конфігурації в основу яких покладені інші критерії утворення. Саме тому у межах дисертаційної роботи проблеми множинності злочинів при кваліфікації умисних вбивств будуть досліджені виключно злочини, передбачені статтями 115, 116, 117, 118 КК України, звичайно у множинності з іншими.

Ключові слова: злочин, покарання, життя людини, умисне вбивство, множинність, повторність, сукупність, рецидив.

Аннотация

Скок С. Г. Система норм об умышленном убийстве в Уголовном кодексе Украины. – Статья.

В статье доказано, что в умышленных убийствах следует относить только те составы умышленных преступлений, в которых жизнь человека выступает исключительно непосредственным основным объектом. Во всех остальных случаях следует говорить о других классификациях, системах или разного рода юридические из-

менения, в основу которых положены другие критерии образования. Именно поэтому в рамках диссертационной работы проблемы множественности преступлений при квалификации умышленных убийств будут исследованы исключительно преступления, предусмотренные статьями 115, 116, 117, 118 УК Украины, конечно в множественности с другими.

Ключевые слова: преступление, наказание, жизнь человека, умышленное убийство, множественность, повторность, совокупность, рецидив.

Summary

Skok S. G. Normal murder system in the Criminal Code of Ukraine. – Article.

In the article it is proved that intentional killings should be attributed only to those cases of premeditated crimes in which the life of a person acts exclusively as a direct main object. In all other cases, other classifications, systems, or different legal configurations should be discussed, based on other criteria of formation. That is why, within the framework of the dissertation, the problem of the multiplicity of crimes in the qualification of premeditated murders will be investigated exclusively crimes provided for in Articles 115, 116, 117, 118 of the Criminal Code of Ukraine, usually in multiplicity with others.

Key words: crime, punishment, human life, premeditated murder, multiplicity, repetition, totality, relapse.

РЕЦЕНЗІЇ

Д. Г. Севрюков
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ В. М. АНДРІЙВА,
О. Л. КУЧМИ, Л. М. СІНЬОВОЇ «ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СОЛІДАРНОМУ РІВНІ
ЗАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ»¹**

Наукова значимість теми монографічного дослідження В.М. Андрійва, О.Л. Кучми, Л.М. Сіньової «Пенсійне забезпечення у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування» є очевидними. Хоча проблематика реформування системи пенсійного забезпечення одна з найбільш потребує досконалого підходу у сучасній юридичній науці, її актуальність і наукова значимість зумовлені відсутністю серед фахівців-державознавців усталеного розуміння пенсійного забезпечення, а так само відсутністю єдності поглядів щодо критеріїв системи пенсійного забезпечення. У фаховому середовищі простежується плюралізм уявлень про сутність пенсійного забезпечення. Актуальність дослідження також визначається наявністю багатьох дискусійних питань, відсутністю єдиного доктринального бачення впливу цих категорій на формування нового пенсійного законодавства та становлення пенсійної системи.

З огляду на багатоманітність та міжгалузевий характер забезпечення у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування, теоретичною базою цього монографічного дослідження стали численні наукові праці відомих фахівців з права соціального забезпечення, трудового, цивільного права, а також загальної теорії права, що дало змогу автору дослідити обрану ним проблематику всебічно і комплексно.

Проблемні питання, обрані автором для дослідження та аналізу, послідовно розглянуто в семи розділах монографії. Розділ перший присвячений історико-теоретичні аспекти пенсійного забезпечення: принципам, функціям, правовідносинам пенсійного забезпечення. Відправною точкою дослідження став фундаментальний аналіз теоретико-методологічних аспектів окресленої проблематики. Оцінка історичного досвіду, виявлення окремих елементів, які на практиці показали

свою життєздатність та привели до позитивних та корисних результатів, є важливими для удосконалення сучасної пенсійної системи України, та пенсійного законодавства.

Завдяки використаному в монографії методологічному інструментарію стало можливим з різних позицій вивчити досліджувані правові категорії, зробити науковий пошук всебічним та об'єктивним. Методологія рецензованої роботи характеризується міждисциплінарним підходом.

У другому розділі досліджено чинники, які впливають на розмір пенсійного забезпечення. Проведений аналіз дозволив вивчити страховий стаж та порядок його обчислення, дохід застрахованої особи, який враховується при обчисленні пенсії та сплату страхових внесків з середньої заробітної плати.

У монографії розкриваються різні наукові погляди на поняття єдності та диференціації, вивчення яких дозволило автору запропонувати та обґрунтувати власне бачення ролі цих категорій та суттєво розвинути існуюче у праві соціального забезпечення вчення про забезпечення у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування.

Третій розділ роботи присвячений пенсії за віком. Автори фактично вперше на рівні монографічного дослідження у праві соціального забезпечення розглядають єдність та диференціацію в якості важливих елементів механізму правового регулювання пенсійних відносин крізь призму їх динаміки, що в теоретичному плані є новим для вітчизняної науки права соціального забезпечення. Заслуговує на увагу висновок вчених щодо мотивів і цілей диференціації у пенсійному забезпеченні. Позитивно слід оцінити прагнення вчених виробити власну систему критеріїв диференціації, взявши за основу вже існуючі у науці критерії та підходи до їх класифікації.

¹ Андрійв В.М., Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Пенсійне забезпечення у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування : монографія. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Маслаков, 2018. 474 с.

Окрему увагу в цьому розділі автори приділяє аналізу правових категорій уніфікація та інтеграція, розкриває їх значення для формування пенсійного законодавства, визначає їх зв'язок.

Четвертий, п'ятий, шостий та сьомий розділи роботи є найбільш насиченими за охопленням проблемних питань. Зокрема вченими розглядаються насущні питання солідарної системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Автори аргументовано розкривають роль юридичних фактів (страхового стажу і пенсійного віку), які зумовлюють динаміку пенсійних правовідносин та пропонує свій механізм підвищення пенсійного віку. Ґрунтовно досліджено особливості правового регулювання спеціальних пенсій (пільгових пенсій та пенсій за вислугу років).

Викликає науковий інтерес аналіз діючого пенсійного законодавства з позиції відповідності його принципу соціальної справедливості. Автори визначили, які елементи цього принципу знайшли закріплення в пенсійному законодавстві, оцінили новели чинного пенсійного законодавства з погляду соціальної справедливості та розглянули роль держави у впровадженні цього соціально-правового явища.

Окрім безумовної значущості теоретичних положень монографічного дослідження, цінним є практичне застосування висновків та результатів наукового пошуку. У зв'язку з цим слід позитив-

но оцінити сформульовані у монографії численні пропозиції по удосконаленню норм чинного законодавства.

Вивчення рецензованого дослідження дозволяє стверджувати про його комплексний характер, безумовну цінність для розвитку науки права соціального забезпечення та наукову новизну. Водночас, на наш погляд, деякі положення в роботі висвітлено автором досить лаконічно або не відображено взагалі. Зокрема, це стосується висвітлення питання принципів права соціального забезпечення, адже єдність та диференціація багатьма вченими визначається саме як галузевий принцип. Проте вказане зауваження не впливає на загальну високу оцінку монографічної роботи, яка вирізняється послідовністю автора у її науковому пошуку, високим рівнем наукової дискусії, використанням багатоджерельної бази. Монографія є комплексним, різностороннім і поглибленим дослідженням, що дає імпульс до подальшого осмислення процесів у соціальній сфері.

Враховуючи наведене, монографія В.М. Андрієва, О.Л. Кучми, Л.М. Сіньової «Пенсійне забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного страхування» виконана на високому науково-теоретичному рівні, містить нові науково-обґрунтовані результати та відповідає всім встановленим вимогам.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

П. Валко	
Поняття та сутність безоплатної правової допомоги в Україні, її система та види.....	3
Л. Г. Погорєлова	
Загальнотеоретичні аспекти правового регулювання забезпечення безпеки праці.....	11
Н. А. Сердюк	
Роль України в процесі консолідації нації.....	16
В. І. Сировацький	
Онтологічне обґрунтування темпорально-просторових складників державного примусу.....	20

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

О. І. Байбак	
Питання нормативної регламентації обмежень правового статусу суддів в Україні.....	25
К. І. Барнич	
Реалізація права на свободу вираження: досвід окремих європейських країн.....	31
А. Б. Діхтярук	
Поняття та зміст конституційного права на вищу освіту.....	35
Г. Ю. Нечипорук	
Виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України»: вжиття заходів загального характеру.....	41
Т. В. Поличко	
Соціальність та структуризація як властивість конституційних норм.....	46
Є. С. Савич	
Дуалістична природа конституційного права людини на звернення.....	51

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Е. Г. Бойченко, О. Р. Гофман	
Окремі проблеми правового регулювання адміністративно-господарських санкцій.....	57
Я. О. Левшина	
Види відповідальності арбітражного керуючого.....	61

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В. І. Бондар	
До проблеми кадрового відбору на службу до правоохоронних органів.....	65
А. О. Давиденко	
До характеристики суб'єктів охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці.....	69
О. В. Карпушова	
Особливість роботи суддів у сучасній правовій демократичній державі.....	74

Б. Л. Корольчук	
Особливості трудової функції поліцейського	78
Д. Є. Кривенко	
Порівняльно-правовий аналіз медіації та страйку як способу вирішення трудових спорів	83
А. В. Попик	
Методи реалізації кадрової політики у системі правосуддя України.....	87
К. С. Риженченко	
До проблеми визначення поняття «гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти»	90
О. П. Сорока	
Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань: законодавство та практика	94

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Н. С. Пінкевич	
Проблеми правового регулювання поведінки з відходами в Україні та шляхи їх усунення	99

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Є. В. Аблов	
Принципи адміністративного судочинства у справах, пов'язаних з проходженням публічної служби в Україні	105
О. В. Базан	
Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні	110
П. В. Вовк	
Цінності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави	115
М. В. Коваль	
Європейський досвід організації діяльності митних адміністрацій та можливості його застосування в Україні	118
А. В. Крусян	
Судове адміністративне процесуальне право: до постановки питання про поняття та джерела	125
О. Г. Курчин	
Поняття компетенції органу місцевого самоврядування у сфері містобудівної діяльності.....	133
О. С. Лавренікова	
Засади публічного адміністрування будівництва в Україні	137
О. О. Мамалуй	
Ознаки податкових відносин	142
Ж. М. Мельник-Томенко	
Принципи адміністративного судочинства: поняття та класифікація	146
І. В. Однолько	
Гене́за появи та розвитку корупції в історичний період	153

М. В. Охендовський	
Виборче право як об'єкт національного та міжнародного правового регулювання	158
В. А. Пастушенко	
Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні.....	163
А. А. Приходько	
Міжнародна ретроспектива розвитку стандартів протидії корупції	167
О. М. Рябець	
Публічне адміністрування діяльності юридичних компаній: аспекти категорійно-понятійного складника	173
С. П. Ткачук	
Зарубіжний досвід правового регулювання публічних закупівель.....	177
Л. Є. Хижня	
Адміністративна відповідальність юридичних осіб за вчинення правопорушень у сфері охорони довкілля.....	182
М. А. Шепель	
Способи вирішення адміністративних спорів у сфері захисту права людини на безпечне довкілля.....	187

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

А. С. Вербіць	
Легалізація бурштину – крок вперед, два назад	191
Д. М. Кратко	
Оцінка доказів та обґрунтування висновків у кримінальному провадженні: правовий та гносеологічний аспект	194
О. М. Марейченко	
Суб'єктивна сторона бандитизму	197
О. Л. Макаренко	
Антикорупційна спрямованість трансформації публічно-правових інститутів впливу народу на парламент.....	203
В. М. Савицька	
Завідомість у кримінальному праві України як об'єкт наукового дослідження	210

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА

В. А. Александрова	
Правова природа арешту майна у кримінальному процесі України	215
М. М. Коцур	
Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи НЕП	220
С. Г. Кримчук	
Наукові підходи до розуміння поняття «повідомлення про підозру»	226
Г. А. Ніколайчук	
Проблемні аспекти діяльності прокурора в процесі судового розгляду.....	231
О. О. Посашков	
Формування методики розслідування втручань в діяльність судового експерта як перспективний напрям розвитку криміналістичної методики	237

А. В. Свінцицький

Перспективи реформування інституту забезпечення безпеки осіб,
які беруть участь у кримінальному провадженні 241

С. Г. Скок

Система норм про умисне вбивство у Кримінальному кодексі України 244

РЕЦЕНЗІЇ**Д. Г. Севрюков**

Рецензія на монографічне дослідження В. М. Андрієва, О. Л. Кучми,
Л. М. Сіньової «Пенсійне забезпечення у солідарному рівні
зальнообов'язкового державного страхування» 249

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 2(23)

Том 2

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 29.10.2018 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 30,30, ум.-друк. арк. 29,76.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1118/174.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua